MIKSZÁTH KÁLMÁN

JÓKAI MÓR ÉLETE ÉS KORA

TARTALOM

I. RÉSZ

ELSŐ FEJEZET
AZ ELŐDÖK

MÁSODIK FEJEZET
A GYERMEKÉVEK

HARMADIK FEJEZET
AZ AKKORI KOMÁROM

NEGYEDIK FEJEZET
AZ ELSŐ SZÁRNYPRÓBÁK

ÖTÖDIK FEJEZET
KECSKEMÉTI LEVEGŐ

HATODIK FEJEZET
AZ ELRONTOTT REGÉNY

HETEDIK FEJEZET
A PILVAX-ASZTAL

NYOLCADIK FEJEZET
A TÍZEK

KILENCEDIK FEJEZET
EGY KIS HULLÁMZÁS

TIZEDIK FEJEZET
A NAGY NAP

TIZENEGYEDIK FEJEZET
FÉRFI SORSA A NŐ

TIZENKETTEDIK FEJEZET
SZOMORÚ NAPOK

TIZENHARMADIK FEJEZET
ÉLET A HÓ ALATT

II. RÉSZ

ELSŐ FEJEZET
A PITYMALLAT

MÁSODIK FEJEZET
JÓKAI FOGSÁGBA JUT

HARMADIK FEJEZET
A MŰHELY ÉS KÖRNYÉKE

NEGYEDIK FEJEZET
HOGYAN FAKAD A RÜGY,
A BIMBÓ ÉS A RÓZSA?

ÖTÖDIK FEJEZET
AZ ARANYKOR

HATODIK FEJEZET
A SÁRGA HÁZ ÉS LAKÓI

HETEDIK FEJEZET
A HÚSOS FAZEKAK KÖZÖTT

NYOLCADIK FEJEZET
ALI KEZEI HOSSZÚK

KILENCEDIK FEJEZET
AZ, AKI A KASZÁVAL JÁR
ÉS AZ, AKI A NYÍLLAL

TIZEDIK FEJEZET
RÓZSASZÍN PÁRÁK

TIZENEGYEDIK FEJEZET
FÉNY ÉS ÁRNY

TIZENKETTEDIK FEJEZET
A HÉTKÖZNAPOK

TIZENHARMADIK FEJEZET
AZ ALKONY

TIZENNEGYEDIK FEJEZET
AZ ÉJ

EPILOG

I. RÉSZ

ELSŐ FEJEZET
AZ ELŐDÖK

Fölöslegesnek kell tartani az életrajzírók eljárását, hogy a rajzolandó személytől olyan messzire eltávoznak, amilyen messze csak lehet, ahonnan az illetőt meglátni lehetetlen. Elmélyednek a megelőző századokba s hosszú ismertetéseket hoznak le az illető vélt vagy állítólagos őseiről, dédanyákról és dédapákról, fölemlítvén olyan tulajdonaikat, amelyek többé-kevésbé hasonlítani látszanak a leírandó dédunokához. Ha vitéz volt az illető, kikeresik családjából a katonaviselt alakokat, ha költő volt, előrángatják eleinek tollforgató hajlamát, vagy legalább ábrándos lelkületét, mintha az emberi nagysághoz, mint a csász. kir. kamarássághoz, ősi előzmények és próbák volnának szükségesek. És minthogy minden embernek sok dédapja és dédanyja volt, mindent találnak, amit keresnek, elhallgatván azt, ami elütő és felemlítvén mindazt, ami némileg hasonlítható és felhasználható és ezzel a témáról a divatos, modern ismeretek körébe tolakodó atavizmus malmára hajtják a vizet. De ha nincsenek ilyen dokumentumok, e krónikások gyakran megelégszenek egy kis együgyűséggel is. Nagy apparátussal tárgyalja Deák egyik életírója a Deák-címerben lévő írótoll jelentőségét, mintha el akarná velünk hitetni, hogy azért adta egy régi király, mert az ország majdan megszületendő bölcsének vele kell egy napon megírnia a híres 1861-iki feliratot.

Mindamellett meg kell említenünk, hogy a Jókay név a XVI-ik században bukkan fél, legelőször Bars megyében. Egyszerű kurtanemesek, molnármesterek viselik, kik a kanyargó Zsitván őrölgetnek vagy kis kúriájukból csekély birtokukat és a Jókahegyen fekvő szőlőiket művelik. Mindössze egy-két érdektelen pöreset tanúsítja a sárga levéltári papirosokon létezésüket, de hogy egy család lettek volna a később Komárom megyében felbukkanó ásvai Jókay-családdal, ők a »szivanyó« Jókayak, arra nincs bizonyíték. Van ugyan némi támpont; az, hogy amint Barsból végképp eltűnnek, ugyanakkor Komárom megyében kezdenek szerepelni, ugyancsak a pörlekedéseik által. De hát a pörlekedés nem valami különös ismertető jel; minden kis nemesember tarisznyával jár ebben az időben s a tarisznyában aktákkal, levelekkel, just, igazságot hajkurászva. Gyengíti még ezt a föltevést az is, hogy a Komárom megyei Jókayak egyik őse, Jókay Sámuel 1668-ban, február 5-én nemességet, előnevet és címert kapott I. Lipóttól, holott a barsi Jókayak nemessége közvetlen a Mátyás király utáni időkből származik. És mégsem lehetetlen, hogy egy család a kettő, mert egy adat csillan fel ez időkből, hogy egy Vas megyében élő Jókay-családnak a nemeslevele elégett Meszlényben. Ez az elégett kutyabőr okozhatta a zavart, melyet még tetéz az a körülmény, hogy 1730-ban a magyarországi bárók sorában is találni egy Jókayt, ki azonban a »pogranici« előnevet viseli.

Meddő dolog lenne, ha lehetne is, világító gyertyát gyújtani e zűrzavarban, melyet még jobban elhomályosítanak a különböző családi legendák és történetkék az ásvai Jókayak családi körében, amelyek a búbos kemence kiáradó melegénél, az olajmécses pislogó világánál élnek és izgatják a fantáziákat. A különböző Jókay családoktól elszedegetik a káprázta tó, színesebb epizódokat, míg hozzá nem nyúlnak például a Paulus Wedredi pozsonyi céhbeli aranyműves mester által 1697. szeptember 12-én kiállított bizonyítvány alapján öt évig nála inaskodott nemes Jókay Sándorhoz; ahelyett örömest beleálmodják magukat a híres Jókay János és András családjába, akiknek óriási pöre volt 1684-ben Moholányi Jánossal az eberhardi várkastély, uradalom és a hozzátartozó külföldi birtokok miatt, melyeket Szelepcsényi érsek hagyományozott a két Jókay testvérnek, de amelyekből őket a ravasz Moholányi, Kollonich érsekkel a háta mögött, kiforgatta. A Jókayak »fehér lapot« adtak Moholányinak, hogy ügyeikben teljhatalmúlag járjon el, de fogyatékos intelligenciájuk miatt olyan zagyvalékot írtak alá, melyből jogaik teljes átruházását is ki lehetett magyarázni. Magához az országgyűléshez is

beadták később sérelmes panaszukat, mire a diéta 1715-ben a nádorispán elnöklete alatt bizottságot küldött ki a Jókay-Moholányi ügy megvizsgálására,[1] de »az sok bába között - mint a krónika mondja - elveszett az gyerek«. Az eberhardi uradalom tehát csak mint egy elmúlt szép álom kísért ezentúl a Jókay nevet viselők közt, egy álom, melyből minden későbbi unoka érzi a fölébredést. Csak természetes, hogy ezentúl minden Jókay-család a maga őseinek tartja Jánost és Andrást, mert hízeleg nekik a tudat, hogy egy hajszálnyi hiba híján dinaszták lehettek volna - nem gondolva meg, hogy a roppant vagyonból nem mindeniknek jutott volna, míglen a szép álomból mindenki szabadon kiveheti a maga részét.

Így élt a tündöklő rege a Jókay-név összes viselői közt, az egyik generáció a másiknak panaszolta el: »Nagy urak lehetnénk, ha János és András ősünknek több esze lett volna«. Miután azonban az ásvai Jókayak Komárom megyében, Ógyallán telepedtek meg, jól esett nekik az az adat is Komárom város levéltárában, mely már egy századdal előbb említi háztulajdonosnak Jókay Mihályt, mert jobb lenni törzsökös famíliának, mint ideszakadottnak.

Nos hát, Mihályt is ősükké fogadják az ásvai Jókayak és nehézzé, sőt lehetetlenné válik az eligazodás a különféle református és katolikus Jókay-családok közt. A pogranici báró is talán csak azért esik el, mert a kapcsolatot kizárja a predikátuma és a másfélszáz év előtt fölfordított címerpajzs elütő volta.

Nem szabad összezavarni a dolgokat, szóbeszédekkel a tényeket, tekintetbe kell venni az idők divatját, a »kis urak« áhítozását fényes nexusok után. Az ember körülbelül annyit ér, aminő és amennyi atyafiai vannak. Váratlan örökségek nyílnak meg vagy ha nem nyílnak is, már maga a várakozás is bizonyos neme az élvezetnek. Az atyafiság a legbiztosabb emeltyű az életben. Még a legkülönbözőbb családok közt is kedvelt sport keresni vagy megkötni, sokszor csak fikcióval, összeköttetéseket, hát még az egyforma családnevek hogyne hatványoznák ezt a hajlamot? A kis nemesek okvetlenül rokonok egy-egy nagy nemzetséggel, a nagyobb nemzetségek pedig a hét vezérek egyikétől származnak. Konstatálni lehetne ezekből, hogy a vezérek feleségeinek legalább havonkint kellett volna szülniök, hogy ezek az adatok mind igazak lehessenek.

Innen a nemzetségfák megbízhatatlansága egyáltalában, ott is, ahol az fontos lehet. De éppenséggel a Jókai életrajzánál céltalan turkálás lenne a régi fóliánsokban. Nem sokra mennénk, de ha sikerülne is valamely régebbi ősapáig simán följutni, valahol mégis csak beállna a teljes bizonytalanság.

Ilyen körülmények közt igazán legokosabb a valódi, biztos ősök közt maradni, vagyis a Sámuelek körében, kiknek elseje a vitéz esztergomi zászlótartó.[2]

Jókay Sámuel a család hőse. Ott volt Esztergom ostrománál s fölfedezvén, hogy a tüzérek meg vannak vesztegetve, maga irányzott egy ágyút oly ügyesen, hogy a vár alatt táborozó törökök vezérének sátrát söpré el s a basa karját is elsodorta az ágyúgolyó. Ezért kapja a nemességet s e vitézi tettből komponálják a Jókay címert.[3]

---

[1] 1715: LXVII. t.-c.

[2] Családfa képe (az elektronikus változatból hiányzik! - a szerk.)

[3] Címerük a következő: A pajzs alját sátorok alatt tanyázó török tábor foglalja el, középen a basa sátorával. A tábor fölött feljebb várbástya nyúlik el, melynek tetején egy magyar vitéz, baljában zászlót tartva, egy ágyút süt el. A pajzs fölötti sisak koronáján férfikar könyökül kivont kardot villogtatva; kétfelől zászló lengedez. A pajzsot szokásos foszladék veszi körül.

Ez a nemesség az elhatározó pont. Innen kezdődik az ásvai Jókay-család. Mit érne tudni, hogy az azonos nevek közt milyenek a kapcsolatok? Ki keresi az elszórt búzaszemeknél, hogy melyeket ringatott közös kalász?

A nemességszerző Sámuel Gazdag Sárát bírta nőül s csak annyit tudunk róla, hogy 1690 táján halt el s hat gyermekére számos fekvőségeken kívül 2625 frtot hagyott készpénzben, ami akkor nagy összeg volt s módos emberre vall.

Három fia közül csak kettő élte őt túl, Mihály és II. Sámuel. E második Sámuelt nagy szerző embernek emlegetik a hagyományok. Kétszer nősült, mindig jó házból, mutatós ábrázatú ember lévén. Ő maga hízott marhákkal űzött nagy kereskedést a bécsi mészárosok részére. Innen szedte föl magát és az asszonyok se jöttek üres kézzel; különösen a második asszony, Sándor Judit érkezett sok ládával és sublóttal, mely előbbiek közül színültig tele volt lázsiásokkal az egyik. Úgyhogy II. Sámuel jelentékeny vagyont hagyhatott fiára, III. Sámuelre, ki Ógyallán lakott mint földbirtokos, s boldog házasságban Veres Katalinnal hosszú kort ért.

Mindössze ennyi az, amit a Jókayakról tudunk, de már hogy mi lett I. Sámuel Mihály fiából és Pál unokájából, az idő harasztja takarja. Szinte csodálatos, hogy a Jókayak teljességgel semmi szerepet nem játszanak Komárom megyében, noha benne vannak a jobbmódú nemesek lajstromában. Pedig a nemes embernek elmaradhatatlan ambíciója e korban a megyei tisztségekben való részvétel. A família aszerint számít rangban, amint vagy viceispányokat termel, vagy főszolgabírákat, vagy csak esküdteket. Amelyikből még ez se válik, az alul van, mint a bor seprője.

Talán világot vet e körülményre egy régi, túladunai kiszólás, mely ad captam »aki Laky, mindjárt valaki« azt tartja, hogy »mihelyt Jókay, vannak habókjai«. Excentrikus alakok lehettek és szellemi képességekben jelentéktelenek vagy éppen gyengék, mint ama János és András, akik együgyűségük miatt ejtették porba szerencséjüket Moholányival szemben. Általában sok jel van arra, hogy az úgynevezett isteni szikrák nem igen bántották a Jókaykat és majdnem kikerülhetetlen a megjegyzés, hogy a természet műhelyében ez a szellemiekben való takarékoskodás szinte készülődésnek látszik valami rendkívülinek produkálására; innen is, onnan is elcsíp és megtakarít valamit, hogy aztán pazar jókedvvel egynek adhassa. Hiszen a családfának kétségkívül van némi rokon tulajdonsága a valóságos fával, melynél egy szokatlan gazdag termést bizonyos bénultság előz meg és kimerültség követ.

III. Sámuelt, az ógyallai kúria urát sem igen bántja a szereplési vágy, szimplex ember, nem szereti se az írást, se az olvasást, otthon csibukozik, legfeljebb néha ballag ki puskájával és agarával a határba, nagyobb utat csak akkor tesz, ha meghallja, hogy valahol valami jósnő van. S az mindig volt és lesz, ameddig jósoltatók lesznek. Az öregúrnak ez az egy szenvedélye volt. Négy gyerekét szereti, de mert szereti, otthon akarja tartani maga mellett. Mit kínozzuk őket a könyvekkel? Az ógyallai föld végre is csak annyit hoz, amennyit akar; az, hogy az ember még Horatiust is tudja könyv nélkül, bizonyára nem kényszeríti nagyobb igyekezetre. A ház asszonya, Veres Katalin azonban fölfelé törekvő és a kor követelményeit megértő asszony volt, megkötötte magát, hogy a legidősebb fiút, Józsefet, aki úgyis bolondja a könyveknek, diplomás, tanult embernek neveljék. Nagy szóviták után győzött az anya, bár ezeket az ostromokat évről-évre meg kellett ismételnie, Józsi fiút elvitték a múzsák kosztjára, mivelhogy vézna termetével és szelíd lelkületével úgyse való gazdának - az apa hite szerint -, mert se emelni, se parancsolni nem fog tudni. A pályaválasztásnál a prókátorságot határozta el az öregúr, mert így legalább hasznát veheti, lévén ő is pörlekedő szenvedélyekben ludas, mint minden elődei.

Így ment aztán a prókátori pályára a beteges, vérszegény ifjú, kit pedig inkább vonzottak egyéb tudományok, jobban szeretett volna csillagász lenni s elábrándozni az égi testek útján vagy egy nyugalmas professzori katedrán prelegálni; beszedni az ismereteket és kiadni: ez az isteni változatosság. Az akkor rügyező szépliteratúra ellenállhatatlan módon ragadta lelkét, a magyar nyelv pallérozása képezte előtte azt a szent feladatot, melynél kisebbnek tartott mindent. Mily vigasztalan jövő, e rajongással beállani ama körmönfont prókátorok sorába, akik furfanggal, csalafintasággal a fűzfáról is cseresznyét tudnak szakítani.

Alighogy diplomát szerzett, kiütött a francia háború s a fiatal fiskális is kardot kötött, lóra ült, hogy az inszurrekcióban részt vegyen. És hát ott is volt Győr alatt mint hadnagy. E harcok, melyeket majd egyszer méltón fog megénekelni a »Névtelen vár«-ban valaki, utolsó csillámló epizódjai a régi regényes hadviseleti modornak, tele színes kalanddal, hetyke lovagiassággal, nyers hadi vitézséggel. Sértetlen bőrrel tért haza aggódó anyjához, egy csomó tábori élménnyel s még több anekdotával és nótával megrakodva, mely utóbbiakat szerette magának leírogatni. Jókayné asszonyom, aki ezt a »vékony dongájú« fiát szerette legjobban becézni, mindent elkövetett, hogy otthon tartsa még legalább egy évig, míg pemetefűvel s egyéb házi szerekkel kigyógyítja a hektikából vagyis inkább csak a köhögésből, melyet a »harcmezőn« megint fölszedett, de József úr sehogy sem akart többé otthon maradni, bár apja is nógatta, hogy lásson inkább a gazdasághoz.

Hogy apja kedvében járjon, egy darabig megpróbálta, de miután még annyira se vitte, hogy a saját földjeikre odataláljon, az öregúr végre beleegyezett, hogy mesterségét megkezdeni elköltözhessék a székvárosba, Rév-Komáromba, hol a mostani Rozália téren egy legénylakáson rendezett be ügyvédi irodát, vagyis beállított a szobájába egy íróasztalt, mert akkor még nem volt divatban fényes külsőségekkel csalogatni klienseket.

Komoly, csöndes fiatalember volt, kiben teljesen hiányzott az élelmesség, pedig ez a prókátorsághoz már abban az időben is annyira szükséges ingrediencia volt, mint a halhoz a tartármártás.

Nem is ment jól a prakszis, pedig sok rokoni összeköttetése volt úgy a városban, mint a megyében. Szerették, hívogatták ebédekre, névnapokra, disznótorokra, de a pöreiket másokra bízták. Egy kicsit élhetetlen - mondogatták felőle. Igen kevés dolga volt kliensekkel s éppen ez tette őt alkalmassá, hogy a »lelkes honfi« szerepét tölthesse be Komáromban. Ő volt az a szükséges alak, akiből minden városba jutott akkor egy vagy kettő, aki minden szép és jó dolog iránt lelkesedett és eljárt benne nagy buzgalommal és törhetetlen kedvvel.

Ez a típus most már többé-kevésbé kiveszett. A szellemi élet ez önkéntes napszámosa, aki nyakába veszi a várost s hónapokig kilincsel valamely előfizetési ívvel, hogy egy érdemes munka megjelenhessen; ha íróművész érkezik a városba, őhozzá száll, ő a ciceroneja, gondoskodik róla, kényezteti, a színésztársulatoknak is gondviselője, lót-fut Pontiustól Pilátusig, hogy Theszpisz kordéja simábban gurulhasson.

Ily naiv lelkek kellettek a kezdethez - olyanok voltak ők, mint a kémények, hogy a gólya már előre tudja, hova kell a fészkét fölépítenie. A tornyokon nem volt a fészküknek helye.

Hogy hova lettek ez alakok? A fejlődés törvénye elsöpörte. A kezdet kezdetén bolygók voltak, hódolva az íróknak és művészeknek, szent áhítattal végezték körülök az alsórendű munkát, mivelhogy őbennük is égett a Prométheusz-tűzből valami csekélység, gyűjtőkké lettek és levelezőkké, vidéki tudósítások alatt az x-y jegyek mint sírkövek jelzik elnyűtt, öreg folyóiratokban, hogy ők is éltek és kavicsokat hordtak a nemzeti nyelv és műveltség épületéhez; bizonyára születnek ilyenek azóta is, de most már az irodalom és a közönség kiszélesedésével

maguk is írókká lesznek a vidéki lapoknál, és ebben a minőségben már inkább ellenségei és irigyei a valódi talentumoknak, mintsem hogy buzgólkodjanak érdekükben.

Egy ilyen »szép lélek« volt Jókay József, aki elmerült a saját szellemi világában, mert volt benne valami az isteni nedvből, de nem elég. Éppen annyi, hogy megrontsa a praktikus pályán való biztonságát és keménységét. Nem tudott járni a földön a rögök közt, gyengék voltak hozzá a lábai, de a szárnyai se nőttek ki akkorákra, hogy repülni tudjon.

Társaságokban szerény, félszeg, kivált a nők között majdnem gyámoltalan. Judíciuma nem volt éles, eszejárása nem volt fifikus, disputálni csak vontatottan tudott. Hogy mert hát prókátor lenni? Ha átmelegszik bizalmas körben, néha megnyílik a lelke s némi szépségek bontakoznak ki abból a megfigyelő előtt. De hát ki foglalkozik e mulatságoktól mámoros, kereskedelmi elevenségtől pezsgő Komáromban egy elrejtett lélek tanulmányozásával? Csetke Mátyás uram, a híres fakereskedő messziről megismeri a fát, mit lehet belőle faragni, de az embert csak úgy felületesen ítéli meg. A Domonkosok és Janicsáryak behunyt szemmel is látnák talán a gabonában a zsizsiket, de honnan tudnák, melyik emberben mi lakik? Így aztán az volt Jókay József Komáromban, aminek mutatkozott: egy élhetetlen, becsületes, jó fiú, aki nem sok vizet fog zavarni, és hát nem is fog éhen meghalni, ha az apja jó sokat testál neki. Sőt kedves is volt, szívesen látott vendég az összes lányos házaknál, mert ha jókedve támadt, pompásan tudott elmesélni adomákat, kalandokat és elszavalni verseket, de hát evvel nem lehet az éléstárt megtölteni s a lányos mamák sohase mentek messzebb a neki szánt szereppel, mint hogy ő tartsa néha gombolyításnál a pamukot. Nem férjnek való, gondolták és alkalmasint nem is házasodik meg. Az volt róla a közvélelem, hogy sokkal szerényebb, félénkebb, mintsem meg merne kérni valakit.

Nagy lett tehát a csodálkozás, mikor 1812-ben farsangkor híre futott, hogy elveszi Pulay Máriát, Pulay Dávid banai birtokos leányát, a vármegye egyik legokosabb, legelevenebb, legvirgoncabb »kis sárkányát«. Furcsa házasságnak találták. A pár kétségkívül nem volt összeillő, ha elütő tulajdonaikat tekintjük. Jókay méla, ábrándozó, engedékeny természetű, minden benyomásnak engedő, kevés szavú, óvatos ítéletű, habozó, Pulay kisasszony ellenben határozott, önállóságra törekvő, szókimondó, néha nyers, aki a csípőjére teszi a kezét és nem ijed meg a maga árnyékától; szóval a magyar kardos asszony palántájának látszik lenni a csinos ovál arcú, magas termetű szűz, de ha a hiányzó tulajdonok kiegészítését célozzuk az egybekeléseknél, akkor ez volt a legösszeillőbb pár, mely valaha megáldatott a banai templom öreg boltívei alatt.

A jegybenjárás a farsangtól késő nyárszakáig, 14-ik augusztusig tartott, mely időköz alatt nem hiányzottak a szokásos bárányfelhők a frigy fölött. Pletykák és apró intrikák indultak meg: kisvárosi nyelvek ébren vannak, kivált a függő eseményeknél. Az öreg Sámuel morgott oda-haza Ógyallán, mert ő módosabb leányt szánt fiának egy öreges Konkoly-Thege kisasszonyban. Pulayékat azzal ijesztgették Banán, hogy a vőlegény hektikában van, mert hadnagy korában az inszurrekcióban Győr alatt megrontotta a tüdejét (pedig ott csak a lábakat lehetett megrontani.). Ógyallán a menyasszonyról prófétálták, hogy verni fogja a férjét. Mindent mondtak róla, hogy hirtelen természetű, hogy szereti a »pucc«-ot, csak azt nem jósolták, hogy ő szüli meg egy napon a világ egyik legszelídebb költőjét. De e szokásos konkolyhintések inkább csak a két család öregei közt lazították az égben font köteléket, maguk a fiatalok, szívbeli mélységes vonzalmon alapulván ismeretségük, egy pillanatra sem tántorodtak el egymástól s az esküvő határnapjának halogatása inkább csak a fészekrakás nehézségeiben kereshető.

Kisvárosokban még ma is csak annyi lakás van, amennyi lakó. Sokszor egy egész évet is várni kell, míg elhalás vagy elköltözés által alkalmas ház akad. Olyan házakat a mi eleink nem

építettek, amelyekben mások lakjanak. Aztán a stafírunghoz is idő kell. Az akkori kelengyéket nem lehetett felfújni egy hét alatt. A nemes asszonyok a saját libáikról kopasztották a tollat, melyből leányaik ágyneműje készült, otthon termett lenből szőtt vásznakból varrták a lepedők, abroszok, asztalterítők nagy készletét, mert nem a külső komfort és csillogás, de a szekrények belső tartalma után ítélték meg a háztartás fényét, úri voltát. És e szekrények hogyan készültek? Néhány fatuskó száradt a kúria udvarán vagy a félszerben évek óta - a kertben kivágott öreg diófák törzsei. Bizony nem ok nélkül kímélte meg őket a fejsze. Kimondta már ezekre a szentenciát a gazda, hogy a ház fejlődő kisasszonyainak szekrényeket csináltat belőlük, ha férjhez mennek. Az ősök a vén fák árnyékában pihentek hajdan s ím egykor majd az unokák fehérneműit teszik beléjük, - csakhogy azokkal még az asztalosnak is lesz egy kis dolga.

Ily módon készültek a hajdani stafírungok. Nem lehet tehát csodálkozni, hogy a Jókay József lakodalma elhúzódott a nyár derekán túl - talán a házra is várni kellett, míg bérbe vehette a tulajdonosától, Kacz Józseftől.

Ez a ház a Vármegyeház utcában feküdt, mintegy elrejtve falombok által profanus szemek elől. Éppen fiatal párnak való fészek. Telke két utcára szolgált, de egyikre se nézett ablakaival. A szomszédok »néma háznak« nevezték. Buzgó protestánsok építették a vallásüldözés korában s ott tartották titkos istentiszteleteiket, azért nyíltak összes ablakai befelé az akácos és gyümölcsös udvarra, hol árnyas helyek, pihenő padok kínálkoztak, szerelmes ifjú párnak kedvesek. Kívülről nyáron a falakat se lehetett látni, elrejtették teljesen köröskörül az akáclombok. Volt rajta valami sajátságos és titokszerű. Az utcaajtóra alkalmazott zörgető koccintásából ösmerte meg a hívek jövetelét az őr, aki imaház korában abban a kis előszobában lakott, melyet kis konyhának neveztek Jókayék.

E házat, melyet a szabadságharcban összebombáztak, 1826-ig bérelte Jókay József. 1820-ig nem volt semmi ingatlana Komáromban. Két szigeti kertet csak 1820-ban szerzett, a Fogl Bernátét és a Molnár Sándorét, odáig a hiteles városi lajstrom szerint csak egy tehén után fizetett adót.

Ez a tehénke az udvaron keresztbe fekvő istállóban volt elhelyezve s nagyban hozzájárult a szaporodó Jókay gyerekek kosztjához. Mert a gólya elég sűrűn látogatott be a Kaczféle házba. Odatalált, bárhogy rejtették is el a protestánsok. A házasság után két évre született az első fiú Károly, másik két év után Eszter, a harmadik kétéves ciklus után Lajos. Nagy Iván a családfán nem közli, alkalmasint azért, mert korán elhalt. Így népesedett lassankint a ház, melynek három, oszlopos folyosóra nyíló szobája eleinte nagyon is bő volt a házaspárnak.

Csendesen éldegéltek itt és boldogan, nem kívánkozva sehova. Az előzetes ijesztgetések nem váltak be, a családi egyetértést semmi sem zavarta meg, nagyobb torzsalkodások, összezördülések nem igen fordultak elő. A menyecske kíméletesen vitte a kormányt, a férj ellenben ravasz megelégedéssel engedelmeskedett, gondolván magában, milyen jó, hogy nem kell háziügyekkel törődnie. A gyermekek eközben szépen fejlődtek, különösen Eszter volt okos és kedves, kit gyakran el kellett vinni, amint nagyobb lett, egy-két hétre Gyallára a nagyszülékhez, ahonnan mikor visszahozták, mindig jött vele egy szekér elemózsia is a gazdaságból. Ami bizony elkellett, mert az ügyvédi kereset nem volt nagy. A kliensek csoszogása nem igen zavarta a csöndet a néma házban. A gazdag gabona- és fakereskedők, kik majdnem két utcáját foglalták el Komáromnak kőházaikkal, csupa fogas prókátorokkal dolgoztattak. Jókay uramhoz legfeljebb egy-egy Ógyalla vidéki paraszt vetődött el az öregúrék kedvéért valamely szerény pöresettel.

Az okos fiskálisné asszony, kit már akkor »Jókayné uram«-nak kezdenek nevezgetni, ily viszonyok között ugyancsak összehúzta a takarót s kivált eleinte semmiféle társas összejövetelben nem vett részt, ürügyül hozván, hogy az apróságok miatt nem távozhat hazulról. Hiszen az igaz is, hogy majd mindig szoptatnia kellett egyet.

Jókay természetének éppen ez a magány felelt meg legjobban, jól érezte magát azokon a napokon, amikor otthon maradhatott s nem kellett elutaznia végrehajtásokra a vidékre, ami mindig lehangolta. Csendesen írogatott, nyáron a folyosón vagy a kerti filagóriában, míg a gyerekek körülötte rezsegtek s Eszterke az ölébe mászott fel. Ha ügyvédi munka nem volt, költeményeket másolt le vagy híres szónokaink feltűnőbb diétai beszédeit kölcsönkért folyóiratokból, könyvekből vagy kéziratokból, mert igen sok szellemi kincs ily módon keringett akkor közkézen. Még a regények szebb helyeit is kiírta szépen bekötött tékáiba, melyek évről-évre szaporodtak a könyves polcon.

Vendég nagy ritkán jött. Legfeljebb a rokonság. Beöthy Gáspárék, Fogthüyék, Nagy Mártonéktól vagy Konkoly Thegéektól nézett be egyszer-másszor valaki. Ebédre való vendégek pedig csak a komáromi vásárok idején vetődtek a vidéki atyafiságból. Akkor az öreg Jókay Sámuel úr is becsörtetett három szürkéjén s ellátta a gyerekeket vásárfiával, a menyének is egy-egy aranygyűrűt vagy egyéb encse-bencset vásárolva a behozott termények vagy állatok árából. Vörösné ilyenkor a cigányasszonyokat hajszolta az egész városban, hogy az öregúrnak kártyát jöjjenek rakni, amit azok készséggel megcselekedtek.

Egyébkor valóságos falusi magány volt a ház, melynek csendjét csak a Vörösné dalai verték fél, ha a gyerekeket altatta, vagy mulattatta. Még ennél is nyugalmasabbak voltak a téli napok, kivált az esték. Az úr olvasott valamit, a tekintetes asszonyka font vagy kötött, Vörösné pedig a gyerekeknek mesélt. A mesélés egyébiránt sorba ment, nem minden vetélkedés nélkül. Jókayné is szépen tudott mesélni, Jókay még inkább s a sor hamar rájuk került, mert a Vörösné meséi hamar elfogytak. Szerencsére a gyerekek szaporodtak s a régi mesékhez mindig volt új gyerek.

A komáromi férfivilág az estéket többnyire akkor is társaságokban töltötte, hol egyiknél, hol másiknál folyt a deverna és a kártyajáték. Jókay mióta megházasodott, nem vett részt e mulatságokon, habár gúnyolták rokonai és ismerősei, hogy ő viseli otthon a főkötőt, s hogy Vörösné mellett, ő a vicepesztonka a gyerekeknél. Vörösné ugyanis bizalmas cseléd volt a háznál, a gyerekek gondviselője és játszótársa, ki már, mint leány, előbbről is JókayéknáI szolgált s férjhez ment egy Vörös József nevű hajóslegényhez, aki gyorsan elhalt, úgyhogy a jó Éva megint visszatért a házhoz. Vörösnén kívül még egy cselédet tartottak, aki kijárt a piacra és segédkezett a főzésnél, este pedig együtt pergette a rokkát a tekintetes asszonnyal, ki zsoltárokat énekelgetett néha munkája közben.

Így élt a kis család, semmi baj nem érte, csak az úr betegeskedett néha, különösen ha ügyvédi dolgokban télen falura ment a zötyögős nyihóc kocsikon, azt rendesen megfeküdte. Az első bánat és csapás 1820-ban köszönt be a nyugalmas hajlékba - egy kis koporsó képében. A szomorú apa reszkető kezekkel nyitotta fel a kapcsos bibliát, melynek első lapjára sajátkezűleg írta fel házasságának évét, napját s a gyermekek születését. Az utolsó sorok alá, melyek Lajos születéséről szóltak, most oda kellett jegyeznie a megmásíthatatlan végzetet: »Ezen kedves fiú meghalt december 16., 1820.«

Ennek a szomorú karácsonynak fájó emlékét sokáig őrizték szívükben. Lajoska akkor halt meg, mikor a legkedvesebb volt, harmadik esztendejében. Idővel megadta a hit a gyógyító balzsamot, mert mind a ketten vallásosak voltak (Jókay minden reggel buzgón imádkozott a Szikszaiból), de teljesen mégsem bírták elfelejteni kisfiukat s hogy legalább édesen csengő

nevét hallhassák, az 1823. évben született harmadik fiukat, ismét Lajosnak keresztelték, de ez csak egy esztendeig élt.

Sőt midőn 1825-ben, február 18-án (a Jókay gyerekek többnyire e hónapban születtek), ismét egy fiúnak adott életet Jókayné, ezt is Lajosnak akarták keresztelni. Vörösné ifjasszony azzal az örvendetes hírrel szaladgálta be a szomszédokat s fogadta az iskolából uzsonnatáján hazaérkező kilenc éves Esztert, hogy a kis Lajoska visszatért.[4]

De a harmadnapra összehívott komák és komaasszonyok, illetve keresztszülők, szám szerint tizenhatan,[5] babonás félelemből lebeszélni próbálták a szülőket a Lajos névről. A rokon Nagy Mártonné asszonyom, ki a keresztelői lakomát készítette a háziasszony képében, szintén tiltakozott a Lajos név ellen, minélfogva február 20-án nagytiszteletűt Csepy Mihály uram, Jókay József uram kedvenc hőse Gróf Benyovszky Móric tiszteletére, Móricnak keresztelte a kisdedet, kinek vakító pályafutását kívánjuk kísérni, nyomról nyomra a következő fejezetekben.

[4] Vályné följegyzése.

[5] A hiteles anyakönyvi kivonat szerint ezek voltak a keresztszülők: Tek. Konkoly-Thege László úr, tk. Komárom vármegye főbírája, ns. Bonkovics Zsuzsánna, ns. Molnár Mihály, ns. Takó Zsuzsánna, ns. Szabó Lajos h. ügyvéd és táblabíró, Fogthüy Erzsébet, ns. Kalicza János, ns. Czike Klára, ns. Nagy Sámuel, ns. Czike Zsuzsánna, ns. Beöthy Gáspár, Kovács Katalin, öreg Varjú János, Tuba Lidia, ifj. Szarka. János, Töltési Lidia.

MÁSODIK FEJEZET
A GYERMEKÉVEK

A keresztelői lakoma a maga rendje-módja szerint esett meg, jó pecsenyék, jó borok voltak sűrű pohárfelköszöntőkkel az újszülöttre, még azt is tudjuk, hogy a halpaprikást Tuba Lidia főzte, Nagy Mártonné a konyhán túli szobában teríttetett, a mellette levő kis szobában a gyerekek majszolták Vörösné felügyelete alatt nagy zajjal, csetepatéval a tortákat és nyalánkságokat, míg a harmadik, legtágasabb szobában (amelyik a szájhagyomány szerint az imaszoba volt) az oszlopai közt lengő bölcsőben ott feküdt az ünnepelt, a csecsemő egykedvűségével véve a meg-megnyíló ajtón az ünnepi lakoma zaját - az első lakomáét, mely az ő tiszteletére rendeztetett.

A bölcső az ágy mellett ringott, az ágyban az anya feküdt s minduntalan magához kívánta az új jövevényt, hogy kék szemeit, édes vonásait ismét és ismét lássa. Koronkint megnyílt az ajtó óvatosan, kíméletesen, ahogy az a gyöngélkedőnél megkívántatik, s valamelyik komaasszony osont be, de bejött az apa is megnézni a »katonát« s újra és újra elmondották: Lajoska visszatért.

Nagyra voltak vele, hogy a Lajoska az, aki visszajött. Hátha még tudták volna, hogy ki jött el helyette!

A keresztelő estig tartott, bár a vendégek egy részét kizavarta az a körülmény, hogy Nádasdy főispán nagy estélyt adott a megyeházán, amelyre hivatalosak voltak a megye és város előkelői. Csakhamar robogni kezdtek a fogatok a Vármegyeház utcán. A megyeház minden ablaka ki volt világítva s nagy tömegek ácsorogtak a hóval borított utcán, hogy az érkezőket nézzék, a sallangos lovakat, a csengős szánokat, a felöltözött dámákat és urakat. A Kacz-ház ablakai is ki voltak világítva, a zúzmarás gallyakon át valami fény derengett minden szobából. De hát ezt észre se vették az emberek. Ki tudhatta volna azt, hogy a két kivilágított ház közül ebben a kicsiben történik a nagyobb esemény?

A jövevény maga nem csinált sok teketóriát. Életének ebben az öntudatlan szakában sem tudott úr lenni a háznál. Csodálatosan jó csecsemő volt, nem sírt, mint más gyermekek, csendesen, türelmesen feküdt órákig és a kék szemeiben szüntelen mosoly ült. Mindig is ilyen szelíd gyermek maradt, »még az állatnak sem vétett«.[6]

A »néma ház« régi vidámsága visszatért vele. Ehhez járult még az is, hogy Jókayt mindjárt néhány héttel a Móric születése után árvák atyjának választotta meg a város 250 frt fizetéssel.

A tisztesség nem volt csekély, s azonkívül lelkületének is megfelelt a hivatal; a fizetés kicsiny volt, de a város, úgy látszik, elégnek tartotta, mert midőn később százötven kéve rőzsével kérte fizetését megjavíttatni, azzal az indokolással, hogy a hivatali teendők nagyon megszaporodtak, a tanács nem adta meg.

Egyébiránt mintha a gyerekkel a szerencse is hozzájuk szegődött volna. Ghyczy Rafaelnek egy nagy perét szintén ebben az évben nyerte meg, mely egész kis vagyont hozott a bár szerényen, de mindég rendezett viszonyok közt élő családnak, úgyhogy a következő év tavaszán végre házat vehettek a Szombati és a Nagy Mihály utca szögletén, tehát a város egyik legélénkebb pontján, Sárközy József és Domonkos Lidiától.[7] A ház, melyért 1600 frtot fizettek, teljesen

---

[6] Vályné följegyzése.

[7] Felváltási jegyzőkönyv 158. lapon; Komárom város levéltárában.

rozoga állapotban volt, mélyen a földbe süppedve, úgyhogy ablakai egyvonalba estek az utca kövezetével, le kellett hát dönteni és újat építeni helyére.

Az adás-vevési szerződés március 6-án kelt s a Kacz-féle ház bérlete Szent Mihály napjára volt felmondva, mindössze egy fél év jutott a telek feltöltésére és az új építkezésre. Nagy sebbel-lobbal láttak hozzá s Jókayné minden reggel ott volt az építkezésnél a gyerekekkel, valamely kőre ülve kötögetett s nézegette a sürgő-forgó munkásokat és szekereket, mely utóbbiak közt sok volt a *szívesség-fuvar.* A rokonok, jó ösmerősök, ősi tisztes magyar szokás szerint önként ajánlkoznak a hajléképítők segítségére s ilyenkor tűnik ki, kinek meddig ér a becsülete. Mint jellemző dolgot meséli Vályné e napokból, hogy Móricz György uram egy vasárnap beállított hozzájuk isteni tisztelet után ezüstgombos és filigrán ezüst láncos öltözetében, hogy ő és az összes Móriczok (mind szekeres gazdák Komáromban) három-három napot kívánnak segédkezni a házépítésnél azért a nagy tisztességért, hogy legkisebb fiukat az ő *nevükre* kereszteltették a tekintetes úrék.

Jókayné a kis Mórickát is magával vitette reggelenként az építéshez. A gyermek szívesen mulatozott, teli szedve szoknyáját kavicsokkal, amit az építéshez szükséges homokból kirostáltak. Ha elálmosodott, elvitték lefektetni Csepy Zsigmondékhoz a szomszédos házba.

A ház, melynek alapkő-letételénél a kis Móric kezébe is odaadták a kalapácsot, hogy üssön vele egyet, csakugyan fölépült őszre csinos alháznak, polgárias utcaajtóval a középen. A kapu a helyi építkezés szerint csak a nagyuraknak és módos gazdáknak illett, ahol szekér vagy hintó jár be az udvarba. A telek elég nagy volt, úgyhogy belőle az a rész, amely régente a Thaly Lidiáé volt, kertnek hagyatott meg. Mihály napján elhurcolkodott a család, ott hagyván szinte nehéz szívvel a közel tizennégy évig lakott hajlékot, melyhez annyi emlék fűzte. De legalább végre a magukéba jöttek és közel vannak az iskolához, a templomhoz. A kis Móric már ekkor beszélni tudott és éppen javában tanult járni. »Hóna alatt áttolt asztalkendővel vezetgették, ő pedig egy zsámolyt vitt maga előtt, lassan, félénken tipegett-topogott végig az újdonatúj padlójú, fehérre meszelt falú nappali szobában, melyet négy széles fekete rámájú, Tell Vilmos életeseményeit ábrázoló kép díszített.«[8] E képek sokat foglalkoztatták gyermeki elméjét és képzelődését később is, az apának százszor és százszor el kellett mondania a hozzájuk fűződő eseményeket. Semmi kétség tehát, hogy az első hős, aki Jókay Móric lelkébe bevéste magát és tetteit, e derék svájci volt.

A gondos, okos anya, hogy leányát előre megszoktassa női feladataira, a kis Móricot kétéves korában Eszter gondviselésére bízta. Ő öltöztette, ő fésülte meg lenszőke haját, ügyelt rá napközben, megtanította imádkozni este, aztán vele is hált a kisfiú, aki rendkívül ragaszkodott hozzá. »Este - írja - vizet készítettem az ágyához, éjjel, ha ébredt, megitattam; éppen nem volt alkalmatlan. Később már csak megkereste a fülemet kezecskéjével, megmorzsolgatta: 'Dundi néném, Duda néném, adj egy kis vizet.'«

Gyorsan, szinte szédítően fejlődött szellemileg s minden érdekelte; az állatok, a bogarak, a virágok, amelyeket szétbontott, összehasítgatott, hogy lássa, mi van a belsejükben. Mindenen el tudott mulatni. Néha órákig se szólt, csak ült egy helyen és kék szemei üresen látszottak kalandozni a végtelenségben. Különösen a természet ezernyi jelenségei szórakoztatták, hogy majdnem állandó csodálkozást tükrözött vissza szép, harmatos, halovány arca, - mert nagyon gyenge, finom bőrű kis gyerek volt, éppen mint egy leány. Az ismerősök azt állították, vonásait vizsgálva, hogy szakasztott apja.

---

[8] Vályné följegyzése.

Kellemes, zavartalan örömökkel telt gyermekkora volt, még késő aggságában is sokszor visszaemlékszik erre. »Milyen angyali élet volt annál a mi házunknál! Sohasem hallatszott ott egy haragos szó. Testvéreim szerették egymást, engemet még jobban.«

De a legkedvesebb napjait Ógyallán töltötte a nagyszülőknél. A falusi örömök ezernyi változatosságban tárultak itt eléje a juhok, lovak és tyúkok közt. Különösen Konkoly Antaléknál volt a gyerekek Eldorádója, kik szintén Gyallán laktak. A nagyszülők kedélye el volt egy kicsit savanyodva, hiszen a nagyapó már a nyolcvan körül járt, hanem Konkolyéknál kényeztették, mulattatták a gyerekeket s a kis Móric itt tudott játszani igazán önfeledten, repeső kedvvel a téres udvaron, a hűs vadgesztenyefák alatt. A Konkolyék tót juhászának apró gyerekei voltak, akikkel különös módon rokonszenvezett s akikről rövid idő alatt annyi sok tót szó ragadt rá - hogy abból harminc-negyven év múlva is jutott Tallérossy Zebulonnak. Ha akkor nincs meg a Jankó meg a kis Ancsurka Konkolyéknál, Mindenváró Ádám talán sohase kapta volna azt a sok bohókás vidám levelet az ő furcsán mókázó barátjától.

Az elkényeztetés rendesen az első és az utolsó gyerek osztályrésze. Az utolsóé, a »vakarcsé« még tán inkább. Móricka is becézett kedvence a szülőknek, vetélkednek a kedve keresésében. Jókayné magával viszi mindenüvé, a vizitekbe is, negyedik éves korában végignéz anyjával egy színi előadást. Valami víg darabot adtak, de még vígabb lett azzal, hogy a kis gyerek, aki egyébként bátortalan volt és a sokaság között megszeppenő, a darabban történő események szuggesztiója alatt, mint egykor a »peleskei nótárius«, hangosan felkiáltott: »Oh asszonyok, asszonyok!«[9] Ez volt az első nyilvános kijelentése élete elején, bízvást ez lehetett volna az utolsó is élete végén.

Jókayék ez idő tájban kikapták a birtokrészüket, a Fejér megyei birtokot, Nyéket. Az öreg Sámuel még életében kiosztotta, s azután alig élt egy évet. E birtok jövedelme és Jókay keresete most még nagyobb kényelmet biztosít nekik. Megszerzik a szomszédos házat is Niszl Ignáctól és felesége Csóka Jusztinától ugyancsak 1600 forintért, mint két év előtt a másikat. Nagyobb házat kezdenek vinni, s hovatovább több-több kényelmet és élvezetet engednek meg maguknak. Jókay az összes megjelenő hazai folyóiratokat járatja, sőt német könyveket is vesz. Különösen a német folyóiratok, melyek remek acél- és fametszetű képeket hoztak, valának várva várt olvasmányok.

Sokat tartózkodik a háznál, kivált télen át hetekig, nővére Jókay Zsuzsánna, Gózon Istvánné, a »fantaszta« (így nevezték a környéken), ki ha jó hangulatban volt, egész naphosszat versben beszélt. Ha különös ihlet szállta meg, éjjel is felkelt költeményt írni. Fiókjai tele voltak gyömöszölve ilyenekkel. A két testvér éjfélig is elbeszélgetett olvasmányairól, Goethéről, Schillerről, a weimari kis udvar liliputi cselszövényeiről s egyéb szellemi mozgalmakról, úgyhogy a szomszéd szobában fekvő Jókayné akárhányszor felkelt, alsó szoknyát vett és ágyba hajtotta mindkettőjüket. Jókay szintén versifikált, de leginkább csak névnapokra, különösebb alkalmakra nyergelte meg a Pegazust. Máskor az itteni színi előadásokról írt levelet a magyar folyóiratokba. E fellobbanásai a költői vénának nem bírtak számbavehető értékkel, de mégis jelezték, mint az utas előtt a homokban csillogó arany porszemek, hogy valahol a közelben nagy aranyleletre van kilátás. Az árvák atyja egyébként minden művészetért lelkesedett, szerette a zenét, az éneket és ő maga is csinosan rajzolt. A színdarabokat, melyeket lemásolt, egyszersmind ügyes toll-rajzokkal illusztrálta a szöveg között. A szereplő személyek megelevenedtek keze alatt igen csinos kivitelben és eredeti felfogással. Kár, hogy ezek a kedves családi csecsebecsék elégtek az 1849-iki tűzvész alkalmával.

---

[9] Jókai Mór említi ezt a jelenetet az Üstökösben 1872-ben.

A gyerekek és a jövedelem növekedésével a Jókayék visszahúzódó természete is engedett, sűrűbben kezdenek társaságokba járni s az ő házuk is nyitva van. Egyike az elsőknek, legtiszteltebbeknek Komáromban. Az asszony fenn tudja tartani a rangot. Amennyi jóság elfér kifejezésteljes, világos búzavirág színű szemeibe, annyi szigor honol a homlokán. Ritka típusa az akkori asszony vicispánoknak. Puritán erkölcsű, tekintélyén csorbát nem tűr, mert egész múltján nincs makula. Szembeszáll a nagyok gazságával, hatalmaskodásával, de meglágyítja a kicsinyek nyomora. Ha ügye-baja van, elmegy a törvénybe és nem hagyja a jussát s még a főbíró uram bátorsága is az inába szalad, ha »Jókayné uram« feddő tekintetét belevájja az arcába. Megtisztelés számba esik, akivel ő barátkozik. De hatalom is a városban, akinek uralma csakis egyenletes, nemes tulajdonain nyugszik. Ha valamely társaságba lép, egyszerre megváltozik a hang, mint mikor a professzor nyit be a klasszisba. Frivol modort, léha beszédet nem tűr - lecsap, mint a héja. S jaj annak, akire Jókayné megvetőleg ránézett, az morális halott Komáromban. Öregemberek mesélik, hogy volt ott egy Nagy Pál nevezetű élces, sziporkázó úri ember, aki keresztül-kasul szántott mindeneken ötletes, többnyire derűs, sőt parázna megjegyzéseivel, kit ennek dacára is szívesen hallgattak vala, de ha Jókayné megjelent, Nagy uram agyon volt ütve és szavát se lehetett venni. Ilyen hatalom volt Jókayné, pedig oly jónak látszott a jók iránt, hogy kenyérre lehetett volna kenni.[10]

Móricka szépen fejlődött ezalatt; akár a szomjas föld, oly mohón szítta föl az ismereteket, melyekhez hozzáférhetett. Csak egy körülmény aggasztotta a szülőket, hogy rendkívül félénk és gyámoltalan. Nem mert kimenni a kertből és udvarból, sőt még itt is rémület szállta meg, ha kecskét látott az utcán, melynek szarva volt, vagy szakállas zsidót. Az idegen gyerekektől is félt, csupán a testvéreivel szeretett játszani. A szülők sopánkodtak, mi lesz belőle, ha ilyen marad s hogy kissé bátorodjék, elhatározták iskolába adni, bár még nem jött meg az ideje.

Egy szép reggelen kezén fogta apja és elvitte fel a Szombati utcán (tehát az ő utcájukon) egész a negyedik házig egy nagy épületbe, mely szemben áll a református templommal. Nagy, vastag falai voltak, magas márványlépcsőkön kellett felkapaszkodnia az erős vasajtóig. A hosszú folyosón kettős ajtók nyíltak jobbra-balra, amiken keresztül rejtelmes silabizálás félelemgerjesztő hangjai szivárogtak ki, az emeletre vivő lépcsőkön öreg diákok csörtettek alá, kik leckéjök végeztével hazafelé siettek.[11]

Az épület felső része a nagy diákoké volt, földszintjén az elemi kisfiúk tanultak. Ide vezette apja Móricot, ki szepegve állt meg, első tanítója, a nagy bajuszú Székely Sándor előtt. Hangosan dobogott a szíve, mikor a tanító apját kikísérte az ajtón és ő ott maradt egyedül, a sok apró gyerek kandi tekintetétől lenyűgözve.

De ez az eseménydús első nap fényesen sikerült, mert a rektor úr valóságosan meg volt lepetve, mikor visszatérve, felnyitván a zsoltárt, azt kérdezte Móricról, hogy ismeri-e a betűket, az pedig elkezdett folyékonyan olvasni - ahogy a nebulók öregebbje se tudott.

Az ámuló rektor úr megdicsérve őt, a második padban mutatott neki helyet egy kaputos és egy mezítlábos kis fickó közt. Lecke végeztével pedig haza kísérte. Otthon úgy fogadták, mint egy hazatérő bajnokot, mert még sohasem volt családtagjai nélkül olyan messze.

A Hármas Kis Tükör és a Kis Máté voltak azok a misztériumok, amelyekbe legelőbb kellett behatolni. Ott forgatta őket naponkint a folyosón vagy a nagy szederfa árnyékában, fönnhangon tanulva a versikékbe szedett vármegyéket.

---

[10] Szűts Ferenc elbeszélése.

[11] Jókai saját elbeszélése.

Tudta is mindig a leckéjét, a lecke nem volt kellemetlen, az iskolát is megszerette, mert Székely bácsi jól bánt vele, s nehéz lecke után ott is tartotta, adomákat mondva neki Mátyás királyról és a Mária Terézia bolondjáról, hanem az elmenetel és a hazajövetel volt neki borzasztó, pedig alig száz lépés házuktól az iskola.

Eleinte mindig elkísérte valaki, vagy a mama, vagy Eszter, később azután csak az utcaajtóból nézte Eszter mindaddig, míg az iskola kapuján el nem tűnt. Kétszer-háromszor is visszafordult remegve, ha vajon ott van-e még Eszter.

Fantáziájával, melyből egy halandó se kapott annyit, mint ő, különböző veszedelmeket gondolt ki, melyek az úton érhetik, de bevallottan leginkább a zsidóktól és a kutyáktól félt. E csodálatos fantázia borzalmas képekkel és eshetőségekkel népesíté be egész életét. Mint nyolc éves gyermek, egy papírra fölírva szüntelen a derekára kötve hordta végrendeletét, melyben arra kéri édesanyját, hogy halála esetén boncoltassa fel, nehogy élve temessék el.[12] E beteges lelki állapotért nagy mértékben volt ludas Vörösné is a rémmeséivel.

Ámbár e fej, melyből több látomány, több kép, több mese fog kihasadni, mint a többi sok millió fejből, melyet egy emberöltő produkált, nem lehetett fantázia dolgában normális Vörösné és az apai, anyai mesélések nélkül sem. Vagy ha az lett volna, akkor talán tárgytalan lenne ez a könyv, amit most papírra vetek és nem született volna meg vagy száz másik könyv, mely a magyar géniusz erejét, báját hirdeti.

Különben a fiú nem volt normális egyéb tekintetben sem. Kiérezni rajta valami szokatlant, valami különöset, egyedülállót. Igen sok jelt fogunk találni erre. De egy már korán mutatkozik: hogy nem voltak barátai; sem ő nem érzett barátságot, a szó valódi értelmében vett baráti érzéseket, sem őiránta mások. Egyéniségéből hiányzott az a bizonyos fluidum, ami az egyeseket vonzaná. Ő a tömegekre volt berendezve. Holott a barátság varázsitalát kis bögrékben főzik, kevesek számára.

Anyja már korán észrevette ezt a különös jelenséget s pajtásokat hívogatott neki, de se azok nem érezték magukat jól Móriccal, se Móricővelük. Csak a testvéreivel tudott játszani. Az egyedüli kivétel a gyallai tót juhász gyerekei voltak. Az iskola befásított előudvarán nagy játékok folytak akkoriban délutánonkint. Nevezetes diákjátékok voltak a »pige«, a »kampa« és a »bente bólé«. A gyerekek mind játszottak, csak a kis Móric nem. Ha hívták a társai, válla közé húzta fejecskéjét (szép, pingálni való főt) és udvariasan visszautasította a meghívást. Mert választékos modorú, előkelő megjelenésű fiúcska volt. Szerény, tanulékony, engedelmes a tanárainak, de mégsem azok közül való, akik a tanárok kezére játszanak, azoknak kedvében járnak társaik rovására is, akik aztán árulók számba mennek, sem azok közül, akik csínyeket követnek el, ellenséges terveket koholnak a följebbvalóik iránt. Külön úton járt, kivonta magát mindenünnen. Nem volt bizalmas senkihez, de nem is volt senkivel szemben ellenséges. Azért ha nem szerzett barátokat, ellenségeket sem szedett fel. Egy másik világban élt ő már akkor is. A kisfiúkhoz jó volt, ha valamit kívántak, megtette, segített a feladatukat megcsinálni, súgott nekik, de azért mindig idegen maradt köztük.

Ekkor járt a hetedik évében és írta az első két versikét; az egyiket atyja nevenapjára 1832-ben, mely így hangzott:

[12] Jókai önéletrajzi feljegyzései.

Tartsd meg jó atyámat Isten;
Hogy az mindenben megintsen,
Ha dolgomban hibát
Hogyha lát.

A másik vers tanítója nevenapjára faragódott ugyanebben az évben március 16-án:

Éltesd Uram tanítómat;
Tartsd meg az én Rectoromat,
Hogy a jóra vezéreljen,
Hogy az ördög kárt ne tegyen
Az én lelkemben.

Valósággal érezzük azt a levegőt, mellyel a Jókay-ház telítve volt, szinte kicsengenek e picinyke felköszöntőkből ama zsoltárok, melyeket Jókayné asszony a pergő rokkája mellett énekel. E forma és hangulat uralkodik a gyermek lelkén s ezt veri vissza szárnyának első mozdulása.

Kedves naiv utóirata van egy következő évi ilyen felköszöntő névnapi versecskének, melyben előfordul »Légy boldog jó atyám« s amelyet szépen leírva nyújtott át a következő alájegyzéssel: »Bocsánatot kérek kedves drága apám uramtól, hogy 'te'-nek mertem szólítani, de ez a vers miatt van így.«

Sokkal többet ígérők a kis Jókai rajzolásai. Csodagyereknek ezekben látszik. Groteszk játékai közben gyakran nyúl palatáblájához és a griflihez s pompásan rajzolja le természet után az állatokat. Egyszer-másszor emberarcokat talál el meglepően. Apja dicsekedve mutogatta mindenfelé a Roth-család gyilkosának arcképét, melyet a kis fiú a palatáblába bevésett. »Móric már most is jobban rajzol nálam.« A boldog apa előtt, ki kisebbik fiában saját énjét látta megújulva, Raffael és Michelangelo dicsősége lebegett (mert a túlzásokra ő is hajlandó volt), elhatározta ez irányban való képeztetését. Tervezett, kovácsolt, hogy valami mesterrel taníttatja, később kiküldi Münchenbe, festőiskolába, a vakációk alatt minden évben utazni megy Olaszországba, hogy képtárakat lásson. Mindebből, úgy látszik, csak annyi valósult meg, hogy a később tragikus véget ért különc, Orbán Gábor, akiben Rafaelből igen kevés volt, órákat adott neki a rajzolás rendszeres fogásaiból.

Sokat és sokfélét tanul, mindig a könyveket bújja s mikor a következő két évben mint conjugista és declinista is kitűnő kalkulust hoz haza, az osztálytanára Keresztesi-Barta József nagy szöget üt a szülők fejébe azzal a mondásával: »Nem szeretem a gyerekben, hogy nem volt a verekedők lisztáján egyszer sem.«

Az 1834-35-iki iskolai évben Sörös Lajos professzorsága alatt lesz grammatista. Ekkor éri el tizedik évét, de termetre még most is igen apró és vézna. Ez a Sörös is nagy hatással lehetett rá. Zamatos, színes humortól bearanyozott előadását fölszítta, mint a száradt, szomjas föld az esőcsöppeket. A szegény kisfiú tele van szentimentalizmussal, fantáziája buján termi a dudvát, s az időpont is, melyben fejlődése kezdődik, szerencsétlen. A finom lelkek a »Werther keservein« éldelegnek. A múzsák szomorúfüzek alatt ülnek. A regényhősök és hősnők a temetőben bolyongnak. Az egész irodalom német piacról jön, szinte azt a célt látszik szolgálni, hogy az embereket elképzelt szerencsétlenségekkel megríkassa, vagy egymásra halmozott rémes szomorúságokkal megrázza. Csak egy egészséges termék van még - a magyar anekdota, melyben megfigyelés és élet lüktet. Azért megbecsülhetetlen nekünk e kis köpcös emberkének, e Sörös Lajosnak a közbejötte, aki még a matézis alapelemeit is egy-egy vidám, sokszor pajkos anekdotával világítja meg. Magyaros észjárása, egyszerű, de érvtől duzzadó logikája s a derült világnézlet úgy hat a kis Jókaira, mint a kinyitott zsalu olyan valakire, aki félig ébren, félig alva

a szobai homályban kísérteteket és szörnyeket lát a falakból kilépni s - most egyszerre tódul be a napfény és szétfutnak vagy legalább halványodnak a látományok.

E Sörös Lajos jó szerencse rá nézve, nem kisebb és nem nagyobb, mint aminő a legtöbb nagy ember életfolyamatjában mutatkozik. Sőt az effajta szerencsék átvihetők minden dolgokra. Róma azért éri el nagyságának óriás dimenzióit, mert úgy jönnek elő a fejedelmei, amint éppen szüksége van, mintha rendelve volnának, úgyhogy a múlt század némely történetírói a fejüket csóválták s abban a körülményben, hogy e fejedelmek a nemzeti szükség szerint lépnek ki a gondviselés kapuján, meginog hitük a farkas által szoptatott Romulus utódainak létezésében s komponált voltuk után kezdenek kutatásokat.

Hát itt is kellett e Sörös Lajos. De mi minden kellett még ezenkívül, hogy ez a beteges irányban induló fantázia olyan gyümölcsöket hozzon, aminőket hozott. Hogy jönnek elő új és új professzorok, versenyre ingerlő társak, szükséges városok a maguk elütő viszonyaival és hangulatával, sőt jönnek a megfelelő sorrendben az események is éppen olyanoknak, aminők egyedül alkalmasak, hogy ez az elme kibontakozzék.

Ebben az időben írt zsengéin természetesen nem látszik még a Sörös befolyása. Sőt ekkor ír meg egy rémdrámát »Hohenheim Fridrik, vagy a meggátolt gyilkosság« címen, amit diáktársaival el is játszottak a kocsiszínben. Minden van ebben, csak a Sörös humorából és egészséges logikájából semmi.

A rémdráma kézirata elveszett, a szereplő személyek, Benke Kálmán, Vörös Benő, Goda Sándor és Szikra Ferke mind elhaltak, már senki sem adhat róla felvilágosítást, de bizonyos, hogy az akkori borzalmas német irodalmi termékek, hihetőleg az apja mesélgetései nyomán készült. Sokkal érdekesebb másik kísérlete, melyhez *élő alak* adja a hangulatot. Pedig már akkor a kis Móricnak neve volt. Élt Komáromban egy bolond, aki fölbokrétázott kalapjával ide-oda köszöngetve, »Urak a papok« felkiáltásokkal bolyongott az utcákon. Móric egy kis poémet ír a bolondról:

Olyan vagyok, mint az oly madársereg,
Amely eltévedvén az ég alatt cseveg,
Én is eltévedtem, elmémben bujdosok,
Szánjatok meg kérlek, jó lelki orvosok!

A versecske kézről-kézre járt a Jókayékkal rokon családokban. A professzor urak is tudomást vettek róla és vállon veregették a kis Móricot. De ez mind nem lett volna semmi. A sors azonban úgy intézte a Móricka dolgait, hogy éppen hazajött Pestről Tóth Lőrinc, a csinos, elegáns, fürge Tóth Lőrinc, ki még csak huszonnégy éves és már híres ember, egy költeményével díjat nyert az Akadémiától. Tóth Lőrincet figyelmessé tették a csodagyerekre s megmutatták versét, ki is magával vitte azt Pestre és kiadatta a Társalkodóban a kis verselő teljes nevével.[13]

Eseményszámba ment ez akkor. A nyomdafesték még akkor nem az a közönséges kulimász volt, ami most, de a szent olaj, mellyel a hivatottak feje kenetik meg a koszorú alá. Az egész város erről beszélt, a szülőknek gratuláltak, akik nagyra kezdték tartani kisfiukat (ámbátor Károly is jó tanuló volt) és most túlságos félénksége és a társaséletben való gyámoltalansága még szembeszökőbbnek látszott a neki szánt szereppel, úgyhogy csak siettette a különben is bekövetkező sorsot, hogy idegen városba adják, idegen házhoz, hadd szokjék el az anyja szoknyájától s bizonyos önállóságra vergődjék. Hadd menjen Pozsonyba német szóra.

---

[13] Megjelent 1834. július 16.

A csere volt divatban. Nem tudom, megvolt-e más országban is, de tiszta magyar gondolatnak látszik. Van benne egy kis poézis is, de amellett patriarchális célszerűség és a pénzbe nem kerülés ősi zamatú kieszelése, mert a tanulásra nem szívesen költ az Ázsiából ideszakadt faj.

Zsigmondy Sámuel pozsonyi professzor és neje voltak a cserélő szülők. Az ő fiaik rendre itt Komáromban voltak magyar szón Jókayéknál Károlyka és Eszter helyett. Móric megbarátkozott velük, hiszen egy asztalnál ültek, egy szobában háltak, elbeszéléseikből, meg a hazakerült Eszter és Károly emlegetéseiből úgy ösmerte a pozsonyi házat, meg a harmadik fiút, Gusztit, akiért elcserélendő volt, hogy szinte nem is ment idegenbe. Hanem az is igaz, hogy a cél egy része, éppen talán ezért, el nem éretett. Mert németül ugyan megtanult, még pedig olyan folyékonyan, mint a született német (ami kálvinista fiúnál ritkaság), de nem bátorodott fel, meg nem ösmerte a nagyvilágot, mert csak az történt vele, hogy az egyik kalitkából egy másikba került, egy puha fészekből másik puha fészekbe, vagy amint ő írja, »édes anyja« helyett egy »liebe Mutterje« lett, aki éppúgy kényeztette, mint az igazi, gondolván magában: »Hiszen éppen most öltöztetik, hiszen éppen most etetik az én kis fiamat is ott messze, messze Komáromban.«

Pozsonyi tartózkodásáról igen keveset tudunk. Visszaemlékezéseiben szűkszavú, csak annyit mond, hogy a pozsonyi evangélikus gimnázium éppen oly jó volt, mint a komáromi. És annyit látunk, hogy ő éppen olyan jó tanuló itt, mint Komáromban. Úgy látszik, egészen bent él a családban, semmi adat sem tőle, sem mástól, hogy a híres pozsonyi diákok intim életében, vidám pajkosságaiban valamely részt vett volna. Míg ellenben jó lábon állhatott a Zsigmondy gyerekekkel. Leánykák is voltak a házban, akikkel együtt énekelgetett a Szél utcai csöndes tanári lakásban, haragszom rád-ot játszik s egyéb szobai játékot, dominót vagy pimpara-pax-ot. Jó kisfiú, nem követelő, szót fogad s valóságos testvérei gyanánt tekinti a házbeli gyerekeket, úgyhogy még ötven év múlva is látjuk őt egymás mellett üldögélni Zsigmondy Vilmossal a Sándor utcai öreg országházban.

De ha emlékezéseiben nem is, műveiben gyakran felcsillan a pozsonyi tartózkodás emléke. Egy-egy vonás, egy-egy tőről szakított alak. Lehetetlenség is lenne, hogy érintetlenül hagyta volna az ős koronázó város nagy nemzeti emlékeivel; az ódon Országház, melyben akkor is ülésezik a diéta, hová panaszkodni jár a nemzet, s melynek környékén még a szél is úgy zúg, mintha a nemzetnek sóhajait vinné. A gyors átmenet a jól táplált komáromi ezüstgombos cívistől a tubákszín kabátos presszburgi burgerhoz. Történelmi nevű családok palotái buzogányos kapussal. A tivornyázó nagyurak cifra lakájaikkal. A perszonális, Szerencsy uram, tányérnyalóktól környékezve. A nábobok: Csernovicsok, Komáromyak, Buttlerek, Ibrányiak, kik lapáttal hányják ki az aranyat. A nagy vezérszónokok, kiket rivalgó lelkesedéssel üdvözöl a jurátus ifjúság, ha megjelennek. A fényes fogatok, amint végigrobognak az utcákon a nádor-ispán estélyére. A bájos pozsonyi liget ezer és ezer csattogó fülemilével, mivelhogy a városi magisztrátus egy pár évtizeddel ezelőtt, mikor Mária Terézia király itt hált meg a várkastélyban, pénzen fogatott fülemiléket messze Erdélyben az alvinci erdőkben és egyebütt, s elereszté itt, hogy a szép királyi asszonynak bűvösen énekeljenek azon az egy éjszakán. Azóta megfogytak kissé, de még Jókainak bizonyára jutott a dalukból.

Bár még sokat nem értett meg ezekből a kis Móric, mégis valószínűtlen, hogy ne tettek légyen rá nagy benyomást az itt tapasztalt új dolgok. A szélesedő világ, messze szétfutó vonalaival.

Mily vigasztalan szerencse megpillanthatni a nemzet múltját és elveszteni szem elől magát a nemzetet. Mert mikor nyaranta hazaoszlottak a tekintetes KK. és RR.-ek fényes huszárjaikkal, fogataikkal, kuktáikkal, lakájaikkal, kihasadt a magyar tartalom a városból - és ott maradt pusztán, az üres, idegen német város, alig különböző azoktól, melyek Dévényen túl következnek.

Hogy a fiú nem mozog a városban, nem labdázik, nem botanizál a többi tanulókkal, hanem nyárspolgáriasan hazamegy óra után könyvtáskájával, szorosan a házak és kerítések mellett, nehogy a robogó kocsik elgázolják, hogy félénken kémli a csatangoló kutyákat, szinte látni véljük. A lutheránus tanulók, kik az ország minden részéből ide gyűlnek, hogy majdan szétszéledjenek a felső-magyarországi falusi paplakokba, nem kötik le érdeklődését esetlen tréfáikkal és naiv csínyeikkel, hosszú, formátlan kabátjaikkal és tót »povedálásukkal«, mert ez a típus még halványan se jelenik meg később abban az óriás rajában az alakoknak, melyeket lelkéből előhúzott. A pozsonyi diák, a teológus, noha ez is egy specialitás, nincsen köztük. Szinte biztos hát, hogy nem ismeri.

De olyan csodás szemmel, mint az övé, mégis föl kellett itt szednie egyet-mást! Aligha nem itt látta valamely bolthól kijönni a nábobot és a kiélt Kárpáthy Abellinót. Itt ösmerte meg a pékeket, akik a »Mire megvénülünk«-ben élnek tovább.

Bár nem csoda, ha lelke kissé meg volt dermedve e német világban, mint deres levegőben a túzok szárnya. Egyetlen irodalmi kísérlete sincs ez időből, pedig aki egyszer kóstolt a kasztáliai forrásból - az nem éri be többet kútvízzel. Vagy talán a professzora, Tóbiás Godofredus Schröer hatott volna rá, szigorúan óva növendékeit, a szintaxistákat, a magyar beszédtől és literatúrától? Talán e tubákoló, rideg professzor vette el kedvét a poétizálástól, vagy talán írt is titokban otthon a fiókjának? Adat nincs rá, de hogy testileg szembetűnően fejlődött, azt följegyezik az annálék, mert a testét nem nyomta el Schröer Tóbiás uram.

De azért nem pihent. Igen sok tanulni való esik erre a két évre. El kellett sajátítania a német nyelvet, bele kellett mélyedni a latinba és a negyedik osztályban megkezdeni a görögöt is, amellett rendes tantárgy volt sok minden egyében kívül a kalligráfia. Ekkor szerezte meg egymásba fonódó vékony gyöngybetűit.

Hogy várták ezeket epedve Komáromba hetenkint. Havonkint egyszer pedig Zsigmondy néni írt a Móric fejlődéséről, előmeneteléről, fehérneműiről és mindenekről. A szülők meg lehettek elégedve. Esténkint a tekintetes asszony a nagy szobába gyűjtötte a cselédjeit fonni s ilyenkor előttük is nyíltan, bizalmasan kovácsolta a Móric jövőjéhez fűződő terveket, ami Jókay uramnak is nagy lelki gyönyörűsége volt, sőt ő még jobban ki tudta színezni. A kapott leveleket sokszor felolvasták a cselédeknek is s hogy Vörösné ilyenkor ríva fakadt, jól esett elnézni mindenkinek.

A Jókay-ház talán ekkor volt a legvidámabb, a sok vendégség, összejövetel ki nem fogyott. Ennek oka egy kis korteskedés volt. 1837 telén megüresedett a városi főügyészi állás, Jókay erre pályázott. Az asszony is akarta, mindent megmozgatott ura érdekében. De ez egyszer az ő hatalma se mutatkozott elegendőnek. A szoknya nem dönt a városházán. Jókay uram a tavaszi választásnál kisebbségben maradt.

Nagyon a szívére vette ezt a bukást. Különben is gyenge egészsége végképp megrendült. Idegei sajnálatos állapotba jutottak. Még vitte egy darabig, még tudott örülni Pozsonyból hazajött kisfiának, ki csupa eminenciát hozott, de őszkor ágyba dönté egy erős bélhurut, melyért Jókayné az őszibarackot okolta. Egy vadászat után hazajövet túlságos sokat evett a még nem egészen érett gyümölcsből. Móric balsejtelemmel eltelve éjt-napot apja ágyánál töltött. Többször mondá betegségében, szőke fejét gyöngéden simogatva: »Ne légy hivatalnok. Légy a magad ura. Légy prókátor.« A hű ápolás mellett kihúzta az őszt egészen, úgyszólván az utolsó napon, október 31-én, mikor a természet végképp becsukja az osztogató kezeit, a nap

beszünteti a mosolyát, az ötvenhat éves férfi is elment örökre. Az orvos ideglázt[14] mondott be a halál okául. Komáromban még akkor nem voltak szokásban a nyomtatott halotti jelentések (parték). Egy feketébe öltözött közszolga, kit »Halálmadár«-nak neveztek, hosszú, derékig érő fátyollal cilinder kalapján, úri háztól úri házhoz járva jelentette németül és magyarul, ahogy az illető helyen kellett, hogy ásvai Jókay József úr meghalt és a gyászoló család tisztelettel várja el az uraságokat a holnapi temetésre.

[14] A reformata vallást követők részéről a megholtak és eltemetettek lajstroma az 1837. évben a komáromi levéltárban.

HARMADIK FEJEZET
AZ AKKORI KOMÁROM

Szándékosan fejezem be a költő gyermekkorát zárkő gyanánt e csapással, melynél súlyosabb sohase érte többet, elvesztvén a legjobb, legédesebb atyát, ki azonkívül nevelője, játszótársa és szinte mondhatnók szolgája volt, mert még öltöztette is és télen ő huzogatta le csizmácskáit. Úgy élt eddig, mint egy pillangó a napsugárban, szeretettel, jósággal melengetve. Ez a veszteség összetörte különben is gyenge szervezetét. Beteges fantáziája, mely medúzafejű rémeket és szörnyű alakzatokat látott kihasadni a ködből, a felhőből, a padlásdeszkák megelevenedő görcseiből, akik mind nem voltak igaziak, most egy igazi rém előtt találta magát, akit nem lehet elhessegetni, sem ha a szemét behunyja, sem ha a szemét kinyitja. A halál lépett be a Jókay-házba. Móric elájult apja temetésén és nemsokára súlyos beteg lett. Az egész telet átkínlódta, élet-halál közt lebegve fantáziált. Egyik forrásunk hagymáznak mondja betegségét, másik tüdőgyulladásnak, de inkább volt tüdőgyulladás, mert a tífuszon még keresztül fog menni s ez ritkán jön kétszer az életben.

Csak Eszter nénjének köszönheti - írja -, hogy e betegségéből meggyógyult, az ő önfeláldozó ápolása mentette meg.

Lassan épült lesoványodott, erőtlen teste és meggyötört lelke a szomorúságnak e tanyáján, mely azelőtt paradicsom volt. Szükséget hiszen semmiben se szenvedett. Rendben, jólétben hagyta a családját a megboldogult, a nyéki és baracskai birtokrész is megmaradt s a szilárd akaratú özvegy éppen olyan rendben és karban tartott mindent, mint azelőtt. De a vidámság száműzve lett e hajlékból. E finom érzésű szívek sajogtak. Maga a boldogság is csak fátyolosan mert ide belépni.

Eszter már nagy, csinos hajadonná fejlődött s a Móric mostani tanára, Vály Ferencz kezdett a házhoz járogatni. Nyilvánvaló volt a »tisztességes szándék«, bár sohase beszéltek erről. Udvarlás számba se esik az ilyen. Csak inkább a lábadozó Móric szórakoztatása volt az ürügy. Úgyis elmaradt szegény a stúdiumokban a betegsége miatt. Vály tehát beszélgetve, kávés kanalakban adagolta be neki a tananyagot, amit a kis Móric hálás szívvel vett. A retorikát kellett abban az évben végeznie és sok volt a pótolni való; mikor teljesen felgyógyult és újra megjelenhetett az öreg gimnázium hangos falai közt, Vály gondozás alá vette, külön órákat adott neki. Reggel télen-nyáron öt órakor már ott kellett lennie a Vály írószobájában, megszoktatta a korai felkeléshez, ehhez azután egész életében hű maradt; megtanította angolul, franciául és olaszul. S mikor aztán Móric mindent jól tudott, megkérte és elvette Eszter kisasszonyt feleségül.

Széles vállú, izmos termetű férfiú volt, simára borotvált arccal (felszentelt lelkész lévén), de gavallér módra felbodorított hajfürtökkel; élénk piros arcszíne, vékony ajka s villogó szeme volt. Ezt a nemes jellemű, értékes férfit mintegy kárpótlásul küldte az ég a Jókay-családnak; Móric nemcsak sógort, de mentort, atyát és példányképet kapott benne. Talán maga se tudta még akkor, mily támaszt nyert, bár különösen ragaszkodott hozzá De Móric mindenkihez ragaszkodott, aki ővele foglalkozott. Önként folyt természetéből. Ellenszenvet ő nem ismert, mindenki könnyen férhetett hozzá közel, aki akart, de talán éppen azért nem tudott rokonszenvezni annyira senkivel, hogy szíve egészen megnyílott volna számára. Emberismerete teljesen hiányzott, alig is tudott különbséget tenni, válogatás nélkül vette az embereket. Vagy ha klasszifikált, legfeljebb a külsőségeknek engedett befolyást. Vály az élet bajaiban megedzett szigorú férfi ambícióját helyezte abba, hogy Móricból embert faragjon. Ami korántsem azt jelentette, mintha Móricban, a szófogadó, szorgalmas, jóságos, szerény és lángeszű Móricban

valami kivetni való tulajdonságokat vett volna észre. Ellenkezőleg, ő szeretett volna belenevelni némi férfiasabb tulajdonokat, mint ahogy a színaranyba rezet kell vegyíteni, hogy keményebb és használható legyen a közforgalomban.

Mindenekelőtt szerette volna kiverni belőle azt az önhitet, hogy ő *csodagyerek,* amit apja és a közkényeztetés hitetett el vele. Igaz, hogy ez a hit nem tette őt gőgössé vagy elbizakodottá, de bizonyos fokig mégis elkülönzé a többi egyívású fiútól. Nem lett emiatt nyegle, de mégis ünnepélyesebb. Megszokta, hogy ő különleges lény. Hitte, hogy mikor az utcán megy, felőle beszélnek és dicsérik. Nem merte magát sohasem átadni azoknak a csínyeknek, pajkosságoknak, melyek e kornak kiváltságai és örömei. Mint az olyan kávé, amely állandóan a kirakatban van, elveszti aromáját, színét, ez az állapot őróla is letörülte a gyermekkor hamvát. Őszintesége fölé egy takaró borult, egy szerep, a csodagyerek szerepe, s ez a szerep lassan a természetévé vált. Mivelhogy másnak érezte magát, mint a többiek, ha úgy bántak vele, mint más társaival, ez már neki fájt. Mesterségesen tette magát érzékennyé, mint ahogy később egy gyönyörű meséjében mesterségesen fejlesztik magukat aprókká a leaotungi emberkék. Valóságos mimóza lett, amelyet nem szabad érinteni. Háta mögött »Móric kisasszonynak« csúfolták. Vály észrevette, hogy a fiú szívesebben vesz részt idősb nők társaságában, mint férfiak közt, és mint pszichológus, kitalálta, hogy ez azért van, mert a durva tréfák, trágár szavak innen száműzve vannak.

Ez az előrelátó ember szerette volna belehajítani kis sógorát az élet forgatagába, hogy puhaságát elveszítse, hogy akaratra tegyen szert, de ez nehezen ment. Móric ugyan megtette a kedvéért, hogy elment a hozzája verbuvált diák-kompániákkal ide-oda. Komáromban van hova menni, a szigeti kertek, a dunai pecézés elég sok anyagot szolgáltat, de valójában szenvedett e kirándulásokon. Ezeknek a kópéknak a mulatsága visszatetszett neki. Megborzadt e kis gyilkosoktól, akik kiszedték a madárfészket és eltördösték a tojásokat, vagy pedig a földhöz paskolták a csipogó madárfiókákat. Sajnálta a szegény ürgét, melynek lakhelyét elborítá egy csodálatos özönvíz (a lurkók kalapban hordozták a vizet a lyukhoz), mire a végén is lucskosan, bőrig átázva kibújni kényszerült.

Egyéb mulatságaik is csupa duhaj, ízetlen dolgok és éretlen tréfák voltak Móric szerint, ki sóhajtva gondolt ilyenkor otthon hagyott könyveire és festő tégelyeire. A társaságokba Eszter nénje vitte a gyászév után. Vonzó jelenség volt fényes, tiszta tekintetű kék szemeivel, finom arcával, melyet gazdag szőke fürtök körítettek. Beszédben, viselkedésben, mozdulatokban egy előkelő úrfi külsejével bírt. Egy süldő princnek látszott az esetlen kálvinista diák suhancok mellett. Jókayné a legjobb szabóval varratta ruháit, igen kényes volt arra, hogy az ő Mórica mindig olyan legyen, mintha most vették volna ki a skatulyából.

Mulatságok, estélyek, bálok pedig sűrűn estek akkor a városban. A gazdag polgárok, különösen a fa- és búzakereskedők, kiknek nagy keresete volt, vetélkedtek azzal a néhány nemes kúriával, hol fény, pompa egyesült a bőséggel. E társaságokban ismerhette meg Móric az ő nőalakjait. Azt a bizonyos két asszonyt, kik végig kísérik költői alkotásaiban. A démonszerűt és a szuperlatívuszra emelt angyalt: Athaliát és Timeát. Megfordult mindenfelé, uzsonnán kávénénikék között, máskor disznótoron kvaterkázó öregurak között, hol még a Napóleon-legenda képezte a beszéd tárgyát. Mert még akkor is friss volt. Akárhányan éltek még, akiknek egy piciny életepizódjuk bele volt némileg kapcsolva e világot verő drámába. Móric látszólag unta magát, de valójában mégis figyelt és elraktározta a hallottakat. Az asszonyok pletykái, trics-traccsai, az öregurak beszélgetései, hangulatai, kalandjai mind elő fognak jönni egy napon, miután egy csodálatos műhelyben felolvasztattak és új alakba lettek átöntve.

Annyira jó és engedelmes fiú volt, hogy az anyja kedvéért, ki folyton sopánkodott, hogy nincs benne elég életrevalóság, pajkosság, még azt is megtette, hogy az iskolai verekedésekben részt vett s egyszer állítólag ő is ütött egyet-kettőt egy vén zsidó diákon, akit az egész klasszis püfölt. Ő maga beszélte ezt, de aligha történt meg, vagy ha történt is, inkább csak a diákok szokásos politikája volt, mely mindenkit kötelezett részt venni az attentátumban, nehogy árulója legyen a többinek. Ha hát ütött Móric a diákon, csak a tisztesség okáért történt.

A verekedések, birkózások, duhajkodások napirenden voltak az iskolában. Még ma is mutogatják az ős iskola vasajtaján alul a behorpadást, illetve betoldást a komáromiak, megjegyezvén, hogy ezt a reparációt az a kázus tette szükségessé, amit Jókai a »Peregrinus«-ban írt le; a megénekelt »Szusz« rettentő erejének nyoma ez.

Móric belevetve a társaságokba, még sem bírt azokba beleolvadni. Csak látszatra volt ő ott, de lelkével a saját felhőiben tartózkodott. Azonban mint a sónál látjuk, bár a földdel voltaképpen nem érintkezett, mégis fölszítta annak nedveit. Az akkori komáromi élet képezte élményeinek alaptőkéjét örökre. »A kis királyok« az ottani vidéki nemességet juttatják eszünkbe, a Ghyczyeket, Pázmándyakat, Zámoryakat, Sárközyeket, akik ficánkoló négyeseiken berobogtak a vásárok idején az Arany Sasba, hol aztán nagy cserebere folyt a lovakra vagy nagy kártyajátékok estek az extrában. A megyeházán tartott bálokra behozták az asszonyaikat is s ilyenkor olyan volt Komárom, mint egy kis Párizs. Sőt az volt a vidéki urak nélkül is. Jólétet, gazdagságot lehelt, tej, méz csörgedezett minden szögletben. A kereskedelem élénksége, a keresetforrások különfélesége és bősége fényt és megelégedést hoztak be. Ezt pedig mind a Duna csinálta. A Duna a legolcsóbb közlekedési eszköz. A városok amerikai nagybácsija. Az adta a tömérdek pénzt és a roppant forgalmat, míg aztán jött a vasút, a gőzszörnyeteg, a gyorsabb közlekedési eszköz, mely a folyamok melletti városok kizárólagos uralmát megrontja; de ez a szörny még a Stephenson agyában pihent, mikor a komáromi vagyonok szereztettek, és már akkorra el is fognak költetni, mire fülbántó füttye felhangzik a magyar mezőkön. Addig csak légy víg, tulipántos ládák városa!

A várost még akkor nem övezték vasgyűrűként bástyák és sáncok. Nyílt volt a Csallóköz felől, terjeszkedhetett. A Vágduna partján óriási fakereskedések virágzottak. A győri Dunát ellepték a gabonaszállító hajók. Ezeket helyi »superok« készítették, s egész Zimonyig hordták a komáromi ipartermékeket, melyek nagy része Szerbiába vándorolt. A halászok óriási vizákat fogtak és szállították Pozsonyba, sőt Bécsbe is. A borkereskedést a közel fekvő neszmélyi szőlők élénkítették. Azonfelül mindenféle iparos bőségben volt, túl a város igényeinek kielégítésén. Még gombkötő mester is nyolc volt, pedig a magyar vagy általában a zsinóros ruha nem volt közviselet, csak a kálvinistáknál. Szolgálaton kívül még a katonatisztek is polgári ruhában jártak, cilinderben, hosszú kabátban s a közkatonák elszegődhettek némely napokon magánházakhoz napszámba. Az aranyművesek híresek voltak. Hát még a komáromi fehér cipók! Nagy garmadákban álltak a Dumcsa-ház előtt, mindenik mellett egy-egy jól táplált kofa ülvén, fejeiken hosszas, lapos tetejű kontyukat letakaró szalmakalapokkal, melyek a francia forradalom közelségére emlékeztettek. A régibb céhrendszernek, mikor minden komáromi mester másforma ruhában járt, nyomai még megvoltak, úgyhogy minden utcai alakot meg lehetett különböztetni, ez csapó, az varga, emez csizmadia, szabó vagy mézeskalácsos. Mesteremberektől pedig hemzsegett az egész Komárom, úgyhogy a külföldi vándorló legények rendesen betértek ide, mert a mesterséghez és a tanulmányúthoz szinte hozzátartozott Komáromban is megfordulni.

A nagy jólétet a nagyarányú költekezések mutatták. Majd minden jobb módú családnak kertje volt a szigeten, gyümölcsössel, lugasokkal, filagóriákkal, nyáron ide költözött az élet, egymást látogatták, kártyáztak, borozgattak apró kompániákra töredezve. Majd minden kertből a

madárfütty mellett vidám társaságok nevetése csengett ki. A katonatisztek Komáromot tekintették Eldorádónak, szép asszonyok városának. Boldog volt., akit ide áthelyeztek báró Bakonyi várparancsnok keze alá, mert ha csak egy kicsit életre való volt a hadnagy vagy főhadnagy uram, itt ugyan nem költhetett kosztra, soha ki nem fogyván az ebédekre, vacsorákra és uzsonnákra való meghívásokból.

Télen bent a falak közt bugyborékolt a pazarlásig menő úri jólét. Kivált farsangon át az egész város dőzsölt, mulatott. Havas időben nagy divat volt a szánkázás, ami ünnepélyesen ment. A cifrábbnál cifrább szánok a nagy piacon gyülekeztek délután, gazdag prémekbe öltözött hölgyekkel a hátsó üléseken, elöl az udvarlókkal, s mikor együtt volt a társaság, megindultak a csengettyűs lovak fantasztikus takaróikkal és nagy csörgéssel-bongással siklottak a szánok háromszor-négyszer körbe a városon. Az 1838-ban szánkázásra felhívó köríven háromszáznál több család jelentette csatlakozását az akkor 18 ezer lelket számláló városban.[15] Tehát háromszáznál több úri fogat. Ez a kis adat szinte beszédesebb a krónikák tarkabarka színeinél.

Este rendesen vagy bál volt az Arany Sas nagytermében (a megyeház fényes termében csak a megyebálok tartattak), vagy estély valamely magánembernél, özvegy Szabóné házában vagy a gazdag Domonkos Jánosnénál (az »Arany ember« sógorasszonyánál) a Szombati utcában, ahova a katonatisztek és megyei nagyurak is eljártak. Gyönyörű három lánya volt, kik közül az egyiket, Lidit, Pázmándy Dénes vette el, a másikat (a Jókai tengerszemű hölgyét) Zámory, míg ellenben a harmadik egy Bossányihoz ment férjhez. A tündérszépségű lányok csak három emberéi lehettek, de a lányokon kívül volt a Domonkosné pincéjében csupán tokaji aszúborban 32 ezer palack, azokból minden vendég ihatott.

De ugyan volt elég hely, hol tárva-nyitva állt az ajtó és ahol egész nap füstölgött a kémény. Tajnayék, Budayék, Beöthyék adtak kedélyes lakomákat. A vidám jukszcsináló Szarka János uramnál egymást érték a dáridók, melyekre eljöttek némelykor a pesti írók is. Különösen a púpos és szellemes Petrichevich Horváth Lázár báró szeretett felrándulni ez estélyekre. Egyszer magával hozta a bibircsókos rezes orrú, vörös arcú Vas Gerebent, akire a bemutatásnál azt mondta Szarka uram: »Sohase láttam még vörös rézből vas gerebent«, mire megfelelt Vas Gereben: »Én se vörös begyű szarkát.« (A nyalkán öltözködő Szarka éppen vörös mellényt viselt.)

Ebben a levegőben, ebben a meglehetősen élvhajhászó, könnyűvérű társaságban forgott a tizenhat éves Jókai, vagy legalább itt kellett volna forognia. De mindenesetre erről hallott beszélni, mert ebben termettek a város eseményei, minthogy ez állt felül, ez adta a divatot. A szép Domonkos-kisasszonyok voltak a központ, körülök keringtek a kisebbek, mint a muslincák a lámpások körül s ezekről mesélgettek a legkisebbek.

De hézagos volna e vázlat a Jókai friss tekintete előtt elvonuló városról, ha szellemi életéről nem említenék egyet-mást.

Már megalakult a kaszinó tíz pengő forint tagsági díjjal. Ennek összehozásában nagy része volt annak idején, 1836-ban október 1-én, az istenben boldogult Jókay Józsefnek. Első elnökének különben Kürthy Lajos s első pénztárnokának Fiók Károly van említve.

Sehol az országban nem volt olyan exkluzív társas élet, mint Komáromban. A nemesség még a házaira is kiíratta a »Salva Gvardia«-t a kapu fölé és nagy fölfuvalkodottsággal zárta el magát a polgárság és mob elől, csak a katonatiszteket méltatva leereszkedően érintkezésre. A polgárok, amint említettük, szintén elkülönözték egymást foglalkozások szerint még ruházkodás által is,

[15] Szinnyei József »Timár-ház« c. feljegyzése.

a világért se tűrte volna el a gombkötő, hogy őt például szabónak nézzék. A megyei tisztviselők, mint valami felsőbb lények tűntek fel a városiak mellett, míg végre a kaszinóban történt az első lépés a közönségnek műveltség szerinti csoportosítására. S e kaszinó valóban már mindjárt az első években virágzik. Költségvetése előttem fekszik. Könyvekre 250 forintot fordított 1838-ban, folyóiratokra 840 váltó forintot. Minden magyar nyomtatvány járt s minden magyar könyv megvétetett. Érdekes tudni, hogy a külföldi lapok és folyóiratok közül a Wiener Zeitung, Beobachter, Allgemeine Zeitung, Wiener Theater-Zeitung, Das Ausland, Blätter aus der Gegenwart és Bibliothek der Neuesten Weltkunde voltak szétrakva a nagy zöld asztalon, melyeknek nagy részét bizony csak Ghyczy Kálmán, a fiatal művelt főjegyző és Beöthy Zsigmond olvasgatták. Az utóbbinak, ki már akkor az Athenaeum munkatársa volt, köszönhető a kaszinó bizonyos irodalmi színezete, művelő és nemesítő iránya, valamint aránylag előkelő levegője.

A társalgó szobában is ők ketten vitték a szót. Különösen Ghyczy volt nagy orákulum a megyei eseményekben, melyek többé-kevésbé bele voltak kapcsolva az országosokba. Gyakran újságolt egyet-mást a megye területén vagy a szomszéd megyékben garázdálkodó rablókról, Sobriról, Milfait Ferkóról és Papp Andorról, kik akkoriban hánytak fittyet a vármegyének. Érdekes kalandok és hajmeresztő betyárságok majd mindennap történtek s innen szivárgott ki hírük a lakosság közé. Móric mohón nyelte e színes történeteket, melyek a közelben történvén, apródonkint, mint a napi élet tartozékai, erős mértéhben befolyásolták buja tenyészetű képzelőtehetségét.

Sőt, hogy egészen teljes legyen a kép, még irodalmi élet is volt a városban, melyet »a szép lányok kertjének« nevezett az 1839-ben három napon át itt időző Mária Anna királynő, kinek férje V. Ferdinánd, a bámulat kifejezésével adózott egykor annak a csodaszép hölgynek, kiről az »Arany ember« legendája szól. De ez irodalmi élet alatt nem azokat a »Hozzá« írt versezeteket gondoljuk, melyeket a nagy diákok fabrikáltak a szép bakfisekhez, sem azt nem vesszük annak, hogy Petrichevich Horváth Lázár elrándult némelykor Pestről egy-egy estélyre és azt leírta a Honderűben, vagy hogy egy-két hetet koronként itt a szüleinél töltött Tóth Lőrinc, kinek stréberi hajlamait érdemeinél egy jó mondással maradandóbbá tette Deák Ferenc, megjegyezvén: »Ha egész Magyarországon csak két darab kenyér lenne, abból másfél a Lencié volna.« Bizonyos szellemi és némileg irodalmi központot egy bájos lány teremtett maga körül: Weinmüller Franciska, aki apjától Weinmüller Bálinttól nyomdát örökölt és a »Komáromi Kalendárium«-ot. Ez az igénytelen naptár, mely már akkor is több volt száz évesnél s melyet öt garasért árultak a ponyvákon és könyvkötőknél, szinte hercegi jövedelmet jelentett, mert a naptárt több százezer példányban nyomták, folyton egész éven át nyomták és mégsem bírták kielégíteni az egész országra szóló szükségletet. Annyira eltalálta adomáival, rigmusaival, jövendőmondásaival a nép szája ízét, hogy a nép vakon hitt a Komáromi Kalendáriumban s alig várta évről-évre.

A legkelendőbb szellemi termék lévén az országban, a szép és fényűző Weinmüller Franciska költséges háztartást vihetett. Párizsból hozatta ruháit, még kesztyűit is. Számos kérőit rendre kikosarazta, úgy élt, mint egykor a híres Röser Borbála Selmecen élveteg örömöknek, házánál leginkább férfiakat gyűjtött össze.[16] Ezek közt különösen a csinos, formás Czuczor Gergely bencés pap és híres költő bírta, kegyeit, amiről szívesen suttogtak a városban. Czuczor akkor a

[16] Weinmüller Franciskát később mégis hálójába kerítette egy Bárány nevű érsekújvári kereskedő, feleségül vette, minden vagyonát eltékozolta, úgyhogy Szinnyei József még látta őt az 50-es években Pesten, az Erzsébet téren, kis táskával ülve egy padon, várva az arra sétáló Czuczort, ki rendesen alamizsnát adott neki.

gimnázium tanára volt Komáromban, de már szoros összeköttetésben állt a pesti irodalmi körökkel. Barátait, a fiatal írókat, ha lejöttek, a szép Franciskához vitte, hol, miután a kalendárium szerkesztését is elvállalta és paprikás verseivel népszerűségét hatványozta, házigazda módjára viselkedett. Ez volt Komáromban az olimpuszi berek. Színészek minden évben voltak és az Arany Sasban játszottak, de farsang elején el kellett távozniok, mert a terem a bálozó közönségnek volt fenntartva. Megyeri, Lendvay, Déryné fordultak itt meg abban az időben, mikor Jókay a retorikát és a poézist tanulta. Minden előadáson ott lehetett látni Vályékkal az első padok egyikében. Maga Jókayné ura halála óta effajta vigasságból ki nem vette részét.

Nemcsak a Czuczort látogató írók, hanem a neves színészek is állandó vendégei voltak Franciskának. S e selyemmel, bársonnyal borított és szépen kivilágított termekben valami másról folyt a szó esténkint, mint egyebütt. A Fekete Sasból, a kávéházakból, a kis korcsmákból duhaj zene hangzott (mert temérdek cigánybanda volt a városban). A fakereskedők, gabonakereskedők otthon számoltak krétával az asztalon, már ti. azok, akik nem kártyáztak valahol a Csókában vagy a Mayer-kávéházban. A szerelmes párok az Angliában sétálgattak (ha holdvilágos este volt). A megyeházi urak csibukoztak és vadászatokról, lovakról, agarakról vagy követválasztásokról beszélgettek. A fiatalság mulatott névnapon, szüreten vagy kukoricafosztáson (mert ebben a Komáromban minden elég nagy jogcím a lakmározásra). A buzgó kálvinistákból, kik majdnem felét képezik a lakosságnak, néhányan télen zsoltárokat énekeltek; de itt ezen a kis helyen, mely talán nem is egészen tiszta hely, ki-kigyulladt a szent tűz, a kor nagy kérdései kerülnek szőnyegre. Azokat mozgatják, hánytorgatják, mert a lelkükben viselik. Sejtelmek, látományok, remények, politika és irodalom. Az eszmék el vannak vetve. Már suhog is a vetés, de hogy a kalászait hányja, attól még messze van. Egy nagy, új, szabad Magyarország tárul ki előttük, egy édesen zengő anyai nyelv és literatúra, melynek olyan nagyjai vannak, akiket az idegen népek is megcsodálnak,

Cseng a pohár, isznak is erre a bohóságra. És innen nem messze, a, házfedeleket véve toronyirányban, csak néhány ölnyire, egy még nem egészen barna fedél alatt, halvány mécses fénye mellett, szorgalmasan görnyed íróasztalánál, tékája fölé hajolva készíti holnapi rajzpenzumát egy szőke diák.

NEGYEDIK FEJEZET
AZ ELSŐ SZÁRNYPRÓBÁK

Elvégezvén Móric az alsó bölcseleti osztályt Komáromban, miután több osztály ott már nem volt, a pápai református főiskolába küldte a sógora, illetve édesanyja, ki szorongó érzések közt vált meg most már egyetlen még szárnyra nem kelt gyermekétől.

A pápai Főiskola ekkor volt in floribus. A legátusok széthordták az egész országban a tanárok hírét, nevét adomákba, bonmot-okba öltöztetve, úgyhogy valóságos mítosz övezte Tarczyt, Stettnert vagy Bocsort.

A város rendkívül alkalmas diákfészeknek. A megyeháza Veszprémben van, ahelyett, hogy itt lábatlankodnék, elvonván a diákokról és professzoraikról a figyelmet érdekesebb dolgokra, nemes urak nem laktak falai közt, kik fényűzésükkel, mulatozásaikkal elnyomnák az itteni árkádiai élet poézisát. Egy úr ugyan ott lakott; ott volt az Esterházy-kastély s ennek gazdája, de egy Esterházy olyan magasan állott a feudális életnek ebben az alkonyatában is, hogy a szemek elkáprázódtak e magaslatba és fényességbe tekintve, ellenben a messze terjedő angol park, melyet nem zártak el a közönségtől, üdülő és mulatozási helyül szolgált a diákoknak.

Pápa csak csekély mértékben bírta 1842-ben a kereskedelem és forgalom olyan eszközeit, melyek bővebb megélhetési forrásokat nyitnak a lakosságnak; úgyszólván csak két dolga volt, amiből pénzelt. Az egyik: feudális urasága Esterházy Pál gróf (mert tegyetek ki egy Esterházyt az ecsedi lápra s legott város támad körüle), a másik a főiskolája. S ebben a körülményben volt valami melegség, valami kedves vonás. A lakosság szinte úgy tűnt fél, mint egy nagy szálloda, személyzete, mely többé-kevésbé arra való, hogy a diákokat ellássa. Ami elevenség volt a városban, azt a diákok csinálták. Diák majd minden házban volt kettő-három. Ahol nem tartottak diákot, ott szomorúnak, elhagyottnak látszott a porta.

Móricnak Klára Sándornál fogadott lakást Jókay Károly a Hosszú utcai Klára-házban, szívére kötvén a vele együtt elszállásolt két diáknak, Kerkapoly Károlynak és Papp Dénesnek, hogy jók legyenek az öccséhez.

Móricnak tetszett a hely. Csinos szobájuk volt és árnyas kert a háznál, ahol pompásan lehetett a lugasban tanulni vagy rajzolni. De még jobban tetszett a gazda, egy tőrülmetszett magyar kálomista alak, akiből csak úgy szakadtak a zamatos eredeti kifejezések. Sorsa megint egy ügyes mesélővel hozta össze. Olyannal aminőket nyersen ad a magyar Géniusz. Akármit mondott is el Klára uram, az gömbölyűen, formásan jött ki az agyvelejéből, mint a tészta a pampuskavágó pléhből. És méghozzá szerette is a diákjait. Esténkint, kivált télen benyitott a szobájukba s óraszámra mesélte pipaszó mellett kalandjait, tapasztalatait. Ezeket az estéket sokra becsülte Móric, kinek összes ifjúkori örömei ilyen igénytelen természetűek.

Pedig most már módjában volna egy kicsit szabadabb szárnyra ereszkedni. Klára uram nem akadályozza a diákjait és Móric most először volt önálló. Éreznie kellene az ingert az eddig eltiltott élvezetek iránt. De Móric inkább megijed önállóságától, szerencsétlennek érzi magát, mint aki erőszakosan bele van dobva a sivár, kietlen szabadságba. Nem vigyáznak rá, nem figyelmeztetik, mintha a világon se volna, szabadon jöhet-mehet, tehet amit akar, mint egy számkivetett. Móricnak azonban mindenáron kell egy tirannus. Ha nincs, keres magának. De hát van is. Kerkapoly Károly szobatársához húzódik, aki otthon ülő, könyveket búvó, pirospozsgás, zömök fiúcska, hogy át lehet a házon dobni s akkor is egészségesen ugrik fel a túlsó portán.

A gyengék csalhatatlan ösztönével ösmeri meg az erőset s ahhoz szegődik. A vasfejű Kerkapoly imponál neki nagy szóbőségével, irtózatos vitatkozási erejével, mely a szofizmák dudváiból veszi ugyan táplálékát, de elkápráztató. A Vasfejű pedig otthon ül s kerüli a puhányokat. De a saját külön puhányának szívesen lesz tanácsadója és vezetője, mikor a szeszélye úgy hozza. Mert a Vasfejű szeszélyes, mint a komondor, egyszer a fülét is engedi megcibáltatni, de másszor a fogait vicsorítja arra is, aki a szőrét simogatja. Jókai tehát mintegy a Kerkapoly fennhatósága alatt tanulgatott és festegetett, nem fordulván meg sem városi, sem diáktársaságban.

Valóságos remeteéletet élt volna itt, ha Kerkapoly néha nem morózus, amikor mindenkit elmar maga elől s ha nincs meg »az ifjúsági képzőtársasága, mely az év elején alakult s melynek Kerkapoly is egyik tevékeny tagja. Ez a társaság vonzerővel volt Jókaira. Bármennyire nem szeretett is megjelenni az iskolán kívül sehol, ide mégis ellátogatott és már mindjárt az iskolai év elején 1841. november 21-én olvasta fel a »Mi az?« című versét, melyet Finta Károly bírált s az érdemkönyvbe felveendőnek ítélt. A dicsőségből itt éri az első fénysugár. Bár a versecskében egy szilánk sincs még a leendő Jókaiból, mégis már némi pozíciót szerzett szerzőjének. Mert a tizenhat éves, beteges, halvány, nyúlánk termetű ifjút eddig csak feltűnő félénksége és szerénysége révén emlegették társai. Talán csak úrfi ruhája, kellemetes arca és a játszóhelyeknek, társas összejöveteleknek következetes kerülése mentették meg attól, hogy általánosan kifogjanak rajta s a gúny nyilaival sebezzék, ami a szelídek osztályrésze, de az érdemkönyvbe ítélt vers némi immunitásul szolgált neki. Főleg az, hogy kijavítani vagy átdolgozni sem kellett. Egyenest megnyílott előtte a maradandóságnak ez az igénytelen kapuja, mely csak a túlsó oldalról játékosdi, innenről igazinak látszik. Oly versenyek folytak e társaságban, melyek teljesen lefogták a lelkeket. Az idő volt-e oka, a nemzeti átalakulás tavasza, mely fermentációba hozza az anyagot minden vonalon, vagy Tarczy, a képzőtársaság elnökének egyénisége volt-e az erjesztő kovász, de a kör s az abban kifejlett verseny csodálatos varázslattal bírt az ifjúságra. Lehet, egy sejtelem volt, aminő néha megadatik a sokaságnak, hogy bent két óriás növekszik és hogy ami ott most foly, abból irodalomtörténet lesz.

Ejh, bohóság, bohóság! Ki látna be ennyire a jövőbe? Ki tudná azt, hogy az a csontos arcú, hosszú nyakú Petrovics Sándor, ki a hátulsó padba huzódott, különb ember lesz ennél a hidegeszű Kerkapoly Károlynál, pedig az is felviszi miniszterségig. Hát ez a Petrics Soma, valamennyi közt a legjobb stiliszta. Hát ez a kis köpcös Kozma Sándor, a nagy talentum minden ingredienciáival. És a többiek. A csendes Gondol Gábor, a szarkasztikus Bárány Gusztáv, akire azt mondta Petrovics Sándor, hogy rá és Jókaira szép jövő vár. De még nincs vége; Ott van a boncoló eszű Gaál Péter, a borongós kedélyű Ács Károly, a dagályos Dömény József, mind a ketten verselők, a könnyed, elmés, szójátékos epigrammista Bathó Bálint és sok mások, kik most többé-kevésbé egyformáknak tetszenek s egyforma lánggal égnek. De a tüzek fellobbanásának sokféle oka lehet. Néhol elég a kigyúló lángocskához egy kis olaj vagy egy kis faggyú és csak ritka eset, amikor a mélyben rejlő kincseket jelez.

A vers sikere óta Móric fölélénkül és nagy buzgalommal próbálkozik a különböző irodalmi fajokban, hétről-hétre alig várja a képzőtársaság összejöveteleit. Február 9-én »Az istenítélet« című elbeszélését iktatják érdemkönyvbe Bárány Gusztáv bírálatára, rá tíz napra a »Halotta« című lírai költeményét éri hasonló kitüntetés a Tóth István bírálata alapján. Az »Ősi kard« és az »Agg lantos« című verseit ellenben kiigazítás végett visszaadják. Nyakra-főre ír most, de azért nem hanyagolja el a festészetet se s örömmel látja, hogy tekintélye szemlátomást növekszik társai előtt. Elfogultságából egyre veszít, az önképzőkörben sikerei miatt keresni kezdik ismeretségét olyanok, akiknek szintén sikereik vannak, sőt azok is, akiknek nincsenek. Mert jellemző a magyar diákéletben, hogy míg az iskolai tantárgyakban való jeleskedés a magolás

gyanújával állván összeköttetésben, inkább ellenszenvet kelt az eminens iránt a vele riválisés nem riválisés tanulóknál, addig a szabad művészetekben, az irodalomban, szónoklatban kivívott elsőség, mely nem a tanárok kalkulusán alapszik, hanem mintegy a közfelismerésen, tiszteletet gerjeszt és mindenkinek imponál.

Móric sokat dolgozott, szinte csodálni lehet, hol vette az időt ehhez. Minden tantárgyból kitűnő, a rajzban annyira előhaladott, hogy az arcokat egy pár vonással pontos hűséggel veti papírra, a festészetben pedig mindennap gyakorolja magát, új színezési mód kitalálásán töri a fejét s festékeit maga csinálja.[17] Ezenfelül olvas is rendszer nélkül, összevissza mindent, amit kap. Azt tudjuk csak róla, hogy az első regény, amely kezébe került (de az még Komáromban volt a Kultsár-féle kölcsönkönyvtárból) az »Ivanhoe« Scott Waltertől. A teste zsibbadt meg, a vére bizsergett, mikor e gyönyörűséget elolvasta, éjjeleken át nem tudott aludni az Ivanhoe alakjai miatt. Azóta sorba megkóstolta a többi mestereket, olvasta Dickenstől a »Pickwick club«-ot, de ez nem tett rá nagyobb hatást, annál elhatározóbb lesz életére a Dumas »Három testőr«-e, ez a harmatos lovagmese. De Jókai még nem tud erről, bár olvasta. Ő most úgy van, mint aki egy boros pincébe szabadul és rendre kóstol mindent, pezsgőt, tokajit, csigert, ami a kezeügyébe akad, mohón, sietve, anélkül, hogy bírna ítélkezni, csak iszik, iszik és már nem is érzi, melyik miféle bor, milyen az ereje és bouquet-ja. Elolvassa Cervantest, holnap egy Shakespeare-darabot, holnapután a Klára Sándor bácsi könyveiből a Csiziós könyv, a Sibilla vagy a »Pokolkői Vendel«-be mélyed, mint aki egy dómból egy kurta kocsmába nyit be, aztán egyszerre egy Sue-regényt hoz ki a könyvtárból s az bilincseli le rejtelmeivel, szörnyűségeivel és frappáns fordulataival.

Mint az Ábrahám báránya az iszalagokban, úgy vergődik a különböző hatások közt, de ez időben mégis, amelyről írok, Sue uralkodik fölötte, amihez hozzájárul a saját beteges érzelgőssége és szertelenül csapongó fantáziája. Nem is határozta még el, milyen genre-re veti magát. Ide-oda himbálózik hajlamaival. A képzőtársaság majd minden ülésén szerepel, de mindig más téren. A február 27-iki ülésen a »Vágytárs« című elbeszélését Kerkapoly bírálja, de a lakótárs nagyon is szigorú hozzá, kíméletlenül felsorolja a hibákat s a hősnő jellemét kifogásolja, melyet könnyelműbbnek kellett volna rajzolni. Majd a szavalatban próbálkozik, de a kritika ismét kellemetlen. »Szavalata alacsony hangja miatt érthetetlen volt«, örökíté meg a társaság jegyzőkönyve.[18] Ezt a bíráló nélkül is gondolhattuk volna, mert Jókai nagy mellfájásról panaszkodik ebben az évben, gyakori főfájások kínozzák s ezek napokig tartanak. Folytonosan köhécsel és betegeskedik, úgy, hogy a tréfálkozó Klára uram a boritalra nógatja a vérszegénység ellen. Pápista arcszíne, fejletlen, horpadt mellkasa a szánalmat hívja tel. Satnya fácska, nem lesz gerenda.

»Móricnak nem jót tesz Pápa«, sopánkodtak otthon az anyja és a rokonok.

Ha testileg nem is, lelkében fölfrissül Pápán. Felhőiből a földre ereszkedik kissé. A képzőtársaságban megkóstolt versenyek ízlenek neki. A szellemi birkózásban érzi fölényét, tehát áhítja azt. S ez hozza közelebb a fiúkhoz, akikkel mérkőznie kell. Érdekelni kezdik. Nem úgy, mint barátjai, hanem úgy, mint súlyok és magasságok. Mérlegelni kell erejüket, tehetségeiket, ha hozzájuk akar emelkedni vagy felülszárnyalni őket. Orlay Petrics jó novellákat ír, jobbakat mint ő, Petrovics Sándornak egy verse a »Borozó«, nyomtatva jelent meg a Bajza Athenaeumában. Ez már nem tréfadolog. Némi érdeklődéssel kezd feltekinteni a »baká«-ra (úgy csúfolták

[17] Orlay Petrics Soma följegyzései.

[18] Vörösmarty »Az éjféli ház« című költeményét szavalta.

Petrovicsot). A diákok közt kézről-kézre jár az Athenaeum, maga Tarczy is szóvá teszi a nagy »eseményt«. Móric szíve lázasan dobog, ha elgondolja, hogy talán ő is elér ilyesmit.

A képzőtársaságban különben is bizonyos bizalmas melegség köti össze az újakat. Mondhatni, egy külön kaszt ők a kollégium népe között. Bent versengenek egymással, de künn összetartanak, s még az sem számít, hogy egy része felsőbb, más része alsóbb osztályba jár, ez egy külön nemesség, Apolló lovagjai, kik közelebb esnek egymáshoz e réven, mint bármely más kötelék alapján.

És most már gyakran látni Móricot az utcán, hol addig társtalanul ment a kollégiumig és vissza, együtt mendegélni és társalogni a fiúkkal. Nem kerül már az utca túlsó oldalára, ha képzőtársaságbeli ismerőst lát, elbeszélget vele, meghallgatja a híreket, melyek itt is csak úgy keringnek, mint mindenütt a világon, hogy mit ír ez vagy az. Bárány Gusztáv most fejezett be egy novellát. Mikor olvassa fel? Mi a címe? Miről szól? Dömény új költeményt komponált. Levéldi (Kozma) megint beküldött egy levelet a Garay Regélőjébe a színtársulat előadásairól.[19] Nagy dolgok voltak ezek akkor. Nem a mai Pegazus-rúgott diákokat kell képzelni. Két tavasz esett össze; az egyik az ő tavaszuk, mely a szívekben zsongott, a másik, mely az országban zsendült a szellemi téren századokig tartó tél után.

Ily módon verődtek össze a fiúk. Móric leginkább a magához hasonló szelíd természetű Orlayval rokonszenvezett. Orlay is tudott festeni,[20] megmutogatták egymásnak rajzaikat, vázlataikat, beszélgettek szép képekről, minőkből sokat lehetett látni az Esterházy-kastélyban (ha az uraság nincsen otthon). Aztán novellákat is írt Orlay, az volt a másik témájuk. Jósika Miklós »Abafi«-ja éppen akkor volt friss, vagy hat esztendős (akkor még hat esztendeig beszéltek egy könyvről), annak a szép helyeit átélték újra és újra.

Orlay Getz Vencel német szabónak a házában lakott a kollégium tőszomszédságában. Szobatársa Petrovics Sándor volt, aki szegről-végről valami rokonságot is formált Orlayhoz. Jókai a képzőtársaságból ismerte ugyan, de közelebbi érintkezésbe aligha lép vele, ha nem lakik éppen Orlayval, hol elkerülhetetlen volt az érintkezés. Belehelyezve magunkat szépen a valóságba, Petrovics nem igen volt rokonszenves, már elhanyagolt külseje megborzasztott egy finnyás úrfit, aminőnek Móricot nevelték. Nyers modora sérté ennek lányos szelídségét, a parancsoló, sőt fennhéjázó hang pedig, mellyel beszélt, éppenséggel visszataszító hatást gyakorolt egy vedlett, szürke köpenyegű és katonasipkát viselő, vén diák szájából.

Hiszen utólagosan tekintve vissza, kétségtelen, hogy e népes városnak minden lakosát összevéve, a hercegeket, grófokat, generálisokat is, kik a kastélyban megfordultak, egyetlen emberi lény se volt jelentékenyebb e vagabundus diáknál, viselete tehát mindenben kibékítő. E titán csak ilyen lehetett, gondolod, és eszedbe se jut, hogy a másik titán milyen volt. De ha ott fogod meg a dolgot, hogy ez az ex-színész, ex-baka, ez a nyughatatlan, vad lélek, ez a peregrinus-kandidátus milyen fennen hordja a fejét s milyen magas hangnemből beszél, vagy el kell mosolyodnod az emberi agyvelő csodás keverékein vagy a méltó bosszankodás fog el. Az ifjú Jókai ahogy mi őt ösmerjük, inkább félt a vad diáktól, ki fellegkergető köpenyegében napóleoni léptekkel ment az utcákon. »Mikor Pápán találkoztam Petőfivel legelőször, sáros-esős időben történt - írja Jókai -, egy sikátorban jött rám szemközt, kopott, kurta köpönyeg halavány arca elé húzva, mindig olyan nagy rohanós léptekkel járt, mintha valakit űzne s nem szokott a szemeivel keresni senkit. Egy diáktársam rákiáltott! "Hová, bús hazafi?" Nem felelt semmit, félretaszított az útjából és tovább ment.«

---

[19] Száki társulata.

[20] Később jónevű festő lett belőle.

Ösmerve amaz idők felfogását s a puritán családi légkört, melyben Jókai növekedett, hogyan is lenne lehetséges, hogy ő, aki olyan nehezen barátkozott valakivel, egyszerre olyan lélektanilag lehetetlen kivételt tegyen? Gondoljuk meg, hogy Petrovics az ő szemében nem rázhatta le oly gyorsan legalábbis szokatlan múltját, hogy közönséges közkatona és vándorkomédiás volt - amit még az éretteszű emberek is züllött és hibás előéletnek tartottak akkor.

A tartózkodó Jókai kétségkívül ismeretségbe sodortatott Orlay Petrics Soma révén Petrovics Sándorral és föltehető az is, hogy a képzőtársaságban és az Athenaeumban elért sikerek, valamint a személyes érintkezés sokat enyhítettek Jókai szemében a Petrovics visszaijesztő egyéniségén, de oly benső barátság köztük, mint aminőt némely források említenek, még akkor aligha fejlődhetett.

Egy alkalmasint utólagosan keletkezett legenda ez, melyet Jókai később a nagy költő halála után különös szeretettel ápolt és színezett, összevegyítve a valóságot és képzeletet csattanós jelenetek kedvéért s kiigazítva a tényeket úgy, ahogy azoknak történniök kellett volna.

Különben Petrovics szerepe e képzőtársaságban sem találkozott föltétlen elismeréssel, így például nagy megbotránkozást keltett, mikor a Vörösmarty »Szózat«-át mindeneknek meglepetésére Árva megyei tót dialektussal szavalta el, derültséget keltvén, ami kegyeletlenségnek vétetett, és jegyzőkönyvi megrovást vont maga után. Az eset magát Tarczyt, Petrovics egyetlen patronusát is elkedvetleníté. De legalább ránk maradt az az adat, hogy a »Szózat« mindjárt keletkezésekor, mielőtt még szentté avatták volna a függetlenségi harc utáni nagy nemzeti fájdalmak, melyeknek tolmácsa lett, mintegy nemzeti imának vétetett.

Ez a képzőtársaság valóságos áldás volt az akkori ifjúságra, de kivált a mi Jókainkra, ki itt kóstolt bele először némileg az életbe. Kezdte észrevenni, hogy nem egészen csodagyerek, s küzdelem, verseny vár rá a világ rögös útjain - ha megél, mert általános volt a hit, hogy tüdővészes. Sőt ő maga is azt hitte, s az elmúlás sötét gondolatain merengve szedte és vizsgálta a Tapolca partján a keser-édes csucsor gyökereit, melyekről a Diószegi híres növénytana azt tartja, hogy jók a tüdővérzés ellen. Jó oldalai ugyan még nem bontakoztak ki, amit írt, még mind egészségtelen fantazmagória, de egy-egy rossz oldala búit elő - amit ő nála nyereségnek lehet venni. Ezek közé kell számítanunk a hiúságot, mely nem hagyja nyugodni (hiszen a hiúság is jó sarkantyú). A kudarc, melyet szavalatával vallott, arra ingerli, hogy addig próbálkozzék, míg sikert ér. Újra és újra szaval. Farsang tájékán Vörösmarty »Száműzött«-jét választja, nyáron pedig mikor Shakespeare-be volt lázasan beleszeretve, Antonius beszédét szavalta el »Julius Caesar«-ból. Törekszik, birkózik a feladattal, de csak »csekély haladást« ösmer el a bírálat. Hol lehetett fülbemászó, lágyan csengő hangja, mely majdan az első szónokok közé emeli? Mindent összevéve, amint egy kanálnyi tengervízből megösmerhető az egész tenger, látjuk e kicsiny képzőtársaságban elénk tárulni az egész társadalmat és megítélhetjük, hogy ingyen semmihez se jutunk e földi létben, hogy még a talentumok érvényesülése is csak küzdelmek által történhetik. Ím e kisded berekben két valóságos fülemile verseng csipogó verebekkel, de még se boldogulhatnak csalódások, akadályok, összetört remények nélkül.

Lassan-lassan válik ki alakjuk, ha ugyan lehet mondani, hogy kiválik. Nyár elején bírálókká választatnak meg, Jókai bírál is egyszer a jegyzőkönyv tanúsága szerint; Sárközy Titusznak a »Zörgő-manó« című németből fordított beszélyét osztják ki neki. Azután jön a nagy nap, július 26-ika. A képzőtársaság lázban van. Július 26-án osztják ki a pályadíjakat, melyeket még múlt évi december 1-én tűztek ki két aranyával egy balladára és egy harci költeményre; három arany a legjobb novella jutalma s egy jut a második legjobbnak.

Kalifornia minden aranya nem okozna annyi izgalmat e fiatalságban, mint ez a nyolc sárga csikó. Még neveli a jelentőséget, hogy a bírálók nevezetes emberek. A pályaműveket elküldték Győrbe Kovács Pál orvoshoz, a vidám beszélyek írójához, aztán nagytiszteletű Széki Béla uram tartott fölöttük ítéletet, míg végre Stettner Györgyhöz kerültek. E triumvirátus döntése és a jeligés levelek fölbontása lett az iskolai év csattanója. Még a lélegzetüket is elfojtották, mikor Tarczy kezében az olló alig észrevehető szisszenéssel elvágta a borítékokat s kihámlott azok titka.

Jókai Móric közte volt a nyerőknek. A kisebbik jutalmat nyerte el »Tűz és víz« című beszélyével. A kövérebbik, az igazi nagy dicsőség, az Orlay Petrics novellájának jutott.

A nyerők közt volt Petőfi és Ács Károly is, még aznap fölvették aranyaikat Horváth Ignác pénztárnoknál s este, a krónika szerint, összejöttek búcsúzásra a nyerők a From zsidó kocsmájában, hol egy egész aranyat elmulattak és minden valószínűség szerint e nevezetes estén kezdett a Petroviccsal való ismeretség barátsággá melegedni.

Néhány nap múlva, még be se záródott az év egészen, Jókay Károly aggályos hírek alapján eljött az öccséért és hazavitte anyjához. A bizonyítványt be se várták. De nem is volt arra senki kíváncsi. Hiszen minden tantárgyból mindig kitűnő volt.

Pedig inkább a bizonyítvány lett volna gyenge, akkor legfeljebb egy kis dorgatórium várná a diákot, de most maga a diák volt gyenge s Iványos bácsi, a házi doktor várta otthon, aki, miután előbb az anyja összecsókolta halovány arcát, átölelte százszor vézna alakját, konstatálta, hogy a pápai levegő nem való a szervezetéhez, enyhébb helyre, Kecskemétre vagy Debrecenbe kell küldeni. Addig is sokat tartózkodjék levegőn.

ÖTÖDIK FEJEZET
KECSKEMÉTI LEVEGŐ

Minthogy Vály professzor és a néhány nap múlva arra átutazó Orlay és Petrovics Sándor is, kik három napig voltak a Jókayné vendégei, Kecskemétet dicsérték, ahol most igen jó tanárok vannak, a kocka Kecskemét javára dőlt el, annál is inkább, mert tisztelendő Karika János professzor úr szegről-végről az atyafisághoz tartozott. Mégis csak sokat ér, ha lesz ott Móricnak valakije.

Szédítő gyorsan telt a vakáció, Móric egy kissé felfrissült az anyai ápolás alatt (inkább a konyha tette, mint a pemetefű), úgyhogy ősz elején elég jó karban volt, mikor a nehéz borjúbőrös ládát föltették a gyékényes kocsira s anyai csókoktól nedves arccal felülhetett Jókay Károly mellé, hogy a híres alföldi városban több legyen az idén egy jogásszal.

Közel három napig tartott az utazás, míg harmadnap éjjel Kecskemét alá kerültek egy sötét, zivataros éjszakán. A mennykőhullás, égszakadás elől egy tanyára menekültek be s ott várták meg az állás alatt az ítélet elmúlását nagy szepegéssel, mert hiszen a Móric fantáziája működésben volt, mi lehetett volna hát egyéb a hely, mint egy zsiványtanya. A zivatar szerencsére csakhamar elmúlt, úgyhogy teljes holdvilág mellett, tengelyig érő kátyúkban vergődtek be Kecskemétre a Trombitához című vendéglőbe.[21]

Reggelre kelve sorba látogatták a tanárokat. Tisztelendő Tatai András uram, a természettudomány és számtan professzora volt a leghíresebb. Alacsony, sovány emberke, ezer ránccal az arcán. Az akkori irodalmi mozgalmakban jelentékeny tényező. Kritikái valóságos marólúg. Tekintély ide, tekintély oda, egyenesen és kérlelhetetlenül vág. De van is ellensége minden bokorban, akik nem eresztik be az akadémiába, holott annak a padjaiban félakkora emberek se könyökölnek most, mint ő.

Bekocogtak továbbá tisztelendő Szabó Sándor uramhoz, a filozófia professzorához. Szép, simára borotvált arcú daliás férfi, aki a képírásban is ügyes és tökéletes. E pillanatban különösen ő érdekelte Móricot.

De jó hatást tett rá Vattai Sipos Imre is, az egyedüli »tekintetes úr« a professzori karban. Megvesztegető modorú virgonc ember nagy bajusszal. Ő a professzor juris, »Werbőczy hazajáró lelke«, ahogy Kecskeméten nevezték.

Utoljára hagyták a »rokont«, Karika János uramat, aki hasonlóan jó szívvel fogadta a kedves arcú Móricot pompás bizonyítványával s atyafiságosan eligazítá Gyenes Mihály városi főmérnökhöz, ahol kosztra és kvártélyra elfogadják.

Gyenes főmérnök a barátok klastromával szemben lakott csinos kis házában, szép jegenyefás funduson, mely nemrég állítólag mocsár volt, de ő kiszárította, paradicsommá tette.[22]

Gyenesék elvállalták Móricot kosztra és most igazán jó helyre csöppent, új levegő, új világ, új vér várt itt rá.

Itt volt aztán igazi diákélet; Komárom, Pápa elbújhatott emellett. Pedig a kecskeméti főiskola még új volt, csak a Húszas évek végén keletkezett. Akkor is csak elvben. A dunamelléki

---

[21] Jókai visszaemlékezései.

[22] Gyenes Mihály volt Kecskemét legnagyobb jóltevője, több milliónyi csemetét ültetvén el a határban, melyekkel megzabolázta a homokbuckákat.

egyházkerület elhatározta a főiskola felállítását, de még habozott a két szomszédváros közt, melyek hagyományos versenyzésben álltak egymással. A nagykőrösiek, hogy megelőzzék Kecskemétet, nagy sietve a templomkerítés köveiből hevenyésztek főiskolának való épületet, a kecskemétiek ellenben csak a harmincas években fogtak hozzá, de az egyházi hatóság mégis az ő javukra döntött. A kőrösiekre tehát megszületett az új csúfolódás, a többi mellé, ami már volt: »Megvan-e még a templomkerítés Kőrösön?«[23]

Az új főiskola is latinos szellemű volt, de mégsem annyira vaskalapos, mint a többi. Ami a helyrajzi viszonyoknak és a városi cívisek egészséges, reális gondolkozásának természetes következménye. Ameddig csak az ég pereme tart, ameddig csak kecskeméti fuvaros vagy kereskedő járt a világ négy vége irányában, mindenütt magyarul beszélnek, hát minek, kinek az a latin nyelv? Aztán a város cívise is mind olyan egyforma, szép mándlis, gömbölyű magyar ember valamennyi, nincs itt feudális úr, mint Pápán, se tíz-húsz Salva Gvardia, mint Komáromban, nem akar itt senki se lejjebb lenni, se feljebb lenni a másiknál, hát mire való volna ide akármilyen hókuszpókusz? A vaskalaposságot itt ugyan hiába próbálgatnák a professzor urak., mert itt egy kalap alatt van az egész város apraja-nagyja. Olyan város volt ez a Kecskemét akkor, hogy még a nemese is polgárságért folyamodott.[24] Aki az egészséges tésztába esett, maga is tésztává vált. Ilyen sors érte itt a tisztelendő professzor urakat is.

A diákéletnek amellett, hogy szabadabb volt, mint bárhol másutt, még megvoltak némi középkorias cirádái. A kollégiumban bennlakók voltak a togátusok, a kintlakók a publikus diákok, többnyire úrfiak. Bagó-diákoknak a kicsinyeket hívták. A tóga sokat ért, mert jövedelmezett is. A togátusok eljártak a temetésekre s ezért pénzt kaptak. Ha kabátosan és cilinderesen jelentek meg, akkor öt garas (harminc fillér) járt ki nekik fejenkint; hanem ha a tógában pompáztak, az már tíz garasba került. A temetéspénzeket Tatai osztogatta ki az év végén.

Jókai oly jól érezte magát az új városban jogászi sorba lépve, mint még semmikor és sehol. Hogy Kecskemét volt-e ennek az oka, vagy őbenne magában volt az ok, nem tudni. De inkább ez az utóbbi a valószínű. Egy tizenkilenc éves ifjú, ha egészséges, talán még a Szaharában is vidám és elégedett, Jókai pedig kezdett egészséges lenni. A homok valóságos gyógypor a gyöngéknek. Homok pedig volt. Mellfájásai megszűntek, étvágya megjavult a jó alföldi levegőn s a testedzéshez is hozzáfogott. Mindjárt eleinte csodálkozva látta, hogy szobatársa, Gyenes Pali, mikor reggel felkel az ágyból, kihúz az ágy alól egy félmázsás lapos követ s elkezdi a feje fölé emelgetni két kézzel egymásután többször, egész kimerülésig.

- Mit csinálsz?

- Edzem magamat.

- És hányszor emeled föl?

- Mindennap eggyel többször: most már százig viszem. Próbáld te is.

Ragadós a példa. Azonképp tett Móric is minden reggel, utána megmosták a testüket hideg vízzel, hamar felöltözködtek kiszaladtak a promenádra a fák alá s hogy meg ne hűljenek, a lemosás után rohamlépésben futkosva vágták be a leckét.[25]

Ezt úgy megszokta, hogy azután örökké járkálva gondolta ki beszédeit és regényeit.

---

[23] Kőrösy László: Korrajzok. Jókai Mór.

[24] Erre Szegeden és Debrecenben is voltak példák.

[25] Jókai saját visszaemlékezései Kecskemétről.

Az egészség és fiatalság összefogózva sokat változtatott hősünkön. Már nem látszott olyan gyámoltalannak, mint Pápán vagy otthon Komáromban, azért is, mert nem volt satnya. A betegséggel eltűntek nagy részben a »világfájdalmas bolondságok«. Fantáziája egészséges tartalmat is vett föl. És mert érezte, hogy nem nézik félszegnek társai, annál bátrabb és bátrabb, életrevalóbb lett közöttük, mert ezek a hatások kölcsönösek.

Mind beljebb-beljebb vetette magát a diákélet forgatagába (de mégse annyira, mint kellett volna). Erre roppant kedvezett a kecskeméti atmoszféra, a professzorok liberalizmusa, a jogászok testületi együttérzése. Tatai András arra a pedagógiai magaslatra helyezkedett, hogy voltaképpen maga magát művelje az ifjúság, amit ők, a tanárok adnak hozzá, az csak az *elfelejteni való* - a tananyag.

Az egyik tanuló a tornászatban volt ügyes, a másik a francia nyelvben jeleskedett, a harmadik vívni tudott, a negyedik hegedült, az ötödik az éneklésben tűnt ki, mindenik tudott valamit, úgyhogy mindegyik taníthatta a többit. Ezzel pedig két cél volt elérve, az egyik az, hogy a főiskola kevesebb tanár alkalmazásával olcsóbb lehetett és hogy a jogászok fesztelenebbül tanulhatván társaiktól, szívesebben tanultak abban a hitben, hogy mulatnak.

Jókai a rajzolást tanította. Erről volt híres elsőbben. A jogászok mellett, akiknek ingyenes órákat adott, magántanulók is akadtak, két-két forintot fizetve havonként.[26] Közben arcképeket is festett. Így festette olajba összes professzorait, amiben egy kis stréberség mutatkozik, néhány tanulótársát, valamint a háziasszonyát, Gyenes mérnöknét, a kékszemű, szőke hajú görög leányt, Frankó Julcsát, majd a még ennél is szebb, junói termetű, barna hajú Matolcsy Marit.

…Ah, végre! Hát mégis. Kibukkan két leánynév. Mint mikor a tavaszi napfény aranyában megjelenik az első két lepke.

Az olvasó már nyilván az életrajz íróját tette felelőssé, aki elmulasztotta megnézni: a pápai Klára-ház kertjében a fák kérgén milyen kezdőbetűk vannak beforrva. Ha a fákon nincsenek, akkor be kell lenniök vágva a kollégiumi padokba azokon a helyeken, ahol ült. Hiszen nem lehet olyan tavasz, hogy egy-két virágja ne lenne! Írók, poéták, művészek első szerelmei, ábrándozásai kulcsok azokhoz a fiókokhoz, ahonnan az isteni festéket vették munkáikhoz.

Hiszen igaz, igaz, de most az egyszer csalódtunk. Bármilyen különös is, de csalódtunk. Ilyen nevek nincsenek se a fakéregbe, se a padokba befaragva. Jókai Kecskeméten se járt semmi nőtársaságba és nem érdeklődött nők iránt. Ez a két kisasszony csak úgy kerülhetett az ő ecsetje alá, hogy a szép fiatalasszonynak, Gyenesnének lehettek barátnői, aki ráerőszakolta lefestésüket az iruló-piruló ifjúra. Jókai említvén visszaemlékezéseiben, kiket festett meg Kecskeméten, őket is felsorolja a lajstromban,[27] sőt Frankó Julcsát egyenesen »szívem mágnesének« mondja, úgyhogy a felületes búvárlót félrevezethetné, de mi jól ösmerjük őt és tudjuk, hogy ez csak üres frázis.

Kecskeméten, éppenúgy mint eddig, nem volt semmi kalandnak hőse. Se kávéházba, se tivornyákra sohase járt; komolyan tanult, még pedig privát diligenciából többet, mint a kötelező tantárgyakból. Muraközi János iskolatársától a tornászatot tanulta és a vívást tőrrel, karddal és pedig plasztron nélkül. Egyszer a vásott Molnár Ádám a négy ujját vágta keresztül tréfából. Ezenfelül az énekben is gyakorolta magát a kántus praesestől (akit a »Hétköznapok«

---

[26] Ezek közt említi Jókai (Márton Ferit) Abonyi Lajost.

[27] Szalay Sándort, Szalay Jancsit, Gaál Józsit, Zabolay Pistát és Hartmann Józsit említi Jókai, mint akiket olajba festett s tőlük vászon és festék fejében öt-öt forintot szedett be.

című regényében szerepeltet). Terpszikhoré kedvességeibe egy harmadik iskolatárs avatta, mindent tanult, amit csak tanulni lehetett, kivévén a zenét, ehhez az egyhez sohase volt kedve.

De ami többet ért stúdiumoknál, tornánál, éneknél, táncnál, azok a gyakori kirándulásai voltak, melyeket házigazdájával, a mérnökkel tett az óriási határban, annak hivatalos foglalkozása révén. Parasztszekéren elkóboroltak egész a Tiszáig, a Szikra-csárdáig, a Fehértóig. Ami mind szokatlan és megkapó volt a fogékony komáromi ifjúnak, a váltakozó dombok és völgyek helyett a nyitott rónaság, a dunai malmok helyett a szélmalmok a város végén, a tanyák, a csárdák, a karámok, vándorló cserények, halásztanyák. A mérnök nagy népbarát volt, mindenkit ösmert, mindenütt megállott, beszélt a hadnagyokkal, akik a betyárokat üldözték és komázott a betyárokkal, akik a hadnagyok elől bujdostak, betért a juhászhoz, a halászhoz, meghált a cserényben a bundán, bográcsban tüze mellett, pásztorok társaságában töltvén az estét. Jókai itt szedte föl az egészséges magyar nép tősgyökeres gondolkozását, logikáját, észjárását és humorát. Ez volt az a nagy stúdium, melytől a szárnyai megizmosodtak. Gyenes egyszersmind a fák atyja volt, olyan szeretettel kezelte, mintha gyermekei volnának, velök élt, felösmerte rejtett tulajdonságaikat, amelyekről a természettudósok se tudnak, mert egy emberélet kevés arra. Gyenes mindazt tudta, amit a nép tud felőlük, mely ezredévek óta él velük együtt. Jókai ezt is megtanulta a gazdájától.

De még mindig nem érezte magát eléggé elfoglaltnak. Még mindig szomjazott. A pápai képzőtársaság hiányzott neki. Az irodalmi versengés izgalmai, édességei hiányoztak a kecskeméti főiskolából. A festészet, bár mindig tökéletesbedett benne és bár sok dicséretet aratott ügyessége, kezdte többé ki nem elégíteni.

Hozzáfogott első darabja,[28] »A zsidó fiú« megírásához, melynek hőse Fortunatus Imre, II. Lajos pénzügyminisztere. A drámát egy nemzeti színházi pályázatra írta versekben. A jambusok szépen pattognak, elég ügyesek, de a jellemzés még nagyon gyarló: az emberekben annyi vér sincs, mint egy légyben, eredeti észjárásnak, elevenségnek, színpompának és fordulatosságnak vagy zamatnak is teljes híjával van még és mégis tekintve a kort, amelyben íratott és annak életkorát, aki írta, a tehetség erős jeleit mutatja. Mert tertium comparationist kell venni. Hiszen a bombasztok korszakának a kellő közepében úszkálunk. Érthetetlenségek még a külföldi nagy íróknál is előfordulnak. Maga Balzac beszéli, hogy néha egy galimatiászt bent felejt a regényeiben, mely merőben érthetetlen lévén, mélynek látszik, minélfogva azt tapasztalja, hogy a nyájas olvasók többnyire épp az ilyen helyeket jegyzik ki a Stammbuchukba. A legjobb költőknél előfordulnak a bombasztok, fölöslegek, érthetetlenségek, naivitások; Garay azt írja: »Magyar hölgynek születni *nagy és szép gondolat«* s ezt széltében szavalják az országban, sőt magán a nagy Vörösmarty Mihályon is megesik, hogy a rím kedvéért toldja-foldja a versét s olyan férceket hagy bent, amilyeneket nem kellene, például a »Fóti dal«-ban:

Fölfelé megy borban a gyöngy; jól teszi.
Tőle senki e jogát el nem veszi.

»A zsidó fiú« verseiben is voltak ilyen dagályosságok, de itt-ott friss gondolat is megakadt, úgyhogy Móric egy cseppet se volt nevetséges, ha pályázni akart vele a száz aranyra, bár ő maga félt a nevetségességtől, titokban írta s nagy gondban főtt a feje, hogy kivel tisztáztassa le (mivelhogy idegen kézzel kellett írva lennie a pályázatra), senkihez se volt annyi bizalma, hogy a szent titkot eléje tárja.

---

[28] Szuper Károly maga azt írja kézirati naplójában I. füz. 62. lapon Kecskemétről 1843. febr. 2-ról: »Gyakran meglátogatjuk Jókay Móricot, kivel én még Komáromban ismerkedtem meg s már ott egy vígjátékot írt számomra, a 'Víg cimborák'-at, most pedig a Hétköznapok c. regénybe fogott.« »A zsidó fiú«-nál tehát még egy előbbi darabja is volt Jókainak, de erről ő soha nem tett említést.

Jó szerencse, éppen mikor az utolsó simításokat végezte drámáján januárban, megnyílik az ajtaja egy napon s betoppan hozzá hanyag öltözetben, vékony köpenyben egy didergő alak.

- Ösmersz-e még?

- Petrovics Sándor - kiáltá Jókai kedvesen meglepetve, mert pápai ismerőseiből csak az egy Ács Károly volt Kecskeméten.

- Petőfi Sándor - igazítá ki Petrovics a nevet s a Petőfi nevet ekkor hallotta Jókai először.

Ennek a magyarázatául elmondta, hogy a »Hazámban« című költeménye e név alatt jelent meg az Athenaeumban s ezt akarja jövőben megtartani írói névnek. Ez idő szerint azonban a színészeti pályán foglalkozik s színészekkel (a Szabó József társulatával) jött Kecskemétre, miután Pápán mint diák nem bírta magát tovább fönntartani.

Jókai megörült tavalyi ismerősének, ki az önképzőköri időket varázsolta vissza s minthogy nem tartozott az itteni diáktársadalomhoz, ahol titkolózott, meghítta másnapra s felolvasta neki »A zsidó fiú«-t. Petőfinek tetszett a darab, dicsérte s ajánlkozott, hogy lemásolja, ami meg is történt, úgyhogy Jókai még idejében elküldhette. Petőfi rossz karban volt; életének talán ez volt a legkeservesebb időszaka; sokat nélkülözött s a színészi pályán is inkább hátrafelé ment, ezúttal színlapkihordó volt s néha valamely alantas szerepet kapott a szegény nemes Coriolan és Hamlet (mert az akart lenni), vendégek érkezését jelentgette a színpadokon vagy azt, hogy »a kocsi előállott«.

Jókai megszánta s a darab lemásolásáért meg akarta fizetni, de a kevély Petőfi visszautasította a pénzt. Kettejük szorosabb viszonya voltaképpen itten kezdődik és nem Pápán. Jókai ott még tartózkodó volt, sőt hűvös iránta, amennyire ő hűvös tudott lenni, itt azonban megösmerte Petőfi szenvedéseit, küzdelmeit, nagyratörő lelkének vívódását: nem egy elzüllött vagabundus volt már az most előtte, hanem egy hős leszakadozó rongyaiban, kinek ruhája a sorssal való birkózásban tépődött össze. Szívesen barátkozott most már vele s arcképét is megfesté abban a sötétzöld, sárga gombos quäkkerben, melyet Petőfi az ősszel egy viseltesruha-kereskedésben Pesten a Széna téren vett s mely garderobe-jának egyedüli büszkeségét képezte.

Petőfi csak néhány hétig tartózkodott Kecskeméten, mialatt dolga mind-mind rosszabbra fordult. A színtársulat proporcióra játszott, Petőfire ebből mintegy 28 váltó forint jutott havonkint, de utóbb ez is leapadt, mert a nagy sarak miatt ezen a télen (1843) csak a legelszántabb kecskeméti polgár mert az utcára kimenni, illetve a színházba, kivált ha messzebb lakott. Hiába sürgette hát osztalékjai fölemelését. Nem volt honnan. De ha lett volna is, nem volt ok rá. Rossz színész volt. Jókai följegyzései róla, hogy milyen remekül tudott szavalni vagy előadni, teljesen alaptalanok. Előadói képességét jelentéktelennek mondják kortársai s őket igazolja a sikertelenség. Alakja szerény volt, a színpadra szinte alkalmatlan, arca nem rokonszenves és nem idomítható, nagy ádámcsutkája föl s alá járt szavalat közben a nyaka alatt, mint a csajka, hangja kevés ércű és kicsiny terjedelmű, egy kellemetlen orrhanggal megtoldva s emellett testtartása és mozdulatai sem megfelelők.

Tavasszal a vándormadarak megérkezésével a vándorlás ösztöne meglepte Petőfit is, elhagyta nyomorúsága tanyáját, hogy világot próbálni Pozsonyba menjen, ahol most gyülekezett az 1843-iki országgyűlés s hol bizonyosan lesz magyar színészet is, a tekintetes Karok és Rendek mulattatására.

Csakhogy az elmenetel ez egyszer nehézségekkel volt összekapcsolva és a Jókai által vásznon megörökített zöldes quäkker nagy veszedelemben forgott. Petőfi Némethy nevű színésztársával egy parasztasszonynál lakott közös szobában s tíz váltó forintot fizetett a koszttal együtt (micsoda dinasztának tűnhetett fel előtte Jókai, aki húsz váltó forintot fizetett ezekért

Gyeneséknél). A végén azonban mintegy hat váltó forintra nem akadt más fedezet, csak a zöld quäkker. A parasztasszony visszatartotta a zöld quäkkert. Petőfi kétségbe volt esve, mit csináljon ő a zöld quäkker nélkül? Jókai és Ács Károly interveniált, de hasztalan. Az asszony minden áron zálogot akart, hosszadalmas tárgyalások után Jókai oda kölcsönzé nagy Páriz-Pápai szótárát Petőfinek, ezt a félelemgerjesztő impozáns könyvet s az anyóka ezzel is megelégedett, miután Ács Károly elhitette vele, hogy annak nagy értéke van és a moly se eszi meg, míg a quäkker csak bizonyos testalkatokra használható és a moly is megeszi.

Jókai ez alkalommal egész Pestig ment barátjával, ahol néhány napot töltöttek fiatal írók tanyáján, egyelőre még csak messziről nézegetve őket. Az egész pesti időzésből csak egy adat maradt, hogy április 10-én félénken kopogtattak Budán a Lyka-házban egy ajtón, mely a Frankenburg szállásába vezetett, de nem találták otthon a gazdát. Petőfi néhány költeményt és egy levelet hagyott ott. Hogy Jókai is vitt-e valamit táskájában, talán majd annak is meglátjuk a nyomait valamely színes borítékú lapban. Április 12-én reggel Jókainak vissza kellett utaznia Kecskemétre. Este a Török tsászárnál kávéztak, aztán sokáig sétálgattak a tavaszi éjszakán a Dunaparton, jövendő terveket kovácsoltak, alkalmasint többször elmenve a hely mellett, ahol most a szobra áll az egyiknek.

»A zsidó fiú«, Jókai első drámája, jó sikerrel járt künn a világban. Toldy Ferenc megkapta 1843. márc. 8-án. Április 31-én kihirdettetett az eredmény. Jókai lázas izgatottsággal várta a nagy napot, mely végre is beköszönt. A száz arany jutalmat a »Főúr és pór«, Obernyik drámája nyerte meg ugyan, de »A zsidó fiú« is dicséretben részesült. Nagy dolog volt. Az öt bíráló közül kettő, a legtekintélyesebb Vörösmarty és Bajza, »A zsidó fiú«-t ajánlotta jutalomra. Ez szinte több volt, mint maga a jutalom. Erről beszéltek Pesten az irodalmi körökben, a Pilvaxban és a Csigánál, elszivárgott híre Kecskemétre is s a Gyenesék diákját nagy nimbusz övezte. Igaz, hogy a »Kalliope«-t, az ifjúság írott hetilapját már eddig is ő szerkesztette, s vezére volt a Hippokrené forrását kóstolgató ifjúságnak, a Kalliope-csoportnak, de hát az mind csak gyerekség ahhoz képest, hogy az Akadémia bírálói majdnem neki ítélték a száz aranyas jutalmat. A száz arany se volt még olyan kevés akkor, az Akadémia se. Jókai álmodni se mert ilyen sikerről, boldog volt, égett talpai alatt a föld. Új és új tervek forrtak fejében, drámák, regények, novellák meséi kergették egymást tüzes fantáziájában. Száz kézzel szeretett volna írni, de egyelőre már régebben kitervelt regénye megírásához fogott s amennyire a kötelező tantárgyak és az önképző tanulmányok engedték, szorgalmasan dolgozott a »Hétköznapok«-on; festékes dobozait és ládáit pedig beszőtte hálójával a pók. »A zsidó fiú« elfújta a piktort örökre. Néha még visszasóvárog első szerelméhez, a festékekhez, de ez már csak olyan, mint mikor az ember a második feleségével nászúton néha az eltemetettről álmodik.

A kecskeméti tartózkodás csodákat művelt rajta. Megnőtt szép sugár alakká, vállban megszélesedett kissé, arca megtelt s gyengéd piros színű volt, mint egy kisasszonyé, fejét sűrű szőke haj borítá, hogy szinte a fésű se fogta. Szóval ideális ifjú volt, akárcsak a fiatal Goethe, mikor először van Weimarban, hogy az emberek megfordultak, utána néztek az utcán. Isten kívülről-belülről telerakta őt szépségekkel. Ovális arca, sima, márványfehér gondolkozó homloka volt, ehhez merengő kék szemek járultak, melyekben valami isteni álmatagság honolt. Egy költőt nem is lehet képzelni másformának. Hanem a szakálla, bajsza még mindig nem akart előjönni, csak a nap félé állítva látszott azokon a helyeken valami fehér pihe. S amellé mindig takarosan is öltözködött; fehér cilindert viselt, sötétkék gérokkot, kivágott mellénnyel, »sapodlit« és kockás pantallót. A kecskeméti leányoknak szemet szúrt a csinos jogász, de őt női szem még eddig meg nem perzselte. Tekintélye, melyet a tanári kar előtt kivívott szorgalmával, példás magaviseletével, egyre növekedvén »A zsidó fiú« sikerével és azzal is, hogy

egy pár költeménye időközben megjelent a Pesti Divatlapban[29] (amit Petőfi közbenjárásának köszönhetett), kiszivárgott tanulótársai útján a cívisek közé is s a szép Jókai fiú, mint a főiskola büszkesége, ismeretes városszerte, úgyhogy az úri háztartású famíliák meghívják házukhoz is, kivált ahol muskátlis cserép van az ablakban (ami eladó lányt jelent, a virágokkal nem sokat bibelődő prózai Kecskeméten), de Jókai ilyen meghívásokat már ifjanta is csak ritkán fogadott el. Nem annyira poétasága és piktorsága irányítá feléje a leányos mamák tekintetét, mert vajmi csekélynek vétetett a piktor és poéta Kecskeméten (ebben az egyben egyezett meg Nagykőrössel), hanem sokat emlegetett nagy jövője, jóviselete, amellett csinos alakja és főképpen az, hogy nemes ember volt: hiszen lehet az még vicispán is valamikor.

De Jókai, mint jó keresztény az ördög incselkedései ellen nem lép ki a szentelt vízzel húzott körből, megmaradt a kollégiumi élet körében. Egy Maglódiné nevű szép és pípes özvegy menyecske valamelyes kacérkodást űzött vele az ablakban, mikor arra ment vagy az utcán, ha Jókai utána jött, elejtvén zsebkendőjét, hogy azt, mint gavallérnak illik, fölvehesse, szóval mindenféle módot megpróbált, de mikor ezt Jókai észrevette, inkább kerülő úton járt haza, csakhogy a Maglódiné házatáját elkerülhesse.[30]

A kollégiumi élet nevesebb mulatságaiban azonban élénk részt vett s különös, hogy ő, aki eminens volta mellett is nagyon alárendelt szerepet játszott az iskola falain kívül egyebütt, itt anélkül, hogy külső viselkedésében észrevehetően változott volna, az ifjúság vezérévé emelkedett. Vannak ilyen esetek az életben. Más városban másnak látszik az ember. Az első föllépés dönthet. Ha az szerencsés, a többi magától következik. Ez első benyomás, amit gyakorol az illető, nemcsak őtőle függ, hanem azoknak a hangulatától is, akikre gyakorolja. Néha a miliő határoz. Másszor az első mondat, melyet kiejt, az első mozdulat, melyet tesz. Nem ördöngösség ez. Talán nem látszott gyámoltalannak, mikor Gyenes Palival első ízben megjelent a jogászok közt. És hogy nem látszott annak, azt ő is észrevette. És mert észrevette, egy nüansszal tényleg megbátorodott, ennélfogva tényleg nem volt már olyan gyámoltalan és lányos ügyetlenségű az ifjak közt, mint otthon Komáromban vagy Pápán. Sőt egyre jobban kezdte fölvenni az itteni jogászok allűrjeit, már a »mimikri« elméletnél fogva is. Jókay Károly, ki meglátogatta húsvét táján 1844-ben, azt újságolta otthon anyjának: »Móric valóságos kecskeméti legényke, ha még egy évig ott lesz, még tán pocakot is ereszt, mint a cívisek«.

Legjobban meglephette a Móric értékelésében beállt változás pápai iskolatársát, Ács Károlyt, ki látta őt még mint nullát a társadalomban s ott egyszerre mint nagy numerus szerepel, de alkalmasint Ács se csodálkozott sokáig, mert a régi kép lassan lassan szétfoszlik az új hangulatokban és tova illan, mint a füst.

Akárhogy történt is, akármi lett légyen az oka, »Móric kisasszony« legénynek látszott a talpán s nemcsak azokban a tulajdonságokban állt elöl, amelyekben csakugyan első volt, de azokban is, melyekben nagyon hátul esnék a sora. Vitte az ifjúságot, amerre akarta és ő csak jó úton akarta vinni. Szavaló egyletet alakított, műkedvelő színielőadásokat rendezett a maga szemérmetessége szerint, hogy a női szerepeket is szoknyába öltözött jogászok játszották, mérséklőleg hatott a hajdan divatozó verekedésekre az iparossegédekkel, választékosabb társalgási modort hozott be az ifjúság körébe az eddigi duhaj, bicskás tónus helyett, párbajügyekben segédkezett, viszálykodásokban interveniált és mivelhogy egy kis stréberség mindig volt benne, hiúság ellenben még több, erőt vett akcióra alig képes, lagymatag természetén és többé-

[29] A három költemény a következő: »Románc«, »Az arany és az ember« és »A hármas kín«.

[30] Kőrösi Sándor országgyűlési képviselő, kecskeméti volt iskolatársa emlékezései.

kevésbé jól betöltötte a szerepet, melybe a körülmények és véletlenek sajátságos játékából belekerült.

Kecskeméten töltött két évéről maga is azt írja: »Kecskemét tett engem íróvá, testben-lélekben itt frissültem fel, itt erősödtem meg«. Itt érte az első nagy siker »A zsidó fiú«-val, melyet még tetézett Petőfinek egy Jókaihoz Pestről 1844-ben Kecskemétre írt levele, melyben elmondja, hogy Vörösmartyékkal egy páholyban ült tegnap a Nemzeti Színházban és Vörösmarty a tavalyi pályamunkákról nyilatkozva, igen dicsérte »A zsidó fiú«-t, »majd leugrottam örömömben a páholyból« - teszi hozzá.

Életének e verőfényes tavaszára mindig szívesen emlékezik, amikor befejezvén a nyár végén a jogot, mely akkor csak két évig tartott, azt írhatta 1844. július 26-án anyjának Komáromba: »Mint első eminens jöttem ki az iskolából, vajon a világ milyen kalkulust fog adni? Folyó hó 31-én hagyom el Kecskemétet. Csak annyi jóakaróm legyen valaha a széles világon, mint itt, minden rendűek és sorsúak között volt - elég lesz.« [31]

[31] Kedves anyám!

Végeztem. Elvégeztem a tizenhárom éves iskolai pályát; bár vele együtt a tévedéseket, a csalódásokat, mik az ifjút, a gyermeket majd kísérik, majd vezetik, csalogatják és üldözik, - elvégeztem légyen! vagy ha mikor őket teljesen elhagyám, mi életem elhagyásával hihetőleg ugyanazon órára fog esni, ily megelégedetten mondhassam; - mint most, - hogy végeztem! Mint első eminens jöttem ki az iskolából, vajon a világ micsoda kalkulust fog adni?

Folyó hó 31-én hagyom el Kecskemétet - csak annyi jóakaróm legyen valaha a széles világon, mint itt, minden rendűek és sorsúak között volt - elég lesz! - Aug. 1-én több dolgom lévén Pesten, ott maradok és 2-án, pénteken sietek kedves anyám és minden kedves rokonaim karjai közé.

Móric.

HATODIK FEJEZET
AZ ELRONTOTT REGÉNY

Teljes munkakedvvel, lelkében a tavasz rejtélyes zsongásával, a pacsirta vidámságával hagyta el Kecskemétet s miután Pesten Tóth Lőrincet kereste fel, aki rác-ürmösre hítta meg egy budai kocsmába, ahol színészek is megfordultak, másnap azzal az eltökéléssel indult haza hajón, hogy komáromi prókátor lesz belőle, amint azt édesapja meghagyta. Mihelyt kipihente otthon édesanyjánál és Vály professzoréknál az út fáradalmait, végigélvezte a viszontlátás örömeit, beállott ügyvéd »bojtárnak« Asztalos István uramhoz, Komárom legnépszerűbb fiskálisához.

Nem sok jogtudomány kóválygott a fejében, kedve se igen volt hozzá, de hát mit tegyen? A festészet vagy az irodalom, amelyek közt vonzalma ingadozott, nem volt még akkor pálya. Még tán ma sem az Magyarországon - de akkor éppen semmit se hajtott a konyhára, gazdag embernek való mulatság volt.

Asztalostól semmi fizetést se kapott, de Asztalos se kívánta, hogy az íróasztalnál görbüljön meg a háta. Elég, ha egy kicsit hozzászagol a mesterség praktikus részéhez, hogy kell az igazságot megfogni és kiforgatni, hogy kell a bírákkal bánni és hogy kell a kliensekkel.

Móric úr nem is igen törte magát, egy-két tárgyaláson megjelent, néha betekintett az irodába. Kuriózumképpen megszerkesztett egy keresetet vagy szerződést, melyet Asztalos uram áthúzgált, kikorrigált, ami meglehetősen lohasztotta a kedvét, egyébként pedig élt kedvenc foglalkozásának, irkált, sőt festett is Orbán Gábor szállásán egy várat ábrázoló képet, teljesen elzárkózva, úgyszólván társtalanul. A kecskeméti levegőből idehozva, megint a régi emberkerülő lett.

Otthon a Szombati utcai házban nem találta magát jól napközben. Az nem volt magány. A ház három lakószobából állott ugyan, egy hentesbolt s némi mellékhelyiségeken kívül, de az év egy részében Jókay Károly, a mostani »árvák atyja« is itt lakott, csak rövid időközökben, nyáron tartózkodván ekeli birtokán, melyet a feleségével kapott. Vályék ugyan a Kapitány utcában laktak, de napközben sokat vannak az öregasszonynál, úgyhogy jóformán megtelt a ház pusztán a családdal; ehhez járult a sok vizit. Néha délutánonként be se fértek mind a szobákba az összegyűlt strikkelő nénikék. A folyosó is megtelt, mely különben díszesebb volt a szobáknál is, hat vörös márvány oszlopával. Ezekről minden vendégének százszor elmagyarázta Jókayné, hogy azért szereti az oszlopokat, mert az ő Mórica kis diák korában úgy tanulta a leckéjét, hogy az oszlopok valamelyikét átnyalábolva akörül forgott jobbra-balra, míg végre belement a feladat a fejébe.[32]

Móricnak tehát nem juthatott itt külön szoba, következésképp nem igen volt otthon maradása; már a kora hajnali órákban felkelt és megreggelizvén, kiment a szigeti kertjükbe, hol a Kecskeméten megkedvelt tornászást gyakorolta, Iványos bácsi, a házi doktor utasításai szerint nyújtófán és súlyokkal. Közbül folytatta Kecskeméten megkezdett regényét, a »Hétköznapok«-at, lelkével ott kalandozván a végtelen alföldi pusztákon. Ha megunta az írást, újra tornászott vagy a természet néma bámulásába merült. Déli harangszókor ide küldte anyja az ebédet; ha valami jót sütöttek vagy főztek a Vályék konyháján, Eszter is küldött; néha két ebédet kellett megennie, ilyenkor mindig sok jutott Lakőrnek, a Vályék kutyájának, aki átértvén a szituációt,

[32] Peti Józsefné följegyzései.

Jókai nagy mulatságára, bárki hozta is el az ebédet, mindig hozzászegődött.[33] A délutánt éppúgy töltötte aztán, mint a délelőttet s szinte bosszankodott, helyét nem lelte, ha estefelé a családtagok kirándultak és zavarták. Így élt az őszi derek beköszöntéig, sötétben jött, sötétben ment, hogy váltig csodálkozának a komáromi előkelőek, hallván, milyen délceg, milyen gyönyörű legényke lett s még csak nem is látta senki. Már élcelődtek is a városbeli hölgyek, hogy talán a pincében zárva tartja Jókayné Móric kisasszonyt, nehogy elcsábítsák a városban.

A csípős őszi idő azonban végre bekényszeríté a városba, ahol már csak lassan dolgozhatott a »Hétköznapok« befejezésén. Körülbelül karácsonyra készült el vele s most már ő is belevethette magát a téli örömökbe, már amennyire azok neki ízlettek. Tényleg sokat bátorodott Kecskeméten s mint egykor atyja, igen kellemes alakká nőtte ki magát a társaságokban. A névnapokon, melyek kifogyhatatlanul következtek a Jókay-ház barátainak körében, Móric kezdett lenni az univerzális mulattató. Mindjárt karácsony után indultak meg ezek a nagy cécók. Megkezdte pedig a parókia. A püspök, Nagy Mihály feleségének, Thaly Ágnesnek tartotta a nevenapját. Lány is volt a háznál, a szép Püspök Lina, ki nagy előszeretettel hozogatta zavarba pajzán kellemeteskedéseivel az iruló-piruló Móricot. Lina kisasszonynak tetszett, hogy menekül előle, minélfogva ráutazott a társaságokban. Pál forduláskor Nagy Páléknál volt névnap, Károly estélyen Jókay Károly adott lakomát, Ferenc napkor Vály Ferencéknél, Boldogasszony eljegyeztetése napján, szintén farsangkor, magánál özvegy Jókaynénál tartották nagyban a Mária napot. Persze e dáridók megint új dáridókat fiaztak s Móric most már elmaradhatatlan volt, nemcsak mert a legszebb és legreményteljesebb ifjú volt ez idő szerint Komáromban, hanem mert ezer hasznát lehetett venni. Már mindjárt abban, hogy senki sem tudott olyan szép papír csipkézetet kimetélni ollóval a torták alá, mint ő, hogy azokat úgy kellett megbámulni, mint valami remekműveket. Azonfelül olyan csárdás-táncossá vált a »hírös városban«, hogy könny gyűlt az öregek szemébe, ha nézték. Hát még milyen szépen tudott szavalni! S mennyi leleménnyel rendezte az akkor divatos társasjátékokat, melyeknek zálog kiváltás volt a magjuk!

Majd minden névestére új társasjátékot talált ki és új módját a zálog kiváltásnak a »Kútba estem«-nél. Ebben az évben és ezeken a komáromi névestéken voltak azok primőrök s innen terjedtek el egyebüvé. Ő találta ki a »Csillagos ég lehozatalát«, »a végnélküli fát«, »a spanyol király gyászolását«, »a Hollandiából érkezett legyezőszállító hajót«, a »Hogy tetszik?«-et stb.[34] E megújhodott Móric mindent tudott, ami ilyen helyeken imponál, mintha csak a saját későbbi regényeinek egy élve ide vetett hőse lenne.

Mialatt ekként mulatott, első regényét simítgatta, az életben is első regénye kezdett szövődni. A vázolt mulatságoknak egyik legkecsesebb alakja a szép liliomarcú, hollóhajú, légies Asztalos Etelka volt, ki többnyire Móricot választotta táncosának s azontúl is, ahol csak megfordult, ama drótnélküli táviratozással, mely a két nemű fiatalság közt örök idők óta fennállott, elárulta a megfigyelők előtt, hogy Móric iránt gyöngéd érzelmeket táplál. Móric is észrevette ezt s titkon ő is osztozott bennük, de minthogy Móric még kisasszonyabb volt Etelkánál, jobban megőrizte a közöny látszatát. Ámbár a strikkelő nénikék Árgus-szeme előtt nincs titok. E piciny szikráknak mindinkább ki kellett gyulladniok, mert sok volt az érintkezési pont. Móricnak kényelmes ürügye volt Asztalosékhoz járni, mint az Asztalos uram ügyvéd-gyakornokának, Etelkának pedig hasonlóképp oka volt naponként megfordulni Vályéknál,

---

[33] Lakór arról is nevezetes kutya, hogy midőn 1845-ben Petőfi Jókayéknál megfordult, türelmetlen természetével kiigazította a kutyát nevén szólító Vályné: »Bocsánat, le coeur, nem la coeur« mire Vályné maradt fölül, mondván: hogy ő magyarul beszél. Peti Józsefné följegyzései.

[34] Peti Józsefné, Vály Mari följegyzései.

mert órákat vett a professzortól a történelemben és természetrajzban. A tanóra végeztével Móric is odajött a »sógorékhoz«, eleinte történetesen, később bizonyosan. Etelka, mintha kicserélték volna, fehérből piros lett, amint Móric belépett s Móricot, amint sikerült magát az első elfogultságon átküzdenie, amely küzdelme napról-napra megújult, csodálatos bőbeszédűség fogta el, aminő a mámorból szokott származni. A jóságos Eszter, Vályné, női finomságával hamar észrevette a szövődő idillt s hagyván egy kicsit beszélgetni a fiatalokat, mindig azzal az utasítással végezte: »Eredj Mórickám, kísérd haza Etelkát!« És Móricnak sohasem kellett ezt kétszer mondani.

Noha a következő tavaszkor, mindjárt a márciusi napokban Pestre költözött, hogy az ügyvédi vizsgára készüljön elő, gyakran vissza-visszajárt Komáromba, a szép kis leány emléke odahúzta. Néha csak egy napra jött, de két hétig is otthon maradt különböző ürügyek alatt; egyszer Petőfit is magával hozta, kinek már akkor hangzatos neve volt az országban. Ez alkalommal Vályéknál szállt meg Petőfi, mert a Jókayné »tiszta szobájának« (úgy hítták a vendégszobát) éppen lakója volt, de azért a derék nagyasszony gondoskodása ide is kiterjedt fiának vendége iránt s telerakta annak szobáját éjszakára boros butelákkal. Igen csodálkozott, hogy azokból Petőfi nem ivott s még jobban csodálkozott, mikor Petőfi reggel rápirított. »Ugye azt gondolta kedves asszonynéni, hogy aki azokat a bordalokat írja, az ugyan szeretheti a bort?«

Petőfi, kinek különös ruházata, sötétzöld, színes virágokkal átszőtt dolmánya, barna bársony magyar nadrágja és rojtos topánkája nagy feltűnést keltett a városban, csak egy napig időzött Komáromban s Etelkát ő is szépnek találta. Meglehet, hogy éppen őt jött megnézni, ha ugyan Móric kiöntötte előtte a lelkét, amit alapjellemét ösmerve, bajos föltenni. Móric ezúttal is egy hétig maradt s azontúl is majd minden héten hazaugrott s kísérgette Etelkát a leckeórákról. A városban már suttogni kezdtek a szép összeillő párról, mikor egyszerre mint a villám lesújtott az Asztalosné egy kis levélkéje, mely Etelka helyett érkezett Vályhoz s abban arról értesítik a professzor urat, hogy az Etelka nevelését szülei a mai nappal befejezettnek tekintik. S hogy még több beszéd legyen erről is, néhány nap múlva Asztalosné fürdőre utazott a leányával.

A csalódott Móric, ki búsan és most már véglegesen utazott vissza Pestre, el nem bírta találni, honnan jön az első dér, mely e tavaszi rügyeket elfagyasztja, csak később, mikor már más ég alatt, más virágok nőttek, sült ki apránkint, hogy a kisvárosok rendes megölő betűje a pletyka rontotta meg ezt a szépen indult viszonyt. A főokot maga Jókayné szolgáltatta, aki pedig teljes szívből szerette az Asztalos-família minden tagját. Százszor-ezerszer is meg fogja ő azt bánni a keserűségek óráiban, amelyek megérkeznek.

Úgy történt pedig az egész, hogy valaki fölemlíté a szállongó hírt előtte s meg is dicsérte, milyen szép menye lesz.

- Soha - pattant fel Jókayné. - Míg én élek, meg nem engedem, hogy az én fiam katolikus leányt vegyen el.

Fürge nyelvek elmondták Asztalosnénak, Asztalosné se nyelte el, üzent valamit olyat, amit Jókayné nem tett a tükör mögé, erre Jókayné visszaüzent s így mérgesedett el egy könnyedén odavetett mondatért a két család közt a jó viszony s így formálódott másképp két élet, vagyis csak az egyik, mert a szép Asztalos kisasszony búslakodott, sorvadozott, betegen jött haza őszre a fürdőből s rá nehány napra meg is halt.

HETEDIK FEJEZET
A PILVAX-ASZTAL

Jókai éppen a huszadik évét töltötte be, illetve egy pár nappal volt túl rajta, mikor február elején Pestre utazott, hogy a Molnár József ügyvéd híres irodájában mintegy előkészüljön az ügyvédi cenzúrára, azt letegye és azután végképp megtelepedjék Komáromban.

Anyja becsomagolt borjúbőrös ládájába, mely hű kísérője volt Pozsony óta minden útjában, a szépen gondosan berakott holmi közé ő maga csak némi kéziratokat rakott be s ezek közt a befejezett »Hétköznapok«-at s azzal megindult, még pedig a Duna zajlása miatt »gyorsparaszt«-tal, oly ígéret mellett, hogy sokszor haza látogat, de végképp csak egy év múlva költözik vissza a diplomával. Az ígéret első részét beváltotta, a másodikkal adós maradt, sohase költözött többé vissza.

A gyorsparaszt szokás szerint Budán tette le a komáromi utasokat. Móric elfáradva, összetörve érkezett meg és át sem ment aznap Pestre, ott maradt éjszakára a Fehér Farkasban és csak másnap igazítá el dolgát, a fiskálissal akképpen állapodva meg, hogy felcsap jurátusnak, kap ezért szállást és hat forint havi fizetést. Hat forintban tizennyolc ezüst húszas van és ez már valami.

Alighogy a principálisával végzett, nyakába vette a várost, Petőfit felkeresni, akiről komolyan kezdtek már akkor beszélni az emberek. A Pilvax-kávéházba ment, tudta, hogy odajön Petőfi, gondolta, ott várja be. Megkérdezte a pincérektől, melyik asztalnál szokott ülni, mire azok odamutattak egy nagy kerek asztalra a szögletben, mely a »Közvélemény asztala« címen válik ismeretessé nemsokára ebben az országban.

Az asztal körül már többen ültek, ismeretlen ifjak, az úgynevezett »fiatal óriások«. Jókai félre ült s onnan leste az ajtó nyílását az Úri utca felől, míg végre csakugyan megjelent a Petőfi vézna alakja; bársonnyal bélelt Lendvay-köpenyeget viselt és a kezében fokost.

Jókai eleibe lépett, félénken, szerényen. Petőfi ránézett, felismerte s kitörő örömmel zárta a karjaiba.

- Isten hozott, kedves »Marcikám«! Hol veszed itt magadat?

(Marci volt a Jókai becéző neve.)

Petőfi rendkívül tudott ragaszkodni azokhoz akiket megszeretett. Jókait rögtön bemutatta írótársainak[35] s legott vitte nagy diadallal a szállására, ahol zavartalanul beszélhettek.

Útközben eldicsekedte, hogy a Vahot Pesti Divatlapjának segédszerkesztője és koszton, szálláson kívül tizenkét forint fizetése van havonkint.

- Éppen kétszer annyi, mint nekem - panaszkodott Jókai.

Elmondván élményeiket, reményeiket, terveiket, Jókai kivette téli kabátja belső zsebéből a paksamétát, a »Hétköznapok« kéziratát, arra kérte Petőfit, lapozgasson benne, mert a véleményére nagy súlyt fektet. Petőfi nyomban hozzá fogott az olvasáshoz és este egy Kígyó utcai kis korcsmában, ahol a vacsoránál találkoztak, agyba-főbe dicsérte a regényt, újságolván,

---

[35] Török Zsigmond »Apró fényképek« című munkájában írja le e találkozást, melyből azonban csak annyi igaz, hogy találkoztak és hogy bemutatta ott levő barátainak; az ízetlen, sőt ostoba dialógus, melyet a Petőfi szájába ad, nem történhetett meg, valamint a találkozás se lehetett novemberben, mint Török írja, mert annak körülbelül március 2-án, vagy legfeljebb 3-án kellett megesnie.

hogy azt megmutatta Vahotnak is, aki szintén el volt ragadtatva s mindjárt leküldött belőle egy mutatványt a legközelebbi számra a nyomdába. E mutatvány tényleg meg is jelent a március 6-iki számban a következő csillag alatti jegyzet kíséretében: »Ezen mutatványból világosan kitűnik, hogy írójának igen szép tehetsége, nagy ereje van e pályához. Képzelete, nyelve egyaránt gazdag és eredeti«.

A regénymutatvány sikere mintegy belépti jegyül szolgált abba a társaságba, mely a Pilvax kerek asztalához járt és a Komlóban vacsorázott vagy a Csigánál, mely utóbbi helyen néha megjelent Vörösmarty Mihály is, kinek fejét valóságos dicsfény övezte a fiatal írók szemében.

Jókaira ez a belépti jegy jó is volt, rossz is volt. Elvonta, jogi tanulmányaitól, de felvillanyozta irodalmi munkásságra. Viszont elkedvetleníté a magábaszállás óráiban az írói pályától az, hogy e fiatal írók csoportja mind nem keresett annyit, mint Molnár József hites ügyvéd úr egymaga. Bizony, csupa szegény ördögök voltak ezek, a hórihorgas Pállfy Albert, ki a Magyar Millionerrel csinált magának egy kis nevet, rendszerint nem vacsorált, mert arra nem tellett, Pákh Albert, egy lutheránus pap fia, maga foltozta a ruháit, a gavalléros Bérczy Károly, egy Stand nevű vidéki doktor fia, búsan böjtölte ki külseje előkelőségét, Lisznyay Kálmán, a varsányi hét szilvafájából a nyolcadikat költötte, Vahotnak volt olykor-olykor jövedelme, sőt tőkéje is, de az mind bement vagy a torkán, vagy kijött a kéményen. A dadogó Sükeinek nem volt se pénze, se tehetsége; a piperkőc Dobsának ellenben volt tehetsége is, pénze is, de az előbbit mások nem akarták elismerni, az utóbbit pedig ő titkolta; a jó köpcös Degré latákiát szívatott az alakjaival és fácánpecsenyét, osztrigát etetett, de ő maga kispörkölteken táplálkozott a Liczinius nál. A javíthatatlan gonosz csont Lauka Guszti, kiben nem volt tehetség, csak vidámság, egész nap az Újvilág utcai Arany Sas körül kóválygott, mint a pók, hogy az érkező dzsentriben legyet fogjon; Frankenburg volt talán a bohémok közt a legpolgáribb, aki szerette a lelkiismeretes, rendszeres munkát, de lapjaival nem volt szerencséje és íróinak nem bírt honoráriumot fizetni. Csengery Antal legalább méltósággal tűrte szegénységét, de a különc Vajda szidalmazta érte az isteneket. Bulyovszky Gyula, a finomság és az elegancia prototípusa, az egyetlen volt, aki a szabójáról, suszteréről és mosónéjáról olyan tónusban beszélt, mint valami engedelmes lényekről, a többiek szókincsében e fogalmak olyan formáknak szerepeltek, mint a nyulak világában a jágerek és a rókák. E Bohémiának egyik nagy alakja volt Vas Gereben (élő ember nem emlékezett arra, hogy annál valaha pénz lett volna). Közöttük volt a mókázó elmésségű, cinikus Kecskeméthy Aurél, szegény fiú, kinek anyja szobaurakat tartott kvártélyban és abból tartotta fenn magát; ott ült hallgatagon a búskomor Czakó és a fecsegő Ludasi Gans Mór, a zsidó újságíró első palántája., a társaság ez idő szerinti Stichblattja. És e szegényes egzisztenciák mégis vonzók és nem nélkülöznek bizonyos fényességet ebben a korban, mert a nemzeti dicsőség udvarán sürögnek-mozognak. Ezekből kell kiválniok a Bajzáknak, Eötvösöknek és Vörösmartyaknak. Az emberek érezni kezdik, hogy itt csillagok gyulladoznak, melyek világítani és vezetni fognak az éjszakában.

Pest maga még akkor pólyákban van. Kilencvenezerre szaporodott ugyan a lakosa, de azért korántsem nemzeti empórium. Még talán Dabas is inkább az. A törzslakosság sört iszik, vagy rác-ürmöst, németül tratyog és nem törődik a közügyekkel. Aki valamire való ember benne, az mind nem hozzája tartozik. Arisztokráciája nincs, a legnagyobb úr a Pest megyei viceispán, Nyáry Pál uram, meg a nádorispán, de azok se pestiek. Van ugyan néhány derék magyar ember, bírák, megyei tisztviselők, múzeumdirektor Kubinyi Ágoston uram, akadémikus tudósok, egyetemi professzorok, kiváló írók, de ezek is mind valahova másüvé számítják magukat. Pesten nincs odahaza senki, csak a spíszbürger s az mind hasznavehetetlen, lélek nélkül való népség. Kereskedelme, forgalma primitív; van négy országos vására és megvan a Szent István jobb keze. Az egyetlen tiszta kéz, mely önzetlenül emeli a várost, ide csődítve egy évben egyszer az ország lakosságát; a törököktől maradt fürdői a túlsó parton, néhány

podagrás beteget vonzanak kezdetleges vendéglőibe, melyekből nyolc van, egyeteme egy csomó diákot hoz össze.

Hiszen haladni mégis halad. 1780-ban csak 23 ezer lakosa volt, ez a szám nem egészen hetven esztendő alatt egészen megnégyszereződött. Hiszen elképzelni is csodálatos, csak kávéház van a városban 33 s ezekbe 13 újság jár. A Pesti Hírlap, Athenaeum, a Világ, a Regélő, a Religió és Nevelés, a Protestáns egyházi és iskolai lap, a Tudománytár, Orvosi Tár, Honderű, Életképek, Magyar Gazda, Tudakozó Lap. Megfoghatatlan, hogy ki olvassa ezt a sok lapot!

De e harminchárom kávéházból bizonyosan a Pilvax törzsvendégei érnek a legtöbbet. E fiatalság szívében hordja az országot. E szerény asztalnál észrevétlenül készül a jövő, míg a szép tornyos városházban alszanak a tunya patríciusok. E szerény asztalnál készül az a nagy szépséges város, melyet a mai Budapest nyújt, de előbb még az országnak kell szabadnak lennie. E fiatal írók és politikusok vitáiban, gondolataiban, irányeszméiben vannak a kövek, amelyekből mindez varázserővel felépül egy hajnalon. Ide ragasztja a Petőfi barátsága a fiatal Jókait, ki napról-napra több-több ilyen bohémmel ösmerkedik meg. Mert nemcsak az írók és a politizáló hírlapírók mutatkoznak itt. Jönnek ezeknek szatelleszeik, bámulóik, ismerőseik, barátjaik, a muslincák a gyertyalángok körül, kik átmelegednek a tűzhelynél, mint a téglák és e kölcsön vett meleget megtartván magukban, vele gyakran jelentékenyebb szerephez jutnak, mint magok az égő zsarátnokok, melyek nemcsak melegítenek, de égetnek és gyújtanak is. Így voltak itt fiatalemberek, mint Kacskovics, aki sohase írt, sohase mondott semmit, de a győzedelem napjaiban, mert köztük élt, Pest város országgyűlési képviselője lett. Lármáztak, disputáltak itt alakok, akiknek a neve se maradt fent, elenyészett nyomtalanul, viszont *innen* datálódik némely neveknek hangzatossága, anélkül, hogy valami egyéb állna velök összefüggésben, mint hogy itt szürcsölték a kapucínereiket.

A Közvélemény asztala oly népes volt némelykor, hogy több asztalokat kellett hozzá tolni. A Nemzeti Színház teatrálistái ide tartottak, mert itten termett a kritika; a fiatal óriásokkal tanácsos volt jó lábon lenni, sőt a vidéki színész is ide kukkantott be, ha nyomorúságos sorsa Pestre hajította, mert itt legjobban megértették. Ide jött Tompa Mihály, ha Pesten járt, Szemere Miklós Lasztócról, Kovács Pál Győrből. A vidéki levelezők megoldván sarúikat, áhítatosan nyeltek minden szót, melyet Olimpusz lakói elpotyogtattak, és végre nem maradtak el a mecénások sem, vidéki földesurak és gavallérok, akik eladván a felszállított gyapjút, mulatópajtásokat kerestek egy vidám estéhez.

Jókai csak némelykor jött, de ez elég volt, hogy egy-két napra elveszítse kedvét az aktáktól. Szebb dolgokról volt itt szó. A megjelent cikkekről, polémiákról, novellákról, versekről folytattak eszmecserét. Rossz vicceket faragtak a kiadókra, a szerkesztőkre, a kiflikre, az omnibuszokra. 1845-ben már Petőfi dominált az asztalnál. Talán csak az egy Obernyiket nézték még többnek a pajtások, de az szótlan természetű volt. Petőfi pedig hovatovább mind jobban megszerette Móricot, csak az erősek ösztönszerű vonzalma a gyengékhez, magyarázza meg Petőfinek e majdnem beteges vonzalmát a szerény és szelíd természetű Jókaihoz, kinek lángeszét azonban egész biztonsággal ösmeri fel. Az elvonult életet kedvelő ügyvédjelölt többször megpróbálta a kimaradást; a rakoncátlan, sőt durva hang nem mindig hatott rá kellemesen, a témák gyönyörködtették, de a személyek nem. Csakhogy Petőfi újra és újra visszaterelte őt ide. Ebben a miliőben pedig lehetetlen volt elaltatni a fülemülét, aki őbenne lakott. Hiába hevertek íróasztalán jogi könyvei otthon szűk szobájában, mely a Molnár irodájából nyílt, esténkint hivogatón beszélt hozzá a heverő írói toll s akár volt rá ideje, akár nem volt, csak hozzá látott egy-egy novella megírásához, s némelykor a hajnal is ott találta a szaporodó kutyanyelvek között, álom pedig nem jött a szemeire, ha lefeküdt is, vagy ha jött, a

novellahősök sorsát szőtte benne tovább. Így írta meg a nyáron »Nepean szigete« című elbeszélését, melyet Frankenburg az Életképekben közölt szeptemberben.

A »Nepean szigete« az első műve Jókainak, melyben már az igazi Jókai mutatkozik meg, nem számítva a »Hétköznapok«-at, minthogy az később jelent meg. Roppant feltűnést okozott a novella az irodalomban. Három hétig beszéltek róla az írók a központban és a literatúrakedvelők a nemesi kúriákon és a tiszttartói lakokban, mert meg kell jegyeznünk, örök dicsőségére ennek az osztálynak, hogy mindazokat, amiket a magyar szellem termett, majdnem kizárólag azok a szerény tekintetes urak méltányolták, akik a földdel bíbelődtek. Új volt a hang és merész a koncepció e novellában, azért lett esemény a megjelenése. Sokan azt hitték, hogy csak fordítás, külföldi remeknek sikerült átültetése és hogy a Jókai Móric álnév valami híres írót takar. Még Pompéry is, aki pedig meg is fordult néha a Pilvax-asztalnál és láthatta volna Jókait, ha ügyel a szerényen meglapult ifjúra, azt írta Frankenburgnak: »Tudni szeretném, ha lehet, hogy a Nepean-sziget derék írója kicsoda. Nem mondom, hogy tökéletes mű, de magán hordja a fényes tehetség jelét.«

Frankenburg megölelte Jókait a nagy siker után és a két számra terjedő novelláért harminc forint honoráriumot fizetett, úgyhogy a Pilvaxban mint gazdag embert nagy éljenzéssel fogadták a fiatal írók, kiknek köztársaságában egy karikacsapásra nagyot emelkedett rangban, márpedig a rangkülönbségek sehol se respektáltatnak oly bizonyosan és olyan igazán, mint Bohémiában. Királyok nem adhatnak oly rangokat, mint az alkotások s még kevésbé e rangoknak oly tisztelőket, mint aminőket a nagy írók bírnak a kis írókban és olvasóik táborában. De még ez nem volt elég. Gratulációkat kapott sógorától, kecskeméti tanáraitól és ismerőseitől. Petőfi egy verset írt hozzá e siker ötletéből »Egy fiatal íróhoz«, melyet nemsokára egy másik követett »Jókai Mórhoz« címmel. Ez idő tájt kezdte használni ugyanis a »Mór« keresztnevet, ami Tóth Lőrinc műve, ki először címezte hozzá írt levélkéjét »Jókai Mór úrnak«; eleinte bosszankodott érte s visszacímezte a levélborítékon: »Tóth Lőr úrnak«, de azért később Petőfi kívánságára mégis csak azt írta a munkái alá.

Az íróknak az a csoportja, mely a Pilvaxban és a Csigában vagy a Komlóban megfordult s melyhez még hozzá tartozott Berecz Károly, egy-két melegebb poéma szerzője, Kerényi Frigyes, Irányi, Emődy, Sárosy Gyula, Bogdán Lajos, Oroszhegyi, Adorján, Xantus, nem a mai vad zsenik és eltévesztett egzisztenciák apái, ez egy más faj volt, tisztességes, törekvő fiatalság, mely elvégezte iskoláit, diplomát szerzett, de ellenállhatatlanul vonzódott az irodalomhoz. Vitte egy láthatatlan erő, mint ahogy a holdkórost kihúzza békés vackából a holdvilág. Nem a tanulást unták ezek meg, mint a mostaniak, hanem éppen azért voltak itt, mert máris többet tanultak, mint a többi s nem akartak könnyűszerrel országgyűlési képviselők lenni, sem olyan jövedelmet érni el a lapoknál minden tanulás és tudás nélkül, aminőt más rendszeres pályán csak nagy szerencsével, hosszú küzdelem után lehet elérni. Ez így van már ma. Csakhogy az egy Nagy Ignácot kivéve, az akkori legjobb írónak se volt annyi jövedelme, mint egy kancellistának. Frankenburg szerkesztő létére még egy kis hivatalt is viselt a helytartóságnál, Petőfi öt forintot kapott egy-egy verséért. A jelesebb könyvek egy kötetét 160-180 frttal fizették a kiadók. A napilapok munkatársai 30-40 frt havi fizetést kaptak.

Nem a kalács izgatta tehát az ifjúságot, se az irigység nem bántotta. A szent hevület hozta őket össze, tekintet nélkül a nyomorúságos megélhetésre. Ahogy a madarakat fölviszik a szárnyaik a felhőkbe, anélkül, hogy ott búzaszemeket találhatnának. Nem az volt hát a helyzet, ami most, hogy a tóduló sisera-hadak egymás felfalására törekszenek. Az öregeket tisztelték, dehogy tépték volna le babéraikat, hiszen éppen ez ősz homlokok dicsfénye vonzotta őket e perifériába. Mikor a fiatal író szemtől-szembe állt egy Vörösmartyval vagy csak Nagy Ignáccal is, lázas reszketegség fogta el a tudatra, hogy életének micsoda nagy pillanatát éli most. Az

öreg írók nagy tekintélyt tartottak. De ez nem a magasban élő emberek ünnepélyes dölyfe volt, hanem atyai auktoritás, mert meg kell adni, hogy ezek az akkori öreg írók emberségesebbek voltak a mostaniaknál. A fiatal írót felkarolták-gyámolították, tehetsége, munkája iránt érdeklődést tanúsítottak. Az irodalomtörténet gyönyörű példáit mutatja jólelküknek, miként növelték e nagy alakok az ő versenytársaikat. Hogyan gyámolítja a nemzet koszorúival borított Vörösmarty a fölfedezett sasfiókot, Petőfit, holott neki kell legjobban éreznie, hogy ez túlszárnyalhatja egykoron. A becsületes Frankenburg, a jó közlegény, vezéreket nevel lapjánál. Nagy Ignác maga viszi el a »Hétköznapok«-at Hartlebenhez s nagy rábeszélésekkel tukmálja rá háromszázhatvan forintért, hogy csak minél előbb napvilágot láthasson a mű, mely őt, a »Pesti titkok« népszerű íróját, feltartóztathatatlanul el fogja homályosítani. Pedig ezt a Jókay nevű ifjút akkor látta először.

Általában szép és meleg volt ez az élet. Mint ahogy a madár az anyai szárnyak alatt születik, úgy az író is az öregek szeretetében izmosodott. A nagyok és a tekintélyesek nem zárkóztak el a kezdők és névtelenek elől. A »szent ember« Szemere Pál gratuláló levelet irt annak, akitől valami csinosat olvasott. Toldy is szívesen megállott minden apró tüzecskénél, megpiszkálta és nagyobbra igyekezett fújni a leheletével. A híres triász apostoli hivatással ápolta Apolló kertjében az apró palántákat. Vörösmarty színházi előadás után szívesen kereste fel a kis írókat kis kocsmáikban, a Licziniusnál, a Szőllőnél, az Aranykéznél, de legtöbbször a Csigánál, hol külön nagy karszéket tolt neki a vendéglős. Mellette valamelyik kedvence ült, vagy a víg Gaál József, vagy a szép és szomorú Adorján Boldizsár, de kedvelte Egressy Bénit is. Ahol Vörösmarty megjelent, elmaradhatatlan onnan Zoffcsák asztalos és Szijj uram gépész, mert a költőkirályhoz igazi barátság kapcsolja a két egyszerű polgárt. Fenomenális alak Vörösmarty abban a korban, mikor még a nemes és a nem nemes közé oly nagy válaszfal emelkedik. Ő egyformán közel bocsátja szívéhez Zoffcsákot és Deák Ferencet. Néha ritkaságképp Bajza is eljött Vörösmartyval a Csigába; nyírott bajszával, gondosan fésült szakállával, büszke magatartásával méltóságteljes alak: egyformán tisztelik mind a kettőt, de Vörösmartyt jobban szeretik. Arra a hírre, hogy Vörösmarty és Bajza polgári kimenőt tartanak, a kedélyes Nagy Ignác is kompareál, ami azt jelenti, hogy »pattogni fognak a dugók«. Rút volt Nagy Ignác mint egy faun, »de magát Jósikánál is szebbnek tartja« s ebből sarjadztak ki a nagyfejűek kimeríthetlen tréfái és ugratásai, melyek azonban sohase érintették a megbecslés határbarázdáit.

Mindennek valami csodálatosan kedves patriarchális levegője volt. Tréfa csak annyi vegyült a fehér asztali társalgásba, amennyi a hangulathoz kellett. Irodalmi kérdések domináltak a kavargó pipafüstben. Egy új magyar szó, amit Helmeczy faragott vagy valaki más, egy új vers vagy egy novella úgy boncoltatott fel, mint mikor egy órának a szerkezetét rakják szét. A fiatalok csak akkor szóltak közbe, ha az öregek hangulatába beillett. Nem a világi állások vagy a babérlevelek száma szerinti ranglétra készté őket e szerénységre, hanem az egyszerű tisztességtudás. Egy családnak látszott az írói világ így együtt, mintha apák és fiak volnának. A kezdő író, ha csak egy poémácskát írt is, már jogcímet nyert arra, hogy Vörösmartynak bemutassák és azt »Miska bácsi«-nak szólíthassa.

Ehelyütt ritkán fordult meg Jókai, mert majd mindig volt valaki, akire Petőfi »rá nem nézhetett«, de ha megfordult, az öregek szeretettel fogadták. Vörösmarty tréfásan »Jóczy«-nak nevezé. Ha a fiatalok egyedül maradtak, akkor megelevenült a Csiga, zúgott a nagy disputáktól, bohém tréfáktól. Ilyenkor talált egyetlen egyszer betévedni a zárkózott kedélyű mélabús Berzsenyi Dániel, hogy egy estét írók közt töltsön, de elborzadva a tapasztaltaktól utazott el másnap Miklára, hogy soha többé meg ne kívánja az írói társaságot.

A Csiga nagy asztala különös érdeklődéssel várta a »Hétköznapok«-at. A megjelent mutatványok két táborba osztják az írókat; olyanokra akik nem fektettek különös súlyt a versenyre és olyanokra, akik Kuthy leszorítását jósolták általa. Mialatt a »Hétköznapok«-at szedték a nyomdában, legalább is annyi szó esett róla, mint azután, mikor megjelent. Akkor még nem szaporodtak a könyvek olyan könnyen, mint a szúnyogok. A városban mindössze három könyvnyomda volt s az egész közönség tudta, mikor mit dolgoznak azokban. Lassan készült egy könyv. A korrektúrán nem szaladt át az író, hanem két hétig hordott a szíve alatt egy-egy kiszedett ívet, gyomlálván abból a nyomdahibákat s szépítvén abban a kifejezéseket.

A »Hétköznapok« még az akkori viszonyok közt is szegényesen jelent meg, hamupipőke ruhában, olcsó, rossz papiroson, kékes, igénytelen borítékban, szóval minden pretenzió nélkül. Sikere azonban jelentékenynek mondható. Mert mindenki egyszerre tisztába jöhetett azzal, hogy egy új, mindenkitől elütő író támadt, aki sajátos egyéni hangon tud elbeszélni. S akinek sok húrja van. Ragyog, megríkat, megnevettet és elandalít.

Maga Jókai azt írja e regényéről: »kecskeméti visszaemlékezés, zabolátlan fantázia szüleményei«, de más helyütt elösmeri, hogy vannak abban lapok, különösen leíró részletek, melyeknél sikerültebbeket nem írt sehol sem.

Kétségtelenül rossz regény, sőt nem is regény, összetákolt valami, cselekvénye kuszált, jellemei valószínűtlenek, találó megfigyelés váltakozik benne szertelenséggel, burleszk komikum szentimentalizmussal vegyül és mégis benne van már a »nagy író«, friss humor bugyog benne s az előadásnak valami különös vonzó kecsessége és zamatja van. Egyik bírálója az Irodalmi Őrben pedzi már, mondván: hogy Jókai első műveivel »meglepetést, mondhatni megdöbbenést és örvendetes sejtelmeket okozott«. Igaz, hogy a lap is, mint az Életképek melléklapja, a kritikus is, Tóth Lőrinc, mint földije, közel állottak hozzá. Mindennek dacára a Tóth Lőrinc kritikája olyan találó, hogy nagy variációban a mai Jókaira nézve is igaz. Ennek a Tóth Lőrincnek fiatal korában jó szeme volt.

Annál felületesebben ítéli meg barátját Petőfi, ki úgy mutatja be Rayé francia tanárnak;

- Egy író, aki francia regényeket ír magyarul.

Hogy Petőfi nem érezte meg Jókaiban a magyar föld szagát, az szinte hihetetlen, éppen abban az időben, mikor az elbeszélők közül csupán az ő írásaiból érezhető ki. Jósika magyartalan, és Scott Walter utánzó, Kemény Zsigmondtól még csak néhány regény-mutatvány jelent meg az Athenaeumban és a kolozsvári lapokban, mély, tömör, de nehézkes. Az elbeszélő válfaj nem is neki való, mintha az elefánt menüettet táncolna. Kuthy Lajos csupa dagályosság, szinte galimatiász, amit ír. (Mégis vannak olyan tévelygők akik zseninek tartják.) Nagy Ignác vidám, értelmes író, de színtelen, Vas Gereben jóízű, de mesét komponálni nem tud és csak egy húrja van, mint a falusi cigánynak a hegedűjén, báró Eötvös nagy elme, de szentimentális és nemzetközi, Pákh Albertnek van humora és szarkazmusa, de az fanyar, mint a vadalma, nem a magyar szájízéhez mért.

Többé-kevésbé ezek az írók dolgoztak akkor prózában. Degré csak később kezdte írni regényeit, melyek nem sokat értek. A rossz francia regényeket utánozta. Némi könnyedség volt az irályában, minden esprit nélkül. De a publikum nem volt követelő. Elegánsnak találták a dolgait. Mint ahogy elegánsnak találták apáink később az olyan francia ételeket, amelyekből nem lehetett jóllakni. Például az omelette-souflée-t. Csakhogy az omelette-souflée-ben legalább tojásfehérje volt és cukor, míg a Degré regényeiben nem volt semmi.

Az elbeszélő művészetnek ebben a stádiumában azt lehetne hinni, könnyű lesz Jókainak feltűnnie briliáns tulajdonaival. Mert Eötvös ugyan fölrázta a közönséget a »Falu jegyzőjé«-vel, mely a jobbágyság szörnyű sorsát rajzolja, Kemény Zsigmond elbeszélései egy nagy

komprehenzív elmének gondolatvilágát tárják elé, de ezek bármekkora nagy kaliberű emberek a maguk nemében, valójában egyik sem mesélő talentum. Jósika Miklós tud ugyan meséket szőni, csattanós helyzeteket kihozni, meglepő fordulatokat előkészíteni, de ő sablonos és patronokon keresztül fest, mint a szobapiktorok. Ha három lovag halad a budai úton (mondjuk, ha úgy kezdődik a regény), következik a három lovag leírása, a lovag ruhájáé és a lóé, aztán a három lovag élettörténete a bölcsőtől kezdve, (esetleg még korábbról) addig a pillanatig míg a budai úton haladnak. Csakis ily recept birtokában írhatott naponkint egy nyomtatott ívet e derék Jósika Miklós, kinek mégis több híve volt az olvasók közt, mint a többinek összesen, mert tisztelet az analízisnek, a bölcselkedésnek, az irányeszménék, de a meséléshez mégis a mese a legszükségesebb.

Mindegy, mégis nehéz volt egy új embernek gyorsan, rohammal prosperálni. Mert ha olyanok is írták a regényeket, akik voltaképpen mást lettek volna hivatva írni, az olvasók is hasonló módon toborzódtak össze. Ha nem voltak született elbeszélők, nem voltak született olvasók sem, akiket egy belső vágy és inger hajtott volna. Nem vált még az olvasás napi szükségletté. Az irodalmi gourmetnak még a fogalma se volt meg. Olvastak az emberek hazafiúi lelkesedésből, kötelességből és divatból, mert a művelt társaságban, hölgyek jelenlétében, az időjárás után bizonnyal rákerült a szó a legújabb könyvekre, ezekhez hozzászólni tudni a jó nevelés és a műveltség kiegészítő részének látszott, az olvasók ennélfogva nem jártak a maguk lábán s dehogy is mertek volna ítéletet mondani a megihletett szellemek fölött, kiknek néma bámulással kellett adózni. Hogy melyik a jó regény, annak inkább híre ment, mintsem az illető hírlelők érezték volna. Csak így volt lehetséges, hogy az Eötvös József »Karthausi«-ját negyven évig vették a boltokban, de mindenki ajándékul valaki másnak. Az a modern »rumli«, hogy a közönség a jótól a jobbhoz negyvennyolc óra alatt átpártoljon, a képzelhetetlen dolgok közé tartozott. Mindenki kitartott a maga kedvenc írói mellett, úgyszólván holtig, mint ahogy kitart a brahman a bálvány istenei mellett, nem törődvén vele, jobbak-e, kiket a szomszédja tisztel.

Jókainak is küzdenie kellett. Briliáns tulajdonai mellett közömbösen mentek el az olvasók eleinte. Még a kritika se vette azokat észre. Azokat se, amelyekről már tudott, amelyeket várva várt a feltünedező tehetségekben. De voltak olyan erényei is, amelyekről a magyar kritika nem is álmodott, mert még nem jelentkeztek eddigelé, amelyeket nem is várhatott. Legalább sehol se említik a kritikusai irályának csodálatos természetességét. Olyannak látszik amit írt, mintha magától nőtt volna. Az ember észre se veszi, hogy olvas, hanem csak átnéz egy történetet. Milyen irály ez, amit észre se lehet venni! Hát még a dialógok, melyek azon melegében látszanak kipottyanni a szereplők szájából. Miféle boszorkánymester ez? Hol szerezte ez a fiatalember ezt a nagy titkot, mikor még csak hosszú évtizedek múlva jelenik meg a földi lámpák elé Dosztojevszkij és Maupassant, akiknek az emberei úgy fognak beszélni és cselekedni, ahogy az emberek tényleg beszélnek és cselekszenek?

Jókai csak a felét leste el az isteni titoknak, a természetes beszélgetést; a természetes cselekvést sohase bírta alakjaiba beplántálni. A belső embert nem ösmerte, de a külsőt a megszólamlásig híven állította elénk. Csakhogy ez a jelesség, bár a legvarázslatosabb egy írónál, mit használhatott neki a pátosznak ebben a tobzódásában? Mit lábatlankodik ő a maga tőrül metszett folyékony és népies prózájával éppen akkor, midőn az ország egyik bálványának, Vörösmartynak virágos és zengzetes nyelvétől pattog a levegő, mikor a politikai szónoklat terén támadó titán, Kossuth Lajos szíveket dobogtató, vért pezsdítő muzsikát tud kicsalni a szittya idiómának szépen kiesztergályozott cirádáival? Ki akar itt erdők-mezők vadon nőtt füveivel, bokraival előtérbe jutni, mikor két nagy kertész a nemzet tapsai közt produkálja virágremekeit?

Jókainak ez a természetesség még talán ártott volna, de szerencsére még nem volt egészen kifejlődve ebben az évben, ti. 1846-ban. Ez még nem a végleges Jókai-nyelvezet. Arra még várnunk kell vagy tíz évig. A bombasztoknak és a dagályosságnak hatásai alól hogyan is szabadulhatott volna meg teljesen egy kezdő, olyan levegőben, ahol Kazinczy Gábor és Kuthy Lajos ünnepeltetnek éppen a stílusuk szépsége miatt.

Még sok a cikornya, sok a cifraság, sujtás és sok a férc első munkáiban, de az anyag a magyar népnyelv posztója, a népész elevensége, egészséges fordulatossága. Vörösné asszonyom és Klára uram látszik elbeszélni az egyes helyeket, Szarka János és Nagy Pál uraimék a humorosokat. Kár, hogy hellyel-közzel beleszalad a tartalomba Kuthyból, Obernyikból valami, mintha a pásztorfurulya édes szavába, nyitva hagyott ablakon át zongora- vagy gitárhang vegyülne.

Bizony az időket és a divatokat ítélve alkalmasint éppen a legjobb tulajdonai akasztották volna meg szekere gurulását a hírnév országa felé, ha az a véletlen nem esik, ami a mesében a kátyúba került Lotus királyfival, hogy éppen abban az irányban röpült két óriás szárnyú madár és súrolta meg a kocsija kerekeit, mire azok aztán gurultak-gurultak hetedhét esztendeig. A két óriás madár Petőfi volt és Arany János, kik elementáris erővel vitték diadalra fönséges költészetükben az egyszerű népiességet s ezáltal utat nyitottak Jókainak is.

Hiszen e miatt sok tollharc folyt akkor és voltaképpen még ma sem tűntek el minden nyomai a nagy vitának. Vas Gerebennek is voltak tisztelői, pedig már ő a póriasba ment át s Vas Gerebennek még ma is élnek irodalmi utódai. Képzelhetni Petrichevich Horváth Lázár duzzogását, aki egy külön finomabb nyelvet szeretett volna a magas arisztokrácia számára, báró Jósika Miklós gúnyos mosolyát, aki eddig szuverén »hevéllyel« gyártotta a magyar szavakat, amennyi és amely fogalmakra csak kellett, otthon a kényelmes pamlagon ülve, míg ezek talán az istállóba is bemennek, hogy a béresektől megkérdezzenek egy-egy kiteremtettézett szót vagy kifejezést.

Hosszadalmas volna részletezni e szócsatákat pro és kontra a népiesség és a »csinálmányos nyelv« mellett, de nem is érdekes. Az igazságot felette könnyű megtalálni, csak egy okos kertészt kell megkérdezni, hogyan kell egy parkot megalkotni. A felelet csak az lehet, hogy maga is ültetheti, csinálhatja az ember, de úgy, hogy a laikus előtt magától nőttnek lássék, vagy a vadon erdő idomítandó át parknak, de úgy, hogy az egy mesterségesen rendezett kert illúzióját keltse.

De bár nem tudta még akkor ezeket az irodalomkedv elő közönség sem, mégis érezte, hogy a Jókai talentuma valami új, valami más, becsesebb a többinél. Élvezte őt, de még mindig ragaszkodott a hagyományokhoz. Úgy rémlett olvasóinak ez a természetes egyszerűség az elbeszélésben, mintha olyat őmaga is tudna írni.

Ebben a miliőben csak koronkint tett egy-egy kisebb-nagyobb etapot Jókai s még mindig habozott, író legyen-e vagy prókátor? Molnárt ugyan otthagyta egy félév múlva, de az ügyvédi pályát még nem, ezentúl Wrhowsky Sándor ügyvédnél gyakorolta magát, készülvén a cenzurára. Wrhowskyval is szívélyes viszonyban állt, még Komáromba is elvitte látogatóba a jó kedélyes »kövér tótot«, aki annyira be tudta magát hízelegni Jókaynénál, hogy az nemsokára magához vette szép kövér húgát, Wrhowsky Lujzát magyar szóra, mert mint szakolcai születésű leány egy szót se tudott magyarul, azt pedig a bátyjánál Pesten még abban az időben megtanulni nem lehetett. Lujza kisasszony Vály tanítványa volt, ezalatt átjárt a Kapitány utcába, hogy egy kis elméleti kulcsra is szert tegyen s ott Vályéknál gyakran találkozott a bájos Asztalos Etelkával mindaddig, míg az egy szép napon végképpen el nem maradt. Belőle lett

idővel a szép Keőcserepy Vilmácska a »Kárpáthy Zoltán«-ban, kinek haldoklása sok érzékeny szívű olvasót megríkatott.

Elköltözvén Molnár ügyvédtől, Szigligeti Edénél fogadott lakást, egy bútorozott szobát, melyért havonkint hét forintot fizetett. Kikerülhetetlen volt, hogy a Szigligetinél megfordult színész emberekkel ismeretséget ne kössön, ami egyre beljebb sodorta a bohém életbe.

Ezekkel élt, ha az ügyvédi kancellériából elszabadulhatott, de korhelykedésekben nem vett részt, szívesen elbeszélgetett a Pilvaxban, uzsonnára ellátogatott a Depscher uram tejesboltjába, fölkereste Petőfit a lakásán, aki igazi baráti ragaszkodással volt hozzá s tüneményszerűen emelkedvén, gyengéd gondoskodással emelte magával »Marciját«.

Az ügyvédi vizsgát letette ugyan 1816-ban, huszonegy éves korában, a diplomát annak rendje szerint úgy Pest vármegye, mint Komárom sz. kir. város közgyűlésén kihirdették azzal a hivatalos megjegyzéssel, hogy »a cenzura a bizottság részéről dicséretreméltónak találtatott«, de már akkor eszeágában sem volt, hogy ügyvéd legyen; sem kedve, sem temperamentuma nem volt a mesterséghez, szelíd modorát, sima természetét, ellentmondásra képtelen lelkületét ösmerve, szemébe kacagtak, ha valahol azt mondta, hogy ügyvédi irodát nyit. Mintha hóhérnak készülne valaki, akit egy csirkének vonagló teste megborzongat.

Inkább gyöngédségből tervezgette eddig, hogy övéit meg ne szomorítsa, mert meg kell adni, hogy az egész Jókay családot finom családi érzések lengték át.

Az örömet szívesen osztották meg egymással de az olyan hírt vagy kijelentést, ami kedvetlenséget vagy bánatot okozna a másiknak, szívesen halogatta mindenik. Móric minden névnapra gratulált övéinek, ha valami beszélye jelent meg vagy egy dicsérő kritika, nyomban küldte haza. A »Hétköznapok« első példányát díszbe kötve küldé »Szeretett anyjának - a szerző«; és mikor megbetegedett, a nyár elején, egyre arra kérte a környezetét, Szigligetiéket, Petőfit, hogy valahogy ne is beszéljék betegségét, mert hátha meghallanák az övéi Tóth Lőrinctől vagy valami más Komáromba tévedt embertől, az nagy baj lenne. Minek ijesztené meg szegényeket.

Majdnem ugyanebben az időben özvegy Jókaynét is baj érte. Válynéval egy nap Madarra rándult ki névnapra, útközben felfordult a hintó s az öregasszony karját törte. Kimondhatatlan kínokat szenvedett, hazajövet el is ájult Hetényben, úgyhogy kénytelenek voltak a paplaknál megállni s vízzel locsolni életre az eszméletlent, amiben nagy buzgalommal segédkezett egy anyóka, a sovány, kiaszott öreg papné, Csokonai Vitéz Mihály híres Lillája: Vajda Júlia.

Otthon, a Jókayékkal átellenben lakó Tóth Jakab kirurgus, kit »csontösszetevő ember«-nek is neveztek a komáromiak, kezelésbe vette a fájó kulcscsontot, de az éles fájdalmak napokig tartottak. Férfiasan tűrte a nagyasszony és csak azt kívánta, hogy Mórickának meg ne írják Pestre, mert a szegény fiú halálra ijedne.

Nem is ment erről levél Mórichoz - dehogy merte volna valaki megszegni a nagyasszony parancsát! Levél nem ment, hanem jött. Az is igen rövid volt, csak egy sor Válynak intézve: »Siessenek Mórichoz; veszélyesen beteg. Petőfi.«

Jókayné, aki szinte tehetetlenül vonaglott karosszékében, erre a levélre, melynek tartalmát kíméletesen tudatták, egyszerre meggyógyult, semmije se fájt többé, csak az anyai szíve.

- Hamar az ünneplő ruhámat s a főkötőmet. Megyek Pestre!

Csak nagy nehezen lehetett oly gyorsan átalakítani a ruhája ujját, hogy felhúzható legyen a bekötött karra.

Mindig egyforma fekete ruhát viselt özvegysége óta és fekete főkötőt; semmiképp sem volt rávehető, hogy kalapot tegyen fel. A kalap dámáknak való - szokta mondani -, engem az uram főkötő alá hozott, hát az marad a fejemen. Egyébiránt az akkori főkötő és kalap alig különbözött alakra egymástól, az áll alatt megkötve, olyanforma volt mindkettő directoire ízlésben, mint a félfedeles hintó felhajtója.

Móricot nagy betegen találták, tífuszban feküdt és éppen kulminált a láz, mely csaknem görbületekben szökdécsel le s fel, míg végre eléri a tetőfokot s vagy elragadja a beteget, vagy ugyanolyan görbületekben mászik le a hegyről visszafelé.

Az akkori orvostudomány mellett a tífusz még erős legény volt a betegségek között, aki hetven száztólira dolgozik a halálnak, ma már nem is félelmetes és csak itt-ott jut zsákmányhoz.

Móric fel sem ismerte már anyját, nővérét s orvosa és Petőfi, akik kétszer is meglátogatták naponkint, a legrosszabb sejtelmek és kósza remény között hányódtak; Petőfinek igaz barátsága és szeretete főképp ekkor nyilvánult meghatóan, bár már előbb is teljes mértékben érezte.[36]

Szerencse dolga-e, vagy az ápoló anyai kézé, melyről elfelejtette, hogy nem tudja mozgatni, a válság két nap múlva jó irányban dőlt el. Az orvos kijelentette, hogy az életveszélyen túl van a beteg, de még most jön az ápolás nehezebb része, amikor minden kis hiba, gondtalanság nagy bonyodalmakat idézhet elő. Móric szerettei tehát ott maradtak, míg csak a betegség tartott, noha a beteg semmit se nélkülözött volna amúgy sem Szigligeti Edéné, a jólelkű német asszonyka keze alatt, aki reggeltől estig ott sürgött-forgott körülötte. Fánika, így hítták a kis fürge Szigligetinét és az öreg Jókayné, jól összeszoktak. Vályné azt írja róla férjének: »Móric szállásadói, Szigligetiék, színész nép, az a Szigligeti Ede a férj, kinek néhány szép darabját Komáromban is adták már a színházban. Felesége jószívű gondos asszony s betegünk jóízűn tud mosolyogni sajátságos magyar beszédén. Derék menyecske a Fánika, világért sem beszél másképp, mint magyarul.«[37]

Szigligetiékhez látogatók is jártak, színészek, színésznők, tarka-barka alakok, többnyire fonák emberek, excentrikusan öltözve. Különösen egy királynői termetű és megjelenésű feltűnően szép nő költötte fel a komáromi betegápolónők érdeklődését, kik akarva, nem akarva látták az ablakon át, kik jönnek-mennek Szigligetiéknél. Eleinte a rettegés napjaiban ha nem is, de a későbbi napokban, mikor a beteg túl volt a veszélyen és nagyokat aludott egy huzamban, a téma-szegény négy fal közt, kivált ha Petőfi sem volt ott, sok egyéb közt ezek a látogatók is rendre szőnyegre kerültek a beszédes Eszter és puritán erkölcsű anyja közt, ki iszonyodott az ilyfajta emberektől s ugyancsak nem kímélte nyelvét a lepocskondiázásukban. De a legnagyobb figyelem a »szépség« felé fordult. Eszter azt állította, hogy még oly igézőn imponálót sohase látott, túltesz ez Weinmüller Franciskán is és mintha hasonlítana egy kicsit a szegény megboldogult Asztalos Etelkához. Jókayné ellenben valami ellenszenveset vett észre a tekintetében. Ilyen vitatkozás révén, miután látták vagy kétszer-háromszor elmenni a folyosón az ablak alatt, felébredt a kíváncsiságuk s megkérdezték Szigligetinétől kilétét.

- Laborfalvi Róza.

---

[36] Már januárban (1846) írta Bécsbe Kecskeméthy Aurélnek: »Amit én Jókai iránt érzek, az igazság szerint nem is barátság, nem is testvéri szeretet, vagy tán e kettőnek keveréke, vagy talán mindkettőnél több… Valami le nem írható s tagadhatlan, hogy a világon senki iránt sem érzem azt, egyedül őiránta.«

[37] Peti Józsefné - Vály Mari följegyzése.

A nevet már hallották. Eljutott annak a híre a művészetkedvelő Jókay családhoz.

Valami gonosz dzsin vagy még gonoszabb sejtelem váltig izgatta az öregasszonyt, hogy újra meg újra szóba hozza Laborfalvi Rózát Szigligetiné előtt, aki pergő nyelvecskéjével úgy tálalta ki a dolgokat, ahogy éppen akkor gondolta. Dicsérte egyszer-másszor a Rózát, hogy nagy tehetség és hogy nagyon szép, nagyon okos, egyszer aztán kicsúszott a száján ez a bohóság is:

- Tessék hinni, van ő egy tisztességes, derék leány. Mikor gyerek neki van, maga aztat szoptat és nem szégyenli.

Nevetett e furcsa észjáráson nemcsak Eszter, de Jókayné is, aki nem kevésbé furcsát gondolt magában a színészek körében uralkodó erkölcsi felfogásról s ezt a pikáns esetet, mint valami csemegét, magával vitte, mint a Móric betegsége alatti, elmondásra méltó élmények legízesebb morzsáját, fűnek-fának elmesélvén, szigorú megjegyzések kapcsában az e világon való emberi romlottságról, úgyhogy egy egész télen át, mint csiklandós anekdota keringett a komáromi társaságokban… Pedig a párkák, akik az emberek életfolyamatját előre szövik, talán akkor már be is kapcsolták azt a szálat, mely a Laborfalvi Rózáé, abba a szálba, mely a Jókai Móré volt.

Jókayné csak akkor hagyta el kedvencét, mikor az első sétáját tette a Dunaparton Petőfivel, de tört karja sehogy se gyógyult otthon; orvosa, az öreg Iványos, a Császárfürdő használatát ajánlotta, annál is inkább, mert a kiállott ijedelmek, mikor a hajóhíd beszakadt a nádort váró népsokaság alatt, kik közt övéit is sejtette, idegszervezetét is teljesen megrongálták.

Ez a szerencsétlen Komárom is sok mindenen ment keresztül. A nagy mulatozásait megtorolták az istenek, mint Szodoma és Gomorráét; de míg ezekkel egyszerre végeztek, Komáromot apródonkint büntették. Gyakran földrengésekkel, tűzvészekkel és mindenféle katasztrófákkal, melyekből a legrettenetesebb, az ellenség dúlása, még most az idők méhében várakozik.

Jókayné tehát visszajött ősz táján Pestre, illetve Budára Vályékkal, ahol a Császárfürdő közvetlen közelében a Kék Szőlő című vendéglőben foglalt le nekik lakást egyik komáromi ismerősük, Fogthűy Zsigmondné.

Móricot nem is értesítették jövetelükről, hanem mindjárt másnap Vály kereste fel szállásán, de nem találta otthon, csak üzenetet hagyott Szigligetinénél, hogy az anyja itt van a Kék Szőlőben. Azonban Wrhowsky ügyvédnél is kereste; a »pohos« tót nagy csodálkozására kijelentette, hogy itt ugyan hiába keresi a professzor úr, mert Móric már nem akar prókátor lenni, »letett arról, de nem is arra való, hadd legyen ő csak poéta, mert olyan gyönyörűn tudja írni azt a bizonyos szamárságokat, hogy még báró Jósika Miklósnak is övé fejére nőheti magát«.

Vályt lehangolták a hallottak s kíméletesen, óvatosan tudatta édesanyjával Móric szándékait, kiszínezve az irodalmi pálya dicsőségét - noha bensejében őt magát is aggasztá a kenyértelen, tövises út, melyre sógora rálépett -, hogy az öregasszony megnyugodva adott a fiának igazat:

- Nem is való Móricka prókátornak!

Móric többször átjárt anyjához látogatóba, hol Petőfivel, hol egyedül, de hogy a fiskálissággal felhagyott, sem ő, sem anyja nem hozta soha szóba. Látszott a nagyasszony megjegyzéseiből, hogy tudja s örült neki Jókai, hogy vallomás és szemrehányás nélkül csúszott át ezen a kínos ügyön s mindenféle jelenetek híján tűnhetett el a diploma a limlom családi papírok közé.

Krónikásai följegyzik, hogy egyetlen pöre volt Jókainak; a Komló[38] korcsmárosát védte a Komló tulajdonosa, egy gazdag serfőző ellen. A vád az lett volna - mert az egész pör nagyon anekdotális, tehát valószínűtlen -, hogy a Korcsmáros csupa édes ételeket ad, amikre bort szomjaznak az emberek s így a serfőző-tutajdonos söre nem fogy eléggé. Jókai szakértőket hallgattatott ki, akik mind azt vallották, hogy az édes ételekre sört kívánnak, mire a serfőző ügyvéde ugyanannyi szakértőt idézett, akik az ellenkezőt vallották. S így folyt a bolondos pör nagy vidáman, az első bíróságnál megnyerte a serfőző, a táblán megnyerte a korcsmáros, mire pedig a legfelsőbb törvényszékhez apelláltak, akkorára már Jókai nem volt kíváncsi, ott hagyván a Wrhowsky irodáját, mint a madár a kalitkáját.

[38] A Komló a Vármegyeház utcában az írók által is kedvelt kerti mulatóhely volt.

NYOLCADIK FEJEZET
A TÍZEK

Az írói élet, melyhez egészen átpártolt már a mi Jókaink, szép és mulatságos volt akkor. Több melegség, nagyobb ragaszkodás volt egymás iránt, a közönség részéről pedig bizonyos nimbuszt és csodálatot élveztek, ami szegénységüket megcukrozta.

De ez a csodálat és nimbusz csak úgy a felületen élt. Nem gyökerezett ez a komoly érzések között. Mindenki szívesen látott egy költőt vagy írót a házánál, tejbe, vajba fürösztötte, a nagyobbaknak még fáklyát is vitt, de azért senki se szerette volna, hogy a fia író legyen vagy hogy a lányát író vegye el. Az író fogalma alatt egy szegény ördög értetődött, akinek annyi sok esze van, hogy a fölöslege versekben vagy mesékben csurran ki. A fölösleges ész és a fölösleges háj nem visz jóra. A távol keleten az őrülteket tisztelik. Itt e félőrülteknek jutott ki a reverencia. De a kenyér meg a kalács az a tekintetes uraké. A poéta-féle embert nem tekintették alkalmasnak hivatalra. Legföljebb főjegyzőnek csúszott be imitt-amott »arany tollú« titulussal, de ez ellen is érvek hozattak fel, hogy »nem énekel a csíz, ha bőven van a kendermagja«, isten ellen való vétek egy ilyen talentumot kenyérbe hozni. Az íróféle tehát valóságosan száműzve volt abból a társadalomból, mely valamelyes módon egzisztenciát alapíthat a maga és családja számára. Kiválóságát mint nyűgöt cipelte. S teljesen magára volt hagyatva a társadalomban. És milyen volt ez a társadalom! Az ő számukra mostoha és rideg. Más országokban az udvar pártolta a poétákat. Királyok évdíjakat adtak nekik. Itt nem volt udvar és a Bécsben levő tudomást csak akkor vett az irkászokról, ha kellemetlenekké kezdtek válni. A főpapság művészet- és költészet-pártolása csak a szentképekig és az egyházi énekig terjedt. A dús latifundiumok urai ellenben a táncosnőket választották a különböző művészi válfajokból. Örök szégyene e gazdag arisztokratáknak, hogy Petőfi Sándor költeményei csak úgy jelenhettek meg, hogy Tóth Gáspár szabómester ajánlkozott a nyomtatási költségek viselésére. Pedig ez akkor volt, mikor a pazarlás valóságos orgiáit ülte, mikor két gavallér úr két uradalmat emelt el egy kártyalapon »Szalárd vagy Mácsa«, mikor egy diétai követ a Párizsból hozatott hintajában elnyújtózkodván, minthogy alkalmatlan volt neki az ékszertok, melyben húszezer forintot érő mentelánca és kardja volt, szándékosan lelökte lábaival a kocsiból. Még élt az a Festetich gróf, ki a fösvény Ferenc császárt látván vendégül, a két gyertyánál, amellyel magas vendégét hálószobájába kísérte, harminc darab ezrest elégetett abban a naiv hitben, hogy az a császár zsebébe megy - mint aki ennyivel több bankót nyomhat magának.

Száz és száz ilyen stikli híre szerte keringett akkor az országban, kápráztatva a fantáziákat, mikor Vörösmarty, Bajza szegénységben élt s ha valamelyik kisebb író meghalt, gyűjtés útján kellett eltemetni. De még az itt felhozott ellentétnél is jobban szemet szúrt, hogy a kiadók gazdagodtak, Heckenast, Enlich, Hartleben, Geibel vagyont szereztek, ami igen nagy panaszokat szült a Közvélemény asztalánál és a Csigában, ahová a fiatal írók jártak, Az ingerültség nőttön-nőtt, mert az emberi gyengeség mindig a legközelebbi oknál áll meg. (Senki sem kutatta azt, hogy a közönség kicsiny és hogy a kiadók haszna inkább az iskolai könyvekből származik.) Körülbelül e kategóriába estek a szerkesztők is, kik (akár az ő vállalatuk volt a lap, akár nem) szintén rosszul fizették a dolgozatokat. A munka és gyümölcsének egyenlőtlen felosztása képezte az elégedetlenség kútforrását. A minorum gentiumban az első sztrájk eszméje kezdett kicsírázni.

Jókaitól egy számításunk maradt fenn, mely mutatja, hogy az akkori élet Pesten olcsóságra nézve a meseszerűt kerülgeti, elősorolja, hogy miért mit fizetett és a végén mintegy felkiált: Tizenöt forintból úri módon lehetett akkor megélni!

De Jókai felületes számító, (hogyan is lehetne más?) arra nem gondolt, hogy ruhát is kellett csináltatni és cipőt, a mosóné számlája sincs benne a kalkulusaiban, aztán Jókai se nem ivott, se nem pipázott, se nem vacsorázott, se nem udvarolt senkinek. Harminc forint lehetett az a minimum, ami nélkül egy takarékos kabátos ember nem élhetett meg Pesten. És ezt nem is lett volna nehéz megszerezni, ha egy-egy novelláért tizenöt húsz forintot fizettek a kiadók és szerkesztők. A bökkenő nem is abban volt, hogy annyi árú írói terméket ne produkálhatott volna valamely talentumos ember, hanem abban, hogy nem tudta hol elhelyezni. Szépirodalmi lap csak három volt, a Pesti Divatlap, Életképek és Honderű. Mármost, ha minden lap két novellát közölt is évenkint egy írótól, az azokkal csak félévi szükségleteit bírta fedezni; többet pedig a változatosság elvénél fogva se közölhetett.

Íróink közül némileg nyomormentesen csak azok élhettek, akik valamely lap rovatait csinálták állandó havi fizetéssel. Ezek a helyek olyanok voltak e szegényes világban, mint a »kanonoki stallumok«. A Honderű újdondásza nagyúr volt, Jókai maga is csakhamar a pénzzsákok közé tartozott, miután az Életképekhez jutott be színibírálónak. Könnyű annak, akinek Petőfi a barátja. De ez csak pünkösdi királyság. Frankenburg nem volt vele megelégedve. Rendre dicsérte a színészeket; aki nem való prókátornak, még kevésbé való színi referensnek. Ahhoz keménység kell és oroszlánszív. Neki minden előadás remek volt és minden színész egy-egy Fáncsy vagy Lendvay. Az Életképek színi rovatja meggyöngült, Frankenburg hiába bíztatta, hogy csipkedjen, üssön, vágjon, a puha szíve nem vitte rá, utoljára is válni kellett a rovatjától és a laptól is. Az öreg Helmeczy átvitte a Jelenkorhoz újdondásznak, ami harmincöt forint fizetéssel járt. A hírszolgálat teljes hiányában igen fontos volt az újdondász szerepe a lapoknál, úgyszólván neki kellett azokat megteremteni, majdnem hasonlóan az escamoteurhöz, ki az üres levegőből fogdossa ki a húszasokat. Jókai fölfrissítette a rovatot, legalább Királyi Pál, a főszerkesztő meg volt vele elégedve. A dolgok megítélésében, mert egy újdondásznak naponkint sokféléről kell írni, egy kis zöldség és naivság látszott, de a megírás, a feltálalás többnyire mulatságos volt.

A lapnál nem alkalmazott írók sorából csak Nagy Ignácnak ment jól a dolga és Kuthy Lajosnak, kik hosszú regényeket írtak s azokat füzetekben adták ki előre jelentkező előfizetőiknek. E regények sok pénzt hoztak, Nagy Ignácnak vagyona volt, Kuthy pedig nagyúrias fényben élt s pezsgős vacsorákat adott a bohémeknek pompával berendezett lakásán. De hiszen ők ketten is kiadó számba mehettek, azzal a különbséggel, hogy ők egyszerűsítették a magok dolgát, sem munkásra, sem munkaadóra nem lévén szükségük.

És furcsa, mégis a kenyérben levő írók körében ütött ki a lázadás. A nyugtalan, szilajszellemű Petőfi rúgott ki a hámból legelőbb, súrlódásai folytán, melyek mindinkább kiélesedtek principálisával, Vahot Imrével. Petőfiben az a szándék érlelődött meg mindjobban, hogy a fiatal írók emancipálják magokat a szerkesztők és kiadók uralma alól. Tíz fiatal, tehetséges írónak kellene összeállni szerinte egy társasággá, mely kötelezné magát egy évre nem dolgozni idegen lapba, hanem ők magok alapítanak újságot, ahol kedvükre írhatnak s melytől munkásságuknak jobb díjazását várhatják.

A tervezet, ha ma jön létre, inkább viseli magán a gazdasági prosperálás utáni törekvést, de Petőfitől eredve, inkább a lap szellemi tartalmának függetlenségét célozta s inkább csak támogató érvnek van a jobb díjazás felhozva.

Petőfi legelőbb az ő engedelmes »Marci«-jával, Jókaival közölte tervét 1846 elején. Marci természetesen nem mondott ellent. Sőt azonnal hozzáláttak ketten a társaság szervezéséhez, Noé módjára gondolkozva, hogy a bárkában minden válfaj képviselve legyen. Szereztek is két színműírót (no, ugyan rosszul kezdték, mert a színműíró felesleges egy lapnál) Obernyikot és Degrét. De Degré legalább elbeszélni is tudott. Az elbeszélők közt tényleg a két legtehetsége-

sebbet csípték el, Pálffy Albertet és a csinos Bérczy Károlyt, a rajzírókból Pákh Albertet nyerték meg az eszmének (Pákh Albert Kaján Ábel név alatt volt a közönségben kedvelt). Gyorsan haladt előre a szövetkezés ügye. A terv tetszetős volt mindenki előtt, a kiszivárgott részletek általános beszélgetés tárgyai voltak a város társadalmi köreiben. Hiszen oly kevés dolog történt akkor. A Közvélemény asztala minden délután megtelt, a legritkábban mutatkozó tagok is megjelentek a szervezkedés hírére. Hányan vannak már? Ez a kérdés lebegett mindenki ajkán. Heten vannak. Vajon ki lesz a nyolcadik? És hát hol fog ez kilyukadni? Mi lesz ebből? Istenem, mi lesz? Talán a világ is felfordul!

Lázas kíváncsiság ült ki az arcokon és milyen gyűlöletes zöldes fény gyúlt ki némely szemekben, ha Petőfi vagy Jókai félrehített valakit a szomszéd asztalhoz, hogy elvonulva, bizalmasan beszéljen vele. Mint most, mikor kabinetalakítás idején a dezignált miniszterelnök egy-egy politikust szólít fel bizalmas beszélgetésre. Hullámzás támadt a sorokban. Ah, tehát megvan a nyolcadik!

Csakhamar összetoborozták az egész tábort. Bevettek két poétát: Lisznyay Kálmánt és Tompa Mihályt, csak a tizedik helyet hagyták üresen, amit aztán áprilisban Kerényi Frigyes foglalt el.

A vállalkozásnak örült a közönség s jóakarattal várta, mit sütnek ki a fiatal óriások, de a szerkesztők savanyú arcot vágtak hozzá. Főleg a három szépirodalmi lap volt, melyeket közelebbről érintett ez a kis összeesküvés.

Az egyik a Honderű volt, konzervatív lap, melyet Petrichevich Horváth Lázár szerkesztett; a kis púpos ember az arisztokráciának hízelgett. Lapjában a finom tónust és a francia esprit-t negélyezte, egyetlen képviselőjének tartotta magát. Tényleg szellemes ember volt, aki ügyesen bánt a tollal. A tízek sztrájkját játszi gúnnyal tárgyalta a lapjában és sértett hiúságuknak tudta be. Ellenben a Frankenburg Életképeinek melléklete, az Irodalmi Őr komolyan és tisztes hangon foglalkozott az eseménnyel. Frankenburg lapja előreláthatólag legtöbbet veszt a tízek szövetségével, mert a legfőbb vonzereje abban állott, hogy a legtöbb friss tehetséget tudta maga körül csoportosítani a jólelkű, tisztes szerkesztő, kinek, maga is igazi író lévén, szívesebben dolgoztak az írók.

Az Irodalmi Őr a következőket írta március 14-iki számában:

»Fájdalommal hallottuk, ha a kósza hírnek még hitelt lehet adnunk, hogy fiatalabb íróink jobbjai, úgymint: Jókai, Tompa, Petőfi, Kaján Ábel, Obernyik, Pálffy, Lisznyay, Degré stb. aláírás és becsületszó mellett elhatározták, miszerint ezentúl egyetlenegy szépliteratúrai lapba sem fognak többé dolgozni. Nem akarjuk ezt elhinni a szépirodalom s különösen a szép olvasó hölgyvilág érdekében, mert ha valósulna ily jeles ifjú tehetségek elvonulása e térről, érezhető csapásnak tekinthetnénk. Legyen szabad őket megkérni, nyilatkozzanak e hír valótlanságáról, ezáltal bennünket tisztelt pályatársainkkal s olvasóinkkal együtt megnyugtatandók.«

A »tízek« erre az udvarias kérdésre április 8-ikán szintén udvariasan válaszoltak; válaszuk, melyet az Irodalmi Őr április 12-ikén közölt, így szólt:

»Miután e hír és közlés alulírottakat illeti, s miután néhány lap újdonságírói s levelezői e közlés nyomán alulírottakról s szándékukról elferdített tudósításokat és epés megjegyzéseket kezdtek hintegetni a közönség előtt: szükségesnek látják alulírottak kinyilatkoztatni, miszerint igenis ők elhatározták, hogy folyó év július első napjától kezdve munkálkodásukat a szépirodalmi lapoktól megvonják, s erejöket nagyobb dolgozatok s különösen majdan egy általuk közös erővel megindítandó irodalmi vállalat létesítése célján kívül semminemű mellékes, vagy talán, mint némelyek hinni és állítani akarják - szenvedélyszülte cél nem vezeté.«

A harmadik lap, a Vahot Imre-féle Pesti Divatlap, mely ellen alapjában a mozgalom megindult, mélyen hallgatott, »mint a süket malac a rozsban« - ahogy magát Lisznyay kifejezte. Hallgatott, holott ütőkártyája volt a kezéből kiesőben Petőfivel. Mindegy. Azért rejtélyesen hallgatott. Mintha készülne valamire. A szövetségesek ezalatt tanácskoztak, értekezleteztek, ahogy ezt már magyar emberek szokták, ha valamit csinálnak. Kifundálták, milyen nagyságú lesz az új lap, mi lesz a címe (Pesti Füzetek címben állapodtak meg), kinél nyomják, mi lesz az első szám tartalma. Míg efelől azzal a szeretettel tanácskozának, mint a szegény ember, hogy mivel veti be az első földecskéjét, amit végre a magáénak mondhat, addig szinte nyugtalanítá őket az a furcsa körülmény, hogy a goromba Vahot közikbe nem csördít vaskos vagy jobban mondva bárdolatlan pennájával, szerettek volna már túlesni rajta.

De Vahot Imre csak ezentúl is egykedvűen csoszogott szürke hálókabátjában, török fezével, nagy csibukjával a redakcióban és se egyetlen élő szóval nem panaszkodott, se pedig egyetlen sort nem írt a Pesti Divatlapokban.

Bevárta nyugodtan, csendesen július elsejének elkövetkezését, amely időn túl a fogadás érvénybe lépett, hogy más lapba nem írnak s ekkor kihalászván fiókjaiból a tízeknek régibb időtől ott heverő kéziratait, leközölte lapjában az ámuló közönség nagy hahotája közt, Petőfitől, Lisznyaitól, Obernyiktől, Degré és Tompától hozván egyszerre kisebb-nagyobb közleményeket. A pompás tréfa - melyhez hozzá kell képzelni a naiv, nyájas olvasókat, kik e kis istenek harcias lépéseit szent áhítattal figyelték - Vahot részére hajlítá az olvasókat. A közönség mindig azé, aki megnevetteti. Különösen ebben az esetben, nem lévén járatos a szerkesztési misztériumokban, el nem bírta képzelni, másként hogyan juthattak volna a közlemények a lapba, ha nem a tízek akaratával.

A tízek le voltak sújtva, mintha egy ütközetet vesztettek volna. Érdekes, hogy a közönség is így fogta fel. A szemérmetesebb tízek az utcán se mertek mutatkozni, annyira szégyenlették. Petőfi ingerültségében párbajra hívta ki Vahotot, de Vahot nem volt hajlandó, azt felelte, hogy Petőfinek apja lehetne. Valami három évvel volt idősebb.

Most aztán hozzá kellett látni a lap kiadásához s menteni a becsületből, amennyit lehet. De az efféle sok vesződséggel jár, nyomdát keresni, hitelt találni. Telt az idő, egyik hónap a másik után. A nem-dolgozás kényelmes program, magyar ember szereti, de Wertheim-szekrény kell hozzá. A nyár még csak hagyján, volt ürügy, hogy ilyenkor nem lehet lapot kezdeni, a közönség csépeltet, fürdőzik, de az ősz is beköszönt és beállott a röstelkedés; megfelelni az ezernyi kérdésre, hogy mi lesz hát az új vállalattal? Megkezdték volna már, de ahhoz még engedély is kellett. A laptulajdon akkor szabadalom volt, mint a patika s aki egy negyedik lapra adott engedélyt, megrontotta a többi háromnak a prosperálását. Azért tehát az engedély nem ment; egészen egyszerűen. Ahhoz protekció, kuncsorgás kellett. Azaz, hogy ebben az esetben nagyon is egyszerűen ment: megtagadták. Három kaptárba sok méz elfér, négy lap nem engedélyeztetik, punktum. Vahot nagyokat nevetett befelé. A tízek kétségbe voltak esve. A helyzet kritikus volt. Mit tegyenek most? Írók maradjanak-e vagy gentlemanek? Egy évi némaság, vagy a derékbeadás szégyenérzete?

Okos, tapintatos levelet főzött ki eközben Frankenburg az ő gondos választékú fejében. Rózsavíztől és balzsamtól csöpögő udvariassággal hítta meg a hajótörött kompániát az Életképekhez. A meghívás jó hangulatot szült, s nevelte a Frankenburg iránti rokonszenvet, ki különben igen szépen viselte magát eddig is a különváltakkal szemben, - ellenség korában ösmeri meg az ember a barátját. A tízek gyűlést tartottak nov. 16-án s elfogadták Frankenburg ajánlatát.

Tisztelt szerkesztő úr! Önnek folyó (1846.) évi november 7-dikén hozzánk intézett, s reánk nézve több tekintetben hízelgő fölszólítása által nem csekély mértékben érezzük magunkat megtisztelve. Egymásközti kölcsönös szerződésünk múlt évi július 1-jétől egy évre köttetett, s így önnek baráti fölszólítása nélkül, legalább nemleges tekintetben jövő 1847-dik július 1-ig tartott volna. Tettleges része alakulásunk céljának, nem nyilvánítható akadályok miatt; teljesülésbe nem mehetvén, ön fölhívásának vétele után, de leginkább az ön által előadott motívumoknál s a divatlapok nagyobb része által szorosabban kifejtett irány és programnál fogva, társulatunk a jelenvoltak s a beküldött nyilatkozatok közmegegyeztével, fölbontottnak nyilváníttatott, s az adott szó kölcsönösen visszaadatott. Ha a magyar irodalmi körülmények az eddigieknél netalán jobbra változnának, most szándéklott, de foganatba nem hozathatott célunk bizonyosan újra egyesítend bennünket. Most azonban szívesen engedünk ön fölszólításának, és - közremunkálásunkat előlegesen is ígérve - mi által a szépirodalom emelésére s ennek folytán a közügy előmozdítására nézve csekély tehetségeink elibe föllépni; különösen a dolgok jelen állapotában, legszentebb kötelességünknek ismerjük. Kelt a Társulat 1846-ki november 16-iki gyűléséből. Kaján Ábel, m. k. társulati jegyző.

Így keletkezett és így végződött a tízek társulata, mindössze azzal az eredménnyel, hogy egy kicsit fölkavarta a vért. »Bohémiában« ez volt az első forrongás, ami jelentette, hogy az irodalmi világ nagyobbodik és erősödik, mert immár torzsalkodik is egymással. Hajdanta szórványosan éltek és mint az augurok dicsérték egymást.

Csakhamar megkezdték működésüket Frankenburg lapjánál. Jókaitól a »Sonkolyi Gergely« jelent meg, mely örömteljesen villanyozta fel a közönséget. Falták, mint a mennyei mannát. Akinek megvolt, fűnek, fának küldözgette, hogy a nevezetes élvezetet másokkal is megossza. Petőfi az »Őrült«-et közölte, egy későbbi számban Pálffytól, Lisznyaitól, Degrétől hasonlóképp jelentek meg dolgozatok, csak Obernyik Károly és Pákh Albert maradtak meg amellett, hogy amit mondtak, megfogadták, 1847. július 1-jéig nem írnak semmit és nem is írtak - amihez egyébiránt megvolt a természettől velök született hajlandóságuk.

Az Életképek a jó írók tollától pezsdülni kezdtek, az előfizetők rohamosan szaporodtak - míg a Vahotéi, hol kezdő írók tömérdek zöldséget termesztettek, elmaradoztak apránkint. S így aztán Vahot se nevetett többé befelé, hanem mogorván szítta a csibukját és szidta a tízek tagjait - kik bizonyos összetartozandóságot fognak érezni azután is, mikor a dübörögve érkező dráma szétszórja őket.

KILENCEDIK FEJEZET
EGY KIS HULLÁMZÁS

Párizs felől fújt a szél; onnan jöttek a divatok, az olvasmányok, az eszmék. Mire már a maga nagy mámorát kialudta a roppant világváros, a sutba dobott frígiai sapkához való fejek más országokban kezdtek nőni.

A magyar társadalom nagy átalakuláshoz fogott. Lázas készülődés indult meg a szívekben és elmékben. Egy láthatatlan szellem fúr, farag, olt és idomít. Gróf Széchenyi István már évek előtt jobban és hívebben megírta, mi fog a jövő évben (1848-ban) bekövetkezni, mint ahogy majd megírja főtisztelendő Horváth Mihály évek múlva, hogy mi következett be. Az írók is ezekkel az eszmékkel vannak szaturálva. Az ókori klasszikusokat, amelyekkel az iskolában növekedtek, úgyszólván elcsapták, a szomszédos német nagy elmék mellett közömbösen mentek el.

A Marseillaise-t fújta a Tóth Gáspár inasa, aki az új ruhát vitte haza Nyáry Pálnak, rá a Carmagnole híres dallamával felelt az Arany Sas csaposa. A Jókai asztalán Hugó Viktor, Michelet, Béranger, Louis Blanc, Sue hevertek, Petőfi szobája falain ott lógtak Mirabeau, Danton, Marat, Robespierre és a többiek, a forradalom izzó tüzében istenekké vált szörnyetegek. A nagy francia kultuszban még a szakállát is franciásan hagyta meg. Ugyanilyen szakállt viselt a bohókás Lauka (ami Don Gunárosznak stílszerű is volt), Télfy, Irányi, Czakó, Kecskeméthy hasonlóan cselekedtek. Jókai szakálla még csak akkor ütközött, azt még nem lehetett idomítani. De az irályát, elbeszélői modorát próbálta. Különösen Eugène Sue imponált neki. Nevetséges, mintha egy párduckölyök a macskától tanulna ugrani. Az utánzási vágy mint a harmadnapos hideglelés egész írói pályáján vissza-visszatéreget hozzá. Hogy nem rontotta meg, az csak annak köszönhető, hogy eredetisége olyan, mint a vízhatlan szövet, amin semmi idegen nedv át nem hatol. E franciáskodási epochában írt dolgai is olyan magyarok, hogy szinte bennök van erdeink zúgása, patakaink csörgése, vadvirágaink illata. Amit a franciáktól, Sue-tól, Dumas-tól tényleg átvett, az a rendkívülinek, a meglepőnek, a csattanósnak, a csodálatosnak hajszolása.

Ebben az évben különben keveset írt. »Sonkolyi Gergely« nagy sikere után »A bűntárs« jött az Életképekben, majd »A serfőző«, »Az egyiptusi rózsa« és »Keselyeő Péter«, négy kisebb novella és néhány jelentékenyebb cikkecske.

De a sovány termést hosszabb betegsége magyarázza, egy erős tüdőgyulladás, mely hajszál híja, hogy rosszul nem végződött. Mint lábadozó beteg hosszú sétákat tett a ligetben s az Akadémiától egykor dicséretet nyert »A zsidó fiú« regénynek való átdolgozását tervezte annál is inkább, mert azt Bajza élőszóval is dicsérte előtte. Majd édesanyja és Eszter nénje érkezett meg a Császárfürdő használatára, amikor megint nem dolgozott, mert naponta kijárt a Kék szőlőhöz, ahol szállva voltak. Petőfi se volt otthon, hogy tespedéséből fölrázza hű mamelukját. Szerelemben járt Szatmár megyében s nagy civakodásokról adtak hírt a Lauka levelei, melyek a leánykérés körül a leány apja Szendrey és Petőfi közt támadtak. Ezekhez járult, ti. a nem dolgozáshoz, a sok dolog, mely a Jókai nyakába váratlanul szakadt. Véletlen-e, nem tudni, de a fiatal írói csoport (minden ily fajta csoport szereti a maga jelentőségét nagyítani) abban a hitben élt, hogy az a bizonyos »bécsi kéz«, mely jó időben, rossz időben előre szereti a felhőket elsimítani a saját egének peremérőI, messze tekintő politikából lenyúlt és áthelyezte Frankenburg Adolfot a pesti Helytartó Tanácstól Bécsbe -, hogy a gyékényt, illetve a lapot kihúzza a veszedelmes irányú ifjak alól. Már a Pesti Füzetek nem engedélyezését is e »bécsi kéznek« tulajdoníták, bár sem az előbbi, sem az utóbbi esetben nem valószínű. Először azért, mert az

ifjú szépírók éppen nem voltak még veszedelmesek, másodszor azért, mert ha veszedelmesek lettek volna, akkor a »bécsi kéz« szívesebben hagyja őket a jó érzésű Frankenburg keze alatt, mint saját magukra.

Frankenburg átadta a lapot Jókainak, ki most váratlanul szerkesztő lett s ideje nagy részét a szerkesztés apró-cseprő gondjai és teendői vették igénybe. Sok jó erőt bírt a laphoz kötni s ezeket jól fizette. Gonddal és változatosan csinálta az egyes rovatokat, úgyhogy a lap virágozni kezdett, ezerötszáz előfizetője volt, ami tekintélyes jövedelmet jelentett. Petőfinek 50 forintot volt képes fizetni egy-egy verséért.

De kellett is a fokozottabb honorárium a konyhára, mert Petőfi ősszel megházasodott s a Dohány utca 373. szám alá, akkoriban a Schiller-házba hozta a »feleségek féleségét«. E ház első emeletén vettek ki lakást közösen Jókaival, ki ide költözött Szigligetiéktől. A lakás három szobából állott, ebből kettőt Petőfiék használtak, Jókai pedig a konyhántúli szobában lakott. Az ebédet az Újvilág utcai Arany Sasból hozatták, mert Petőfiné nem akart gazdasszonykodni. Bort nem ivott se Petőfi, se Jókai még akkor, ezenkívül utóbbi nem is pipázott. Este rendesen otthon szoktak lenni; együtt teáztak és beszélgettek, vagy felolvasták egymásnak, amit napközben írtak.

Megelégedettek voltak. Anyagi gond nem vont homlokukra felhőt. Petőfi csak nemrég kétezer pengőt kapott Emichtől a verseiért, Jókainak pedig az Életképek valóságosan öntötte a pénzt. Ábrándoztak, terveztek, tele voltak témákkal és volt otthon mindjárt egy kritikusuk is, a kis menyecske, aki felszolgálta nekik a párolgó teát és hozzászólt a terveikhez. Ő volt a harmadik pajtás, ide illő, szabad, merész, gondolatjárásra férjével egyforma, néha excentrikus, de mindig szellemes. »Nem oly szép - írja Jókai -, aminőnek Sándor versei megörökíték: alacsony termete volt, egészséges arcszíne, de férfias metszésű szája; mindegyik szeme szép volt külön, de a kettő közt nem volt összhangzás, - amellett rövidre nyírott hajat viselt s éppen úgy tudott ember nem viselte divatokat kitalálni, mint Sándor.«

Minden dolgukba be volt avatva, részt vett a lap szerkesztésében is, mert együtt hárman tervelték ki, míg a szél a kéményben vígan dudorászott s a tűz pattogott, pörölt a belül nyíló kályhában, hogy milyen eszméket vessenek fel az Életképekben, s milyen cikkeket hozzanak.

… Kedves, feledhetetlen tél volt ez, melynek egy még feledhetetlenebb Március vetett véget!

A szokott langyos tavaszi fuvalmakba a szabadság illata vegyült. Valami titkos sejtelem lappangott a szívekben. Reméltek. Sőt vártak - lázasak voltak és mámorosak, mintha a rügyfakadás izgatná őket.

Pozsonyban ott könyökölt a diéta, az utolsó rendi országgyűlés, de az ólomlábon járt. Igaz, hogy efölött már Kossuth volt az úr s a reformokra nézve az összes tekintetes karok és rendek meg voltak már puhítva. Deák, Eötvös, Széchenyi szónoklatai előkészítették a talajt, *idelent* nincsen akadály többé, sőt elméletben már meg is vannak az összes nagy reformok, a felelős kormány, a népképviseleti rendszer, a szabad sajtó, de a hatalom még habozik s még hosszú küzdelmek, nagy huzavonák lesznek, míg a megérett gyümölcsökhöz hozzá jutunk. Mert nem elég, hogy a fa meghozza, a napsugarak megérleljék, még az is kell, hogy a csősz a leszakításukat megengedje.

De míg az országgyűlés piszmogott, a felső tábla pláne még habozott és morgott is, maga se bízván eléggé a jövőnek ebben a zenéjében, addig Párizsból megérkezett a párizsi forradalom híre. Az ifjúság már eddig is türelmetlen volt a januári olasz forradalmak hatása alatt s már januárban kimondta, hogy az országgyűlési halasztásokkal elégedetlen. E nyilatkozatra akkoriban visszhangot adott a pesti fiatalság, mely a Pilvax kávéházban tartott gyűléséről együttérzésre és cselekedetre hívta fel a pozsonyiakat.

A párizsi forradalom híre március elsején ért Pozsonyba, éppen nyolc egész nap kellett ehhez az útjához. Kossuth rögtön kifeszíté hajója vitorláit, hadd hajtsa őket a forradalmi szellő s megtette híres indítványát a telelős kormányról, melyet a követek többsége március 4-én elfogadott, a főrendek azonban (sok óvatos alak volt köztük) elszökdöstek előle Bécsbe, hogy ne lehessen ülést tartani. Hanem hiszen jó helyre vitték őméltóságaik a bőrüket, mert ott már a bécsi forradalmat találták.

Nem lehet már az elől menekülni sehová. Mindenütt inficiálva van vele a levegő. A főrendek akarata tehát megtört, elfogadták a javaslatot és március 15-én külön küldöttség vitte a királyhoz Bécsbe.

Ami Pozsonyban főtt, ugyanaz forrt Pesten is. Csakhogy Pesten nagyobb tüzet rakott a fazekak alá a sajtó. Az ifjúság magára hagyatva, türelmetlen szenvedélyességgel tárgyalta a reformokat s elhatározta a Pilvaxban, hogy egy nagy népgyűlést és lakomát rendez a francia forradalmi lakomák mintájára a Rákosmezőn, ahová meghívja az egyetemi ifjúságot, a népet és még nyolcvan meghívót küld szét egyleteknek, intézeteknek.

A programot is megtervezték. Lesznek beszédek. Lesz ökörsütés. Petőfi egy verset ír erre a napra, amit maga fog elszavalni. Végre pedig a nép megállapodik a kívánalmak iránt és pontokba önti azokat.

Klauzálnak nem tetszett a dolog. Félt, hogy az ifjak odébb mennek, mint kellene s ezzel veszélyeztetik azt is, amit el lehetne érni. Mindjárt is mondta Fényes Eleknek, az alelnöknek (az elnök, Batthyány Lajos gróf; Pozsonyban az országgyűlésen ült most), hogy aggályai vannak, közbe kellene lépnie.

- De hát mi nem tetszik? - faggatta Fényes.

- Az egész - felelte Klauzál furfangosan. - A mi kezünkben kell lenni a gyeplőnek.

Valamit tenni kellene! De hát mit? Az ifjúság élén Petőfi állt. Az pedig már akkor nem volt akárki. Nevét már akkor diadalmasan hordozta meg a hír az egész országban.

De Klauzál okos ember volt, messzelátó államférfi, jó hazafi és becsületes ember, aki nem pihen, ha a vélt veszedelmet el tudna hárítani. Kieszelte ő a módját, hogy mit kell tenni. Értett egy kicsinyt a pszichológiához is.

Látszólag helyeselte az ifjúság rákosi lakomáját és felajánlta nekik az előkészületekre az Ellenzéki Kör helyiségeit. (Hadd dolgozzanak itt a szeme előtt.) Azok örömmel, lelkesedéssel fogadták. (Boltomban vagytok már, gondolta magában Klauzál.)

Azontúl aztán a helyiségekben készülődtek, tanácskozván odarendelt szállítókkal, korcsmárosokkal, rendezőkkel s lótó-futókkal.

E lázas munkálkodás közben észrevétlenül preparálta Klauzál az ifjúság vezéreit.

- Jó volna, ha előbb önök gondolnák át azokat a pontokat, mert sok szem többet lát, de sok száj kevesebbet határoz. Jó volna azokkal már készen menni Rákosra.

No, az bizony jó volna. Ráálltak gyanútlanul. Irinyi József megindítványozta, a kör pedig szövegező-bizottságot küldött ki az ifjakból, Petőfi, Irinyi, Jókai, Vasvári és Bulyovszky Gyula személyében. Csináljanak mindent a fiúk. Egyetlen öreg se lábatlankodjék nekik.

A fiúk meg is csinálták. Könnyű volt. Hiszen nem kellett kigondolni semmit. A kívánalmak a levegőben röpködtek, nem kellett őket kisajátítani, mindenkiéi voltak. Ha mutatkozott nehézség, az abban állt, hogy mit kell kihagyni? Melyik tizenkét kívánság a fontosabb? Hogy miért kötötték magukat éppen 12 ponthoz? Lehetett volna hét pont, vagy tizenhét pont is, de

ők makacsul megmaradtak a tizenkettő mellett s készebbek voltak minduntalan hol egy, hol más kívánalmat kidobni, hogy újat és újat tegyenek helyébe.

Még aznap nyélbe ütötték a tizenkét pontot s másnap, március tizenkettedikén egy értekezleten előterjesztették. Az értekezlet elfogadta az egészet, de minthogy a *nemzeti bank* kimaradt, azt pedig nem lehetett elengedni (mert a szabadsághoz nem árt egy kis aprópénz), a kilencedik pontból kitörülték *az egyenlőség alapján álló népképviseletet* (micsoda értékek lehettek ott, ahol ilyen volt a kiselejtezett lom is?) és a nemzeti bankot tették helyébe. Egyúttal azt az indítványt is magáévá tette az értekezlet, hogy petíció alakjában terjesztessenek az országgyűlés elé.

A pontozatok, melyeket Jókai az Irinyi szövegezéséből öntött át népszerűbb alakba, gyorsan szivárogtak ki a lakosság közé. Pest még kis város volt; az intelligencia úgyszólván egy csomóban élt és mindjárt értesült mindenről. A lateinerek lelkesedtek, a bennszülött polgárok mint látványosságot fogták föl a tavaszi napfényen özönlő ujjongó tömegeket, kik megéljenezik az utcákon mutatkozó Petőfit, vagy a szép Herr von Vasvárit, kinek gyertyaszál termetét, nagy homlokát, élénken villogó fekete szemeit de sok úriasszony és kisasszony nézi nagy epekedéssel.

- A császár kezei hosszúak - mondják a budai spíszbürgerek -, ebből még baj is lehet.

A helytartótanács öreg tagjai, Odry, Nyéki nagyságos urak, kik lejártak kávézni Budáról a Török Tsászárba, fitymálva mosolyogtak:

- A császár kezei be vannak csukva; nem lesz a dologból semmi.

De a közönség fittyet hányt a százados történelemnek, a hagyományos bécsi kéznek, a keserű tapasztalatoknak. Csodálatos, erős hit férkőzött a szívekbe, hogy valami nagy dolog sziluettje rezeg a levegőben. Senki se látta, de mindenki érezte.

Mindenki arcán öröm ült. A pipere-üzletekben nemzeti színű kokárdákat varrtak. A Pilvax reggeltől estig tele volt, mint egy búcsújáró hely. Az emberek azt mondták, hogy egy kis szabad friss levegőt mennek oda szívni, pedig ott csak pörkölt kávé szag volt, de az is jól esett a tüdőnek e nevezetes helyen.

Az ifjak ellenben nem voltak jó kedélyben. A hályog kezdett a szemeikről leesni. Nini, hiszen az Ellenzéki Kör voltaképpen megcsinálta a tizenkét pontot. A kérvényt megszerkesztette az országgyűléshez, mit keressünk hát mi ezentúl a Rákoson? Hiszen a programunkat elsajátította Klauzál! No, ugyan szépen becsapott bennünket.

Felmentek, szemrehányást tettek Fényesnek, aki maga se értette Klauzált s egyre dohogott:

- Mi az ördögért mondta hát, hogy aggályos az ifjúság mozgalma, ha megcsinálta belőle a pontokat, meg a kérvényt? Mit nem akart hát? Mitől félt hát? Hiszen Rákosra már nem maradna egyéb, csak az ökörsütés. A sült ökör pedig még soha fel nem öklelt senkit.

Néhányan, a mérgesebbek, magát Klauzált keresték fel március tizenkettedikén és megtámadták, hogy gyanús okokból *eltapintatozta a rákosi ünnepüket.* Klauzál azonban kivágta magát:

- Nem értem önöket, kedves barátim, akik a főrendiház halasztási manőverei ellen álltak talpra, most azért veszekednek, hogy valami előbb csináltatott meg, mint ahogy önök tervelték. Önök vasárnap lettek volna készen a Rákoson, most pedig, ha holnap megtartanók például a népgyűlést, már kedden készen lehetnénk. Öt nap is nagy idő lehet nagy időkben.

Az ifjak, kik támadni jöttek, arra hagyták magukat kapacitálni, hogy tűzessék ki hát a népgyűlés az Ellenzéki Körbe március tizennegyedikére délután három órára. Meg is jelentek a plakátok ilyen értelemben, de a Pilvaxban volt elég zenebona este. Lárma, kiabálás, panasz, hogy Klauzál elsikkasztotta március tizenkilencedikét. A vékony, nyurga, ünnepélyes Irányi Dániel a kamarilla ellen tartott egy kirohanást, Vasvári Fehér Pál ellenben arról érvelt, hogy most már egyenesen a királyhoz kell felvinni a tizenkét pontot, nem az országgyűléshez. Mit beszéljünk mi a lábakkal, mikor a fejjel is lehet? Ő ezt fogja indítványozni a holnapi népgyűlésen. Az ifjak többnyire mellette foglaltak állást. Jókai ide-oda ingadozott. Petőfi véletlenül nem volt jelen, nélküle pedig nem volt véleménye. Inkább hazaosont. Úgysem mert Petőfi nélkül hosszan kimaradni, nehogy zavarja a háziakat. Az ilyenekben is gyöngéd volt. Örült, mikor most tizenegykor még kivilágítva találta a kis lakást a Dohány utcában.

Petőfi akkor tette a végsimításokat a »Nemzeti dal«-on, melyet egész délután és este komponált. Petőfiné magyar pillangós főkötőt varrt a lámpánál, csak »a legszeretettebb anya« aludott csöndesen a másik szobában, mert Petrovicsné éppen látogatóban volt menyénél.

Hallván az érkező Jókai lépteit, átment utána szobájába és felolvasta neki a »Nemzeti dal«-t. Jókai elragadtatásában a költő nyakába esett és majdnem agyoncsókolta.

Petőfi azonban igen bosszankodott, mikor Jókai elújságolta neki, hogy a március tizenkilencediki ünnepély, melyre a verset írta, most már elmarad s helyette az Ellenzéki Körben tartják meg holnap.

- Nem megyek el rá - felelte mérgesen.

Másnap délután három órakor csakugyan megnyitotta Fényes Elek a népgyűlést, az elsőt Magyarországon, mióta Dózsa Györgyöt megsütötték Temesváron az urak. A fellobogózott nagy terem zsúfolásig megtelt előkelő közönséggel. Ott künn az utcán is hullámzott a nép, az udvar, a lépcsőház tele volt hölgyekkel, kik az érkező jurátusok iránt érdeklődtek. Egész a Cziráky-házig hömpölygött a sokaság, mely az érkező Jókait megéljenezte[39].

A gyűlés elfogadta a petíciót, zajosan nyilvánuló lelkesedéssel. Ekkor Vasvári állott fel. Gyönyörű atléta alak, a szépség, ifjúság minden varázsával, s azt indítványozta szépen, folyékonyan, nemes méltósággal elmondott beszédében, hogy a petíciót egyenesen a királyhoz kell elvinni. Frenetikus tetszészaj tört ki a bátor szavakra, melynek végét alig lehetett kivárni. Vasvári első felszólalása oly rokonszenveket csalt ki a szívekből iránta, aminőkre alig van példa e napokból, mikor az óriások olyan szaporán termettek, mint a gombák az erdők harasztja közt.

- A te karriéred meg van állapítva pajtás - mondá a szónokhoz lépő Székely József; akit olyan nagy talentumnak tartottak akkoriban, hogy a prognosztikonok szerint Kossuth Lajost fogja elérni.[40]

Bevárva a roppant hatás elhalványulását, Klauzál Gábor emelkedett szólásra, kifejtvén, hogy a petíció súlyát mindenekelőtt emelni kell, hogy az ne mint egy töredék, de mint az egész nemzet kívánsága mehessen a királyhoz; nem szabad tehát elhamarkodni. Véleménye szerint közlendő az országgyűlési ellenzék értekezletével, és ha az elfogadja, akkor ki kell vinni minél szélesebb néprétegekbe és több százezernyi aláírással ellátva bocsátani szabályszerű útjára.

---

[39] Hogy Petőfi jelen volt-e a március tizennegyediki népgyűlésen, kétes. Ferenczi és némely emlékezések szerint nem volt, más források ellenben mint jelenlevőt említik meg az elnöki emelvényen, ahol állítólag Jókai mellett ült.

[40] Mint Pest megye levéltárnoka halt meg a 90-es években; egészen közepes író lett belőle.

A jurátusok nyugtalanul feszengtek. Kellemetlen, lehűtő beszéd volt, mint a hideg zuhany. De meg kellett adni, hogy igaza van. S 1848-ban még respektálták az igazat. Imitt-amott csípős ellentmondás zúdult a szónok ellen. Morogtak, zavarták a terem túlsó oldaláról. »Furfangos halasztás!« - ordítá egy mérges hang. »Ki vagyunk játszva!« - ismétlé egy másik, de a diadal a mérsékelteké lett: a népgyűlés elfogadta a Klauzál indítványát.

A jurátusok nagy csörtetéssel hagyták el a termet és átvonultak a szomszédos Pilvaxba, hová az írók is gyülekezni kezdtek nagy dérrel-dúrral. No, szépen vagyunk. Naiv balekok vagyunk. A formákkal agyonütik a lényeget. Elkedvetlenedés és lehangoltság mutatkozott. Vacsora után eljött Petőfi is. Mogorva volt és Klauzált szidta. Teljes depresszió uralkodott az ifjú óriások barlangjában, már éppen szétszéledni készültek tíz óra tájt, midőn egy szürkeruhás ifjú lépett be az ajtón, akit senki sem ismert. Könnyen elvegyülhetett volna az apatikus mogorva közönségben, melyet semmi se érdekelt most, de ő ezt éppen nem akarhatta, mert egyenesen felugrott egy biliárd-asztalra. No, erre aztán csakugyan észre kellett őt venni.

- Pozsonyból jövök - szólt lelkendezve, mohón. - Az ifjúság küldötte vagyok. Bécsben kitört a forradalom. Metternichet elkergette a nép és most barikádokat emel.

Csak a Gábriel harsonájától fog így megelevenedni még egyszer a sokaság. Forradalom van Bécsben? Micsoda ostorpattogtatás ez az erekben folydogáló magyar vérnek. Elkergették Metternichet! Ah, tehát őt is, nemcsak Lajos Fülöpöt. Istenem, milyen szép a világ e jámbor Lajos Fülöp és a furfangos Metternich nélkül! Az emberek egyszerre rózsaszínűnek láttak mindent. Az ifjak egymást ölelték. Hát már a bécsiek is dolgoznak, csak mi vagyunk tétlenek? Pokolba a formákkal!

- Cselekedjünk, uraim! Ne tétovázzunk tovább, polgártársak!

Ez a Petőfi fanatikus hangja volt. Az ifjak felugráltak. Úgy van, cselekedjünk! Munkára fel! Vezessetek bennünket! Ezalatt folyton nyíltak a kávéház ajtai és új alakok jöttek új hírekkel. Csodálkozást keltett Vahot Imre és Klauzál Gábor megjelenése. A bécsi forradalom híreit megerősítették a jöttek. A szembenlakó Koplánszky kesztyűcsinálónak a fia érkezett meg Bécsből, aki színről-színre látott egyet-mást az utcai tüntetésekből. Koplánszky elhozta a Pilvaxba a tanút is. Künn az utcán is gyülekeztek zsibongó, álmélkodó és magyarázó tömegek. A Pozsony felől érkező hajó utasai egy félóra alatt szétterjesztették a hírt a városban, egész Pest talpon volt és az Ellenzéki Kör meg a Pilvax előtt tolongott. Egymást ölelgették az emberek és pátosszal beszéltek, mintha színpadon volnának.

Bent a kávéházban az izzó hangulat ereje alatt Irinyi kezdett beszélni, kire nehezteltek egy kicsit, mert az Ellenzéki Kör titkos emberének hitték, aki együtt keverte a kártyákat Klauzállal.

- Polgártársak - szólt Irinyi -, Petőfinek igaza van. Ne hagyjuk magunkat a formák korlátai közé szorítani, most már én is azt mondom. A délutáni népgyűlés határozata fölöslegessé vált. Mondjuk ki, hogy a tizenkét pont rögtöni életbeléptetését követeljük.

- Úgy van! Mondjuk ki!

Izgalmas vita fejlődék ebből. Klauzál, ki azért jött, hogy ismét mérséklőleg hasson, elkezdi érvekkel bizonyítani, hogy nem volna ildomos a népgyűlés határozatát ily rövidesen megváltoztatni.

Többen helyeslőleg bólintgatnak. Így Jókai, Emődy, a Tisza-fiúk nevelője, Vahot. A jurátusok nagy része gondolkozóba esik. Némi zsibbadtság, habozás volt érezhető, mikor Sükei Károly beleszólt az ő hebegő modorában:

- Nem kell most az ok-oko-kos ember!

Zajos derültség tör fel s elmossa a Klauzál felszólalásának hatását. Utána Petőfi szól s újra felpezsdíti egy-két szóval az ingadozókat. Irányi Dániel fölkiált: »Fogjunk fegyvert«. Nagy összevisszaságban gomolyog az ifjúság. Tízen is szólni akarnak. Klauzál látja, hogy nem boldogul, elhagyja a kávéházat.

Az ifjúság most már magára marad, de a jelenet mindjobban fölveszi a káosz jellegét. Már egymás szavát se értik. Vasvári a stilétás botjával hadonász és fenyegeti a gyávákat. Az óramutató az éjfél felé közeleg, néhányan távozni készülnek, Jókai is.

- Aludjunk rá egyet - mondja.

- Ne aludjunk »Marci« - mennydörgi Petőfi. - Határozzunk előbb!

Vajda János az ajtóhoz rohan és becsukja:

- Uraim, addig innen ki nem mennek, míg nem határoznak!

Ez döntött. Az ifjúság vezetői most már hamarosan s egyetértőleg határoztak, hogy holnap reggel az egyetemi ifjúság bevonásával tüntetést rendeznek s a tizenkét pontot, amennyire lehet, mindjárt életbe léptetik. Semmi körülmények közt nem tágítanak, sőt ha kell, szembeszállnak a szuronyokkal is.

Kiosztották egymás közt a szerepeket; Irinyi Petőfit kívánta megbízni a tizenkét pont proklamálásával. Petőfi szabadkozott, hogy ő egy verset fog felolvasni, hanem egy kis népszerű bevezetéssel Jókai terjessze elő a pontokat. Vahot Imre már az ajtóban volt, mikor eszébe jutott, hogy be kellene venni a pontok közé a rab Táncsics Mihály szabadon bocsátását is, mire ebben is megállapodtak és megint módosították a pontokat. A katonaságról szóló tizedik és tizenegyedik pontot összevonván, a tizenegyedik helyére »a politikai államfoglyok szabadon bocsátását« szúrták be. A szövegezéssel Jókai bízatott meg.

Két órát ütött a tornyokban a csöndes éjben, mikor a »Közvélemény asztala« eloszlott azzal a jelszóval: »Nyolc órakor reggel itt legyünk!«

Jókai és Petőfi sietve lépegettek Lendvay-köpenyegeikbe burkolózva a Dohány utca felé a közös lakásra. A lámpák bágyadtan pislákoltak az utcákon, mindjárt kiégnek. Nyugat felől szürke felhők száguldottak az égbolton (holnap nem lesz jó idő), a hold sietve bújt a felhőrongyok alá.

Holnap talán megint visszatér, de az *öreg* Magyarországot nem találja itt többé.

TIZEDIK FEJEZET
A NAGY NAP

Kétségtelenül nagy nap ez a március 15-ike Magyarország életében is, pedig az ezeréves élet, mennyivel nagyobb nap a Jókai életében, tekintve, hogy semmi jelentékeny se történt e napon a nemzetre nézve, amiben Jókainak (ki ezentúl elhagyja neve mellől az ipszilont) része ne lett volna, holott Jókait egy, a tömegek figyelmét elkerülő másik nagy esemény is érte a nap legvégén, miután a nemzet már becsomagolta a maga ajándékait és elraktározta azoknak érdemeit, dicsőségét, akik rászolgáltak.

Erre a napra sok munka vár és mind be fog végeztetni. Pedig a Pilvaxbeli ifjak öt-hat órát átaludtak, szóval nyolc-kilenc óra már elveszett és mégis elegendő a még megmaradt tizenöt óra.

Úgy tűnik fel nekünk Jókai innentől kezdve, mintha mindaz, ami ővele amott történt, nem léteznék, mintha ő is e napon keletkezett volna. Páratlan népszerűségének lombozata e naptól kezdődik és innen veszi táplálékát, mint a fa koronája a földtől, amelybe a gyökere lenyúlik. Ebből él, ebből lélegzik. Ennek a napnak az isteni nedveit felszívja, ha a népszerűség hervadozik és rögtön vele lesz megint. Gyűrűjét ha elveszti, ennek a napnak az évfordulója visszahozza. Több mint ötvenszer tér vissza, még azután is ötvenszer fényesíti meg Jókain, ami esetleg megkopott vagy megpattogott volna rajta.

Ha ez a nap nincs, élete más irányt vesz, munkáit hiszen megírja, az európai hírt is megszerzi velük, de tényes karrierjének másik fele, melyet nemzetének vezérfiai közt töltött az ország első tanácsában és mindenütt, ahol a történelem szövődött, elmarad.

Petőfi talán le se feküdt vagy ha lefeküdt, nemigen aludt, mert már hét órakor reggel talpon volt, benézett Jókai szobájába, felköltötte, aztán nyugtalanul sietett a Pilvaxba. Útközben Vasvárival találkozott, ki szinte a Pilvaxba tartott. Borongós, ködös, szinte pépes márciusi pirkadás volt, csípős szél fújdogált és feszegette a még jobbára csukott boltok cégtábláit.

A Pilvaxban még nem volt senki, csak a koránkelő Bulyovszky Gyula, minélfogva még visszamentek mind a hárman Jókaiért, kinek szobájában tanácskoztak ama néhány bevezető szó fölött, mellyel a tizenkét pontot proklamálni fogja.

Kevéssel nyolc óra előtt, most már négyen nyitottak be a Pilvaxba, de még most is kevesen voltak, ami láthatólag lehangolta a türelmetlen Petőfit. Vártak még egy kissé: lassan szállingóztak a tegnapi »héroszok«. Éppen a leglármásabbak maradtak el. Megjött Emődy, Vajda, majd a hórihorgas Pálffy Albert nyitott be nagy disputában a nyalka Dobsával. Különösen megörültek báró Nyáry Albertnek. Betoppant Degré, aki vidékről jött, egy pár jurátus is beváltotta a szavát, de még mindig igen szegényes gyülekezet volt egy forradalomcsinálásához. Nem rebellis a magyar korán reggel - sopánkodott Jókai, ki Bulyovszkyval egyetemben amellett volt, hogy mintsem nevetségessé váljanak, inkább ne csináljanak semmit. De Petőfit nem lehetett eltántorítani. Különben is a kávéház nem volt néptelen. Éppen szerdai nap és pesti vásár lévén, sok idegen reggelizett az asztaloknál, akik mind kíváncsian és érdeklődve nézegették az ifjúság hullámzását. Végre kilenc felé annyian gyűltek össze, hogy Jókait felerőszakolták egy asztalra.

Jókai felállt és felolvasta pár bevezető szóval, hogy »mit kíván a magyar nemzet?«

»Valami villanyos melegség állta el akkor minden tagomat - írja ő maga -, érzém, hogy végzetes szó az, amihez kezdek; de el voltam rá szánva, ha áldozatul esem is.«

Utána Petőfi olvasta el a »Nemzeti dal«-t. Ekkorra már mind odagyűltek a vásárosok is s a dal refrénjét utána zúgták ők is: »Esküszünk, hogy rabok tovább nem leszünk«.

A »főpróba«, mert annak kellett azt tartani, kitűnően sikerült. A vers feltüzelte az ifjúságot s most már lelkesedve indult a megállapodások szerint az orvosi egyetem felé a Hatvani és az Újvilág utca sarkán levő épület udvarára.

Még mindig nagyon kicsiny volt a csoport, de a felkokárdázott ifjak, kik előtt egy trikolórt vitt egy nagytermetű jurátus, felköltötték útközben az érdeklődést. Minden lépésnél nőtt a csoport: »Éljen a szabadság! Egyenlőség! Éljen Kossuth!« kiáltások hangzottak. Az orvosifjúság dacára, hogy leckeóra volt, ott hagyván professzorait, az udvarra tódult, hol Jókai ismételte rövid beszédjét.

»Testvéreim, a pillanat, melyet élünk, komolyabb teendőkre szólít fel bennünket. Európa minden népe halad és boldogul, haladnunk és boldogulni kell nekünk is. Legyen béke, szabadság és egyetértés! Követeljük jogainkat, melyeket tőlünk eddig elvontak s kívánjuk, hogy legyenek azok közösek mindenkivel.«

Petőfi elszavalta a Talpra magyart[41] s a menet most már az orvosnövendékekkel megszaporodva, sorba járta a többi fakultásokat. Az Egyetem térről újra visszaindult ezerekre és ezerekre szaporodva, megállt a Hatvani utcában a Pálffy-ház előtt, amelynek földszintjén akkoriban a »Landerer és Heckenast« nyomda volt.

Petőfi felállt a kapu alatti szögletkőre.

- Most egy bizottság bemegy a nyomdába s kinyomatja a tizenkét pontot. Addig türelem idekünt!

Havas eső szitált az égből. A rivalgó tömegek az esernyőket rázták a levegőben.

- A nemzeti dalt is nyomassák ki - követelte a tömeg.

Jókai felkiáltott:

- Le az esernyőkkel! Hogy állunk maholnap esetleg golyók elé, ha az esőcseppek is terhünkre vannak?

Mire suhogás támadt a levegőben, mintha ezer madár leszállna: ezer esernyő kapcsolódott le.

Erre Petőfi vezetése alatt Jókai, Vasvári, Degré és Irinyi behatoltak a nyomdába, mint a nép küldöttei. Az ajtó nyitva volt. Könnyen bemehettek. Landerer Lajos a nyomdahelyiség ajtajában várta őket.

- Azért jöttünk - fordult Petőfi Landererhez -, hogy e két kéziratot kinyomassuk.

Landerer megnézte a kéziratokat.

- Lehetetlen - felelte szárazon -, nincs rajta a cenzor engedélye.

A nép küldöttjei zavartan néztek össze; Landerer odasúgja Irinyinek:

- Foglaljanak le egy sajtógépet!

---

[41] Egressy Gábor így írja le, mint szemtanú, a jelenetet: Jókai szavai rémítő lelkesedést idéznek elő a népben. Ekkor Petőfi felemelkedik, mint egy túlvilági alak, mint megtestesült népszenvedés, mint ítélet halálangyala. Elüvölti nemzeti dalát. E hangok leírhatatlanok. Most is látom és hallom azokat. És örökké fogom látni és hallani, mert a kép és a hang elválaszthatatlanok.

Egy géphez lépett most Irinyi.

- E sajtót a nép nevében lefoglaljuk és követeljük kéziratunk kinyomatását.

- Az erőszaknak nem állhatok ellent - felelte Landerer ünnepélyesen és megparancsolta szedőinek, hogy munkába fogjanak.

A kéziratokat apró darabokra metélték, hogy minél gyorsabban kiszedhessék, addig a nép türelmesen várt és ázott odakünn, anélkül, hogy esernyőjét használta volna.

Hogy együtt tarthassák, Degré, Irányi, Jókai és Egressy beszédeket tartottak. Különösen Jókai derekasan viselte magát. Belemelegedett. Térült, fordult, mindenütt ott volt, mintha három példányban lenne meg. Majd a nyomdába szaladt, majd künn lelkesíté a közönséget. Az emeleten levő Kaszinóból egy mágnás magához hívatta eközben és azt a tanácsot adta az ifjúságnak, hogy be kellene venni egyik pontnak a papi jószágok elvételét is.

- Persze - jegyezte meg Jókai -, hogy ezzel a ponttal összetörjük a többi tizenegyet.[42]

Végre ki volt szedve a kézirat, betették a gépbe s Petőfi, Jókai tették az első mozdulatot a gépen, hogy mintegy jelképileg a magok munkájának vállalják az előállítás tényét is. Irinyi azon nedvesen kikapta a gép hengerei közül az első példányt s rohant vele a néphez, ki az utcára.

Egyik kezében óráját tartván, másikban a nyomtatványt lobogtatva messze dörgő hangon kiáltá:

- Március tizenötödike délelőtt féltizenkettőre nagy időszak a magyarok történetében. Íme itt van a sajtószabadság első példánya, a nép hatalmának első műve. Akármi szabadsága fog is lenni egykor a magyarnak, az a dicsőség mindig megmarad, hogy a legnevezetesebbet, a sajtószabadságot magunk vívtuk ki.

De már ez előtt a szentség előtt, e kis darabka sustorgó papír előtt még a kalapokat is levette a közönség s fedetlen fejjel állt ott az esőben, mintha imádkoznék.

A nép hatalma tehát megteremté első gyümölcsét. De milyen csodás ez a hatalom, melynek külső formáit sohase látták a magyarok, mint az istenét, alig állt egyébből, mint egy kis akaratból. Olyan egyszerűen, simán ment minden, hogy szinte hihetetlen. Legyen világosság, mondja a nép és világosság támad. Ezalatt egész Pest talpon állt. A Hatvani utcát le a Kerepesi úti Fehér hattyúig és a Beleznay-kertig sűrű tömegek tarták megszállva, a kocsiközlekedés szünetelt. Örömmámorban úszott mindenki. A kereskedők becsukták boltjaikat a vonalon és beálltak tüntetőknek. Az ifjúság félénkebb alakjai előkerültek. Déltájban az arisztokrácia néhány tagja is ott volt látható, várakozva a nyomtatvány egy-egy példányára. A legnagyobbakhoz, a leggazdagabbhoz hozzá csatlakozott a salak is. Egy kövér fickó, ki selypítve beszélt s kiből a hetvenes évek »Moháci báci«-ja lesz, nemzeti színű szűrben, »Éljen III. Lajos« feliratú lengő kakas-tollal kereste a feltűnést, de csakhamar letépték róla, hogy az ünnep méltóságát megőrizzék. Bizait, a hírhedt »nemzet báróját« hasonlóan eltiltották a szerepléstől. Az ifjúság vigyázott a szabadság első napjának jó hírére. Ellenben szélesre ereszté fantáziáját, s minthogy e bűvös szerdai napon csak kívánni kellett valamit, mintha az Aladin csodalámpája gyúlt volna ki, egyszeribe minden teljesedett, hát támadtak is kívánalmak. Valakinek eszébe jutott, hogy ingyen előadás kellene estére a népnek. Nosza hamar egy küldöttséget kell meneszteni a Nemzeti Színház igazgatóságához, hogy adassa elő estére Bánk bánt. A küldöttség csak nagy nehezen bírt elhatolni a színházig, de az előadás meglett. Délután a múzeum előtt gyülekezett a sokaság. Az ifjak fölvitték Kubinyihoz örök emlékül leteendők a

[42] Jókai saját följegyzése.

múzeumba, az első szabad sajtótermékeket. A künn összegyűlt nép a Talpra magyart kívánta. Már ötödször a Talpra magyart. Nem bírt vele betelni.

Mily bohóság a történelem szemben a valósággal! A krónikás összerakja az eseményeket, az indokokat, bepillantást hagy a rotyogó fazekakba, ahol azokat főzték, szemlélhetővé teszi a füstöt, mely a kéményen kiment, a lángot, amely azokat felforralta, de nem képes elővarázsolni a hangulatot, a miliőt, melyben történtek. Ki értené meg, a mai lehűlt vérrel, az ifjaknak e Betlehemjáráshoz hasonlatos meneteiből az extázisnak azt a paroxizmusát, amelyet mind-annyiszor előidéztek a pontokkal és a forradalmi dallal? Amilyen tökéletes törvényeken nyugszik a föld forgása, hogy együtt mozog a levegő rétegeivel - olyan tökéletlen a történelem, ahol az események a levegőjük nélkül raktároztatnak el.

A múzeumtól a városházára tódult a tömeg. Irinyinek jutott eszébe, hogy a városi tanács is írja alá a tizenkét pontot.

Petőfit, Jókait, Irinyit, Irányit, Vasvárit és Egressyt választották meg küldöttségnek. Útközben Klauzál és Nyáry Pál csatlakozott hozzájuk, mely utóbbi karonfogva Jókait, beszéltette el magának a nap eseményeit.

A városi tanács éppen gyűlésezett, mikor odakünn a tenger morajlásához hasonló zaj jelezte a nép érkezését. Kevés vártatva betoppant a küldöttség. Irányi adta elő a nép kívánságát, mire Kacskovics Lajos főjegyző felelt, hogy a városi tanács is üdvözli s kis módosítással elfogadja a reformokat. Szepessy Ferenc a polgármester törökösen bólingatott a fejével. Holovics Boldizsár tanácsnok ellenben kirúgta maga alól a széket, hogy ő nem engedi magát elvek elfogadására kényszeríteni, zárt ülést kér előbb, ahol előbb beszélje meg a tanács a pontokat. Kínos csend következett. A tanácsnokok zavartan néznek össze. Rottenbiller elsápadt mint a fal. A nyitva hagyott ajtón özönlik be a nép a tanácsterembe s a méltatlankodás moraja hömpölyög végig. Irányi Dániel felugrik a zöld asztalra, feldönt egy tintatartót s aztán egyenest az asztal túlsó végén elnöklő Szepessy előtt terem.

- Mi nem érünk rá várakozni - kiáltja ingerülten. - Kívánjuk a 12 pont rögtöni aláírását.

Nyáry Pál szólni akar. Holovics nekivörösödve ágál kezeivel a levegőben. Tízen-húszan az ifjakból vetik magukat arra felé, hogy Holovicshoz érjenek. Jó szerencse, Szepessy átérti a helyzetet. Hirtelen megragad egy tollat és aláírja a tizenkét pontot s éppolyan hirtelen ráüti a város pecsétjét.

Erre aztán lecsendesedett minden s a tanács zavartalanul folytathatta ülését, melynek legfontosabb határozata a nemzetőrség szervezése, melybe tömegesen beálltak az ifjak, természetesen Jókai és Petőfi is.

De a nap programja még nem volt kimerítve. Ha már minden beteljesedett, ami beteljesedhető (hiszen a nemzeti bankot végre is nem lehet még ma megkapni), de miért ne lehetne megkapni Táncsicsot? Egyszerre kimondhatatlan óhaj lepte meg a tízezernyi tömeget Táncsicsot hazahozni. Fel Budára! kiáltozák. S mint a hömpölygő tengeráradat Budára indulának, ahol a helytartótanács a mai belügyminisztérium ódon házában székelt.

Útközben el kellett menniök a tüzérség mellett, hol égő kanócokkal álltak ágyúik mellett a katonák.

Éljen a szabadság! kiálták a tömegek. A tüzérség nem mozdult.

A helytartótanács együtt volt még, pedig a gyertyákat már meggyújtották. Itt is üléseztek éppen, mint a városházán, mikor az ifjak beléptek. A nép elfoglalta az udvart, a lépcsőket, a folyosókat. Attól lehetett félni, hogy a vén épület beszakad a teher alatt.

Az elnöklő gróf Zichy nyájas mosollyal kelt fel s hellyel kínálta meg az ifjúság küldötteit a zöld asztalnál. Azok természetesnek találták, leültek, nagyon el voltak már kényeztetve. Nyéki, a cenzor, arany burnótos szelencéjét tolta oda nekik. Degré kicsípett egy szemernyit és jóízűen prüsszentett.

A küldöttség három kívánságot nyilvánított. Bemutatták a 12 pontot. Zichy elolvasta figyelmesen, miközben homloka erősen izzadott, azután így szólt: »Semmit se tehetek ez ellen«. Kifejezték ekkor, hogy a sajtószabadságot mondja ki a helytartótanács és mozdítsa el a cenzorokat. »Rendben van - felelte Zichy -, a cenzorok elmozdíttatnak.« (Nyéki arca zöldbesárgába játszott.) Harmadikul az államfoglyok kibocsátását kérték. Zichy a fejével bólintott s kiadta a rendeletet kesernyés mosollyal.

»Pedig csak a kaput kellett volna bezáratnia és el van fogva az egész forradalom vezetőivel és kezdeményezőivel együtt.«[43] De amily észrevétlenül válik a nép akarata hatalommá, éppen oly észrevétlenül válik a hatalom semmivé. Egy ismeretlen erő, melynek oszlopai többnyire csak *látszatok.* A hatalom, bárhogyan abszorbeálja is az egyik fél, örök időkig a sokaságok és a trónok közt lesz megoszolva. S minél jobban eltávolodnak egymástól, annál félelmetesebbnek mutatkozik a távolból a másik ereje. Néha e szepegést okozó fallácia tartja fenn a rendet és a legkorhadtabb állapotokat. Népek és trónok viszályai többnyire elhibázott taktikával kezeltetnek. Mert a szemmérték sehol se hibázik annyit, mint ezeknek az erőknek megítélésénél. Ha a királyok tudnák, hogy a népnek akarata mennyire széthúzó és mennyire tökéletlen, másképp csinálnák dolgaikat, de ha viszont a népek is tudnák, hogy milyen törékeny puha fából van némely trónus, - hát mégiscsak minden a régiben maradna.

Zichy Ferenc kétségkívül a kényszernek engedett. Ő az udvaron zajongó sokaság mögött egy háborgó várost s amögött egy háborgó országot látott és semmi kedve se volt magát feláldozni, míg Bécsből napok múlva parancsot kap. Örült, hogy semmi instrukciója nincs s így engedhet. Megnyittatta a börtönt. Már akkor beállt az esti szürkület is, s jó Táncsics kituszkoltatván cellájából, nagy szemeket meresztett, midőn a börtönajtóban az alispánok alispánja, a hatalmas Nyáry Pál fogadja dikcióval, a »tavasz első virágának« nevezve őt. A tavasznak ez a torzonborz elhanyagolt virága, zavartan mereszté rá szemét - hogy álmot lát-e?

Nem, nem. Tiszta valóság mindez. Nyugodj meg jó ember, ez csakugyan Nyáry Pál! De ez az üdvrivalgás nem annyira neked szól, mint inkább a véletlenek szeszélyének, melyeknek labdája lettél. Nem a te kiszabadulásodért eped a nép, hanem egy börtönt akart megnyitni, mint ahogy Viktória mondá, mikor trónralépését jelentették: »Hozzátok ide a Timest és egy csésze teát«, s mikor a Timest és a teát előhozták, nyugodtan küldte vissza. »Most már látom, hogy én uralkodom.«

Mindegy, ne félj azért, ebben az esetben nem fogja mondani, hogy zárjátok vissza. Nyújtózkodj ki, egyenesítsd fel derekadat szegény rab, e percben csakugyan te vagy a nemzet legünnepeltebb embere, ülj fel hát a diadalszekérre, mely visszavisz a sötétségből a szürkeségbe.

Már beköszönt a nyirkos este. A vízivárosi templomtoronyban az esti harangszó kondult meg. Az utcai lámpák kigyúltak. A kiszabadított írót kocsira emelték. A kormányszéki tagok, gróf Almássy Mór és gróf Török Bálint magok vezették a kocsihoz, ott kezet fogtak vele, hogy a népnek kedveskedjenek, amelyet pedig szerettek volna epéjükbe belefojtani. Sok ezer ember sokat kitalál, valahol előkerestek egy mézeskalácsos boltot, megvették a fáklyákat és azoknak lobogó tüze mellett haladt a Táncsics diadalszekere a rivalgó, tomboló sokaság közt. A pesti oldalon a lovakat kifogta a nép s maga húzta a kocsit a Kerepesi út torkolatáig.

---

[43] Degré emlékiratai.

Már ekkorra megkezdődött a Nemzeti Színházban az ingyen előadás. Théâtre paré meghívott vendégekkel gyönyörű látvány, de egy ingyen előadás még sokkal szebb. A nép összevissza töltötte meg a páholyokat, zártszékeket és a karzatot. Mesterlegények, kofák ülnek a páholyban, előkelő delnők az olcsó helyeken, ki ahová be tudott férni s még sincs orrfintorgatás, sem otkolonos üvegre szükség. Hiszen az egyenlőség még csak egynapos. Ilyen csecsemővel nem szabad máris rosszul bánni. »Bánk bán« volt ugyan kitűzve, de az ünnepélyes alkalom okáért a személyzet a »Szózat«-ot énekelte el. Ekkor Egressy Gábor állt ki fekete attilában, görbe jurátus-karddal és elszavalta a Talpra magyart. Akkor aztán egy hang elkiáltja: »Lássuk Táncsicsot«. Néhány hang gyengén ismétli: »Hozzák ide Táncsicsot!« »Hol van Táncsics?« A zaj folyton erősbödik, míg végre orkánná fajul. Degré egy páholyból próbált beszélni, hogy Táncsics el van törődve, otthon pihen. Vasvári a karzatról kiáltozott valami beszédfélét. Petőfi egy zártszékre állt fel, hogy a közönséget kívánságáról lebeszélje, nem akarván a nap komoly eredményeit a színházi komédiákkal és esetleges derült jelenetekkel összekeverni. De a lármában elvesztek szavai. Mindenki beszélt, mindenki dühhel követelte Táncsicsot, többen a padot verték és a lábaikkal dobogtak, hogy nekik a világon senki se kell, csak Táncsics.

Ekkor Jókainak az az ötlete támadt, hogy fölszalad a színpadra és onnan szól a néphez.

Úgy amint volt, rohant fel karbonari köpönyegében s erősen behorpadt cilinder kalapja mellett egy óriási veres tollal, de egyszerre meghökkent, a lába legyökerezett.

Egy tünemény állt előtte. A forradalmár előtt egy királyné. Gertrudis. A legszebb Gertrudis Magyarországon.

Laborfalvi Róza levett a saját kebléről egy nemzeti színű kokárdát és a Jókai szíve fölé tűzte, aztán a szeme közé nézett mélán, édesen, rejtelmesen. És Jókai e pillanatban érezte bizsergő ereiben, hogy ez a nézés az ő jutalma a végzettől a mai napért, és hogy ez a jutalom egy egész életre szól.

Hogy mondott-e Laborfalvi Róza e kokárda kitűzésekor valamit, sohase emlékezett rá többé. Hogy ő mit mondott a közönségnek a proszcéniumból, arra még kevésbé emlékezett. Minden összefolyt előtte, mint egy álom.

TIZENEGYEDIK FEJEZET
FÉRFI SORSA A NŐ

Inter arma silent musae. A március tizenötödikét követő mozgalmak igénybe vették az Életképek írói csoportját, a nemzetőrség szervezése, fölfegyverzése sok utánjárást igényelt, amiben Jókai élénk részt vett. A föllelkesített nép nap nap után a Nemzeti Múzeum elé gyülekezett, azt folyton ébren kellett tartani beszédekkel. Mert ha egyszer a lelkesedés elalszik, azt nem lehet többé felkölteni. Annak a táplálékáról folytonosan gondoskodni kell a szakácsoknak. A tápláléka pedig egy kevés tenni való és lehetőleg sok várni való. Ebben kellett segédkezniök az íróknak. Csendes irodalmi foglalkozásra, novellák, regények komponálására és megírására nem jutott idő. Furcsán fog kinézni az idén a karácsonyi könyvpiac. Az Életképeken hamar észrevehető a hanyatlás. A munkatársak nem dolgoznak - úgyszólván maga kénytelen megírni az egész lapot - azt is sebesen, mert meg kell jelennie a gyűléseken; végre is szónokolni nagyobb élvezet az írásnál, mert itt a szellemi aprópénzt rögtön beváltja a nép éljenekre, holott az irodalmi nagy bankóért is csak nagy sokára csöppen innen-onnan egy kis elismerés.

A haza ügyein kívül a szerkesztőnek még más dolga is van. Gyakran látni őt beosonni a Hatvani utca egyik házába, ahol egy nagyon szép nő lakik. Abba a házba jönnek-mennek mások is, de ez az egy gyanússá teszi magát azzal, hogy óvatosan, félénken körülnéz előbb az utcán, nem látják-e? Az Életképeket pedig teleírják ezalatt a »Közli Jánosok«, a vidéki levelezők és a zöldségtermesztő legifjabb generáció. Gazdával kezdődik a lap veszte. Mindenki hanyag, ha a gazda az. A korrektor bent hagyja a legszarvasabb hibákat, csak az ipszilonokat törli ki mert jó hazafi és mert már az első számban eltörülte az Életképek az összes nemességeket, kijelentvén ezt az újdonságok rovata élén, minélfogva most már Zichyt Zicsinek írja, Dessewffyt Dezsőfinek. De ha a belső tartalomban talán vesztett a lap, az áprilisi 30-iki szám kellemes meglepetést hozott a közönségnek. A lap homlokán együtt jelent meg a két leghangzatosabb név: Felelős szerkesztők: Petőfi és Jókai. »Lapunk minden számában leend Petőfitől költemény - jelezte a lap -, ki ezentúl kizárólag csak az Életképekbe fog dolgozni.«

Petőfi közreműködése csak abból állott, hogy verseket írt az Életképekbe s ezért 100 forint havi fizetést kapott. Egyéb szerkesztési gond maradt a Jókai vállán. Petőfi neve azonban nem hozott szerencsét a lapnak. Pedig már akkor Petőfi oly népszerű volt, hogy Pozsonyban a diéta, Bécsben az udvar is félni kezdett tőle, és mikor március vége felé az a hírkacsa kelt szárnyra, hogy harmincezer ember élén áll a Rákoson, mind a két helyen elhitték és meghökkentek. Csakhogy a Petőfi népszerűsége éppen azokra a körökre terjedt, melyek nem szoktak lapra előfizetni. A komolyabb körökben országháborítónak tartották.

A vitézlő és tekintetes urak előtt - amit csodálni nem igen lehet - az ő nézetei nemhogy akkor, de még ma is túl radikálisok volnának. Szóval a lap nemhogy emelkedett volna, de hanyatlott. Márciusban még ezerötszáz előfizetője volt, az áprilisi évnegyedben, mikor Petőfi neve került a lapra, elmaradt ötszáz (ami nagy pénzveszteséget jelentett). Az augusztusi évnegyedben az ezerből megint elmaradt hatszáz és beállt a deficit. Jókai, Petőfi demagógízű, a nemességet gúnyoló verseit és durva kifejezéseit okolta, mint amelyektől visszariadtak a Horváth Lázár limonádés irályához szokott úri olvasók. Hiszen az is hozzájárult, de leginkább a laza szerkesztés és az a körülmény buktatta meg az Életképeket, hogy nem hozott divatképeket. Az asszonyok pedig megkövetelték, mert a többi szépirodalmi lapok mindnyájan gondot fordítottak erre s többnyire színes képeket hoztak, vegyesen párizsi és bécsi divatokat.

Jókai igen fájlalta, hogy a lap így tönkrement, sőt adósságokba is keveredett. Petőfit bosszantotta, hogy Jókai őt okolja s Orestes-Piladesi viszonyuk apránként lazulni kezdett. Egy apró

összezördülés miatt Jókai már pünkösdkor otthagyta a Dohány utcai lakást, hol annyi kedves estét töltöttek együtt. Az eset elég mulatságos, de egy kicsit gyerekes. Az olasz katonák pünkösd hétfőjén este fellázadtak a Károly-kaszárnyában. Nagy mozgalom volt az utcákon. Jókai hazajött a nemzetőri kardjáért. Petőfi, aki már ágyban feküdt, kikiáltott neki, kérdezte, mi történt. Petőfiné azonban kisietett a konyhába s kérte Jókait, hogy férjét ne vigye magával, mire Jókai szó nélkül távozott s magával vitte a ház egyetlen kapukulcsát, kívülről zárva be a kapuajtót. Petőfi sejtett valamit, még az ablakból is kiáltozott utána, de Jókai úgy tett, mintha nem hallaná. Képzelhetni haragját, midőn az utcákon lótó-futó tömegektől értesült a történtekről, de a házból ki nem mehetett. Dühöngött, tombolt, mint egy kalitkába zárt oroszlán s másnap a kis tréfát, mely különben lovagi szolgálat is volt »Juliskának«, oly mértéken felüli ingerültséggel tette szóvá, hogy Jókai sértődve rögtön áthurcolkodott onnan a Hatvani utcának abba a házába, ahol Laborfalvi Róza lakott a Nemzeti Kaszinó tőszomszédságában.

Nagyobb szakadás nem történt: haragját megbánta Petőfi. Kezet nyújtott, mosolygós képpel, egy-két nap múlva, »Marcikám«-nak szólította Jókait, mire a barátság ismét össze volt enyvezve, de talán már mégsem volt oly erős, mint azelőtt. Az elhurcolkodás egy kis pletykára is adott okot. A március tizenötödiki kokárda, meg az új lakás, meg a szép Róza. Hm. Ebből lehetett kombinálni. Faragtak is rá elég pajzán célzást a Pilvaxban, ami ellen persze Jókai pirulva szabadkozott. Egyébként se vették komolyan a pletykát, csak éppen a trécselés kedvéért szülemlett. A szende Jókai nem úgy festett, mint aki egy színésznő hálójában megakad. Kirké jól felkösse a szoknyáját. Minden azt mutatta, ha valaha nősül is, egy falusi liliomot fog elvenni, aki zsoltárokat énekel és sírva fakad a novellák hőseinek sorsán. S másrészt a szép Róza se azokból a naiv libácska színésznőkből való, akik egy írócskát szeretnek meg, mert abból a tintatartóból nem igen kerülnek ki briliánsok és smaragdok. Ejh bohóság! Ha Rózának szerető kell, választ magának egyet a mágnások közül. Okos leány, aki már keresztül ment az élet iskoláján és tudja a leckéjét, meg az egyszeregyet. Ha kacérkodik is egy kicsit a szép Jókaival, hát ez csak arra való, hogy egy kis melegebb kritikát csaljon ki a pennájából.

De a pletyka úgy látszik, mégis mélyebb alappal bírt. Degrének egy bizalmas órában egy házi sapkát mutatott Jókai, amit Laborfalvi Róza horgolt neki a márciusi nagy nap emlékéül. Sőt hovatovább egyéb jelek is mutatkoztak, hogy »a gyerek jól tölti üres óráit«. Hanem iszen az se nagy baj. Juventus ventus. Ezen is át kell esni, mint a fogzáson, a vörhenyen és a tengeri betegségen. A darabírás voltaképpen azon kezdődik, hogy az ember megszeret egy színésznőt és ír neki szerepet. Irigyelték, de nem sajnálták. Maga Petőfi is hamiskásan mosolygott, mikor Jókai el-eltűnt a társaságból különböző ürügyek alatt.

De azalatt elmúlt a tavasz, elkövetkezett a nyár és az »ügy« két oldalról is fejlődött. Jókai tényleg viszonyt szőtt Laborfalvi Benke Rózával, kinek valódi neve Judit volt. Hogy miként, hol és mikor keletkezett ez a viszony, nincsenek rá adatok. A világ előtt a kokárda feltűzése képezi a kezdet kezdetét s maga Jókai is ezt az epizódot említi. De ez nem valószínű. Jókai már Szigligetiéknél kell, hogy találkozott legyen vele. Tudjuk, hogy oda sokszor járt Fánikához és azt is tudjuk, hogy Jókai napjainak egy részét a Szigligetiék társaságában töltötte játszadozva a Szigligeti gyerekekkel. Lehetetlen tehát, hogy Szigligetiéknél ne jöttek volna össze. Sőt Róza talán éppen azért járt oda olyan sűrűn. (Csupán Jókai betegsége alatt háromszor-négyszer fordult ott meg.) Jókai fényes jövője már akkor nyilvánvaló volt. Egy csöppet se lehet csodálni, hogy Laborfalvi Róza szemet vetett rá. Okos leány volt, ragyogó szépsége teljes pompájában, de már azon a mezsgyén, mikor a hervadás közeleg, a harmincegyedik esztendőben járt, mikor már tanácsos valami révbe kijutni. Lehet, hogy a szíve is lobot vetett, mert olyan deli volt Jókai és amellett előkelő modorú, nemes szerénységgel párosult vonzó szépségű, hogy egy sokat próbált leány előtt is kívánatosnak tűnhetett fel. De ha pusztán a

rideg okosságtól kér tanácsot, az még inkább javallja. Mert ő volt a legalkalmasabb médium arra, hogy az első szép nő, aki komolyan akarja, teljesen rabjává tegye. Ehhez járult az az isteni szemüveg, nem látni azokban, akiket megszeret, semmit, csak jót és szépet. Ennek az égbe és földbe látó embernek, kinek annyi minden jutott, ez a csodálatos vaksága volt talán a legnagyobb ajándék, mellyel az istenek felruházták. Ebből az ajándékból Róza is ki akarta venni a maga hasznát s ezt helyében mindenki így cselekedte volna. Laborfalvi Rózának, mint ebben az időben (és még talán azelőttiben is) majd minden színésznőnek, megvolt a színes kalandokkal telt pikáns múltja, a színpadok végre is nem kolostorok. Ha nem lett volna is, ki hinné el egy harmincegy esztendős hódító szépségről, hogy szűzies tisztaságban vándorolta be az országot? Ki hinné el? Elhiszi Jókai. Igen, ez a Jókai semmit sem tud, semmit sem gyanít. A mély hódolat, az illedelmes tisztelet szinte kacagásra hangolná a szépséges Rózát, ha nem esne neki jól. Hát csakugyan nem tud, nem hallott róla ez az ember semmi rosszat, semmi gyanúsat? Érzi kezének remegését, ha megfogja, látja vérének fejébe való tódulását, ha a ruháját megérinti. Ez a fiatalember úgy szereti őt, ahogy egy bakfist szerethet egy diák. Tetszett Rózának, új volt ez a hangulat, mert nagyon régi volt, s ő, a színpadok hősnője, a kis ártatlan Gretchent kezdi adni Jókai előtt. Eleinte csak tréfa, incselkedés az egész, mert hátha a kis Jókai csak egy alattomos macska, aki teszi magát, lassan azonban komollyá lett a játék. Jókai szerelme izzó szenvedéllyé fajult. Elhatározták, hogy férj és feleség lesznek. De sietni kellett. Rózának oka volt siettetni az eseményeket. Egyrészt, mert a szerep unalmas lesz, ha hosszadalmas, másrészt mert mindig előjöhetnek kellemetlen non putaremek. Ilyen lehet például, ha Móric megtudja, hogy gyermekei voltak és hogy egy leánya most is vele van, mégpedig már az is bakfis; azt hirtelen nevelőintézetbe kellett dugni, amint március 15-ike után megengedte, hogy a lakásán látogatása. A leány felől hiszen az egész város tud, de Jókai csodálatosképpen nem tud róla és jó is lesz, ha csak a »falt accompli« után sül ki egy megrázó, szépen megcsinált jelenetben. A nyár derekán Róza szemrehányást tett neki, hogy a dolguk nem megy előre, se Komáromba nem megy, hogy az anyjánál kieszközölje az engedélyt, sem a barátjainak nem szól. Végre már egyszer cselekedni kell, ő nem vár tovább. Jókainak nem volt bátorsága anyját értesíteni, sok huzavona után elejtették hát ezt a tervet, de a legbensőbb barátjaival mégis tudatni fogja s aztán hirtelen megesküsznek. Erre nézve Róza, ki a nyarat egy svábhegyi villában töltötte, azt a tervet forralta ki, hogy ebédet ad a Svábhegyen, melyre Jókai barátjaiból meghí néhányat s ekkor publikálják az eljegyzést. Ez az ebéd augusztus második vasárnapján volt, melyre hivatalos volt Petőfi, Degré, mint az esküvő kiszemelt tanúi, Schodelné barátjával, Nyáry Pállal, továbbá Bulyovszky Gyula, Egressy Gábor, Pákh Albert és a tápéi képviselő Somogyi Antal, egy bohókás kedélyű úri ember. E bizalmas társaságban, mely árnyékos fák alatt ebédelt, felállt Jókai az ebéd végén és egy áradozó mondókában jelenté be tisztességes szándékát, mely immár köztük bevégeztetett.[44]

Erre a kijelentésre elhalványult, lecsapta a kést, villát Petőfi és egyetlen szót se szólva, rohant le a hegyről a szőlő barázdáján - a többiek ellenben, ahogy illett, gratuláltak a boldog párnak és vidáman koccintgatának napszállatig.

De másnap jött a fekete leves, Petőfi ádáz dühhel támadta meg Jókait e lépése miatt, szemtelenségnek nevezve azt. »Ilyen nőt nem szabad elvenned, vagy különben sohase fogok veled kezet.« Jókai kikérte az effajta beavatkozást, ő azt teszi amit akar. Éles összezördülés történt a szerkesztőség belső szobájában. Petőfi indulatosan rohant el, de még bekiáltott a küszöbről: »Nem engedem, hogy vesztedbe rohanj«.

[44] Pákh Albert, mint szemtanú beszélte el Szinnyei Józsefnek.

Petőfi otthon mérgében levelet írt Vályinénak, megírva a tervbe vett házasságot, de még napokig nem küldte el, megpróbálván minden eszközt Jókai észretérítésére.

Ez idő tájra esik a »német vezényszó« kérdése a nemzetgyűlésben. A ház többsége az augusztus 21-iki szavazásnál meghagyta a katonaságot eddigi osztrák szervezetében 222 szavazattal 115 szavazat ellen. Petőfi roppant megbotránkozott, különösen Vörösmarty Mihály ellen fordult haragja, aki a többséggel szavazott. Mint egy tűzokádó, úgy önté epéjét a »Vörösmartyhoz« című költeményben, melyet azonnal az Életképekhez vitt. Jókainál Emődyt találta. Felolvasta nekik a költeményt. Jókai kijelentette, hogy ezt nem adhatja ki. Vörösmarty mindig atyai szeretettel viseltetett mindkettőjük iránt, bevezette őket az irodalomba. Gondolja ezt meg Petőfi és semmisítse meg a verset; a higgadt Emődy is ezen a véleményen volt. Petőfi látszólag le hagyta magát beszélni és ezekkel a szavakkal ment el: »Jól van Móric, én engedek neked, de csak úgy, ha te is engedsz nekem abban az ügyben, hiszen tudod melyikben«. »Nem - soha« - felelte Jókai.

Erre aztán Petőfi elküldte a levelet Vályinénak, amit megsejtett Jókai és nehogy idegenek által előztessék meg, augusztus 20-iki kelettel a következő levelet küldte anyjának:

> »Hiszem, hogy kedves anyámnak is öröme, ami nekem örömöm s az én boldogságomat kedves anyám is úgy érzi, mint én magam. Hiszem, hogy isten áldása leend lépésemen s hogy kedves anyámé sem fog elmaradni. Folyó hó 30-án esküszöm Laborfalvi Rózával, az én násznagyom Nyáry Pál, az övé Ráday.
>
> Kedves anyámat szeretve tisztelő fia
>
> Mór.«

Képzelhetni a család kétségbeesését, megbotránkozását. A levél augusztus 21-én érkezett Komáromba és a beteg öreg asszony már délután Pestre küldte Károlyt Mórichoz, hogy e végzetes lépésről, melyhez ő csak átkával járulhatna, beszélje le.

Mialatt Károly odajárt, addig se pihent, levelet írt magához Nyáry Pálhoz, melyben felemlítvén a tekintetes alispán úrhoz való rokoni viszonyát Szücsné révén, alázatosan kéri tekintetes uraöccsét, értesülvén fiának leveléből, hogy ő lesz a násznagya, mentse meg őt a romlástól, amennyiben meggondolatlan lépését ő is szerencsétlennek találná, mert ha nem ítéli annak, ebben az ő aggódó anyai szíve is jobban megnyugodnék.

Nyáry Pált úgy látszik rossz szeszélyben találta a Jókay-né levele, mert egyik közbenjáró barátnéjának, aki személyesen vette át a levelet, hidegen felelte, hogy ebben ő semmit se tehet, ilyenekbe nem avatkozik, hagyjanak neki békét.

Károly is meglehetősen lanyhán járt el a dologban s harmadnapra azzal a lehangoló jelentéssel tért vissza a tűkön várakozó családhoz, hogy Móricot nem sikerült észre térítenie.

- Akkor hát magam megyek - mondta eltökéléssel a szomorú anya s bár még nem gyógyult meg, aug. 24-én Eszter leányával útra kelt.

A hölgyek Pestre érve a Fehér Hattyúba szállottak s onnan másnap Petőfit keresték fel a Dohány utcában, hogy az segítségükre legyen.

Petőfi készséggel ajánlkozott s elvezette őket Jókai szállására a Hatvani utcába, ahol anya és fiú közt kínos, szívszaggató jelenet folyt le. Az anya fájdalmában becsmérlő szavakkal illette a »vén személyt«, akinek másoktól vannak már gyermekei a aki őt gonoszul behálózta. A jámbor jó fiú, aki soha semmiben nem ellenkezett anyjával, most egyszerre föllázadt és haragosan rázta ökleit, hogy az ő szíve szerelmét gyalázzák. »Megtiltom anyám, hogy őt valaki sértegesse.« Az öregasszony, kinek lelki erejét soha semmi se törte össze, a hatalmas asszony-viceispán most

egyszerre megsemmisült, lerogyott az ágyra és sírt, sírt keservesen, de a fiú hajthatatlan maradt.

Petőfi azt tanácsolta titokban Eszternek, hogy még egy próbát kellene tenni Móriccal, elvezetni őt valamely jól kigondolt ürügy alatt abba az intézetbe, ahol Laborfalvi Róza leánya van elhelyezve, hátha személyesen győződvén meg létezéséről, még az utolsó percben eszére tér. Mert különös ő: amit hall, nem veszi be. Termékeny fantáziája visszaszépíti menyasszonya múltjában a felmutatott dísztelen helyeket.

Vályné megtette ezt a kísérletet, felszólítva Móricot, hogy kísérje el egy helyre, ahol látogatást kíván tenni, amit a szorongatott ifjú szívesen megtett. Legalább addig a mama is lecsillapodik egy keveset.

Míg Petőfi az öregasszonnyal maradt, Móric a nénjével kocsizott ki.

A kocsi Budán állott meg a Csapliczky Lilla intézete előtt. Vályné beüzente a tulajdonosnőnek, hogy egy vidéki hölgy akarja látni egy ismerőse itt lévő leánykáját, mire egy nevelőnő jött elébök és bevezette e társalgóba.

- A Laborfalvi Róza leányát szeretném látni - szólt Vályné elfogulatlan hangon.

Jókai halotthalvány lett. A nevelőnő udvariasan eltűnt.

- Mit cselekszel? - dadogta tehetetlenül egy karszékbe kapaszkodva.

- Azt akarom, hogy tisztán láss.

Kis vártatva visszajött a nevelőnő egy göndör, szénfekete hajú magas, karcsú, eleven leánykával, ki a jobb cipőjét feltűnően ferdén tartotta.

Asszonyok szerfelett ügyesek és tapintatosak a hevenyészett jelenetek vezetésében. Vályné egy betanult szerep raffinériájával játszta el a Petőfi által sugalmazott mentő drámát.

- Sokat hallottam önt emlegetni édesem és óhajtottam megösmerni, mint a nagy művésznő leányát, - mondá szelíden, megnevezve magát. - Ugyebár szintén színésznő lesz?

- A mama egy ideig annak szánt - csicsergett a leány -, de most letett róla. Azért adott be az intézetbe, hogy a színházba ne járhassak és egészen elfelejtessék velem a színpadot.

- Valószínűleg nyugalmasabb életet óhajt a leányának, mint neki van.

- Dehogy - szólt a rokonszenves, kedves jószág, csitri fejét megrázva -, egyszerűen restelli, hogy öregítem.

- Ugyan Róza! - szót közbe szemrehányóan a nevelőnő, ki nem tulajdonított valami különösebb jelentőséget az egész látogatásnak, melynek most már gyorsan vetett végett Vályné. Jókai téveteg léptekkel jött le a kocsihoz s azzal roskadt le a kocsiülésbe - veletek megyek Komáromba.

Megtörténvén az ügyesen kieszelt látogatás, úgy látszik mély és lesújtó benyomást tett a szerelmes ifjúra. Azzal jöttek vissza a Hattyúba, hogy Móric meggondolta a dolgot, lemond a házassági tervről és másnap hazamegy övéivel egy pár hétre felejteni.

Nagyobb örömhírt alig hallhatott volna Jókayné, mint mikor erről értesült. Hogy fölpezsdült egyszerre, madarat lehetett volna vele fogatni! Hazajön a fiú Komáromba. Hisz akkor minden még jóra fordulhat, a nagy szégyen lemúlik a családról. Próbálta faggatni Esztert, kíváncsi volt, mi történt, hogyan történt. De az csak integetett a szemeivel, hogy ne is emlegessük. Jól van hát, ne legyen szó se a »vén személyről«. Határozatba ment, hogy holnap hazautaznak, ezt Petőfi is helyeselte és vacsorára hítta, meg Jókaiékat. Jókai hamar hazament, állítólag

csomagolni az útra, de az asszonyok majdnem éjfélig ott maradtak. A Jókai előbbi szobáját az öreg Petrovics pár foglalta el. Ezek is ott ültek az asztalnál és étkezés után Petőfiné kezet csókolt anyósának és apósának és a saját pici kezével tömte meg utóbbinak a tajtékpipáját.

A körülményekhez mérve, elég vidáman folyt le a lakoma, melyen Petőfiék jó tanáccsal látták el a komáromi hölgyeket, hogyan kell Móriccal bánni, társaságba kell vinni, kisasszonyokat kell a házhoz híni, szerelmet szerelemmel gyógyítani. Sokat csuklott a »vén személy« is, bár őrá az öregasszony nem haragudott, mert hogy Móricot szereti, azt ő természetesnek találta - inkább Móricra volt nehéz szíve.

Reggelre kelve azonban hiába várták a »bűnbánót«, nem jött: várták délig, nem jött, sőt délután se került elő, Petőfi vállalta a nyomozást. Kereste otthon, ott azt mondták, hogy reggel elment s azóta nem jött elő. Innen a Laborfalvi Róza lakására ment tudakozódni. Ott meg azt az értesítést kapta, hogy az úrnő a svábhegyi lakásán tartózkodik már pár nap óta. Elment a színházhoz, ott azt tudta meg, hogy a művésznő két heti szabadságot kért tegnap. Visszament tehát Jókayékhoz, azzal a megállapított ténnyel, hogy az úrfi a svábhegyi kalitkában van. Onnan fogjuk reggel haza hozni.

Reggel, mert aznap már nem lehetett mozdulni, bérkocsit fogadtak. Jókaynét az új csapás teljesen összezúzta, nem mehetett, egész nap feküdt Petőfiéknél. Petőfi és Vályné indultak el a nyaralóba, melynek helyét bajos most megállapítani, mert akkor még nem volt utcákra osztva a Svábhegy és gyalázatos meredek utak vezettek fel. Egy nagy, kockáztatott utazás volt az ilyen, már rég elharangozták a delet, mire a villához vergődhettek, melyet Petőfi ösmert már az előző napokról.

Az udvaron egy szurtos szolgáló üldögélt egy fa alatt. Látván belépni az idegeneket, közömbösen szólt oda:

- Őnagysága falura utazott.

Eközben azonban Vályné megpillantotta a veranda egyik sarkába támasztva a Móric ezüst fogantyús ismert botját és ebből reményt merítve, hogy hátha mégis itt van elrejtve, követelték a lakás felnyitását.

Minden szobát bejártak, felkutattak, de hasztalan.

- Mikor utazott el úrnője? - kérdé Petőfi.

- Lehet egy kis órája, hogy *elmentek* - felelte a leány.

- Tehát más valakivel ment el. Kivel ment el?

- Jókai úrral.

- És hová mentek?

A leány vállat vont, hogy nem tudja. Adtak neki tíz napi szabadságot és lementek. Körülbelül így is volt. A leány csak abban hazudott, hogy egy óra előtt mentek el. Nem voltak azok még tán két puskalövésnyire se akkor (amint az utólag kisült), látván a közelgőket a verandáról, úgy, ahogy voltak, tüskön-bokron keresztül csörtetve futottak a veszedelem elől. Jókai a kalapját se ért rá megkeresni, egy házi sapkában menekült, ugyanabban, amit Róza készített neki.

Jókayné hallván a történteket, megtört szívvel utazott haza leányával, sírva beszélvén el otthon a történteket.

És ahogy három nap előtt ők nem voltak megelégedve a Károly eljárásával, ezúttal Károly úr tört ki keserűen, hogy az asszonyok semmit se tudnak jól elvégezni, hanem hiszen majd elbánik ő a fiúval.

Augusztus 28-án nagy dérrel-dúrral újra nekiindult Pestnek.

Ő is egyenesen Petőfihez fordult, de hiába tették tűvé érte a várost, nem találták meg Móricot sehol, úgyhogy Károly végre is eredmény nélkül volt kénytelen visszatérni. Hazamenet azonban kiszállott Esztergomban, megtudni a vikáriustól, vett-e ki Laborfalvi Róza diszpenzációt?

A vikárius megmondta, hogy bizony kapott diszpenzációt Jókai Mórral való egybekeléshez már néhány nap előtt és hogy Jókai reverzálist is adott a születendő gyermekek vallására nézve.

Ez már aztán több volt a soknál. Erre már ez a példátlan jó ember is lelke mélyén fölháborodott. A haragos testvérhez hozzácsatlakozott a méltatlankodó kálvinista is. Másnap a következő levelet írván öccsének, megnyomta a pennát úgy, mint életében még sohasem. »Hogy egy ilyen… nőért reverzálist adtál, értesültem s hogy véreid elől bujkáltál, lapodat édesanyám visszaküldte, ezentúl nem kell többé, nem lesz okod előlünk rejtőzni«.

Hogy pedig Móricot meg nem találta Petőfi és Károly úr Pesten, annak az az alapos oka volt, mert amikor a svábhegyi villából menekült Petőfi és Eszter elől, meg sem állott szíve választottjával, csak Piliscsabán. Gondolták, hogy ott lesznek a legjobban elrejtve. Onnan írtak Szigligetiéknek, hogy a még szükséges okmányokat szerezzék meg és küldjék gyorsan. Ami megtörténvén, hamarosan egybe is keltek: násznagyuk a harangozó és az egyházfi volt - Jókai szerint. Egy pár nap múlva mint szenzáció járta be az érdekes házasság híre a fővárost. Nagy meglepetés volt különösen Komáromban, ahová Petőfi írta meg a családnak az első hírt szept. 6-áról keltezett levelében, úgy látszik, az anya tudakozódására.

Levelét,[45] melyben sokkal durvábban és kegyetlenebbül ír, mint egy anyának szabad volna a fiáról, azzal kezdi, hogy »a küldött egyet-mást szíves köszönettel vettük«, ami mutatja, hogy Jókayné asszonyom jó falusi szokás szerint egy kis ízelítőt is küldött a szigeti kertekből, meg a komáromi baromfiólból, Juliska asszonynak.

Az említett egy pár köszönő szó után áttér a lényegre, hogy igenis »Laborfalvay Móric« már hazaérkezett a nejével s ő (Petőfi) óhajtott volna is vele találkozni (a laphoz való szerződéses viszony szabályozása végett). Üzent is neki a Nemzeti Körbe Emődytől, hogy jöjjön hozzá, de Móric visszaüzente, hogy Petőfinek is éppen annyira van odajönni. Emiatt fölötte fel van háborodva s a becsmérlő kifejezések egész raktárát zúdítja rá. Kijelentvén, hogy köztük a régi bensőség megszakadt örökre, ami által Jókai vesztett többet, mert neki még maradtak barátjai, de Jókainak csak egy barátja volt, az ő. (No, ugyan az az egy se bánt vele valami gyöngéden élete legkritikusabb napjaiban.)

»Mindig gyönge embernek ismertem - végzé levelét -, de azt hittem, hogy később megváltozik. Tőlem ne is tessék felőle tudakozódni többé, én nem tudok semmit és jövőben sem akarok tudni. Egyébbel nem vigasztalhatom asszonynénémet, mint hogy elvesztett egy fiút, de igen rossz fiút vesztett, ki után nem érdemes bánkódni.«

Még ez a levél hiányzott volt, hogy megteljék a pohár és kicsorduljon. A szegény anya megroskadt ennyi bánat alatt. Befeküdt az ágyba, hogy ő meg akar halni és elhívatván Vály professzor vejét, gyermekeinek ellenzése dacára végrendeletet diktált neki, melyben Móric fiát mindennemű földi vagyonából kitagadta.

[45] Eredetije Hegedüs Sándorné birtokában.

TIZENKETTEDIK FEJEZET
SZOMORÚ NAPOK

Íme a Jókai első önálló lépése, a fészekrakás, ahogy közönségesen mondják, milyen zűrzavart, feldúlást és összeomlást okozott.

Az anyja kitagadta, távollétében Petőfi az Életképek augusztus 21-iki számában leközölte a Vörösmartyhoz címzett verset, emiatt elhidegült tőle Vörösmarty és annak köre, az olvasók pedig rendre vissza kezdték küldeni az úgyis véggyengülésben levő lapot, miáltal a megélhetési alap vétetik ki a lába alól.

Jókai falusi magányából tiltakozott az ellen, hogy távollétében Petőfi közölte a verset. Petőfi erre a szeptember 10-iki számban felmondta az év végére a társszerkesztést, mire viszont Jókai szeptember 18-án válaszolt és többi közt ezt mondja: »Petőfi kíméletlen, de erről nem tehet, mert ő úgy született.«

Ezt a gerinces nyilatkozatot már Laborfalvi Róza sugallta, de ez aztán végképp szét is törte a baráti kapcsot a két halhatatlan közt, melyet az időnek már nem volt alkalma többé összeforrasztani. Így vesztette el Jókai anyját, barátját, egzisztenciáját és nimbuszát egyetlen lépése miatt.

Hiszen kétségtelenül egyenlőtlen volt ez a házasság, de bár közel hatvan év van az esemény mögött, úgyhogy más volt akkor a közfelfogás, a bűnhődés azt a fokát, mellyel a végzet Jókait sújtotta, mégis túl keménynek kell tartani.

Hiszen az anya álláspontja még tiszta; e derék, puritán jellemű tekintetes asszonynak volt oka megbotránkozni fia házasságán, akár azt vegyük, hogy színésznőt vett el, akár azt, hogy egy magánál nyolc évvel idősebb nőt, ami a rendes polgári életben is balul szokott kiütni, akár azt, hogy a leánynak leánya van; egy ok is elegendő a háromból, hogy az anya szívét összetörje. Hát még, hogy a fia ünnepélyesen ígéri a viszony megszakítását és rögtön megszegi a szavát. Bizonyára ez az utóbbi a legrútabb és a legvisszataszítóbb az egész ügyben, mert a Jókai akaraterejének gyengeségére vet világot.

Nem akarjuk mi menteni, kik azt hisszük, hogy a Halhatatlanság kapujánál virágzó ócskaruha-üzletek vannak, mivelhogy a bemenőknek túl kell adniok előbb akár hétköznapi, akár ünneplő ruháikon, pőrére vetkőzve, igazi termetükkel, igazi izmaikkal, esetleg ferdén nőtt vállukkal, szóval a maguk valódi formáiban kell ott járniok.

Nem akarjuk őt menteni azért, ami férfiatlan volt, sőt rásütjük, de a Petőfi álláspontját lehetetlen indokoltnak tartani. A barátságnak is vannak határai. Hogy éppen egy költő ne akarja elösmerni a szerelem hatalmát, az legalábbis különös. Egy Petőfi sohase ítélhet meg úgy effajta dolgokat, mint egy filiszter, vagy egy gouvernante. Jókai végre is szerelmes volt Laborfalvi Rózába és Laborfalvi Róza végre is nagy művésznő volt. A szellem birodalmában egyrangúak. Hogy öregebb volt, az igaz, de ha Jókait mégis lángra lobbantotta. Hogy félrelépett, az is igaz, de ha Jókai ezt megbocsátotta, mi köze hozzá Petőfinek?

De hogyan is maradhatott volna ártatlan e szegény Laborfalvi Róza, a természetnek ez a kedvence, ki föl van ékesítve mind azokkal a bájakkal, melyek után a férfivilág fut - és amellett oda van helyezve egy kerítés nélküli helyre, a vidéki színpadokra?

Ha kolostorban nőtt volna fel, tán a kolostor falait is ledöntötték volna érte - de a vidéki színpadokon nőtt fel. Nem a legnagyobb csoda lett volna-e, ha mégis megtartja érintetlenségét?

Nos, hát ez a csoda nem történt meg, ennyi az egész. Hiszen a csodák ritkák. De végre is, hogy csoda nem történt vele, ezért még nem lehet agyonütni. Más színésznőkkel se történtek csodák, azért mégis joguk volt nekik tisztességes főkötő alá jutni. Miért éppen csak Laborfalvi Rózának nem? A rossz világ bizonyos hajszát indított meg ellene, bizonyos bojkottszerű stratégiát. Igazán érthetetlen volt ez a közhangulat. Hiszen más esetben inkább sajnálkoznak az emberek egy leányka felett, akivel ilyen szerencsétlenség történik.

Igen egy leányka felett - de Laborfalvi Róza már 31 éves! Hát az volt az összes bűne, hogy 31 éves volt.

Úgy, de Laborfalvi Róza is csak Rózika volt még, mikor ez a hiba megtörtént és azóta, ha a pletyka beszélt is egyet-mást egy daliás grófról, ha fölhajítottak is a színpadra egy-egy gyanús bukétot egyszer-egyszer, az ő magánéletén semmi kifogásolni valót nem találhatott a legvizslább szemű páholynyitogatónő sem. (Tudvalevőleg ezek tudják a színésznők összes titkait.)

Okos, jószívű, ezt tudták róla, takarékosan él, egy cselédet tart és mégis tele van adóssággal (jele, hogy nincs senkije). Ez adóssággal, mint erkölcsi bizonyítvánnyal dicsekedett az új férj.

Most aztán mindent felkotorásztak a múltjából. Még szerencse, hogy nem sokáig hánytorgott a szegény új menyecske a tapétán, mert holmi egyebek is történtek. De azért mégis mindenki tudta, hogy az apja Laborfalvi Benke József is színész volt (különben székely nemes ember). Az anyja is színésznő: Veleszi Rácz Zsuzsánna. Arról is szerettek volna valamit tudni, de csakhamar másfajta rácok kezdték az érdeklődést lekötni.

Benke Judit Miskolcon született 1817-ben, április 8-án, hol később apja megunván a színészetet, leányiskolát nyitott. A színészet iránt korán mutatott hő vágyat s hamar jutott színpadra Laborfalvi Róza név alatt Budán a Komlóssy színtársulatnál, hol a híres Kántorné nagy diadalait színről színre látta és páratlan művészetét mohó szomjúsággal úgyszólván fölszítta. Eleinte csak kis szerepeket játszott, Náni szobaleányt a »Benjamin Lengyelországból, vagy a nyolcgarasos atyafi« című kedvelt darabban, de mikor a társulat Székesfejérvárra ment s Kántorné nem követte a vakmerő direktort, átadta szerepeit a »világszép Rózának«, ki azokban mindjárt jelentékeny sikert ért el.

Mikor 1837-ben a pesti állandó színházat megnyitották és Kántorné valahol vidéken betegen feküdt, úgyhogy szerződtetni nem lehetett, helyét itt is Laborfalvi Róza foglalta el. Déryné, aki a gyönyörű gyermeket még Miskolcról ösmerte a szülői házból, némileg konsternálva írja naplójában, hogy »senkit sem találtak alkalmasabbnak, mint az ily matronák és hősnők szerepeiben gyakorlatlan fiatal Laborfalvi Rózát«.

A közönség azonban szívesen bevette azt, hogy fiatalon matronákat játszott, de visszatetszést szült, mikor most Jókaival szemben, megfordítva, előhaladott korában a fiatalt játszotta.

Roppant igyekezettel haladt előre nagy etapokban, míg végre az elsők közé küzdte fel magát. »De volt is hozzá királyi termete, klasszikus szépsége, és azok a nagy fekete beszélő szemek« - jegyzi meg ismét Déryné… Úgy ám, de voltak is hozzá nehezen utolérhető elsők! - jegyezzük meg mi. Egy Lendvay, egy Egressy, egy Szerdahelyi. És olyan kritikusok rakták le lábaihoz az elismerés virágait, mint Vörösmarty és Bajza.

De mindegy, az anyai átok megkezdte a maga romboló útját. A piliscsabai nász után visszatért Jókai, aki ünnepelt volt, gazdag és kedvelt, becézett és irigyelt - most idegen lett és szegény, elhagyatott és reménytelen jövőjű. A lap, a fejős tehénke, bukófélben volt, nem jövedelmezett semmit, most már a felesége keresményére lesz utalva. Mert a komáromi harisnya nem fogja többé ontani a szép öreg tallérokat. Ez rettentő még gondolatnak is, kivált ha a feleség is el van

adósodva. A Petőfivel való meghasonlás elvette kedvét az írói kompániáktól. Hitelezői értesülvén a komáromi végrendeletről, egyszerre szorongatni kezdték. Komárom felől fagyasztó hidegség fújt, csak Károly bátyja írt egy rövid levelet latinul, hogyha az asszony kezébe kerülne, ne értse. Egy sor volt benne az egyetlen fénysugár a sötétségben: »Azért, hogy anyánkat megcsaltad, én tégedet soha el nem hagylak«. S tényleg nem hagyta el. Nemsokára látogatást tett náluk s elhozta azt a száz és nehány forintot, melyet Móric a múlt évben félretett irodalmi keresményéből átadott neki, hogy azt megőrizze számára.[46]

Minden rossz összejött, hogy ellensúlyozza azt a csöpp mézet, amit a házasság nyújtott. Móric megrendült, tanácstalanul réveteg tekintettel állt meg e romokon. Mihez nyúljon, mit kezdjen? A munkába temesse gondját? De milyen munkába? Regényírásba fogjon? Most, midőn a végzet bonyolítja a nagy drámát, melyben az ország minden lakosa szereplő személy? És ki olvasna most költött eseményeket, mikor a valódiak is örökös hátborzongatásban tartják az embereket?

Oly üres volt neki ez a forrongó, hüledező és megriadt város, hol mint hab a habot az egyik esemény gyorsan elmossa a másikat, hogy örült, mikor a nemzetőr ifjúság közül kíséretet kezdtek toborzani Kossuth mellé, aki az Alföldre volt indulóban, a népfölkelés szervezésére a fellázadt rácok ellen.

A legintelligensebb ifjakat keresték (ámbár kellett is azokat keresni?), akik testőrök is legyenek (ámbár kell is az Kossuthnak az Alföldön?), de legyenek esetleg szónokok is, ha ő elfárad, és amellett legyenek olyan értelmesek, hogy a »saját képében« küldhesse ide-oda szerepekben, üzenetekkel, megbízásokkal.

Jókai is vele ment erre a toborzó útra - de beszédet nem mondott, mert Kossuth ugyan el nem fáradt (de ki is mert volna Kossuth jelenlétében beszélni?), pedig gyűjtött egy egész hadsereget. Jókait ez alkalommal egy érdekes, írónak való feladattal bízta meg, hogy keresse fel a híres haramiát, Rózsa Sándort, aki százötven főnyi betyár csapattal szabadságharcosnak ajánlkozott, ha amnesztiát kap, és vigye meg neki a pecsétes menlevelet. A mindenre kiterjedő figyelmű Kossuth fölemlíté, hogy a betyárok portyázásukkal sok bajt, zűrzavart csinálhatnak az ellenségnek, másfelől pedig a becsületes alföldi nép jár jól, ha a zsiványaitól megszabadul.

Rózsa Sándor megbízottja, aki Kossuthnak a levelet hozta, elkalauzolta egy laptikán, szuroksötét éjjel, torony irányában, lápon, kukoricáson, ördögön, poklon keresztül egy tiszai füzes szigetre. A régi lovagregényekben a szemét kötik be az idegennek, akit valamely titkos helyre visznek, hogy fogalma se legyen, merre járt. Hát ez itt is meg volt, de új formában. A tiszai szigeten átvette egy zsivány, az elvitte egy lápos helyre, ahol egy másik zsivány lakott, míg végre eljutott nagy ceremóniák után a legutolsó zsivány kalauzolásával Rózsa Sándorhoz, akinek volt magához való esze, dacára, hogy nem fésülködött tükörből.

Jókai nagyra volt ezzel a megbízatással, átadta, úgymond, a menlevelet a zsiványkirálynak és beszélt hozzá annak ezentúli magasztos hivatásáról, de az csak a pipáját szítta, ásítozott és azt kérdezte: Kitől kapja ő majd a kapitányi lénungot?

Pompásan írja le e találkozást és színesen jellemzi Rózsa Sándort memoárszerű munkájában »Az én életem regényé«-ben, elfeledkezve, hogy egy jelentése lehet valahol, melyet 1848. október 31-én reggel félnyolckor az állítólagos találkozás után Félegyházáról intézett Kossuthhoz és melyben tudatja a »Teljes hatalmú országos biztos úrral«, hogy küldetésének

[46] Jókay Károly naplója.

csak részben felelhetett meg, mert Rózsa Sándorral nem bírt találkozni, minélfogva a bocsánathirdető levelet egyik emberének, Lukácsy Károlynak adta át.[47]

Ily csodálatos módon veszett el nála a valóság a fantáziában. Adatai, visszaemlékezései többékevésbé megbízhatatlanok. Az elbeszélők általában rossz historikusok, mert a képzelőtehetségen kívül, mely az *események megkorrigálója,* még a formába öntés művészete is ellenállhatatlan erővel csábítja őket áthágni a valóság határait, ha ezáltal az események megszépülnek. Még a nagy történetírók is beleesnek ily hibákba, ha sok szépirodalmi elementum van bennök, így például Macaulay a Warren Hastings esszében. Fáj neki, hogy a hálátlan Anglia igazságtalanul ítélte el a nagy államférfit, s midőn valahol a parlament naplóiban kutatva egy jelentéktelen adatot talál, hogy Warren Hastingst valamely apró-cseprő ügyben elaggott korában mint tanút sorompói elé idézi az alsóház s egy »Éljenzés« szócskát lát zárjelben a szöveg közé beszúrva, megkapja ezt a kis zárjeles szót, kidomborítja fantáziájával a jelenetet, mily mozgás támadt a ház mezőin, mikor az aggastyán belép; többen felállnak, innenonnan éljen hangzik fel, némelyek a kalapjukat lengetik - szóval ebből az egy szócskából nyájas verőfényt kalapácsol ki az igazságtalanul elítélt nagy ember életalkonyatára és jóvá iparkodik tenni, amit Anglia elhibázott - megkorrigálva a végzetet.

Jókai Pestre térvén vissza, újságának szerkesztésébe akart merülni; minden baj ellen a munka a legjobb orvosság, de rá is volt utalva a munkára, mert a mozgalmak szétszórták az írókat, ki a táborban volt, ki valami hivatalban ült, de a folyton bonyolódó helyzet őt is minduntalan kizavarta íróasztala mellől, hol az őrségre kellett mennie egész éjjel razziát tartani a csavargók közt, hol a horvátok ellen készülő sáncmunkához rendelték a katonaságnak segíteni. Mozgalmas, az idegeket folytonos feszültségben tartó események nyomon érték egymást. Lamberg gróf megöletése rémes szenzációt teremtett a fővárosiaknak. Egész éjjel verték a dobot a nemzetőrök s szepegve várta a lakosság, hogy a katonaság megkezdi a város lövetését.

Majd megint Kossuth küldte el Csernátony Cseh Lajossal kettőjüket Bécsbe, üzenettel a bécsi forradalmi kormányhoz, hogy akadályozza meg a rendelkezésére álló csapatokkal Jellasicsnak közeledését Bécs felé. Oda ugyan hiába mentek, mert a bécsi forradalmi kormány ugyancsak nem parancsolt már akkor senkinek, a fejetlenség káoszában fetrengett, de azért csak Csernátony járt hiába - mert Jókai e visszaemlékezések nyomán írta meg évek után »A kőszívű ember fiai«-nak Bécsben lejátszódó epizódjait.

A bécsi út után, bár az idő nem volt rá kedvező, mégis regénybe kezdett az Életképekben, a »Szomorú napok«-ba. A cím ráillett a mostani napokra, hanem a tartalmat tapintatlannak találták a helyzethez, a félvidéki tót nép gazságát festvén a regény a nagy kolera idejéből - holott ez idő szerint éppen a tót nép mutatott rajongó lelkesedést a magyar ügy iránt. Többen kifogásolták a regényt, sopánkodva, hogy meg találnak a tótok sértődni… No, bizony gyengén állhatott már a dolog, mikor a szegény tótocskák érzékenysége is faktor lett.

---

[47] Teljes hatalmú országos biztos úr!

Rózsa Sándor amnesztiáját kézbesítettem. Eljárásom kissé divergált a vett utasítástól, de a körülmények, úgy hiszem, igazolandják. A kérdéses hadnagy jelen nem létében a bocsánathirdető levelet Lukácsy Károly első őrmesternek adtam át, mint ki ez ügyben maga legtöbbet fáradozott, azon utasítással: hogy rögtön keresse föl Rózsa Sándort s a kérdéses föltételeket tudtára adva rögtön indítsa meg már 280-ra szaporodott csapatjával rendeltetése helyére, stb.

Alázatos szolgája,
Jókai Mór.

Jókai félbenhagyta a regényt, de talán nem a tótok miatt és még kevésbé, mint maga jajdul fel később egy hazafiúi frázisban, mert a nagy nemzeti bajok közt cserben hagyta a fantáziája. Volt arra számos ok. Nevezetesen az Életképek beszüntetése előfizetők hiányában elkerülhetetlenné vált, mindegy volt tehát, hogy a harmadik folytatásnál szünteti-e be a regényt vagy az ötödiknél. Hatodik szám már úgy sem jelenik meg.

E súlyos helyzetben minden omlott-bomlott; vesztett csaták hírei érkeztek, Mészáros hadügyminiszter elfátyolozott hangon jelenté az országgyűlésen: »Szeretnék pincéből szólani, hogy ne látszassék arcom pirulása.« A lakosságot megdermesztette a félelem. Amilyen könnyen buzdult, éppen olyan könnyen kétségbe is esett. Egy-egy nyert csetepaté után Európát akarta földarabolni, vesztett csata azonban egyszerre kiölte belőle a remény utolsó szikráját is. Ez az elkényeztetett városi közönség mindig a két véglet közt himbálózott.

Most csupa Hiób-hírek jöttek. Jókai maga is fölkiált: »Senki se voltam már. Ha van valami a világon, ami még a semminél is kevesebb, az egy férj, akinek a létezése a felesége jóvoltából áll fönn.«

Érezte elhagyottságát, a szegénység nyomasztó erejét, egyedül állott, sokszor volt azon a ponton, hogy hazamegy Komáromba, anyja lábaihoz borul és otthon marad. És még mindig romlott a helyzet. A Nemzeti Színházba se járt senki. Néha alig öten-hatan jelentek meg az előadáson, világos immár, hogy az előadásokat meg kell szüntetni. Most már a felesége egzisztenciája is kétségessé vált, most lett csak szegény ember, mert most már meg sem szökhet mellőle.

Egy kis szerencse mosolygott rá. A Pesti Hírlap szerkesztője, Csengery Antal kormányhivatalt vállalt s a Heckenast és Landerer cég Jókait szerződtette szerkesztőnek újévtől kezdve. Szép pozíciónak látszott, de hol vegyen hozzá írókat? A Pilvax-asztalt, ahol piaca volt az ilyennek, ugyancsak elsöpörte a politika és a háború. Az egyes szereplő nagy embereknek ez idő szerint lapjuk van. Akkor nem telt mindenkinek külön lap, de egy-egy külön írója majd mindeniknek volt és azt magával vitte. A Pilvax-asztal néptelen volt, az aggódó cívisek itták körülötte a krampampulit esténkint. Jókai úgy segített magán, hogy már decemberben kezdte írni a Pesti Hírlap cikkeit, hogy újévkor egy kis készlettel foghasson a szerkesztéshez. Ez volt a »Szomorú napok« félbeszakításának valódi oka.

Eközben a móri csata váratlanul eldöntötte Pest sorsát és a Pesti Hírlapét is. A főváros most már nyitva maradt az ellenség előtt s páni félelem fogta el a lakosságot, kivált mikor kiszivárgott, hogy az országgyűlés biztonság okáért Debrecenbe akarja áttenni székhelyét.

Az év utolsó napja volt, csikorgó hideg idő. A régi Vigadó zúzmarás ablaka mögött tanácskozott az országgyűlés. A tárgyalás benyúlt az éjszakába, künn izgatott tömegek várták a határozatot. Végre valamivel tíz óra után oszlani kezdett a ház. »Mi történt«? - kérdék. »Debrecenbe megyünk« - újságolták a teremből kiözönlő képviselők. A határozat futótűzként járta be a várost, mely mint a fölpiszkált hangyaboly mozogni kezdett. Éjnek évadján népesekké váltak az utcák. Az emberek lótottak-futottak, csomagoltak. Ahány szekér és ló volt, az mind előkerült most. A Vác, Kerepes és Üllő felé vezető úton éjfélkor már ezrével húzódtak a szekerek, hintók és mindenféle járművek a térdig érő hóban, telve menekülőkkel. Jókai a képviselők nappali tanácskozásából sejtette a határozatot s már a délután folyamán kölcsön kért Pállfy Alberttől száz forintot, becsomagolta legszükségesebb holmiját, hogy a kormánnyal együtt menjen Debrecenbe. Jókainé még maradhatott volna, de ő is követni akarta férjét. Már este tizenegykor kimentek az indóházhoz, de málháikat el nem fogadták a vasútra, mely különben csak Szolnokig volt akkor kiépítve, azt adván okul, hogy a poggyász-szállító kocsik az állam holmijának vannak fönntartva. E holmi nemsokára meg is érkezett. Közte volt

a bankónyomtató-prés is, melyet a Kossuth-család málháival hoztak ki egyszerre. Ilyen szerszámmal útiköltség nélkül is élvezet lehet utazni. De lesz ennél még becsesebb holmi is a vasúton. Most vesz le egy ládát egy kocsiról két zúzmarás bajuszú katona s a láda mellől Bónis Samu száll le, nagy asztrakán sapkáját egészen lehúzva a fülére. Ebben a ládában a szent korona van. Percenként sereglenek zászlós urak, főrendek, képviselők családjaikkal. Az indóház megtelik sokasággal, ember ember hátán hullámzik. Mekkora vonatnak kellene annak lenni, amely ennyi embert elszállítson! Egy gép nem bírja meg. Kevéssel éjfél előtt megérkezik Kossuth családjával. A kisfiúk farkasprémes szürke bundát viselnek, Kossuthné előkelő tartású, szigorú tekintetű úrnő, ki nyugodt, finom mosollyal fogadja a köszönéseket. Kíséretükben Duschek miniszter van, egy komorna, egy inas és gouvernante.

A vendéglős, minthogy Szilveszter estéje van (mily vidám dévaj éj más alkalommal), az ősi szokáshoz képest grogot szolgál fel az előkelő utasoknak. A fiúk álmosak, elutasítják a grogot. Vilma kisasszony szívesen elfogadja és egy pár kanálnyit iszik. Kossuth gondolkozva jár fel s alá az elsőosztályú váróteremben s jelentéseket fogad, parancsokat ad ki. Láthatólag nyomott hangulatban van. Néhány népképviselő legott udvart képez körüle. A grogot Kossuth is átveszi a hajladozó kocsmárostól, ki érzi a pillanat fontosságát, amely neki a sors által nyújtatott. Kossuth hozzákoccintja poharát a képviselőkéhez, a Duschekéhez. Az óramutató átlépi az öreg esztendő mezsgyéjét s a következő percenete már 1849-re esik. »Adjon az isten jobb esztendőt a hazára« - mondja a szónokok szónoka és szürcsöl a párolgó italból egy pár kortyot, aztán leteszi szórakozottan és ott felejti, mert száz emberrel kell beszélnie, száz dolgot eligazítania. De mégis lassan megy minden a kisded pályaudvarban. Egész hajnali három óráig kell várni, míg a vonat elindul. A személyek egy része is visszautasíttatik, a poggyász pedig mind ott marad bizonytalan ideig, míg sorra kerül. Így a Jókaiék poggyásza is, melyet Szolnokon fognak megvárni. Itt is bevárhatnák még, hiszen Windischgrätz herceg még messze van, de már türelmetlenek, ég a lábuk alatt a föld. Gertrudis fiatal férje karjába kapaszkodik és a világot jelentő deszkákat elhagyva, felszáll egyikébe a harmadik osztályú vagonoknak, mert egy Rothschild is csak ilyeneken utazhatnék most; az első- és másodosztályú kocsikat Kossuth Lajos és környezete, valamint az országgyűlés két házának notabilitásai töltvén meg.

Szolnokon napokig vesztegeltek Jókaiék, tizedmagukkal lakván egy szobában, köztük Szilágyiné, Bulyovszky Gyula anyósa, kinek a málhája szintén visszamaradt a pesti indóházban. Minden vonathoz kimentek, de biz azt egyik se hozta, katonákat és hadi cikkeket szállítván folytonosan. Az első egy-két nap csak gond a poggyászvárás, de harmadik nap már életszükség a fehérnemű, negyedik-ötödik nap pedig megsemmisül nélküle az úriember. Jókai hatodnapra keserű elszántsággal jelenté ki, megunván a kétségbeesett asszonyok sopánkodását hallgatni, hogy elmegy Pestre és ha térdig koptatja is a lábát érte, elhozza a poggyászukat.

El is indult, de a ceglédi megállónál a szembejövő vonaton megpillantja Madarász József képviselőt, kivel, minthogy a két vonat megállott egy percig, szót válthatott. Elmondván, hogy Pestre megy a színésznők poggyászát megkeresni, Madarász figyelmeztette, hogy azt nem ajánlhatja jó szívvel, mert Windischgrätz már Budán van és a fehérnemű helyett könnyen csak nyakravalóhoz jut, mert a herceg éppen nem tréfál a skriblerekkel -, ami pedig a színésznők málháját illeti, az alkalmasint a vonaton van; mire Jókai megértvén a circumstanciákat, egy perc alatt átugrott a másik vonatra, amelyen csakugyan megtalálta a poggyászt. Így aztán visszaérkezvén Szolnokra, még aznap egy gyékényes szekeret fogadtak és megindultak a kálomista Róma felé; velük ment Szigligeti Ede is, aki, mint Jókai írja, szintén nem volt hajlandó Pesten bevárni a Windischgrätz herceg kritikáját »II. Rákóczi Ferenc fogsága« felől.

Keserves út volt ez a 20 fokos hidegben, városi embereknek, az akkori vendéglők mellett, szalonnán, túrón táplálkozva, néhol az se volt, mert a menekülők mindent fölettek, fűtetlen

szobában hálni, néha szalmán, mert ágynemű se jutott. Valóságos megváltásnak tartották, mikor végre egy örökkévalóság után a gyékényes szekér megállhatott Debrecenben a városháza előtt s a csontig átfagyott Jókai leszállhatott, lakás iránt tudakozódni a főbírónál, aki egyszerre kicsiny úr lett Debrecenben, megtelvén a város nálánál nagyobb urakkal, hatalmas államférfiakkal, akik valamennyien parancsolni akartak valakinek.

Éppen volt még egy lakás Dudás szűrszabónál a Nagy Péterfia utcában, pedig ugyancsak nehéz volt kapni; egymásra licitálva kapkodták el a napok óta érkező úri népek. Bizony sokat ért most egy debreceni ház és keveset ért egy pesti. A lakás egyetlen szobából állt, mégis húsz pengő forintot kellett érte leszúrni egy hónapra. Itt rendezkedtek el Jókaiék; volt a szobában egy belül fűtő kemence, annak a tüzénél főzött Jókainé, miután beszerezvén a főzőeszközöket, férj uram maga ment ki reggelenkint szatyorral a szatócsoktól és a kofáktól bevásárolni az élelmicikkeket. A piacra járásnak több hasznát vette később, mint a politikusok körül való kuncsorgásnak. Életelevenen beállítani a kofákat és vevőiket regényeibe, itt tanulta.

Idilli élet lett volna ez két romantikus lélek számára például a Senki szigetén, de még Debrecenben is, ha a gond nem veszi el a menyecske főztjének pompás ízét. A gond, hogy a Pálffy Alberttől kölcsön vett száz forint szédületesen fogy és más pénz nem mutatkozik. Jókainé nem kap most fizetést, Jókainak pedig semmi foglalkozása sincs. Az egyetlen Nyáry Pálban bízott, ki Schodelné útján jó embere, sőt távoli rokona. Unalmában minden nap ellátogatott hozzá, egy szobában lakott Patay Józseffel. Két íróasztal volt a szobában, egyszerű fenyőfából (be se volt festve). Az egyik, amelyiknél Nyáry Pál ült, volt a belügyminisztérium, a másik asztal, a Patayé, volt a közlekedési minisztérium. Ha sok írni valójuk akadt, akkor befogták Jókait is, tehát hol a közlekedési, hol a belügyi minisztérium személyzete volt, de fizetést nem kapott sem az egyiktől, sem a másiktól.

Nemsokára azonban Nyáry Pál csakugyan kenyérbe tette, reá bízván 150 forint havi fizetéssel a hivatalos Közlöny szerkesztését, melyet Gyurmán Adolf, a »forradalom viperája« látott el eddig mérgezett nyilakkal. A nagy tisztesség és a százötven forint egyszerre lázas örömre gyújtotta a Dudás uram lakóit. Jókainé kivette Dudáséktól a fele konyhát és fele takaréktűzhelyet, sőt szolgálót is fogadott, mert most már az úr nem járhatott ki a piacra, pékhez, mészároshoz, politikát kellett csinálnia, mégpedig a Nyáry Pál ízlése szerint.

Hiszen nem is volt az rossz ízlés. Nyáry Pál egyike az elmúlt század legjobb koponyáinak, hatalmas judicium, éleslátás, praktikus világnézlet és az igazság rendületlen szeretete jellemezték, oroszláni tekintet a haragos szemöldök alatt, de a szív egy bárányé. Aki nem ismeri Nyáry Pált és életét, annak nincs fogalma arról, hegy kis pozíción mekkora naggyá lehet valaki.

Bizonyára könnyű lett volna őt vakon is követni, ha nem lett volna már ekkor minden út veszedelmes, mert a nagyok útjai már ekkor nagyban divergáltak. Ahány, annyi felé húzott. Gyűlölték egymást. Irigyelték ezt, féltek emettől. Nem kellett ide már Windischgrätz, se a Miklós cár segítsége. Bent volt már a legyőzhetetlen ellenség, a viszálykodás a magyar urak közt.

Jókait nem lehet se dicsérni, se gáncsolni a cikkeiért, neki nem voltak erős meggyőződései. Egy nagy gyerek volt, semmi egyéb. Tavaly még Petőfi tutélája alatt radikális, a legvörösebb vörös, ami csak lehet, most a mérsékelt Nyáry tutélája alatt, megtöltve annak eszejárásával, egy bölcs aggastyán higgadtságával kezdi működését a Közlönyben. Cikkei szakasztott azon a hűvös magaslaton tárgyalják az izzó kérdéseket, mint ahogy azokat ma, ötven esztendő után látjuk és kívánjuk megítéltetni. A nemzet nem az uralkodó ellen küzd, írja, hanem a reakció ellen; a nemzet nem támad, csak védekezik. Legyen bárki a kormányon, aki alkotmányos

szabadságainkat nem bántja, mi helyet adunk neki mindjárt -, enélkül pedig soha. Ezek a Közlöny vezércikktémái.

Ezek a nézetek arra a kis csoportra vallanak, melyet közönségesen »Kazinczy-körnek« neveztek. Ide tartozott Csányi, Nyáry, Kazinczy Gábor, Szemere Bertalan, Patay József, Kovács Lajos, Klauzál, b. Kemény Zsigmond, szóval a mérsékeltek, az »okos emberek«, akiket még tavaly Sükeyvel lehurrogattak, hogy »nem kellenek ilyenkor«. A cikkeket legnagyobb részt Kovács Lajos és Kazinczy Gábor írták.

A többség, az engesztelhetetlenek, a szakításra törekvők, a vérmesek, a felbőszültek és a hazardőrök, felháborodva olvasták a cikkeket. Micsoda sárga-fekete limonádé ez? A Gyurmán vitriolba mártott tolla után micsoda visszaesés? Mit akar ez az ember? Ki van mögötte? Titkos célzatokat kerestek s egy könnyen benépesíthető hátteret kanyarítottak a cikkek mögé. Ohó! Hiszen ott valamit főznek. Hiszen ezek békét akarnak. Összesúgtak, kieresztették kalitkájából a gyanút. Elhomályosult tekintetükkel látni vélték a bécsi kezet.

A Pálffy Albert radikális lapja, Március tizenötödike, hevesen megtámadta Jókait és a szerkesztő gyerekes módon rögtön visszakövetelte a kölcsön adott száz forintját. Jókai hüledezve látta, hogy egyszerre milyen nagy port vert fel. Kétségkívül gyenge politikus és felületes újságíró volt, de bizonyos tulajdonságai a publicisták fölé emelik. Jelszavakat tudott kidobni a közönség közé s egy sikerült jelszó többet segít mázsaszámra menő bölcs érveknél. Egy ötlet, egy bonmot megöli a legfönségesebb beszédet és megállítja a legdühösebb rohanó tömeget. Láttuk e fiatalembert a Lederer-féle macskazenénél, mikor azt mondja a Lederer vesztét kívánó népnek: »A hazáért könnyű meghalni, de nehéz ölni«. Láttuk a Landerer-nyomda előtt, mikor szakadó esőben letéteti a tömeggel az esernyőket. Az ilyen embernek az elmeszikrái veszedelmesek, ha rosszra használja. Azért hát vigyázni kell, hogy olajat csöppent-e a tűzre, vagy oltó vizet. Hát ez bizony most vizet csöpögtet, még pedig tiszta vizet. A képviselők pro és kontra foglaltak állást, már ti. azok a néhányan, akik csinálták a dolgokat. Mert a többi jóízűen kártyázott éjjel és nappal a Fürdő vendéglőben és nem olvasta a Közlöny cikkeit. Mindegy, azért ők is hallani fognak róla, mert hát ebből interpelláció lesz a házban. Hiszen fontos eset ez, mert Nyáry ellen megy az éle. Már pedig ez idő szerint nincs sürgősebb dolog az országban, mint Nyáryt és társait összetörni. Igaz, hogy Pesten derűre-borúra löveti és akasztja a mieinket Windischgrätz herceg, de az messze van és itt is csak mozogni kell. A cikkek ügye tehát az országgyűlés elé kerül. A február 10-iki ülést egészen kitölti ez a kérdés. Madarász László nagy kedvteléssel látszik utat egyengetni annak a bizonyos kis gépecskének, mely a francia forradalmat a világ legszomorúbb látványává tette. Mintha nem eléggé fogyna a magyar a csatatereken és a Károly-kaszárnya udvarán. Egy nap marciális törvényeket sürget Madarász László a meg nem jelent képviselők ellen, most Nyáry Pált és társait szeretné eltenni láb alól. A ház hangulata neki kedvez. A ház hangulata Jókai-ellenes. Bár Jókai személye csak az a bizonyos fogpiszkáló, mely az elítéltetés okául szolgáljon. Nyáry Pál védekezését ingerülten hallgatják vagy nem is hallgatják, zajjal és ellentmondásokkal van megszaggatva. Február 12-én Kossuthnak is nyilatkoznia kell; ékesszólásával, találó érveivel lecsillapítja az ingerültséget; nyilatkozatának az a veleje, hogy a kormánynak semmi köze a cikkekhez, a szerző aláírta nevét, akinek kifogása van, végezzen vele. Mindamellett »ad audiendum« idézte magához Jókait, ki meg is jelent a kitűzött órában a városházán, hol Kossuth székelt.

Kossuth, kit pedig azzal gyanúsítanak immár, hogy meg akarja magát koronáztatni, igen egyszerű módon él és viselkedik. Egész nap íróasztalánál ül, levelez, fogad, intézkedik, rendeleteket fogalmaz, gyorsan ebédel s rögtön visszatér a munkához. Egész szórakozása abból áll, hogy kétszer hetenkint whistet játszik. Gróf Esterházy Mihály a »játékmester«, rokonszenves partnerek összehívásával van megbízva a kijelölt estékre. Nagy kitüntetés, akit

partira meghínak. A kitüntetések közül ez pótolja az »arany gyapjút« a királytalan királyságban. Egyébként semmi fény, semmi ceremónia nem jelzi, hogy az ország leghatalmasabb embere ott lakik. A debreceni főbíró is nagyobb flanccal kezeli a közhatalmat. Jókait nem jelenti be lakáj vagy sima képű titkár, kopogtat az ajtón és a patriarchális »szabad«-ra benyit Kossuth szobájába, melynek falait különféle színű gombostűkkel kiszurkált térképek borítják. Jókai részletesen írja le ezt az audienciát, de az ő előadását, okulva egy pár eseten, nem fogadhatjuk el készpénznek. Kossuth úgy látszik nem fektetett nagy súlyt a cikk-dologra, bár nem helyeselte a békésebb hangok pengetését, de nem is helyeselhette, mivelhogy inkább a közönség feltüzelése, mint józanítása állott a hadviselés érdekében. Az ő szemében már el volt vetve a kocka. Neki már nem volt visszatérése. A nemzetnek még lehetett. De akarhatta-e ő azt, hogy a nemzet ne vele menjen? Hiszen csak ember volt.

Annyit tudunk biztosan, hogy az ad audiendum nem volt valami dörgedelmes jelenet. Kossuth azt a kérdést intézte, hogy ki sugalmazta a cikkeket? Jókai természetesen nem vallott Nyáry Pálra. De ez nem is lett volna igaz. Sugalmazásról szó se lehetett. Nem is kellett őt sugalmazni, nagyjából olyan volt, mint a fonográf, aki legutoljára beszélt bele, annak a hangját adta vissza - csakhogy jobban. Jókai ügyesen védekezett a Kossuth beszédjeiből vett idézetekkel (aki annyit beszélt, annak a beszédjeiben mindent találni), mire azzal bocsátotta el, hogy folytassa ezután is a szerkesztést, de legyen egy kicsit forradalmibb és beszélje meg cikkei témáját báró Jósika Miklóssal, aki a honvédelmi bizottmány és így a kormány tagja volt és a közoktatásügyi tárcát vitte.

Mindez idáig szerencsésen ment és ki tudja, miként végződik, ha Jósika rossz modora és kategorikus kijelentése, hogy csak olyan cikke mehet le a nyomdába ezentúl, amit ő előzetesen elolvas és helybenhagy, az ő bárányelkét is lázongásba nem hozza. Nyomasztó, sőt reménytelen anyagi viszonyai közt talán elfogadta volna ezt a föltételt egy más politikustól, egy laikustól. De Jósika egyúttal író volt. És, Jókai azt is érezte, hogy nálánál kisebb író. No, mármost hogy egy kisebb író cenzúráján menjen át egy nagyobb író elmeszüleménye, ez sok, olyant még Torquemada se gondolt ki, akkora türelmet és önmegvetést krónika föl nem jegyzett. Jókai még aznap benyújtotta lemondását a Közlöny szerkesztéséről, persze a felesége helyeslésével. És most már megvolt a fél takaréktűzhely Dudáséknál, de nem volt rajta mit főzni.

Nem volt egyebük, mint egy kosztosuk, a kákabélű Farkas János kormánytanácsos, aki a fejébe vette, hogy ő a Jókainé kosztján fog kitelelni s ezért az akkori debreceni árak szerint hatvan forintot fizetett havonkint, de a bort napról-napra maga hozta a köpenyege alatt. E hatvan forinton tengtek-lengtek valahogy kis ideig, mert tudni lehetett, hogy Nyáry Pál nem abból a fából van, aki a maga embereit könnyen elhagyja.

Egy nap indítványba hozta a minisztertanácsban, hogy adják ki azoknak a színészeknek a fizetését, akik a kormányt Debrecenbe kísérték. Jósika nem ellenezte, Patay meg éppen javasolta. Kossuth ugyan közbeszólt némi bosszúsággal: »A komédiások az utolsók«, de miután a takarékos Duschek is hozzájárult, több ellenvetést ő se tett. Hisz úgyis ott volt a bankóprés…

…De a Jókai bajai ezzel még korántsem szűntek meg. A debreceni mérsékelt pártot mind jobban-jobban kezdték Madarászék piszkálni, szorongatni, kivált a Március 15-ben Pálffy intézett erős támadásokat. Nyáryék belátták, hogy orgánumra volna szükségük, mire megalapítá Jókai a debreceni Esti Lapokat az ő biztatásukra ugyan, de a saját szakállára. Az első szám február 22-én jelent meg azzal a programmal, hogy a megtámadott hazát és a 48-iki törvényeket megvédje a külellenség és a *túlzók* ellen. A lap szenzációt okozott. Mindjárt az első számból, melyet elejétől végig maga Jókai írt meg, elfogyott ezer példány e minthogy fele

bevételre voltak szerződve Csáthy nyomdásszal, az ötven forint jövedelemből huszonöt forint jutott Jókainak, huszonöt a nyomásért. »Ha ez így megy - mondá Csáthynak Jókai -, ezentúl két bankóprés lesz Debrecenben«. Hát úgy is ment, a közönség, melynek mindig nagy delicia, ha a hatalmasokat csipkedik, ha nem volt is a Nyáryék pártján, kapkodta az újságot. De az ellenpárt se pihent, a radikális lapok beteges rángatózással marták Jókait, illetve a csoportot, mely Jókait és lapját támogatta. Különösen Madarász László, a rendőrminiszter, égett kiolthatatlan gyűlöletben irántuk, ő lévén az Esti Lapok stichblattja. Halálos párbaj folyt itt, ösztönszerűleg érezte mindenki, hogy a felek közül egyik a fűbe harap. De melyik? Nem az, amelyiknek nincs igaza, hanem alkalmasint, amelyik ügyetlenebb vagy amelyik tisztességesebb. A sajtó piszkolódásai, gyanúsításai csalhatatlan mód, de lassú, s ha a támadó félnek sok tarka macskája van, akkor egy kicsit bizonytalan is. Madarász tehát taktikát változtatott. Eddig a kicsinyeket üldöztette lapjai által, hogy a Nyáry Pál táborát szétrobbantsa, de miután ez nem sikerült, elhatározta, hogy egyenesen Nyáry Pálra utazik. Az anyaméhet kell kiölni és szétmegy a raj.

Ebből az időből datálódnak azok a sablonos alakok, sánta, púpos emberkék, nagyszakállú rongyos zsidók, kik kifúrt mankójukban vagy valami köntösükre vetett foltban tudósításokat hordozgattak a mindenható rendőrminiszternek az ország minden részéből, ellenség mozdulatairól és egyéb dolgokról. Sok krónika beszél ezekről. A fürge Madarász László igen jól tudta, hogy a kezében levő szakmából mi mindent lehet okos embernek csinálni. E sifrirozott vagy nyílt tudósítások közül sok volt a »doma robiensis«,[48] melyeket vagy a maguk, vagy a rendőrminiszter kedvéért otthon készítettek a »flamingók«.[49]

A március 7-iki minisztertanácsban nagy jelenetet inszcenírozott egy ilyen kifúrt botban érkezett tudósítással a miniszter polgártárs, ki magát Robespierre-nek képzelte. Halotti sápadtság ült ki az arcokra, midőn a kínos leleplezést tette, hogy egy tudósítást kapott Pestről, megbízható, kipróbált kézből, mely szerint Schodelné énekesnő (Nyáry Pál többször említett barátnője) mindennapos vendég Windischgrätz herceg szállásán. E fölfedezés drámai erővel hatott a jelenvoltakra. Ez nagy dolog és tisztán, világosan áll. Minden szem Nyáryra szegődött. Mert ha Schodelné a Windischgrätz szállásán bennfentes, akkor titkokat szállít neki s ezeket a titkokat akkor a magyar hadállásokról és intézkedésekről Nyáry Pál küldözi Schodelnének, minélfogva a békésre hajló hangulatáért már eddig is gyanús Nyáry Pál hazaáruló.

- Mi van ebben a dologban? - kérdé zordon arccal, a kínos csendet megszakítva, az elnöklő Kossuth.

- Az van benne, hogy nem igaz, - felelte Nyáry, nyugodt oroszlántekintetét végighordozva a teremben.

- De a tudósítás…

- Ostobaság - vágott közbe Nyáry, egy kicsit röstelkedve -, Schodelné velünk egyszerre jött Debrecenbe és azóta is itt van mindig.

- De hogy én erről nem tudok? - csodálkozott Madarász László.

- Mert nem jelentkezett szállásért a városházán, mint a többiek, hanem egyenesen Buzás Pál öcsémhez szállt, akinek itt háza van.

---

[48] Kossuth tréfás szavajárása az olyan dolgokra, melyek *otthon készültek,* például külföldi tudósítások vagy hadi jelentések. De applikálta ezt a flancolásra szánt tárgyakra is, párizsinak kiadott női ruhákra, otthon készült külföldi borokra stb.

[49] Így gúnyolták a rendőrminiszter tisztviselőit nagy vörös strucctollaik miatt.

- És hogy te nekem erről nem szóltál? - csóválta a fejét Kossuth, de már csak féltréfásan.

- Azért titkoltam el ittlétét - felelte Nyáry Pál egyszerűen -, hogy megtehessem múltkori indítványomat a színészek fizetése dolgában, mert ezt csak úgy tehettem, hogy Schodelné abban ne részesüljön.

Madarászt e nagy felsülés nemhogy megakasztotta volna, sőt még élesebb támadásokra tüzelte, különösen Jókaira uszítá lapjait, melyeknek sikerült is meglehetősen felingerelni ellene a politizáló köröket, kikiáltván őt hazaárulónak, ami akkoriban nem volt kellemes, mert a vésztörvényszék nem tréfált és »elhamarkodott lépései« sem estek valami erősebb kritika alá. Éppen március tizenötödike volt, évfordulója a tavalyi dicsőségnek, mikor ez a gyalázó titulus rázúdult. Tavaly ilyenkor ezernyi torok éljenezte Pest utcáin, most összesúgtak mögötte a cívisek, a hivatalnokok, a képviselők: »ott megy az áruló; főbe kellene lövetni, mégis rettenetes, hogy így szabadon hagyják ezek a puhányok.« Jókai, ki Ikaroszként szállt följebb-följebb az Esti Lapokban a békegalamb testéhez enyvezett szárnyaival, most egyszerre meghökkent. Érezni kezdte, hogy veszélyben van. Látta, hogy Madarász semmitől se riad vissza. Kossuth sem titkolta ellenszenvét irányában. Dermesztő hideg fújt rá mindenünnen. Babona fogta el. Az anyai átok sötét szárnyain vitte őt az elzüllés, a romlás vagy még valami végzetesebb felé. Menekülésre gondolt e rettenetes napokban. Éppen Debrecenben járt egy tavalyi pajtása, Vasvári Pál, az megsajnálta és el akarta innen vinni a szabadcsapatjához kapitánynak a mócok ellen, de a férfias lelkű Laborfalvi Róza ellenszegült, mikor Jókai előadta a szándékát, hogy így-úgy megunta a tintával való vitézkedést, ő is odamegy a golyók, fegyverek elé, ahol az igazi helye van most egy igazi férfinak, a mélyen látó asszony rápirított: »Móric, te félsz!«

A megpróbáltatásnak e keserves óráiban kezdett elétűnni ennek az okos, higgadt és jellemes asszonynak értéke. Milyen szánalmas alak lett volna nélküle az elpárolgott redaktor. Ő öntött bele lelket és harci kedvet. Jó volt most az érettebb higgadtság. Egy fiatal szerelmes asszonyka a mézes év első felében bizonyára azt mondta volna: meneküljünk innen, ő azt mondta: egy tapodtat sem mégysz, megküzdesz ellenségeiddel, vagy elesel, vagy győzni fogsz, harmadik »vagy« nincs. Ő jól tudta, hogy a Jókai védelmezői még elég hatalmasak, az is tisztán állt előtte, hogyha Jókai most kitér a harc elől, akkor semmi jövője nincs; a gyámoltalanságból nincs feltámadás, a sírból legalább meg van ígérve. De Jókai még győzhet is.

Az asszony szuggerálja, lelkesíti, úgyszólván hipnotizálja az élethalálharcban, mely most kettejök közt megindul: a toll és a hatalom embere közt. A toll embere puha, ingadozó, szelíd, megfélemlíthető, ellenben a hatalom embere vakmerő, irgalmatlan és furfangos. A harc hát egyenlőtlen. De a golyók egyformán öldöklők. Jókait hazaárulónak vádolja ő, őt meg azzal vádolja Jókai az Esti Lapokban, hogy a Zichy-féle kincsekből ellopta a gyémántokat. Nagy konsternációt okoz ez a rettenetes vád a népszerű miniszter ellen. Szinte égnek mered az emberek haja-szála. Madarász László, mint a megsebzett vad, rohamra készült; egy törvényjavaslatot fogadtatott el lázas gyorsasággal a pártjával, mely szerint halállal büntetendő mindenki, akire gyanú van, hogy az ellenséggel cimborál. E guillotine-ízű javaslatnak az volt nyilvánvaló célja elsősorban, hogy Jókait eltegye láb alól. De éppen a vérpad faragásakor annak forgácsai közt érte utól a Nemezis.

Az Esti Lapok közleménye a gyémántokról, mielőtt ott kipattant volna, közsuttogás tárgyát képezte politikai körökben. Gróf Andrássy Manónak, kinek remek karrikatúrái maradtak fenn ebből az időből, egy torzrajza már cirkulált a képviselők közt, mely Madarász Lászlót ábrázolta orángutáng alakjában, fején tollas kalábriai kalap, jobb kezében »forradalom« feliratú zászló, a balban guillotine, míg a két alsó kezével egy »Zichy« feliratú ládából gyöngyfüzéreket emelget ki. De ez mind nem volt komoly dolog. Az emberek csak olyanok voltak akkor is, mint mindig, óvatosak. Mosolyogtak a képen, fejet csóváltak a pletykán, de ezzel vége is volt,

sok ember titka maradt. De a nyomtatott betű már nagy lárma, azt nem lehet többé megállítani. Madarásznak tennie kellett valamit. Kínálta a ládákat Duscheknek, az nem vállalta, mert a ládákról le voltak a pecsétek szaggatva, jele, hogy fel voltak valamikor törve.

Most már az országgyűlés is foglalkozott velök. A Kazinczy-kör (hogy ne kelljen békepártnak nevezni, mert az nem volt) a ládák felnyitását követelvén, Madarász ezt úgy vélte elsimítani, hogy maga nyújtott be javaslatot a »tartás közben el nem tartható tárgyak«[50] elárverezésére, miáltal a ládák felnyitása e célból látszott elrendeltetni. Ez elmérgesedett viszálykodások a kabinetben és az országgyűlésen elkedvetlenítették Kossuthot, kitért előlük azzal, hogy a Tisza melletti táborba ment szemlét tartani. De a rendőrminiszter ráküldött emberei, mert a megszorult róka minden utat megpróbál, még itt is ingereltek az Esti Lapok ellen s néhány nap múlva a táborból küld sürgönyt Nyáry Pálnak azzal az értesítéssel és paranccsal, hogy - Klapka seregében nagy az elkeseredés, különösen a táborkarnál, az Esti Lapok ellen, mely az ellenséggel való kiegyezésre s a hadsereg elárulására izgat - minélfogva azonnal indítsa meg a szigorú vizsgálatot.

Bizony gyengén állott volna már e percben a Jókai szénája, ha Kossuth nem szigorú tisztelője a formáknak, úgyhogy ami belügy, azt a belügyminiszterre bízza még akkor is, ha elfogultnak tartja -, így aztán a Jókai feje a Nyáry kezében csak olyan biztos volt, mintha az édesanyja ölében lett volna.

Megmutatta Kossuth sürgönyét az Esti Lapok híveinek, mire elhatározták, hogy Klapkát fel fogják világosítani a vád alaptalanságáról. Jókai legott összeszedte az Esti Lapok megjelent számait, kérve a tábornokot, méltóztassék átnézni és kijelölni, melyik számban van hazaárulás és hadsereg elleni izgatás?

Mily isteni naivitás kellett ahhoz, hogy valaki ilyen lappaliával szuttyongasson meg egy harcoló hadvezért, ki hadra kel, lóháton ebédel, táborban alszik a köpenyegén, hogy az neki régi újságokból böngéssze ki a hazafiúi reputációját.

De a harcok vitéz oroszlánjában gyöngéd érzés lakott, úgy látszik haladéktalanul elolvasta az Esti Lapok összes számait és még a tápió-bicskei győzelem mámorában április első napjaiban levelet írt Jókaihoz, melyben lojálisan kijelenti, hogy az a vád, amit Kossuth előtt mások állítása nyomán hangoztatott, most az összes cikkek elolvasása után *teljesen alaptalan s ő azt készséggel visszavonja.*[51]

---

[50] Res servando non servabilis: - ruhákat, brokátokat; prémeket értettek ilyenek alatt.

[51] Igen tisztelt Szerkesztő úr! Becses levele következtében van szerencsém szerkesztő úrnak válaszolni, hogy az átnézet végett átküldeni tetszett példányaiból az Esti Lapoknak, melyeket mai napig, a fáradalmas hadi foglalatosságok miatt, csak gyéren volt alkalmam olvasni, tökéletesen meggyőződtem arról, hogy a minap tisztelt kormányelnök úrnak, csupán mások állítása után, beszéd közben előhozott szavaim, mintha az Ön által szerkesztett lap a mindenáron békekötés és az elnyomott Olaszország elleni segítségadás szellemében működnék, most, midőn az érintett lap minden számait átolvastam, alaptalannak mutatkozik, s azért is azt visszavonni, s azon egyszersmind szíves örömet kifejezni el nem mulaszthatom, miként az átnézetnél e lapnak irányát a hadsereg tulajdon érdeke szellemében szerkesztve, éspedig egészen másképp találtam, mint arról ezelőtt mások által értesültem.

Engedjen meg, tisztelt Szerkesztő úr, ezen minden további jelentőség nélkül kiejtett s Önnek tán kellemetlenséget is okozott szavaimért s legyen meggyőződve arról, hogy a szabad sajtónak, melyet mindenkor a valódi szabadság kútfejének tekintettem s mint a szabadság legfőbb kincsét tiszteltem, nincs nagyobb tisztelője mint

Klapka.

Jókainak kincseket ért a levél, melyet azonnal közzé tett az Esti Lapokban. Klapkának ekkor nagy nimbusza volt, még Kossuth is respektálta. Ezentúl Jókainak békét hagytak. A Kazinczy-kör föllélegzett e diadalon és most már erőre kapva nem engedte a Madarász-ügyet elaludni. A gyémánt-pörben kiküldött bizottság a Nyáryék hatalmas nyomása alatt kimondta a sikkasztás vádját egy napon s a rákövetkező éjjel örökre eltűnt a szemek elől Madarász szomorú alakja; udvarán készenlétben egy menekülésre alkalmas fogat állt éjjel és nappal, mióta Debrecenbe érkezett.

Jókai tehát személyében elégtételt kapott és annyira vitte, hogy életét nem kellett legalább a magyaroktól félteni, sőt a gyanakodások, gonosz intrikák és keserű lelki szenvedések, melyeknek iskoláján Debrecenben átment, a megszabadulás, az enyhülés és élet forrásaivá válnak e csodálatos világban, hol a feltartózhatlan átalakulás törvényei alá esnek testtel bíró és testetlen dolgok egyaránt. Az Esti Lapok, melyek úgyszólván életveszedelembe keverték mindazokat, kik bele írtak, az ő rossz hírüknél fogva immunitásul fognak szolgálni egy év múlva mindazoknak, kikbe a bosszút álló hatalom bele fog kötni, hogy őket egy vagy más módon félretegye. Elég arra hivatkozni valakinek, hogy az Esti Lapokba dolgozott s egyszeribe mint javítható anyag löketik vissza a közönséges lakosság közé. Természetes, hogy a Jókai-féle Esti Lapoknak csak a híre ilyen »jó«, maguk a lapok alapjában semmiben se különböznek egyéb, a forradalom idejében írt nyomtatványoktól, a hang csípősségét kivéve. Éppen csak annyi vérpadot és akasztófát lehetett volna összerakni az Esti Lapok betűerdeiből is, mint a többiből, ha ez a hírük nincs s ha a becsületes Kossalkó, a rémnapok egyik államügyésze, szíve mélyén magyar ember, a lap egyetlen megmaradt példányát jól el nem dugja, hogy a bírák meg ne ösmerkedhessenek a tartalmával, hanem csak a híre szerint, mint életmentő dobassék latba az igazságszolgáltatásnak a véres serpenyőjén.[52]

Magának Jókainak és a Nyáry-körnek azonban nem használt a Madarász feletti győzelem semmit. Április 14-én a radikálisok trónvesztettnek nyilvánították a debreceni öreg templomban a Habsburg-családot s ezzel a békepárt el volt söpörve a föld színéről, a hadsereg üdvrivalgással fogadta a bevégzett tényt. Dupla lénung, nincs király. Nyáryék kedvszegetten állottak félre. Jókai pedig semmit se tanult a múltakból, tovább szerkesztette az Esti Lapokat, de most mát radikális köztársasági párti szellemben. Jókainak ez a köpenyforgatása különféleképp magyaráztatott, de egyféleképpen sem előnyére. A politikai meggyőződésekben is lehetnek átalakulások, de ilyen ugrások nem lehetnek. Ha valaki Kossuthon innen volt, közeledhetik Kossuthoz, de hogy még át is ugorja, ilyesmi nehezen indokolható. Ha még legalább opportúnus lett volna a Jókai pálfordulása! Ellenkezőleg: régi barátait, támogatóit elvesztette anélkül, hogy ellenfeleiben bizalmat keltve barátokat szerezzen. Ő maga ugyan azzal indokolta később ezt a lépését, hogy a Kossuth királlyá való választását óhajtotta elkerülni, éppúgy, mint Szemere Bertalan miniszterelnök s ezért állt a legszélsőbb álláspontra, a köztársaságnak csinálván propagandát. De ez csak hajánál fogva előrántott érvelésnek látszik, a valódi ok abban van, hogy komoly meggyőződései a politikában nem voltak, csak szerepeket vett fel s azokat jól vagy rosszul megjátszotta. Nem a rosszhiszemű politikusok közül való volt, önző célokat nem ösmert, az intrikáktól távol állott, hanem javíthatatlan impresszionista volt, akivel utoljára beszélt, annak adott igazat, de ha valami szerepbe így vagy úgy, ezért vagy azért belecsöppent, azt aztán kényelmi okokból állotta végig, anélkül, hogy komolyan hitt volna iránya helyességében. Különben nem szabad feledni erről az esetről külön szólva, hogy Jókai mindössze huszonnégy éves volt, nagy gyerek, nagy poéta és azonfelül humorista, akinek

[52] A Kossalkó hagyatékából bírja a Nemzeti Múzeum most az egyetlen példányt, mely még megvan.

a szemlencséje nevetségesre ferdíti és liliputi módon kicsinyíti meg a komoly koponyák nagyképű működését.

A hadi szerencse jobbra fordultával, midőn az osztrák fősereg elhagyta a fővárost, Jókai visszavágyott Pestre, elhatározván, hogy onnan folytatja lapját, mely így, debreceni dátummal, mégis csak vidéki lap. Bár a kormánykörök is a visszaköltözésre készülődtek, Jókai mégse hozta magával a feleségét, mert a végleges győzelemre nagyon kevés volt a remény.

Siralmas állapotban találta a fővárost. Egy paliszádsor szelte ketté. Az Újépülettől a hajóhídig cölöp volt leverve cölöp mellé, amely palánk arra szolgált, hogy ha a pesti lakosság fellázadna s ostrom alá venné a kaszárnyát, annak helyőrsége fedett úton vonulhasson át a budai várba. Pest lakossága! Volt is annak most lakossága?

Fényes délben is ritkaság volt az utcán egy-két embert látni. Ahelyett gazdátlan, éhes ebek csatangoltak az utcákon. Budára nem lehetett átmenni, mert az osztrákok kiszedték a hajóhidat s a Lánchídnak még nem volt talapzata. De ez inkább csak Vahot Imrének volt kellemetlen, aki e nehéz időkben is szerkeszté a maga jámbor Pesti Divatlapját (az asszonyok a forradalom rémnapjai alatt is érdeklődnek a szoknya és a ruhaderék szabásának változatai iránt) s aki szerette estéit a budai kis kocsmákban tölteni. Kívüle más író nemigen volt a fővárosban.

Ily viszonyok közt a visszaérkezett Jókai kapós volt. Valóságosan megrohanták a kiadók és nyomdászok. Nemcsak az Esti Lapok kiadását folytathatta innen minden rázkódtatás nélkül, de a Heckenast Pesti Hírlapjának szerkesztését is átvette, havi kétszáz forint szerkesztői díjban állapodva meg.

Hanem ez a szépen, nyugodalmasan induló szalmaözvegység hamar meg lett zavarva. Görgey Buda alá jött s Hentzi megkezdte Pest bombáztatását. A veszedelem hírére Jókainé itthon termett az ura mellett s vele együtt élte át azokat a borzalmakat, míg az ostrom folyt s azt a diadalmámort, melyet Buda bevétele okozott.

De e győzelmi ragyogáson is átveri magát a sötét ruhába öltözött jövendő sziluettje. Szépen adja ezt vissza a Jókai memoárjaiban megörökített ünnepély hangulatos képe, melyet a Múzeum nagytermében rendeztek Buda bevételének örömére. Jókai még egyszer összejön itt állítólag[53] Petőfivel. Az asztal végén ülnek jelentéktelen hadnagyok közt. Kis emberek ők itt, ahol nagytekintélyű képviselők és generálisok banketteznek, lelkükre nehezedik a megsemmisülés érzete. Milyen volt a kezdet és milyen a vég! Az ő művük ez, gondolják, de őrájuk senki se gondol. Mellőzött szürke alakok, egy »besteck«, egy numerus mindenik. S még ők magok is úgy tesznek, mintha nem ösmernének többé egymásra. Cseng a pohár, előkerül a kappan, közéletünk szónoklati szárnyasa (május vége lévén, nem válthatja fél az elegánsabb fácán), megerednek a tósztok, emelik poharukat ezért, azért, hallani kívánja a társaság ezt vagy azt, de se Petőfit, se Jókait nem, nem emlékszik már erre a két úrra senki. E tábornokok, ezredesek és hadnagyok, akik mind abból a március tizenötödikéből születtek, amely az ő napjuk volt, most mind valami egyébről beszélnek az amábilis konfúzióban, mely a bankettek aranyos köde gyanánt ösmeretes; de Jókaiból is kikívánkozik egy bizarr ötlet, úgylehet csak a vad tósztok közt. »Iszom azokra a hősökre - mondja -, akik még ezután fognak elesni.«

Síri csönd követte a baljóslatú szavakat, egy-két ember megkérdezte: »ki az a szőke tacskó, aki most beszélt«, aztán napirendre tértek fölötte, csak asztalbontáskor lépett hozzá még egyszer, utoljára a régi jóbarát Petőfi, odakoccintván poharát a Jókaiéhoz:

- Köszönöm, hogy rám köszöntötted a poharadat!

---

[53] M. K.

Ez volt az első békülő szó köztük a »nagy harag« óta, s ez volt az utolsó szó is, melyet a halhatatlan dalnok hozzá intézett; többet az életben nem beszéltek egymással.

Nem volt most Pesten valami kellemes élet. Kivált Jókainak látnia kellett, hogy zérussá lett, ahol nagy numerus kezdett lenni másfél év előtt. A szerkesztés is divatját múlta. A lap nem volt már hatalom, mint azelőtt. Egyáltalában nem volt már semmi hatalom. Senki se fogadott szót senkinek. A parancsolók megvoltak, többen, mint kellett volna, de az engedelmeskedők vesztek ki. Pest majdnem néptelen volt. A házak nagy része összerombolva, a boltok becsukva. A kereskedők kezdtek nem bízni többé a magyar bankóban, inkább eldugták portékáikat. A vendéglőkből csak néhányban füstölt a kémény. A lapcsinálás rosszul ment, senki se prenumerált, sőt már nem is olvasott senki. Megunták a híreket. Annyi hírt hallott az ember minden percben ingyen jövő-menőktől, hogy végre megundorodott a hírektől, melyeknek csak egy századrésze volt igaz. Az országgyűlés el volt napolva négy hétre, a képviselők szerte széledtek az országban, a kormány egészben el nem jött Pestre, sőt maga a kormányzó is Debrecenben maradt még. Görgey egyik rosszul irányzott kartácsától meggyulladt a királyi rezidencia. A közönség rögtön megcsinálta a legendát, mintha mindez azért történt volna, hogy Kossuth bele ne költözhessék.

Tehát témák se voltak, amelyekért Debrecent elhagyni érdemes volt. Az Esti Lapok és a Pesti Hírlap, dacára a Jókai ötletességének, azzal a generális mártással dolgoztak, mely a nagy frázisok puffogtatásával bírta még a hiszékenységét vesztő közönséget a nagy álmok világában tartani, bár már akkor szinte kétségtelennek látszott, hogy az orosz hadsereg átlépi határainkat.

Pálffy, a »halálos ellenség« is eljött Debrecenből, ő is a fővárosból akarta szerkeszteni Márciusát, s mivelhogy az előbbi kormány megbukott, angol ésszel élesen bírálta a mostani kormány tetteit. Jókai ezúttal kevésbé veszedelmes cikkanyagot talált, Kossuthnak Pestre jövetelét sürgetve lapjaiban, hiszen valamit csak mégis követelni kell. Kossuth csakugyan el is jött később Pestre, de Pálffy Albert megjárta a maga témájával, mert a rendőrfőnök, Hajnik Pál az éles kritikáért egyszerűen becsukatta - a sajtószabadság kikiáltásának második esztendejében. Érdemes említeni, hogy maga Jókai ment könyörögni Hajnikhoz, eresszék ki az ellenségét. Az ilyen nagylelkűségi frappáns pózokat mindig szerette. Hősei mind ilyenek. S ő maga is hőseit játszotta, ha tehette és ha nem nagyon kényelmetlen volt a játék.

Különben ez az egész pesti élet már csak rövid ideig tartó fény. Alkonyodik már és borul észak felől. A szent harc végéhez közeledik. Az egyik császárt levertük, mert ha nem vertük volna le, bizony nem kiáltana segítségért a másikra: »Gyere, mert nem bírok velök«.

S a másik császár friss hada megindul erre ölni ismeretlen népeket, akik neki nem vétettek. Ez az ördögök etikája. És amint országokon körösztül egyre közelebb-közelebb hangzanak az ütemes lépések s a kozáklovak csattogó patkói, a végleges győzelem iránti remény egyre halványodik a szívekben. Az országgyűlés tagjai a határozathoz képest mindamellett összegyülekeznek a szünet után Pesten, de Kossuth nem titkolta, hogy egy napra se biztosíthatja őket arról, hogy a muszka itt nem terem, az pedig nem respektálja az immunitást. A képviselők erre, megbeszélés szerint, Szegednek kezdték fordítani a kocsirudat, hová nemsokára a kormány is követte őket. Jókai is a menekülőkkel tartott, megértetvén Heckenasttal, hogy a lapot lehetne még ugyan folytatni ameddig lehetne, de az előfizetőknek már nem lehetne megküldeni, mert azok már mind futnak a világ minden része felé, ahol még nincs muszka vagy német és éppenséggel nem küldik be a lakcímeiket a kiadóhivatalba.

Heckenast belátta és fölmenté a szerkesztés alól, száz forintot adván végkielégítésül, amellyel megkezdje bujdosó pályáját. Nejét nem vitte egyelőre magával, mert teljes bizonytalansággal indult meg minden cél nélkül Kecskemétnek, majd Szegednek, hol rekruta-tábor gyülekezett a

város alá: de már ez aligha fog verekedni. A gyülekező tábor híre oda csábítá a menekülőket. Jókait is kioktatta Heckenast, hogy csak arra tartson, oda igyekezzék, ahol a nagyurak vannak, ott nem éri semmi baj. Ez idő szerint pedig Szegeden voltak a nagyurak, a kormány és országgyűlés tagjai, grófok és bárók, sőt még Gertrudis királyné is megérkezett Kőrösi Sándorné barátnéjával, nem akarván sokáig magára hagyni ifjú férjét.

Szeged annyira tele volt idegenekkel, hogy nem mindenkinek jutott lakás. Jókai meg a nagyurak is a gyékényes szekereken háltak, melyek a nagy piacot és a többi tereket ellepték. Emberemlékezet óta nem volt olyan forgalom Szegeden. Pedig a forradalom alatt ugyancsak sokszor ébredtek arra a szegediek, hogy tele van a város nyalka úrfi honvédtisztekkel. »Csata van valahol!« - mondották gúnyosan a cívisek és többnyire kisült másnap-harmadnap, hogy csata volt valahol a környéken. Ez egyszer azonban civil urak és nagyúri dámák sáskányi sokasága nyüzsgött az utcákon s elfoglalt minden zig-zúgot a városban, úgyhogy az élelmiszerekben is beállott a drágaság. Degré Alajos huszárkapitány följegyzése szerint egy forint volt a leves a két szegedi vendéglőben, három forint egy pecsenye, de a főpincér még azt is megkérdezte, hogy milyen pénzzel fizet az illető, mert a Kossuth-bankó már abba kezdte hagyni a járást.

Szegedről nejével menekült odább Jókai. Ez a kalandos útja adja az inspirációt a »Bujdosó naplója« című töredékhez és az »Életem legszomorúbb napjai«-hoz. De előkerül az a »Politikai divatok«-ban és egyebütt is, összekeverve költött dolog való dolgokkal, mint az ördög mákja a gazdag ember kölesével.

Ezer rettegés közt, megbízhatatlan hírek és önijesztések közt folyik le az út. Ott a muszka, erre jön a muszka, akármerre indulsz, mindenütt bele lehet szaladni a muszkába, mert bizonyosan nem lehet megállapítani, hol van, honnan jön és hová megy. Csak úgy gondolom szerint húzódnak a menekülők szekerei a mellékutakon messze, ameddig a szem lát, mint alig észrevehetőn mászó cserebogarak feketednek az augusztusi napfény szikrázó aranyában. Mily szívet facsaró látvány e bizonytalan végzete felé haladó tömeg!

S még talán valamennyi menekülőnél legelhagyottabb, legszánandóbb a szerencsétlen Jókai, neki jutott a forradalomból a legnyomorultabb osztályrész; mikor a többiek élvezték a küzdelem mámorát, a dicsőség édességét, a barátjaik tapsát, ő már akkor is csak szenvedett övéitől s most, noha bizonyos lenézéssel méregetik a »tintalovagot« katona egyenruhába bújt ismerősei, végig kell járnia velök a kínszenvedések egész kálváriáját. Aztán mindenkinek van valami helye, ahova igyekszik, ahol szeretettel elrejtik, egész bizonyosan el nem árulják, csak őneki nincsen; megy, megy, amint Heckenast mondta, a nagyurak után, mert ezekre kerül legutoljára a sor. De egyszer ezek a nagyurak is elfogynak. Fenyegetőn int csontos kezével a rettenet ruháiba öltözött Jövő.

Rózát Gyulán hagyta, mert egy szépasszony anélkül is veszedelmes poggyász, figyelmet von magára, egy híres asszony pedig azonkívül ismertető jel is lehet, kivált ha az álöltözet szüksége talál beállni. Egyedül indult Aradra, értesülvén, hogy ott van a kormány és az országgyűlés. Itt még egyszer együtt találja a debreceni sakk-játszma figuráit, a fehéreket és vörösöket. De mily változás! Kik ott egymást ütötték, most a sors csapásai alatt összesimulva egyek szeretetben és patriarkális érzésekben!

Még egy titkos értekezletet tart augusztus 8-án (mintha bizony titkolni lehetne az agóniát). Az értekezletnek egyetlen tárgya volt: a kormány kijelentése, hogy az országgyűlés biztonságáról nem képes többé gondoskodni se itt, sem sehol. Sokan a képviselők közül még aznap menekültek, ki-ki ahova legjobbnak találta. Jókait Nyáry Pál vette oltalmába, Szalonta felé víve őt. Vörösmarty Bajzával egy másik kocsin ugyanezen a vonalon lopták az életüket. Simándon

azt hallották, hogy az orosz tábor már Nagyváradnál áll. Simándon megháltak s másnap mentek be Szalontára, hol Jókai Arany Jánost látogatta meg. De nem ízlett a költészetről, irodalomról való beszélgetés s a politikához túlságos egyszerűnek látszott a »szalontai hajdú«, hát inkább Leiningen és Nyáry társaságában töltötte Szalontán az idejét, mígnem az Arad felé vonuló Görgey seregéhez látszott nekik legokosabbnak csatlakozni és megint visszatérni Aradra. Közvetlen közelből hallhatta a nagy nemzeti tragédia végjeleneteit, sajnos, hogy nem tudta híven leírni; amit leírt annyira nem hasonlít ahhoz, ami történt, hogy szinte olybá tűnik fel, hogy csak harangozni hallott valamit.

Máris tárgyalások indultak meg a kormány és az odaérkezett Görgey közt, ki már akkor a fegyverletétel szomorú órájára készült. Gyorsan fejlődött e keserű gyümölcs. Görgey személyesen is tárgyalt Kossuthtal, de főleg sűrű levélváltások folytak a Görgey lakása Ó-Arad és a vár közt, ahol Kossuth lakott és a Csányi lakása közt, ahol a kormány egy-két tagja mindig található volt éjjel és nappal. Nyargoncok szaladgáltak üzenetekkel, levelekkel, meghívásokkal. Augusztus 10-ikén estefelé plakátok jelentek meg az utcákon, melyeken összehívatik az országgyűlés másnap reggeli 9 órára. Az országgyűlés? Hol van az már! Hanem azért mégis megjelentek a városház termében nehányan. Besze János, Szacsvai Imre, Nyáry Pál, Ivánka Zsigmond, mindössze tízen. Komoly, szomorú alakok, sápadt arccal, álmatlan szemekkel, s mintha halott feküdnék a ház asztalán, suttogva beszéltek. Ez volt a világnak a legcsendesebb országgyűlése, ez is Aradnak jutott ki, talán reciprocitásképpen, mert itt tartatott a leghangosabb is II. Béla idejében.

Pont kilenc órakor megnyitotta az öreg Palóczy László, ekképpen szólván reszketeg hangon:

- A tetszhalott lengyel nemzet 4-ik ezredének az osztrolenkai csata után csak tíz bajnoka maradt életben. De ez a tíz hős megvédte a harci zászlaját s így az egész ezredet képviselte, mit fel is jegyzett a történelem. Mi is, noha csak tízen vagyunk, mert együtt vagyunk, ez órában még a nemzetet képviseljük. És most közlöm a tisztelt házzal a kormányzó által közölni meghagyott helyzetet.

Jelentette, hogy fegyverletétel el van határozva az orosz sereg előtt, hogy a haza elveszett s könnyekre fakadt, mire az egész tisztelt ház könnyezni kezdett, a karzat is sírt odafenn. És az ég csatornái megeredtek ezalatt odakünn. Így záródott be a legharagosabb országgyűlés, mely a száz Caesárok családját trónvesztettnek nyilvánította.

Csányi közlekedési miniszter szakmája volt most a legfontosabb. A többi reszort nem ért semmit. Igen, ha lett volna egy jövendő-mondó miniszter, aki a viszont-nem-látásra búcsúzó és egymást ölelgető képviselőknek megjósolja, hogy tizenegy év múlva megint együtt lesznek, megint »tisztelt ház« lesznek, az nagy követ gurít le szíveikről, de jövendő-mondó miniszter nem volt. Azért volt pedig kizárólagos becse a közlekedési reszortnak, mert ezt úgy fogták fel még akkor, hogy a közlekedési miniszter feladata tudni az utakat, hol biztosabb, veszélytelenebb a közlekedés. Két szobából álló lakása tele volt tudakozódókkal, búcsúzókkal egész nap. Csányi két szobája volt az utolsó terület, amit még »hazának« nevezhettek. Itt tartózkodott Jókai is. Miniszterek jöttek-mentek. Ez volt a központ.

Nyáry Pál arra beszéli rá a képviselőket, hogy maradjanak a táborral, ne meneküljenek.

- Történjék, aminek történni kell. Legalább ne essék az a szégyen, hogy a nemzet képviselőit kukoricák közt, mocsarakban fogdossák össze.

Csányi ellenben a menekülés mellett van, ő már sejti, hogy miért, az öregember ösztöne csalhatatlan, mégpedig Facset felé mondja az utat járhatónak s a külföldre való menekülést ajánlja. »Én is csak azért maradok, mert már öreg vagyok és ebben a földben akarok pihenni.« Nyugodt, ruganyos, ír, tárgyal, dolgozik s közbe még anekdotákat is mond Jókainak. Ezer meg

ezer dolga van. Folyton jönnek-mennek az emberek és történnek frappáns epizódok és még történni fognak a mai napon. Itt írják alá lemondásukat a miniszterek, részben itt készül a szomorú okmány, melyben Görgeyre ruháztatik a diktátorság. A két szobában alig lehet mozogni délfelé és kora délután. Csak azután kezdenek megfogyni a látogatók s velük a két szoba holmija is. Apró csecsebecséit, tőreit, pipáit, óráit, kardjait, gyűrűit, láncait, pisztolyait, becses műtárgyait szétajándékozza a menekülő barátoknak - neki már nincs azokra szüksége. Könnyekig megindító látvány volt ez aggastyánnak készülődése a halálra.

Ő már látja azt feléje lépegetni. Ő már tud mindent. Olvasta az okmányt, melynek kinyomatását itt az ő szobáiban várja az igazságügyminiszter s melyben ki lesz jelentve, hogy este *nyolc órától kezdve* Görgey a diktátor. Az óramutató kettőn jár. Most gurul ki a várból egy négylovas hintó és sebes vágtatva robog a Radna felé vezető utcákon. Mélyen behúzódva a fedél leghátuljába egyetlen alak ül bent sötét gondolatokkal, akik véletlenül megpillanthatják, egymásnak adják a leverő hírt: »Kossuth menekül.«

Görgey már délelőtt megkapta az átruházó okmány eredetijét, s a minisztérium lemondását, de a hatalom csak este kezdődik.[54] Nyolc-tíz óráig nincs úr a nemzet felett, beáll az ős állapot. Kossuth óvatos volt, attól is tarthatott, hogy Görgey azzal kezdi a diktátorságot, hogy őt vagy a kormány valamely tagját elfogatja. Titokzatosnak, félelmetesnek látszott a zseniális szepességi ember, aki tényleg nem volt őszinte. Erre a néhány órára esetleg szükség lehet. Ez az ember siet. Mihelyt kezébe jut az átruházó okmány, az első dolga, hogy a koronáért küld. De Szemere is sietett és már egy félórával előbb elutazott a szent koronával és jelvényeivel. Mindebből az következik, hogy Kossuthnak is jó lesz sietnie, aminthogy vágtat is már a hintó Radna felé és a szikrázó nap még magasan van. Hatalmas órajelző az utas előtt, amint száll alább-alább, úgy jut közelebb-közelebb Görgey, minőt kevés halandó nyerhet e földi pályán, a roppant hatalomhoz. Roppant hatalom! Ugyan-ugyan ne legyetek nevetségesek elszéledő vezérek, kik a halál elől és a halál elé siettek s te se nemzeted szívéhez nőtt óriás! Miféle hatalmat adtatok ti át annak az embernek, akit mindnyájan gyűlöltök? Egy rakásra raktátok a felelősségeiteket és azt mondtátok: itt a legfőbb hatalom, letesszük kezeidbe a haza sorsát. Volt is már a ti kezetekben a haza sorsából valami?

És ha a nap lenyugszik, mit tegyen szegény feje az úgynevezett diktátori hatalommal? Leül vele íróasztalához a fegyverletételi módozatokat megfogalmazni…

De a megrázó jelenetek, melyek még ezután következnek, nem ennek a munkának a keretébe esnek. Jókai nem várta be azokat. Kezdte már észrevenni a Heckenast bölcsességének sántikálását. Ez egyszer éppen a nagyurak közt ólálkodik a legnagyobb veszedelem. »Az én életem regényé«-ben közli e napokról való emlékeit. Kár, hogy késő aggkorában, mikor már elhomályosultak és révetegek. Mondja, hogy ő maga is öngyilkossági gondolatokkal foglalkozott, de annyi pátoszt és cikornyát vegyít előadásába, hogy ez a szándéka is csak művészi hangulatcsinálásnak tetszik. Azt írja, hogy Csányi és Nyáry beszélték le e lépésről. De ez végre is irreleváns. Az akarás a leghosszabb létrája az emberi természetnek, amelynek tömérdek foka van. Hiszen valószínű, hogy nem maradtak rá, a nagy impresszionistára mély hatás nélkül a látottak, kivált nagyon megrendíthette, mikor a vészbíróság elnöke (régi principálisa), Molnár József volt pesti ügyvéd, szeme láttára lőtte meg magát. És különben is el lehetett keseredve, bizonytalan, sőt visszaijesztő jövő várt rá, mert noha egy uncia vért nem ontott ki az ellenségből, mégis el lehetett készülve, hogy halállal lakol a cikkeiért, ha elfogják.

[54] Mikor a nap lenyugszik.

Valóban a gondviselés sajátszerű műve, hogy amint másnap lehorgasztott fejjel megy az utcán, a mellette elhaladó fürhéces bricska kocsiról rászól a paraszt kocsis:

- Gyere, ülj fel Jókai!

Habozva tekint szét az utcán, ki szól hozzá, de más élő lény nincs, csak a paraszt.

- Elviszlek a feleségedhez - mondja a lobogós ingű kocsis - Gyulára.

Jókai megnézi figyelmesen, s Kossuth titkárjára, Rákóczy Jánosra, elkeseredett politikai ellenfelére ösmer benne. De volt is most már politika! A pártoskodást, mint egy rossz álmot elhessenté egy dermesztő fuvalom, Világos felől jövő. Veszedelemben egymásra találnak a magyarok.

Elfogadta az ajánlatot s a Rákóczy kocsiján menekült a megelevenedett országutakon, melyek tele vannak menekülők sokaságával: kopott ruhájú honvéd, ijedt arcú polgár, roskatag siránkozó gyermek tarka zűrzavaros egyvelegben. Poggyászos szekér, száguldó lovas. Megy-megy vaktában, hajtva a rémület és életösztön által. Van, aki szembe jön, az is menekül, van aki oldalt megy úttalan utaknak csapva, az is menekül. És egyik se tudja, nem megy-e éppen a veszedelembe?

Így ért be Jókai Gyulára, teljes lelkéből megunva a bujdosást, barangolást, pedig még csak augusztus közepe van s ez így fog tartani a zimankós karácsonyig.

Nejét ott találta, kinek már kész terve volt a férje elrejtésére. Ebben irkált, ebben tanácskozott fűvel-fával. Végre a kis kövér Telepi György, a színház komikusa tanácsolta neki a legjobb helyet, Tardona községet a borsodi hegyek közt, ahol a felesége nővére, Csányiné lakik. Itt olyan biztonságban lesz, mintha az észak-amerikai prérikben volna.

Rákóczy János az asszony kérésére késznek nyilatkozott oda fuvarozni Móricot - akkor még voltak szolgálatkész lovagok. A Sajó völgyétől oldalt, hegyektől környezve fekszik e kis falu, melybe begyepesedett dűlőút vezet. Egy-két keréknyom rajta, mintha valaki eltévedt volna. Elrejtett zúg, alacsony házikók a völgykatlanban, kis patak szeli át. Ösmerhetjük az egész vidéket »A barátfalvi levitá«-ból.

A falu felső végén állt a Csányi Benjaminné háza (vagy talán ott áll még most is). Ide fordult be egy úri forma bricska (nagy esemény a faluban), a bakon erős nézésű, nagy bajuszú kocsis és egy csinos szőke inas ült, hátul pedig feltűnő szépségű, magas, sugártermetű úrhölgy dobozok, táskák, bőröndök sokasága közt. Mondanunk is fölösleges, hogy a kocsis Rákóczy János volt, az inas Jókai Mór, az úrnő pedig Jókainé. Csányiék nagy szívességgel fogadták az érdekes vendégeket, úgyszintén Csányi sógora, Rácz Endre, a tardonai pap. A parasztok nem sokat törődtek velök, más kabátos ember pedig nem lakott a faluban.

Jókainé ott maradt néhány napig, de Rákóczy csak a fáradságot pihente ki, s másnap már Csányi vitte el kocsiján, mint cselédjét Gömörbe Runyára, hol ismerősei laktak.[55] Visszatérvén, a Csányi kocsija néhány nap múlva Jókainét vitte be Miskolcra, ki már sietett Pestre, mert játszania kellett a Nemzeti Színházban.

A bujdosó egyedül maradt most töprengéseivel, fájó emlékeivel és a bizonytalan jövő rém-képeivel a csendes Borsod megyei faluban, ahova csak a madár jár. Jó dolga volt itt aránylag, mert még gyanút se keltett a köznépnél. Inkább félkegyelmű embernek tartották, mintsem rejtőzködő vitéznek. Erre különösen némely furcsaságai szolgáltattak okot, hogy mikor a határban sétált, el-elhajította görbe botját s rögtön szaladt utána fölkapni. Apró malmokat

[55] Vadnay Károly följegyzése.

készített, bicskájával örökké faragcsálván, elbocsátotta a patak vizén s a falusiak rámondták: a gyermek.[56]

Nagy sétákat tett egész a dédesi várromhoz, a Bükk sziklatömbjére, az Odvas kőre vagy a Szentlélek hegyre a pálos kolostor romjaihoz, hol elvadult gyümölcsfákat és kerti virágokat lehet találni. Némelykor szalonnát vitt magával tarisznyában, tüzet rakott és ott sütötte meg nyárson kenyérre csöpögtetve. Ez egyedül való bolyongásaiban szerette meg úgy a zordon természetet, amellyel összepajtáskodott. Ez abszolút magány kellett neki. Ez volt az utolsó iskola.

Itt, az ember-nem-járta helyeken jobban, szabadabban érezte magát, mint a négy fal közt, hova az őszi esős idők mindinkább beszorították. Mindig szívdobogva tért meg a csendes Csányi-házba, rettegve, hogy mi vár ott rá. Szerencsésen elkerülte a veszedelem, de a rémhírek ide is eljutottak, hogy Klapka föladta Komáromot (mégse volt hát bevehetetlen vár), hogy mi történt Aradon október elején és hogy mi történik az Újépületben folytonosan.

Elfogatásokról, bebörtönzésekről járt a hír, ami meg is szomorította, meg is vigasztalta, mert az ő sorsa legalább ez ideig kedvezőbb volt ama sok érdemes emberénél, kik Olmütz és Kufstein kazamatáiban sínylődnek. És voltak napsugaras napok is Tardonán, amikor ott toppant a színháztól szökve s veszedelmes utakon érkezve a szerető asszony, aki megvigasztalta ilyenkor s reményeket élesztett benne a jövő iránt.

Az utóbbi azonban nem sikerült teljesen, munkakedvét az egész idő alatt nem találta fel, ami jele a fásult eltompultságnak, egyszer se nyúlt a tollhoz; s mikor a háziúr, különösen a tiszteletes úr, akivel sakkozni szokott, erre ösztönözték, azzal hárítá el magától: »Minek írjak? Hiszen azt se tudom, van-e még nemzet, mely olvas s van-e haza odakünn?«

Semmi se hasonlítható e szomorú napokhoz. Szeretteire gondolni, otthon a lerombolt, összebombázott Komáromban, akik őreá talán nem is gondolnak, akik őt a szíveikből kizárták. Rettegni minden következő pillanattól, hogy a zsandárok nyomára jönnek, elfogják, felakasztják. És rettegni attól is, hogy mi lesz vele, ha el nem fogják és fel nem akasztják, mihez fog, miből él meg? Kevélységét, önérzetét összetörte a vigasztalan helyzet. Ismételve fordul anyjához leveleivel, melyeket feleségétől küldött s melyeket Csengeriné közvetített, bocsánatát és segítségét kéri, miután azonban az öregasszony makacs és kiengesztelhetetlen, Móric sem tartózkodó tovább. Kivált az október 18-án kelt levele nem éppen rokonszenves. Arra igyekszik rávenni anyját, adja el a földbirtokot (amelyből élt) és annak az árából elégítse ki. Az anya neheztelését még csak szítják a levelek s a fiú keserűségét növeli a szülő anya rideg közönye ennyi balszerencse közt.

Közel négy hónapig tartózkodott a jólelkű Csányi családnál, hol egyforma vendégszeretettel gondozták, kényeztették, mint egy kedves családtagot, nyár végén jött oda és még a zúzmarás december is ott találta. Karácsony szombatján azonban megjött Róza asszony, nagy wiklerekbe bepólyázva, a hidegtől kimart arccal, fülekkel és orral, de a boldogságtól csillámló szemekkel. Volt öröm, ölelkezés, de hát még mikor keblébe nyúlt s egy összehajtogatott levelet húzott ki onnan, oda nyújtván azt mosolygó arccal az urának.

Jókai mohón bontotta fel. Egy komáromi menlevél volt, az úgynevezett »Geleitschein«, melyet Klapka a vár föladásánál kötött ki katonáinak. Ezt nevezték akkor »jó papirosnak«, nem a bankok részvényeit. Szigligeti Ede testvére, Szathmáry honvédkapitány, szerzett egy ilyen

[56] Vadnay Károly följegyzése.

kitöltetlen űrlapot, melybe aztán a Jókai személyleírása került. Általában feltűnő az a sajátságos belejátszása Szigligetiéknek a Jókaiék sorsába, valahányszor egy-egy forduló ponthoz érnek.

Az asszony tehát nagy karácsonyi ajándékot hozott, de még talán nagyobb az, melyért a zsebébe nyúlt, mikor már Jókai kigyönyörködte magát a Geleitscheinben: ez egy kis csomag arany volt, melyet Csengeriné sikeres közbenjárására öreg Jókay Józsefné küld bujdosó fiának némi segítségül.

Örömkönnyek öntötték el Jókainak az arcát. Ereiben más vér kezdett nyargalni, mintha kicserélték volna. Ez sok, nagyon sok volt egyszerre.

A menlevél a szabadságát adta vissza. A küldött segítség pedig leveszi róla a nyűgöt, a varázslatot, a balsorsot, az átkot. A bosszúálló démon visszahívatik az anyai imádság erejével.

Immár megint fordulhat a pályája a mélységből a magasságba, a csillagok felé.

TIZENHARMADIK FEJEZET
ÉLET A HÓ ALATT

Jókainé rögtön vinni akarta megmentett férjét, Jókai is menni vágyott, mert hiába, akármilyen kedvesek voltak is Csányiék, azért mégiscsak börtön volt a kis Tardona, de a háziakat annyira búsította a gyors elszakadás menekültjüktől, hogy a karácsonyi ünnepek ott töltésével kellett őket kárpótolni. Csak kevéssel újév előtt indultak Miskolcnak, honnan »Kovács János« névre kiállított útlevéllel utazott Jókai Pestre.

Mert a menlevél ott volt ugyan a zsebében, de az csak az életét védte meg talán; az ellen, hogy be ne sorozzák az osztrák hadseregbe közkatonának, éppen nem oltalmazta. Azonfelül híre járt, hogy harminckét író van a kivégzendők lajstromán a vértörvényszék előtt s ezek közt Jókai is.[57] Geleitschein vagy nem Geleitschein, mégis csak jobb volt Kovács Jánosnak lenni.

A szabadság meglett volna, de vele élni nem látszott tanácsosnak. Azért hát Pestre érve jobban szeretett volna Tardonán lenni. Mert biz itt sem igen lehetett korzózni az Úri utcán a déli órákban, sem a Pilvax-asztalnál disputálni írótársakkal vidáman, feketekávé mellett, se a Nemzeti Színház valamelyik zártszékében feszíteni esténkint, ahol pedig szépen énekel La Grange asszony, ki most a közönség kedvence, mióta Hollóssy Kornélia ott hagyta a színházat - hanem rejtőzködnie kellett hol a neje lakásán, hol a budai hegyekben az Adliczer-vendéglőben.

De ha szabadon járhatna-kelhetne is, mit érne vele? Pest már nem Pest többé, csak egy temető. Egész utcák hevernek romban. A város minden vonalán takarítják el a törmeléket tót napszámosok. Úgy látszik, mégis valami élet készül. De milyen élet lehet az? A házak nagy része lakatlan, az üzletek jobbadán be vannak zárva. Valami kezdetleges kereskedelem indul meg, leginkább a szegényebb zsidólakta részekben, mint mikor a kivágott fűzfa alul hajt ki. Az utcákon néhány ember lézeng. Az ismerős alakok mind eltűntek. Akinek neve volt, vagy be van zárva valahol az országban, vagy ki van zárva az országból. Szinte nem is az a város ez, mert semmi se maradt régiben, csak az öreg Gellért, de annak a fejebúbjára is föltették nemsokára a császári királyi sapkát - a citadellát. Az írók szétszóródtak, egyikről-másikról semmi hír - egyikről-másikról rossz hír. Czuczor Gergely, Tompa állítólag börtönben ül. A vidám Gaál József, a »Peleskei nótárius« szerzője Aradra van internálva, Petőfiről az a hír, hogy elesett, a legtöbbje bujdosik. De kinek is írnának? Lap nincs, az utcákon nem hallani magyar szót. Talán el is pusztul a magyar nyelv. Német szó hangzik az utcákon és néha dobpergés. Apró őrjáratokkal találkozni. Mintha elfogni mennének valakit. Az egyetemen alig lézeng egy pár elszontyolodott jogász. Hová lettek a nyalka bátor juristák? Szemben az egyetemmel a Károlyiak fényes palotájában Haynau báró székel és gyilkol, a palota tulajdonosa pedig bent ül az Újépület börtönében. A szó szoros értelmében tabula rasa lett Pestből. Itt már vagy minden bevégződött, vagy mindennek újra kell kezdődnie.

Csak szigetei vannak még a magyarságnak. Az Arany Sasba száll be egy-két magyar úr a vidékről. De ezek is keveset beszélgetnek óvatosak, visszatartók, egymásban sem bíznak. Hiszen aki most szabadon van, az mind gyanús a másik előtt, hogy mért van szabadon? Mikor a jók a börtönökben ülnek, csak természetes, hogy a szabadon lévők a rosszak, azoktól kell félni. Még mulatnak is az Arany Sasban, muzsikáltatják magukat, de e mulatságok már csak

---

[57] A becsületes Kossalkó János közvádló egy emlékiratban fejtette ki, hogy a fölsorolt írók együttvéve csak a napok uralkodó hangulatának voltak tolmácsai és hogy nem üldözendők, minek következtében abban maradt az írók üldöztetése. Jókai emlékiratai.

paródiái a régieknek. A nóta, amely fájó rezgésbe hozza szívüket, amely megríkatja őket, egy kalendáriumnak a címlapja:

Müller Gyula Nagy-Naptára,
Szerkesztette Fribeisz István stb.

Igazi akasztófahumor, ilyent kigondolni, ilyen színtelen szavakkal tartani ébren a tudatot, hogy ők rabok. E kis szigeten a fehér asztalnál bizalmasabb emberek közt még célzások is esnek, még biztatások is hangzanak, de ezek mind át vannak már öltöztetve ártatlan jelmezekbe:

- Lesz még sátoros ünnep.

Ami azt jelenti, hogy fognak még hadi sátrak fehérleni a magyar mezőkön.

Irodalom! Ki beszél még irodalomról? Írója iszen a kis szigetnek is van, kit vállon veregetnek patrio more, de ez is csak paródiája az írónak és irodalomkedvelőnek. Az élősdi Bernáth Gazsi lebzsel ott a Sasban, groteszk mondásait, melyek inkább szemen-szedett ostobaságok, megmosolyogják és kifizetik ebédjét vagy vacsoráját.

Kezdetben az irodalomnak is alig van többje, mint egy ilyen kis szigete, a Szilágyi Sándor szerkesztésében megjelenő Magyar Emléklapok. Ebben kezdi meg Jókai a munkálkodást *Sajó* álnév alatt. Az Adliczer-vendéglőbeli szobában írja meg kis lélegzetű dolgait, melyek kifejezik az ő hangulatát, de a közönségével is harmóniában lévén, méltó feltűnést keltenek. Ilyen a »Gyémántos miniszter« (mindenki eltalálja, hogy Madarász Lászlóról szól). Azután sorba jelennek meg: »Az érc leány«, »A székely asszony«,«Szenttamássy György«, »A tarcali hadnagy«, mind a szabadságharcból vett témák, vázlatosan odavetett rajzok és történetkék. Sötét világnézlet, sok keserűség és pátosz van az apróságokban, de az üres frázisok, a dagályosság se hiányzanak. »A fránya hadnagy« ellenben már az egészséges humor aranyával van behintve és egy pajkos hadnagyocska csínytevései képezik meséjét. A Sajó név kevés ideig volt ismeretlen (némelyek Petőfit is gondolták alatta), de csakhamar felösmerték, hogy ez csak a »Hétköznapok« írója lehet. A Sajó név csak Prottmannak szólt.

Az akkoriban Pestre került Erdélyi János Szemere Miklóshoz Lasztócra írt levelében e kevés író ellen is panaszkodik, hogy kotériákat csinálnak, egy-egy journal körül megtelepedve. »Kotériát képez az a néhány ifjú, aki a 'történetrontó' Szilágyi Sándorral kuktálkodik a kófic napi irodalom körül, az Emléklapok és Füzetek mellett. Hasonló a Nagy Ignác-féle Hölgyfutár néhány csatlósa. Sok lárma, kevés becs, céljuk a megélhetés. Általában az élelmesség kezd felburjánozni a művészet szent berkeiben.«

Az öregebb írókat még egyre széjjelszórva tartja a haza sorsa. Vörösmarty Mihály Baracskán lakik, onnan jár be az akadémiai ülésekre. Jó emberek közt él; az öreg Pázmándy adott neki lakást, más barátai ki egy, ki más segítséget, de azért fásult, kedvtelen, megtört.

Garay másodrendű hivatalt visel az egyetemi könyvtárnál. A szélhűdés ugyan elmúlt róla, de nagyon ingerült, nagyon elgyengült testileg és szellemileg. Vitában nagyon ingerült, ideges és önfelejtő. Vachott Sándor Gyöngyös határában háromezer forintért vett jószágát eladta tízezren, most Rédén lakik és újra földet akar venni. A Pestre való jövetelre nem is gondol. Annál többet ír Imre, új néven Imrefi, de nem sok köszönet van benne. Imre úr inkább üzletember, mint író. Bajza Komáromban tartózkodik a felesége rokonainál. Trefort Pesten volt, tehát Eötvöst is várták, mert ahol az árnyék van, a testnek is ott kell lenni. Csengery és Kemény Zsigmond »A magyar státusférfiak«-at írták.

Körülbelül ennyit lehetett tudni az írókról, kiket kiválóan kezdtek értékelni Bécsből is. Egy Hugo Károly nevű zsidó zsurnalisztát a bécsi kormány bőségesen látott el pénzzel avégből, hogy a magyar írókat rávegye hivatalvállalásra. Hugo Károly úr[58] pezsgős ebédeket rendezett számukra, hogy az eszmének propagandát csináljon, de az írók, a legszegényebbek, a legágról-szakadtabbak is, visszautasították, az egy Kuthy Lajost kivéve. Ő egyenesen ellene szegült a magyar fajnak: »Mit - mondá ő - huszonöt magyar íróért tartani külön nemzetiséget!«

E különböző kotériák közt egyedül állt Jókai. Majd mindenüvé írt, de sehova se tartozott. Az asszony nyakán élt, ahogy mondani szokták s ez nem igen vált előnyére. Maga is restellte s kétségbeesve jövője iránt, kereste a szálakat, hogy anyjával teljesen kibéküljön.

Egyetlen rokona volt Pesten, özvegy Szücs Lajosné, ki megsajnálta Móricot s megbarátkozván Rózával is, kezébe vette ügyüket s mint közbenjáró szívósággal és asszonyi tapintattal annyira meghajlítá a szigorú Jókay Józsefnét komáromi látogatásai alkalmával, hogy már 1850 nyarán azt a jó hírt hozhatta onnan, hogy Jókayné is békülni akar és szívesen veszi, ha fia és menye meglátogatják.

Ez a látogatás csakhamar meg is történt s a teljes kibékülést eredményezte. Laborfalvi Róza hódító szépsége még az anyát is elvarázsolta. Nagy latba esett hitvesi hűsége és gondoskodása, melyet a forradalom alatt tanúsított férje iránt. Emellett hízelgett özvegy Jókaynénak az a hódolat és bámulat, mellyel a komáromiak adóztak a nagy művésznőnek és a nagy szépségnek, kinek termetéről és kék brokát selyemruhájáról, melyben a komáromi templomban megjelent, évek hosszú soráig álmélkodással meséltek.

A nők gyorsan megértik egymást. Ama rövid idő alatt is, míg Komáromban tartózkodtak, teljesen beférkőzött az asszony viceispán bizalmába. Különösen az nyerte meg az anyát, amitől Róza legjobban félt. A vallomás, mellyel zilált anyagi viszonyaikat föltárta, melyek őt művészetében, Móricot pedig szellemi munkájában megbénítják. Nemhogy felhőket vont volna a vallomás homlokára, sőt inkább a szigorúan összevont rendes ráncokat is lesimítá a szemöldök közt. »Látom, hogy okos asszony vagy - szólt menyéhez - és őszintébb hozzám, mint a fiam. Majd meglátom, hogy mit tehetnék értetek.«

S nyomban a látogatás után nagylelkű határozatot érlelt meg, hogy Móricékra való tekintettel felosztja az összes vagyonát három gyermeke közt. E vagyon legtekintélyesebb része a Fejér megyei kápolnásnyéki és pettendi határban fekvő földbirtok volt. Ehhez tartoztak a komáromi ház, a szigeti kertek, a gárdonyi föld (szintén Fejér megyében), a banai földek, az öregasszony öröksége, az ógyallai birtokrész, mert az özvegy eltelve a magyar nemesasszony csodálatos ragaszkodásával az ősi barázdákhoz, e csip-csup birtokrészekből egyetlen egy rögtől se tudott volna megválni, noha a gazdálkodás oly szétszórt birtok-darabkákon igen szövevényes volt, nagy fáradságot okozott és kevés hasznot hajtott. Néhol felébe volt a birtok, néhol bérbe. De a felesek csaltak s a bérlők nem fizettek.

Közölte tervét Károly fiával és Válynéval, kik örömmel ragadták meg azt, különben is gyöngéden ragaszkodván öccsükhöz, s már szeptember tizenkettedikén 1850-ben megtörtént az osztály a testvérek közt. Az osztály alá tartozó értékek atyafiságos becsü szerint 31,372 pengő forintban állapíttatván meg, Móric örökségi része tizezernégyszázötvenhat forintot tett ki. Ugyanekkor a testvérek az osztály erejéig fenntartották magvaszakadás esetén az oldalágas örökösödést kölcsönösen. Minthogy azonban Válynénak és Károlynak is gyermekeik voltak, ez a pont egyelőre főleg Móricra vonatkozott, ki maga ajánlotta azt fel. *Elsőben Károlynak: a)* A komáromi ingatlan javak átadattak 4000 pfrtban. b) A banai ingatlan javak becsárának $^2/_3$ része

[58] M. K.

1500 pfrtban. c) A nyéki és pettendi javak becsárából 4200 frt pp. d) Az ingóságokból átvett becsár szerint 7577 frt $36^{2}/_{3}$ kr, melyekkel osztályrésze ki lett elégítve, u. m. 10,477 frt $36^{2}/_{3}$ kr. *Másodszor Eszter Vály Ferencné* általvette: a) A gyallai tagosított ingatlan javakat 4000 pfrtban. b) A banai ingatlan javak becsárának $^{1}/_{3}$ részét, 750 pfrt. c) A nyéki és pettendi ingatlan javak becsárából 2042 frt $23^{2}/_{3}$ kr. d) Kész tőkepénzben 3200 frt. e) Az ingóságokból becsár szerint; 465 frt $13^{1}/_{3}$ kr. E szerint Eszter illetőségére nézve 10,457 frt $36^{2}/_{3}$ kr. szinte kielégíttetett. *Harmadszor Móric* illetőségébe kapta: a) A nyéki és pettendi ingatlan javak becsárának még fennmaradott részét, u. m. 9457 frt $36^{2}/_{3}$ kr. b) A gárdonyi ingatlan javakat becsár szerint 800 frt c) és az ingóságokból becsár szerint, mely öszlet egybevéve tészen 10,457 frt 36 kr. és így Móric osztályrésze szinte kielégíttetett. Azonban kedves anyánk a komáromi ingatlan javaknak, mint boldogult édes atyánkkal való köz szerzeményének és a banai ősi birtokának haszonvételét magának holta napjáig fenntartotta. Ekképpen mindegyikünk az ő osztályrészét, úgymint tizezernégyszázötvenhét forint harminczhat és kétharmadrész krajcárt ezüstpénzben a fenn elősorolt realitásokban hiány nélkül kezéhez vevén, ezen atyafiságos osztály szerint ki vagyunk elégítve. Magvaszakadás esetére azonban az oldalágas örökösödést, ezen osztályrészünk erejéig kölcsönösen fenntartjuk és kikötjük, megjegyezvén különösen, hogy mivel Móric öcsénknek ez idő szerint gyermekei nincsenek, ugyanazért, ha felesége özvegyen találna maradni, ezen osztályrésze biztosíttatván, annak haszonvételét élvezheti addig, míg férjének nevét viselni fogja. Mely osztályunkat minden pontjaiban elfogadván, annak hitelére ezen osztálylevelünket saját aláírásunkkal és szokott pecsétünkkel megerősítve, három példányban kiadtuk. Költ Komáromban, September 12-én 1850. Esztendőben. Ásvai Jókay Károly s. k. (P. h.) Ásvai Jókay Eszter, Vály Ferencné s. k. (P. h.) Ásvai Jókay Móric s. k. (P. h.)

Jókai élete nyugodtabb irányba terelődött a kibéküléssel, bár a szerződés úgy látszik csak elméletileg állapítá meg, kire mi jut és a tényleges birtoklás, valamint haszonélvezet az anya kezén maradt, mégis lélegzetvételhez juttatta a hitelezőkkel szemben az öröklés biztos kilátása, lelke visszanyeri egyensúlyát, élni és dolgozni akar, bár a politikai viszonyok nyomottsága még uralkodik hangulatán. Bolondos terveket sző. Diplomáját akarja elővenni. Földbirtok vásárlását tervezi az örökségen. Miskolc vidékére vágyik, ezt szerette meg Tardonán. Ha egy kis birtoka volna Miskolc mellett s ő maga ügyvédséget folytatna Miskolcon, pompásan megélnének ketten a feleségével.

Ez a vágya egész szenvedéllyé növi ki magát s derűre-borúra irkál, tudakozódik egy ilyen megszerezhető birtok után. Múzsája csodálatos módon nem tartóztatja. Hát miféle múzsa az, aki nem tudja, hogy kegyeltjére itt milyen szerep vár? De tudja már, vagy legalább sejti Róza asszony és vétót mond a tervnek, bár Miskolc az ő szülőföldje. Irodalmi munkásságra élesztgeti kedvét, felkölti benne a szomjúságok legnagyobbikát, a dicsőség utánit.

Pesten maradt tehát és most már csakugyan komolyan látott hozzá az irodalmi foglalkozáshoz. Mert nem szabad elhallgatnunk, hogy ő, ki a világ legtermékenyebb írói közt is elöl fog állni, éppen nem mutatkozott termékenynek eddig. Hat-hét esztendeje innen-onnan, ahogy a tollat jól bírja és még mindig alig produkált valamit. Holott abban a tintaöntő korban van, mikor az íróféle embernek az volna a hő óhajtása, hogy mindent ő írjon tele. Még a nem hivatottból is kikívánkozik az érzések zuhatagja s csinálja a sok makulatúra-papirost, hát aki oly kedvező viszonyok közé jut, hogy minden sorát kritika nélkül publikálhatja? A mi Jókaink, úgy kell lenni, alapjában szeretett édes semmittevésben álmodozni, mint egy keleti ember a datolyafa alatt. Jókainak és az irodalomnak szüksége volt Laborfalvi Rózára. Ez az asszony ébren tartotta hiúságát, acélozta munkakedvét, nem engedte se elcsüggedni, se elbizakodni. Zsarnoka volt, aki uralkodott felette és jó szelleme, aki piedesztált építgetett alája.

Mint a téli zöld a hó alól, úgy támadtak apró lapocskák efemer vállalatok, Pesti Röpívek, Magyar írók füzetei. Ezek mind hoznak apróságokat Sajótól. Az utóbbiban jelenik meg a »Bujdosó naplója«, »A csonka vitéz«, »Az eltűnt leányok« - az előbbiben »Sic vos non vobis«, »Az erdők leánya« és »A poétaviselt ember levele«.

Haynau bukása után enyhült a helyzet kissé, Jókai most már teljes biztonságban, rendes dolgozószobát kap, rendes íróasztalt és rendes Cerberust, aki kétfelől őrzi, önmaga elől és a látogatók elől. Róza gondja mindenre kiterjed, hegy jó sima papírja legyen, mert csak simára szeret írni, jó tolla, jó tintája (a tintából a lilát szereti), a látogatók elé ő megy ki, egy detektív éles szemével vizsgálja meg s kérdezi ki, mit akarnak s aztán elutasítja, ha csak nem okvetlenül szükséges, hogy beeresztessenek. Könnyebb egy tevének a tű fokán keresztülmenni, mint egy a Jókai működési periferiájához nem tartozó lénynek Jókaihoz bejutni. Szűz Mária kötényében nem volna olyan jó helyen, mint az asszonya árnyékában. A cselédeknek nem szabad énekelni, az ajtókkal nem szabad zörögni mert az úr ír. Még a mákot is a szomszédban töreti meg, nehogy a mozsár döngése Móricot zavarja. Ír és egyre ír. Este vagy délben mulatságnak felolvassa az asszony előtt, amit írt, az beleszól s megjegyzései folytán igazít rajta, kihúz egy mondatot, hozzá tenni javasol egy másikat s együtt gondolkozik a férjével, hogy mi legyen a folytatás.

Így írja meg 1851-ben »Erdély aranykorá«-t, ezt a bájos regényt, melynek hátterét a kis erdélyi udvar képezi. Apafi és neje, Bornemissza Anna, az apró cselszövények, török-magyar világ elegyesen, kedélyes és megható epizódokban gazdagon. Új hang, merész friss fölfogása a kornak. Nem ragaszkodik szorosan a történelemhez s nem fonja be vele meséjét túlságosan; az alakok élni látszanak, vérből valók és megragadják az olvasót. Olvashatsz utána száz történelmet, Apafi vagy Teleki Mihály mégis csak az marad, aminek Jókai állította be.

E három kis köteten kívül a Pesti Napló tárcájában egy egész sora jelenik meg elbeszéléseinek. »A kalózkirály« s »A varchoniták«, mindenik hosszabb beszély, egyik messze levő *országból,* másik messze levő *időkből,* mind a két messzeséget szereti, mert szabadon ereszthetí képzelete sárkányát; a végtelenben, az ellenőrizhetlenben érzi magát jól. Ugyanebben az évben írja meg ugyancsak e helyütt a »Kétszarvú ember«-t, egy erdélyi krónikás históriát és megvalósítja régi tervét: »A zsidó fiú«-t, melyet még Kecskemétről küldött be verses drámának az Akadémiához, most prózában írja meg »Fortunatus Imre« címen, csakhogy most még rosszabb romantikus história s éppen nem emeli hírnevét. De baj is az? A nagy folyamok vegyesen viszik a gizgazt is, ami beléjük esik, deszkát, hordódongát, háztetőt, rongyos szalmakalapot, csak a kis kerti patakra kell vigyázni, mert egy kis szemét elékteleníti.

Ennek az évnek az elején az élelmes Vahot Imre, aki a kőből is tejet tud facsarni, az oroszok által fölperzselt Losonc város és a saját javára kiadta a Losonci Phönixet, melynek főtartalmát Jókai »A láthatatlan csillag« és »Rozgonyi Cecilia« című műve képezte. Ez volt az első magyar könyv, mely a szabadságharc után megjelent. Reményen felül ütött be, sok ezer előfizető és vevő jelentkezett, tetemes összeg jutott a jótékony célnak is.

Vahot vérszemet kapván e nem remélt népszerűségtől, egy Remény című füzetes vállalatot indított abban a hitben, hogy az majd aranybánya lesz. A Remény meg is jelent 1851 elején, de az előfizetők gyéren érkeztek. Vahot ebből, mint okos ember, kikombinálta, hogy nem ő volt a népszerű a Phönix vevőinek özönlésénél, hanem Jókai, minélfogva Jókait sietett szerződtetni a Reményhez, ki a második félévben társszerkesztő lett s több kisebb novellát és rajzot közölt, így »A népdalok hősé«-t, »Salamon álmá«-t, »Csong Nu«, »Egy lakoma a hun királynál« stb., de a közönség most se tódult és Vahot most végre rájött, hogy sem ő, se Jókai, hanem Losonc volt népszerű.

Mindezeket egy évben írta, 1851-ben és még a Magyar Hírlapba is dolgozott ezenkívül. Igaz, hogy a felsorolt munkákban sok az apróság, de a rövid lélegzetű dolgok szinte nagyobb terhére voltak, mint a hosszabbak, legalább váltig szerette hirdetni, ha a kiadók vagy szerkesztők, nagy elfoglaltságára hivatkozva, legalább egy-egy nyúlfarknyi dolgot kezdtek tőle kuncsorogni.

- No, persze. Egy órásboltban fordultam meg a minap. Kérdezem az órástól egy nagy klepszidra aranyóra árát, mondja: nyolcvan forint. Aztán egy piciny, krajcár nagyságú órát veszek a kezembe: »Hát ezt a fityfirittyet hogy adja? - Százharminc forint - feleli a mester. - Megbolondult? hiszen a negyedrésze se az előbbinek? Éppen azért - feleli az órás - kétszer annyi ideig kellett vele piszmognom.«

Ez apróságok egy része a »Csataképek« és a »Bujdosó naplója« címen terjedt el a közönség minden rétegében, mely a *sorok közt* való olvasást kezdte megszeretni s különösen a forradalmi dolgok után kapkodott, mintegy dőzsölve a saját fájdalmában. Annyival is inkább, mert a »Csataképek« nem egy darabja való eseményt ölelt fel.

Bár a »Sajó« név áll a köteteken, mégis folyton-folyvást hangzatosabbá válik a Jókai név. Talentuma és sikerei a Tudományos Akadémia figyelmét is felköltötték. 1851-ben levelező tagjának választja; amit akkor tudomásvétel okáért a főparancsnoksághoz is föl kellett terjeszteni.

De az Akadémiánál sokkal jobban, sokkal több kedvvel emelte a közönség, mély letargiájából felocsúdva, érdeklődéssel fordult nagy veszteségei után ahhoz, amije még megmaradt. A gondviselés és az idő minden sebet beforraszt apránkint. Hát bizony szűk világ ez. Nincsenek már hadvezéreik, akiknek a mozdulatai érdekelnék a közönséget, nincsenek államférfiaik, vagy ha vannak, isten tudja hol vannak; kis istenek és nagy istenek eltűntek, mindenét elvették a magyarnak, de a kis virágos kertje, az irodalma, még megmaradt, s ki látta kitépve a fenséges tölgyeket, romba dőlni a templomokat és oltárokat, most szegénységében egy rezedaszál föllendülésének is örül, mert a rezedaszál életet jelent.

Az irodalmi termékek felé fordult a közfigyelem oly mértékben, mint soha azelőtt. Egy szép versecske elterjedt az egész országban. Egy bátor szó végignyilallott a nemzeten, habár költött alak szájából származott költött helyzetre, a közönség értett ahhoz, hogy azt a maga helyére áttegye.

A váratlan napfényre, mint az »isten tehénkéi« előbújnak a rögök alól, mindenféle írók és lantpengetők bontakoztak ki a szürke homályból, észrevevén, hogy mi most a becses. Tehetség nem kellett, se művészet, elég volt a puszta bátorság, paprikás mondásokat eregetni, puffogó frázisokat elsütni; akinek pedig ehhez sem volt bátorsága a cenzor miatt (könnyen lakat alá kerülhetett a nagy bátorság), még mindig nimbuszra tehetett szert, ha jobban tudott a haza vesztén sírni a többinél. Vállalatok, lapok keletkeztek, könyvek, albumok jelentek meg derűre-borúra. Az irodalmi dicsőséghez vezető utakat ismeretlen satnya alakok lepték el. Soha nem hallott nevek bukkantak ki. A közönség jámbor kegyelettel sereglett köréjük, mert hiszen a jól csengő neveknek is ismeretlenekké kellett átalakulniok. És mármost mi különbség legyen az ismeretlen név közt, mely alatt ismerős rejtőzik és az ismeretlen név közt, mely ismeretlen személyt takar? Ha Sajó Jókait jelenti, miért ne jelenthetne az Ormódi vagy a Tündefi név Petőfit vagy Tompát? A selmecbányai pékek ősi szokása játszódott le, mikor Mindszentek napján öt aranyat rejtettek el hatósági ellenőrzés mellett finom, apró zsemlyéikbe. Az aranyak kétségkívül ott voltak a zsemlyék egyikében vagy másikában, de a közönségnek igen sok üres zsemlyét kellett feltörni, míg egyet talált.

Az egyes dolgozatokért, habár a vállalatok jól is mentek, rosszul fizettek a vállalkozó szerkesztők és kiadók. A vers ára öt forint lett, egy három-négy számra terjedő novelláért

legjobb esetben húsz-harminc forintot lehetett a szó szoros értelmében kivasalni. Ily viszonyok közt mindent kénytelen volt Jókai megpróbálni. A színpadot is. A Nemzeti Színház már 1846-ban előadta tőle a »Két gyám« című színművet, de kevés sikerrel. Tavaly, 1851-ben »A hulla férje« című darabját adták, de két előadása után már az is lekerült a színpadról. Jókainé maga is játszott benne s néhányszor kissé akadozott, mire mosolyogva jegyzé meg Veres Pálné: »Jól teszi, hiszen nem kívánhatja tőlünk senki, hogy mindig csak azt mondjuk, amit férjünk előnkbe ír.« E két gyönge darab után, melyeknek a nyoma is elveszett, végre 1852-ben nov. 27-én a »Dalma« került színre Jókainéval a címszerepben. Ez már egész sikert aratott s Jókai boldogan írja anyjának 1852. dec. 6-ikáról:

Kedves Anyám!

Nagyon sajnálom hogy darabom előadásán nem lehetett szerencsém kedves anyámhoz, úgy hiszem a legtisztább örömöt érezte volna kedves anyám azon lelkes részvét fölött, mellyel a közönség művemet fogadta, amit leginkább igazol az, hogy nyolc nap alatt háromszor adatott elé, mindig tele színház előtt. Az első előadás után ugyan rátette kezét a polícia, azon feladás miatt, amit a vén Sz. lapjában ellenem tett, de az igazgató maga érte menvén, rögtön visszanyerte a darabot. Eddigelé közel háromszáz pengőt kaptam belőle. E napokban jelenik meg előfizetési felhívásunk a gróf Festetics által megnyert divatlapra, melynek szerkesztésére én vagyok meghíva - de minden felelősség nélkül. Szép jövőt jósolnak ennek is. Rajta leszek, hogy a jóslás teljesüljön. Vály bátyámnak is küldtem egy előfizetési ívet; reménylem, hogy ezen az úton legjobban megkezdhetjük az új ismeretséget, egyenesen rajta állván, hogy elfogadja-e az első kéznyújtást, vagy sem?

Kedves anyám kezeit nőmmel együtt csókoljuk, úgy szinte Károlyt kedves családjával együtt, s az óhajtott viszontlátásig maradok kedves anyámnak szeretve tisztelő fia.

J. Mór.

U. i. Az almánk fogytán van; ha küldhetne kedves anyám, nagyon megköszönném, de ne sokat, mert nincs hol tartanom.

J. M.

E levélből kétségtelenül megállapítható a benső, meleg viszony, mely a családtagok közt most már zavartalanul fennállott az egy Vály professzort kivéve, kivel Jókai szintén keresi és meg is fogja találni. Élénken megvilágítja a régi színházi honoráriumokat is; ma már egyetlen előadás többet jövedelmez mint akkor három. Ámbár iszen háromszáz forint nagy pénz volt 1852-ben, mikor Jókai 3 forinton varratta cipőit Kázsmár János mesterrel, mint azt egy megőrzött számla bizonyítja.

Sok pénzt szerezni irodalomból csak lapvállalat útján volt lehetséges. Nem csoda, hogy ily viszonyok közt Jókai is inkább akart rabszolgatartó lenni, mint rabszolga, ahogy magukat a lapok munkatársai nevezni szeretik. A Délibáb című szépirodalmi lapot tervezte, mely meg is jelent 1853-ban, de nem a Jókai neve alatt, mert ő nem kapott engedélyt rá a hatóságtól, minthogy az ő neve még a proskribáltak lajstromán állt. Az engedélyt tehát a Festetics Leó gróf nevére kellett kérni, minélfogva Festetics figurált szerkesztőnek, míg a Jókai neve mint főmunkatárs fordul elő a címlapon, még pedig váratlanul ilyen flanccal: »Ásvai Jókay Mór«. Amit a rossz nyelvek arra magyaráztak, hogy Hasselt-Barth asszony, operaénekesnő, a közönség kegyében Jókainénak erős versenytársa, a színlapokon »Von Hasselt-Barth«-nak jegyezte nevét, mire Jókainé ráparancsolta urára, hogy tessék a predikátumot és ipszilonját neki is elő keresni a rozsdás vasak közül, ahová 1848. március 15-én behajította.

Festeticsnek nem volt jó neve, nem vonzott, sőt visszataszított, a Délibáb nem sok pénzt hozott tehát a konyhára és Festetics hamar bekövetkezett bukásával befejezte pályáját. 1854-ben megjelent azonban benne a »Janicsárok végnapjai«, bűbájos török regényeinek elseje. Semmi sem lehet csodásabb, mint e mesék szépsége, melyek a keleti napfény szemvakító ragyogásában látszottak születni, mint fiatalabb s üdébb testvérei az Ezeregy éjszakának. E muzulmán világ festésében utolérhetlen, szinte tökéletes, a perzsa szőnyeg színpompájára emlékeztető leírásaival, hasonlataival, nyelvével. Tehetsége sehol se érvényesül ily bravúrral; koloritja itt a legstílszerűbb, képzelmének bujasága itt nem túlságos, pszichológiája csak itt nem fogyatékos, jellemei ebben az egyetlen fantasztikus, bűvös és babonás légkörben nem groteszkek.

Hiszen persze, hogy ez is csak csalódás részünkről. De egy esztétikai eszközökkel előidézett csalódás, hol az illúzió mindvégig érintetlen épségben marad meg. Bár tudjuk, hogy ha a magyar embert sem írja le reális hűséggel, kit pedig ösmer, hogyan írná le a törököt híven, kit nem ösmer? De itt az az előnye, hogy a törököt mi se ösmerjük és hogy úgy tudja elénk teremteni, *ahogy mi képzeljük őt;* - ha valóban úgy írná le aminő, Zola vagy Gogol tollával, közel sem érne el oly nagy hatást.

A »Janicsárok végnapjai«-nak nagy port fölvert sikere sokszorozza kedvét, mind jobban-jobban elmélyed a török dolgokba, beutazza Erdélyt, a »Törökvilág Magyarországon« című regényéhez keresve adatokat és hangulatot, de már ugyanekkor a »Fehér rózsa« meséje is megfogamzik fejében és bejegyeztetik kis noteszébe, a megírandó regények sorába.

A Délibáb megszűnésével majdnem egyidejűleg Heckenast Gusztáv könyvkiadó szólította fel egy illusztrált hetilap szerkesztőjének. Az első illusztrált magyar lap. Nagy dolog volt az. Kimondani is vakmerőség, hát megcsinálni? A fényképészet még pólyákban volt, a cinkográfiát az ördög ösmerte. Nagy fáradsággal előállított fa- és rézmetszetekkel dolgoztak a német és angol képes lapok. Talán bizony az Aladin engedelmes dzsinjeit fogja be a munkába Heckenast úr? De mindegy, Jókainak tetszett az eszme, minél lehetetlenebb, annál jobban. Vállalta a szerkesztést, hanem a kormány megtagadta tőle a felelős szerkesztői minőséget. Veszedelmes ember, nem való gyeplő a kezébe. A többi munkatársakkal is próbálkozott Heckenast, de csupa neves, tehát »rovott« írók voltak, tehát nem kapták meg az engedélyt. Addig-addig törték a fejüket, hol vegyenek egy ártatlan írót, hogy eszükbe jutott Pákh Albert, az egykori tízek tagja, ki makacs betegsége miatt Graefenbergben töltötte a szabadságharc két esztendejét és most is Graefenbergben volt kezelés alatt. Ez nem vétett semmit az osztráknak, hát ő legyen a szerkesztő. Az ő neve alatt folyamodtak s kapták meg az engedélyt. Így született meg a Vasárnapi Újság 1854-ben, mely azóta együtt növekedett, izmosodott a magyar műveltséggel.

Pákh Albert egy idő múlva ismét Graefenbergbe lévén kénytelen elmenni, azalatt Jókai szerkesztette a lapot, növelve a lap tekintélyét és az előfizetők számát. Az akkoriban legizmosabb fiatal tehetségek dolgoztak bele, úgyhogy csakhamar versenyen kívül állott az összes szépirodalmi lapok között s ezt a fölényét ötven éven át megtartotta. Gyulai Pál, Salamon Ferenc, Vajda János támogatták, Arany János is itt közölte egy-egy versét, Tompa Mihály, Lévay József, Szilágyi Sándor gyakran küldik be poémáikat, Szász Károly sokat ír bele. A közönség kedvezőn fogadja s a török-orosz háború alatt tizenkétezer példányban terjed el. A primitív gólyás házikó és a csibukozó bácsi, mely a címlapját ékesíti, majd minden magyar családnak kedves ismerőse lesz.

Ismeretterjesztő iránya mellett az egész család kielégítésére törekszik, volt benne vers, novella, hasznos tudnivaló, az aktuális eseményekről néhány kép, de a legfőbb vonzerejét Jókai negyven-ötven sornyi humorisztikus heti szemléje képezi, melyet Kakas Márton levelei címen írt. Kacagtató, humortól duzzadó olvasmány volt ez a hét eseményeiről, néha csak egy színházi

előadásról, de olyan modorban és olyan oldaláról, hogy a vidéki olvasó is érthette és élvezhette. Sőt még a »Szerkesztői Üzenetek«-ből is mohón olvasott és várvavárt rovatot tudott csinálni elmés feleleteivel, melyek mintegy sejtetni engedték a küldeményt. Valakinek azt feleli: »Kiki egye meg a maga anekdotáját«. (Ebből aztán érteni lehet, milyen természetű lehetett az adoma, amit beküldött.) Egy másik ezt a választ kapja:

Mathetidesz pajtás ucscseg isten rosz te magyar vagy.

Nyilvánvaló ebből, hogy Mathetidesz uram görbén esztergályozott hexametert küldött be az újságnak.

Mikor Pákh meggyógyult és átvette a tényleges szerkesztést, Jókai akkor is megmaradt a Vasárnapi Újság rendes munkatársa. Pákh maga is jóízű humorista lévén, a szerkesztői üzeneteket a Jókai nívóján tudta tartani, de a Kakas Márton leveleit senki sem bírta volna pótolni, még közel hasonlókkal sem. Heckenast tehát külön ezerkétszáz forintot fizetett a rendes munkatársi díjon fölül, ha minden számban egy pár sor Kakas Márton lesz.

Az elmés szerkesztői üzeneteket csak a kötekedő Gyulai Pál kifogásolta, azt állítván, hogy csak a kinyomatott munkákról illik bírálatot mondani. Gyulait, ki már akkor szenvedélyes disputáló volt, még jobban elidegenítette a Vasárnapi Újságtól egy kritika, mely valami rossz munkát szertelenül megdicsért, egy efölött támadt vita hevében kivált a szerkesztőségből, de megmaradt Pákhkal a közös lakásban s minden vasárnap reggel, mikor a lap megjelent, benyitott szobájába:

- Jó napot. Jobb lapot!

S kegyetlenül végigbírálta az összes megjelent cikkeket, különösen a Jókai dolgait, ki csodálatos termékenységet fejtett most ki, mintha száz kézzel dolgozott volna. A kisebb novellákat csak úgy a kabátja ujjából rázza ki, ír mindenüvé, albumokba, naptárakba, a Pesti Naplóba (hol a »Carinus« című novella jelent meg legutóbb s roppant tetszett a közönségnek), a Hölgyfutárba, a Szépirodalmi Lapokba »Magyarország és Erdély képekben« című vállalatba, azonfelül maga is kiad egy kalendáriumot »Jókai országos nagy naptára« címmel és azt elejétől végig ő írja, de nincsen szerencséje vele, mert úgyszólván magának kell elolvasnia is; nem tudta a közönség közé kivetni, nem értett a naptárüzlethez. De még ez nem minden. Csak az imént fejezte be »Manlius Sinister« drámáját, megírta erdélyi úti emlékeit és máris új regény írására vállalkozik a Pesti Naplónak, mely az »Erdély aranykorá«-nak nagy sikerén mintegy megittasodva, megoldotta erszényét és ezer pengő forintokat előre leszúrt a népszerű írónak, ami abban az időben hallatlan és érthetetlen összeg volt egy mese elmondásáért.

Egy regény akkor legfeljebb százötven-kétszáz forintot ért piaci áron. A »Törökvilág Magyarországon« három köteteért Müller Gyula ötszázötven forintot fizetett 1852-ben s már ez is horribilis összeg számba ment. Ennél nagyobb honoráriumot csak Eötvös József szokott kapni, száz forintot ívenként és Kuthy Lajos azelőtt - mikor még becsületes ember volt.

Felette jellemző az előttem fekvő szerződés néhány pontja. Így a 2-ik élénk világot vet Jókai termékenységére és lázas munkájára. A regény első kötet kéziratát a szerződés aláírásakor 1852. szept. 29-én adja át, a második kötet átadására október végére kötelezi magát, a harmadik kötetet pedig november tizenötödikére szállítja. Tehát összesen tizenöt nap kell neki egy kötet megírására, míg egy francia vagy német író legalább egy félesztendőt igényel.

A 3-ik pont arról szól, hogy a munkának harminckét ívesnek kell lenni; ha több lesz több írói díj azért nem jár.

A 4-ik pontban részletezve van a tulajdonjog. Jókai öt évig senki másnak nem adhatja el e munkáját, a kiadó ellenben öt év múlva is nyomathat belőle, ha neki úgy tetszik, habár Jókai is használhatja.

Az 5. pont arra az esetre provideál, ha a rendőrhatóság a már kinyomtatott regényt nem engedné megjelentetni, vagy annak némely lapjait kivágni s helyükbe újakat kellene nyomatni, az ebből eredő kárt a szerző tartozik viselni.

A legérdekesebb az, hogy Jókai temérdek egyéb munkája mellett a kikötött időre szállította a gyönyörű török-magyar mesét, melyet üde költészet leng át, méltó folytatása »Erdély aranykorá«-nak.

A roppant termékenység valóságos ámulatba ejtette a közönséget, az írókat szintén: »Sok adóssága van - találgatták -, bizonyosan azért dolgozik annyit.« »A felesége dolgoztatja - vélték mások -, hamar kiírja magát.«

Eleinte tényleg szorongatták a hitelezői, de már 1854-ben, mikor az ezer forintos regényt, az »Egy magyar nábob«-ot kezdte írni a Pesti Naplóba, teljesen kitisztázta magát s az ezer forinton egy hepehupás telket, elhanyagolt bányát szerzett a Svábhegyen, a mostani Költő utcában, melyre később villáját építtette. Az ezer forint azonban csak a vételár felét fedezte, a másik felét hadd fizesse az utód, Kárpáthy Zoltán.

Ezt a regényét s jövő évben folytatását, »Kárpáthy Zoltán«-t, nap-nap után tárcánkint írta, úgyhogy előtte való nap még nem tudta, mi lesz a következő számban. Egyszer gyűlés támadt a jobb kezén, nem bírta folytatni. A regény félbemaradt napokig, mert regényt diktálni Jókai nem tudott, de nem is lehet. Tollbamondással többé-kevésbé csak fércművek jöhetnek létre. A műalkotás a toll alatt nő. Diktálni íróművésznek épp annyira nem lehet, mint a festőnek. Raffael-kép lenne-e, ha Raffael mondaná egy kisebb mesternek: most kék színt, most szürke színt, most ilyen vonást, amolyan vonást? Az egész világirodalomban igazi költői munkát talán csak az egy Milton mondott tollba. De Milton vak volt s ebből keletkezett nála az a megnevezhetetlen érzék, mely az írónál abban nyilatkozik, hogy az általa leírt szavak és mondatok, amint tolla alól kikerülnek, színek, képek és ékkövek alakjában csillognak a papíron, úgy, hogy csak így, szemlélve képes ízlése szerint azokból elvenni vagy azokhoz hozzátenni valamit.

Mily balgaság, hogy a közönség laikusabb rétegeiben az a legenda kezdett keletkezni, mely egész mai napig fenntartotta magát, hogy Jókai diktálva írja, sőt másokkal is íratja némely regényeit, ő maga (mint ahogy idősb Dumasról mesélik) csak a meséket bízza rá irnokaira. Holott senkinek se volt *egyénibb* irálya, mint neki, úgyhogy ha a szövegben valahol a korrektor egy mondatkát megváltoztatott vagy egy szót hátrább vagy előbbre tett, mint ahogy azt ő írta, az olvasó a fülével hallotta a zökkenést, mely a Jókai ritmusán esett.

Az »Egy magyar nábob« és »Kárpáthy Zoltán« élete végéig a legkedvesebb könyve maradt,[59] ha nem a legjobb. Alapját egy való történet képezi, mely néhány évtizeddel előbb általános beszéd tárgya volt az országban. Kékkő vár urának, báró Balassának a története van feldolgozva, természetesen sok költői szabadsággal. A hetvenéves öreg főúr egy fiatal, szegény sorsú leányt vett nőül,[60] kitől Balassa Antal báró született.

[59] Jókai ezzel a megjegyzéssel említi e két könyvét: »melyek nekem magamnak legrokonszenvesebbek«.

[60] Tary Ilona kisasszonyt.

Az örökösök pörrel támadták meg az öreg báró halála után a kis bárót, furfangos prókátorok még szakértőket is kihallgattattak, hogy a hetvenéves aggastyánnak nem lehetett igazi fia. E történetből és mellékepizódjaiból van szőve az »Egy magyar nábob« meséje, mely nagy irodalmi esemény volt, s Jókai életében fontos állomás. Ez a regény az ország elvitázhatlanul legnagyobb elbeszélőjévé emelte.

A vaskalaposok, az akadémikus körök és a tanügyi bácsik ugyan még mindig báró Eötvös József és báró Kemény Zsigmond elsősége felett vitatkoztak, az »új csillagot« nem engedve velök egy sorba állítani, de hogy népszerűbb ezeknél, azt el kellett ismerniök. E népszerűség annyira nőtt-nőtt, kivált a »Kárpáthy Zoltán« után, mely a következő évben követte az »Egy magyar nábob«-ot a Pesti Napló tárcájában, új ezer forintot hozva a szerzőnek, hogy a magasztalásoktól áradozó kritikák ellensúlyozására volt immár szükség. Különösen Gyulai Pál és Salamon Ferenc buzgólkodtak ebben, kik Jókai lélektani botlásait, történelmi, helyrajzi és természetrajzi megbízhatlanságát, léhán fölépített meséit, jellemfestési fogyatékosságát állították élénk világításba a közönség tapsaival szemben. Hiszen e kritikákban volt némi igazság, Jókai kétségtelenül lényeges hibákban szenvedett. De végre is hibátlan ló, hibátlan asszony és hibátlan regény nincs. Csak nem lett volna szabad feledni, hogy Jókainak e hibáival szemben olyan kiváló tulajdonai vannak, melyekből egy is elég, hogy egy lángelmét ékesítsen, oly tulajdonai, melyek a világliteratúrát véve is, ritkaságok egy írónál. E kritikusok igazat írtak, látták az erényeket és hibákat, de összeadni és kivonni nem tudtak vagy nem akartak. Mert az írói kvalitások is kisebbek-nagyobbak, mint a pénznemek, vannak poltúrák, húszasok, tallérok: hiszen igaz, hogy a Kemény tartalmassága, mélysége, ember- és korismerete, mély tudása, jellemzési képessége, analizáló ereje, becses tulajdonságok, mondjuk olyanok, mint a tallérok a pénznemek között. Jókainak sok nincs meg ezekből, de a humora arany sovereign, az előadási bűbája másik sovereign, a poézise harmadik sovereign, fantáziája közel éri a Hugó Viktorét, mesemondási képessége Dumas Sándorét, hát tessék ebből a hiányzó tallérokat és hatosokat levonni és bizonnyal csinos plussza marad a többiek felett, akiknek viszont abból hiányzik sok, amije Jókainak megvan. Főleg azt nem lett volna szabad feledniök a kritikusoknak, hogy egy dolgot kifogástalanul elmondani nem annyi, mint egy dologgal valakit elragadni, ha az nem kifogástalan is.

Különben érzi ezt jól Gyulai és senki sem bírta nálánál jobban kiemelni előnyeit:

»Jókainak kitűnő elbeszélő tehetsége van - írja - s e tekintetben egyetlen regényírónk sem versenyezhet vele. Egyszerű, folyamatos s egy pár vonással hol plasztikailag, hol festőileg emeli ki tárgyait. Valami kedves elevenséggel, lankadni nem tudó mozgékonysággal ragadja magával olvasóit, anélkül, hogy fárasztaná. Átmeneti fordulatai minden erőltetés nélküliek, mintegy ösztönszerűek, könnyedén lebeg az elbeszélés folyásának kanyarulatain, amelyeket nem tartóztat fel a reflexiók tömege, s hol rohamosan, hol csöndesen hömpölyögve halad tovább, megnyit egy-egy újabb völgyet, de ritkán árad ki vagy süllyed posványba. Egyetlen elbeszélő írónk sem olvasztja össze oly szerencsésen a népies és művelt magyar nyelv bájait, mint Jókai. Valódi magyar hangsúly vezérli szófűzéseit s a kifejezések árnyalatainak egész kincstára áll rendelkezésére.«

Tömör és mesteri jellemzése ez a Jókai művészetének, érdemes volna az iskolai olvasókönyvekben tanítani, mint mintát, de hogyan jut ezekből arra a következtetésre Gyulai Pál, hogy Jókai nem elsőrangú regényíró?

E kritikák, bár nagyon is bántották az érzékeny szerzőt, nimbuszának nem ártottak s őrajta nem javítottak semmit. Egy író népszerűségét a maga korában csak egy új író veheti el vagy oszthatja meg, a kritikusok soha. Ilyen új írók pedig nem támadtak. Jósika »Eszter szerzője« név alatt küldözte be font számra a kéziratokat Brüsszelből s a túltermeléssel saját magának

csinált konkurrenciát, regényei mindinkább megszokottabbak lettek, előadási módja unalmasnak tetszett a Jókai pezsgő elevensége, fordulatossága mellett, ki sehol se volt unalmas, és ha következtek is hosszabb leíró részek a mese gördülése közben, valóságos eldorádói cukorhegyek voltak, amelyeken szívesen ette magát keresztül az olvasó. Kuthy Lajos, a másik népszerű író, kinek pazar pompájú ellicitált bútorait gyűjtés útján váltották vissza annak idején a pesti előkelő hölgyek, a míg rövid ideig divatban volt, ahogy divatba jön a tapló-sipka vagy valamely különös prém, most kormányhivatalt vállalt, minélfogva elhagyták a múzsák, de ha nem hagyták volna is el, elhagyta volna a közönség. Pálffy Albert nem bírt az aranyos középszerűségből kievezni. Az új elbeszélő írók, akik azóta támadtak, mint Halmágyi Sándor, Ábrai Károly, Podmaniczky Frigyes, P. Szathmáry Károly, Vadnay Károly, ellenben hónaljáig se értek Jókainak. Úgy állt köztük, mint egy hatalmas termőfa, cserjéktől körülvéve.

Ezekben az időkben Jókainé is művészete tetőpontján állt, úgyhogy a dicsőség egyformán ragyogta be őket s játszva simítá el a korkülönbséget köztük. Az anyagi gondok is eltűntek.

Csak kevés volt a felhő most már. Legfeljebb apró torzsalkodások, házi perpatvarok zavarták meg pillanatnyira a művészi fészek csöndjét. Jókainé zsarnokoskodó és házsártos volt, gyúlékony, hirtelen haragú, de jószívű is. Sokszor önfeláldozó és gyorsan engesztelhető. Egy kicsit féltette is az urát s emiatt gyakran voltak a háznál jelenetek. A zöld szemű szörnyeteg hamar megjelent a láthatáron. Élénk világot vet arra akaratlanul Jókai egyik följegyzése a forradalom napjaiból, midőn felesége nélkül jött el Debrecenből amaz éjszakán, melyen Hentzi Pestet bombáztatta, elmenekült lakásából, hogy valahol a bombák lőtávolán kívül keressen éji szállást, egy ismerős színésznő, aki valahol a Kálvárián túl lakott, felajánlotta neki lakását, mire félrevonta Kovácsné, a színház komikája s nejének bizalmasa, azzal a figyelmeztetéssel:

- El ne fogadja ön ezt a meghívást, mert sok háborúság lenne belőle.

És Jókai el nem fogadta, inkább künn csatangolt egész éjjel, mert jobban félt a feleségétől, mint a haláltól. Jókainé egész gyűjteményt tartott maga körül különféle öregasszonyokból, hogy legyenek, akik a zöld szemű szörnyeteget etetik s akiket viszont ő etet. A nap minden órájában bennfentesek voltak a Jókai-házba öreg, nyugalmazott színésznők (fiatal színésznőt nem fogadott),[61] páholynyitogatónők, volt cselédjei (mert a cselédjei is vén asszonyok voltak) és a szomszédból előkerült egyéb nénikék. Gertrudis királyné nem szeretett magához hasonlókkal érintkezni, magánál följebb rangúakkal meg éppen nem, de elemében volt hódoló boszorkányai közt, kik minden pletykát, amit hallottak és kigondoltak, a házhoz hoztak. Jókaiék nem messze laktak a színháztól, a mostani Múzeum körúton egy rokonuk, az említett Szücsné tulajdonát képező csinos, új házban, mely egyszersmind átjáróul szolgált a Magyar utcába, ahol a Vasárnapi Újság szerkesztősége volt. Egész nap égett a tűz a téres konyhában, sütöttek, főztek a nénikék számára, kik egyébként is igénybe vették Jókainé erszényét. Különben ez idő szerint még takarékosságra volt szorítva. Fizetése félhavonkint nyolcvan forintra rúgott s ebből kellett a jelmezeket is venni. Ehhez az összeghez körülbelül 30-40 frttal járult Jókai. Ebből telt ki a háztartás, a kiszolgáló személyzet, az élelmi cikkek, szóval minden apró kiadás. A rendkívülieket, mint a házbért, mely 125 frtot tett ki negyedévenkint, Jókai fizette, valamint a nagyobb beruházásokat is; ő váltogatta ki jó napokban az ezüstneműt, mely gyakran vándorolt be a zálogba, hol 200 frtot szoktak rá kölcsönözni.

A számadási könyvecskéből, melybe Róza asszony sajátkezűleg jegyezte be kiadásait, azt látjuk, hogy nagyon megnézte a garast. Rendszerint két cselédet tartott, akik öt-öt forintot

[61] Blaháné említi a Magyar Hírlapban közzétett emlékjegyzeteiben, hogy mikor a Nemzeti Színházhoz került s Jókainénál is látogatást tett, nem fogadta, kiüzent, hogy beteg.

kaptak havonkint. A fűszert számlára hozatta és pontosan fizette a konyhapénzből elsején és tizenhatodikán. Saját házi zsidójánál, Rosenfeldnél, mindig el volt adósodva, törlesztett öt forintos részletekben. Aránytalanul nagy összegeket csak kesztyűkre költ, havonkint közel tíz párt használva el. Úgyszinte sokba kerültek a mosónék, minden héten legalább háromszor van mosás a házban, ami arra hagy következtetni, hogy a ház nem volt elegendőképp ellátva fehérneművel. Oh, az elsárgult könyvecske nagy bepillantást enged az éléskamrába és a ruhaszekrényekbe, megolvashatjuk a nagy költő ingeit, számszerint 14-et és tudjuk, hogy az elmúlt egész évben csak egy rendbeli ruhát varratott. Látjuk Jókainét, mint anyát és nem foghatjuk rá, hogy pazarol; a kisasszony (II. Róza) csak igen ritkán kap valamely piperecikket, s az is szerény és olcsó. Látjuk mint leányt, aki apjának egyszer-másszor ruhát varrat, de nem valami finom szabónál, mert csak 10 forint a ruha ára. Sűrűn fordul elő számadásaiban ilyen tétel: »Atyusnak 1 forint». Ez is az öreg Benkének jár ki dohánykára, felette szerény mértékben. Látjuk mint kartárst; részt vesz színész társai mozgalmában, adakozásaiban, de az összegek takarékos asszonyra vallanak. Egy forint a szokásos áldozati obulus, csak egyszer, az Egressy-emlékére áldoz két forintot.

Hónapról-hónapra ott vagyunk - e számadási könyv révén - a Jókai-házban. Látjuk ki s be járni Vargánét, akinek az ura fuvarozza ki a Svábhegyre és vissza, este pedig rossz időben a színházba. Csinos kis összeget szed el a fuvarért a Jókai-háztól. Ugyancsak bennfentes itt Traubauerné, aki a Róza asszony színházi toalettjeit készíti. Vannak bezzeg nagy tanácskozások némely új darab előadása küszöbén. A kis könyvecske mindent előadna, de nem szól semmi rendkívülit, semmi meglepőt, semmi rosszat. Megmondja, hogy néha nyomott anyagi helyzete van, de viszont máskor sok pénz jön a házhoz és Rosenfeld is húsz forintot kap egyszerre, a régi bútorok eladatnak s új, csinosabbakat szállítanak a házhoz. Valamely nagyobbszerű luxus és pazarlás azonban nem űzetik. Polgári levegőben vagyunk egészen. A legendás fácánok, tengeri rákok és pezsgővel főzött töltött káposzták csak még ezután lesznek eljövendők.

Ez volt Jókainé, mint gazdasszony, az ötvenes évek közepén, melyek »szűk éveknek« nevezhetők; inkább takarékosnak mondható, mint prédának.

Jókai sokkal könnyelműbb volt pénzdolgokban. Otthon nagy kordában lévén, s egyszersmind nagy őrizet alatt, nem történt semmi baj, de künn a világban, csak az nem iratott vele alá váltót, aki nem akart. Így aztán a szaporodó, sőt jelentékeny jövedelem mellett is örökös zavarai voltak, amelyeket titkolt a felesége előtt s eligazítani sem tudott, mert a kéziratáiért járó összegekről be kellett otthon számolnia.

Különben közösen csinált adósságok is nyomták, mert a Svábhegyen épült villa költségeit kölcsönből fedezték. Mintegy négyezer forintba került, az akkori olcsó építkezés mellett s egyike volt a Svábhegy szebb villáinak, tündérszép kilátásával verandájáról, a hegy lábainál elterülő városra.

Nagy esemény volt ez Bohémiában. Egy kastélyt összeírni! Az ördögbe is, nem tréfa dolog! Még szinte a nemzet önérzetét is emelte, hogy már ő így képes honorálni az íróit. Mesék keringtek azokról az összegekről, melyeket a Pesti Napló fizet Jókainak, ahol egymás után jelentek meg az »Egy magyar nábob« és »Kárpáthy Zoltán« után »A régi jó táblabírák«, »Szomorú napok« (a forradalomban félben maradt regény) és »Az elátkozott család«, a komáromi földrengések, valamint a csizmadiából lett alispán, Bajcsi András uram érdekes históriája.

A svábhegyi villa körül egy egész mítosz képződött. Beszéltek, írtak róla. Ilyen paradicsom, olyan paradicsom. Szépsége, pompája nőtt a fantáziákban. Voltak, akik vasárnaponkint csak

azért mentek ki a Svábhegyre, hogy a Jókai-villát lássák, sőt még a vidékről jött emberek is kíváncsiak voltak rá, éppúgy, mint a Lánchídra vagy a Múzeumra és a Nagy Kristófra, mert egyéb látnivaló nem volt Pesten.

De az ország sok millió lakosa közül bizonyára egyráncos arcú öregasszonyt izgatott leginkább a kíváncsiság, a Jókai anyját. Fel is kerekedett egy nyári napon, vele Eszter lánya is és Vály Mária kisasszony, az unoka. Nagy áldozat volt ez, mert az öregasszony már régen lemondott az utazás kedvteléseiről, nehezére esett a kimozdulás és megválás karszékétől, ágyától, napi teendőitől és szokásaitól.

Az Arany Sasba szálltak és onnan üzenték meg Jókainak a Svábhegyre, hogy itt vannak. Jókai rögtön jött és azzal kezdte, hogy nagyon kikapott Rózától, amiért édesanyjának meg nem írta, hogyha megérkezik, szálljon egyenesen a lakásukra, csak néhány lépés innen, ott főzetni is lehetett volna.

Rózának ez az állítólagos zsörtölődése jól esett az öregasszonynak s megállapították, hogy másnap reggel Jókai a Svábhegyről kocsit küld értük, mert a fiákkerek lovai nem megbízhatók a hegyi utaknál.

A kocsi elő is állott másnap s a nevezetes látogatás megtörtént.

A villa bizony nem volt olyan szép, aminőnek elképzelni lehetett otthonról, Komáromból, de nagyban és egészben kellemetes látványt nyújtott, midőn a kocsi a hegyről ereszkedőben egy nyitott kapun át behajtott, növendék hársakkal szegélyezett úton s megállt egy alacsony házikó előtt, ahol már Jókai várt rájuk veressel szegélyezett hálóköntösében és házi sapkával a fején (ez volt rendes svábhegyi öltözete), majd előkerült Róza asszony is feltűrt ruhaujjával, fehérbabos piros selyemkendővel hátrakötött hullámos fekete hajával, örömtől sugárzó arcával, gyönyörű jelenség volt.

Nem csekély szerencse e könyvre nézve, hogy bírjuk e nevezetes látogatás részletes leírását[62] s ezáltal mintegy bepillantást vethetünk Jókaiék akkori házába és életviszonyaiba. Látjuk a kis fácskákat, bokrokat, melyeket tavaly hozatott a komáromi szigeti kertből, valamint a jázminokat és centifoliákat a veranda előtti terasz két oldalán, amelyek szintén az édesanyja kertjéből kerültek ide; látjuk alant a sivár területet, ahol egykor híres szüreteket fog tartani, most csupa szikla, csupa hasadék, hepehupa, imitt-amott egy borókabokor. Bejárhatjuk a fundus elejét, ahol egy fabódé áll, közel a kapuhoz s abban a költő állatjai, a »Szegfű« tehén és a vízhordó csacsi, a »Csárdás« - a dajka és a kertész.

Jókainét éppen libabontásban találják, mert a szakácsné, aki tömte a libát, annyira megszerette, hogy a világ semmi kincséért sem vállalkozott megölni. Az eperfa alatt a nagy malomkő-asztalon bontotta a libát, jól a keze ügyében állt a munka, gyönyörködve nézte öreg Jókayné asszonyom. Mikor aztán készen lett, megmutogatták az épületet. A remek kilátásra, mely a tornácról nyílt a Gellértre, a Dunára, a két városra, elragadtatva kiáltott fel az öregasszony, hogy még olyan szépet sohase látott.

- Bizony, jól tettétek édes gyerekeim, hogy megszereztétek magatoknak ezt a fölséges helyet.

Az anya arcából valami édes patriarkális megelégedés sugárzott ki most.

Mikor mindent megnéztek, még az északi kis nyitott verandát is meg kellett mutatni. Ott fent egy asztalkánál csinos fiatal kisasszony ült, hímződobon valami kézimunkát öltögetve.

Kedvetlen mozdulattal, mintegy megriadva kelt fel, a vendégeket üdvözölni.

---

[62] Peti Józsefné, Vály Mária följegyzése.

- Róza leányunk. Szépen hímez - sietett Jókai bemutatni s egyszersmind a hímzésre átterelni a szót. - Te értesz az ilyesmikhez Esztikém.

A purián kálvinista asszony arca elsötétült, a vidám hangulat elröpült, mint a fölriasztott madár. De a jó ebéd enyhített rajta valamit. Künn a verandán terítettek s az ebédhez megjelent Jókainé atyja is, egy hosszú, sovány öregúr, Benke bácsi, úgyszinte a lelkem Kovácsné, a Jókainé elválhatatlan pajtásnéja, kinek a közeli Sauer-vendéglőben volt egy kis szobácskája. Benke Bebus, a Jókainé öccse, már nem élt akkor.

Minden nagyszerű volt - amint forrásunk megjegyzi -, a szőlőlevelekbe takart töltöttkáposzta, a liba, a dinnye, a saláta, meg a kávé, úgyhogy a nagyasszony a legjobb hangulatban vált meg uzsonna táján »pesti gyerekeitől« s nemsokára azt írta fiának e látogatásra célozva: »a feleségedet pedig becsüld meg, mert jobbat, neked valót, lámpással se tudtunk volna találni«.

II. RÉSZ

ELSŐ FEJEZET
A PITYMALLAT

A Pesti Naplót báró Kemény Zsigmond vette át Török Jánostól 1856-ban. Ez az elterjedt, nagy tekintélyű orgánum vitte be eleinte legjobban a közönségbe a Jókai-kultuszt. Amint vice versa a Jókai regényei szaporították meg nagy mértékben a Napló előfizetőit és olvasóit. Török János jó bácsi volt, aki maga is lelkesedett e regényekért, de amint Kemény lett a szerkesztő, a Jókai regényeire kevesebb súlyt kezdtek fektetni, persze csak a szerkesztőségben. Kemény maga is regényíró lévén s éppen az ellenkező csapáson, nem tartozott a Jókai bámulói közé, sőt léha dolognak tartotta a céltalan mesemondást, mely az olvasót, kit Kemény gyakorlati célokra és nagy feladatokra akart fölrázni, egy álomvilágban megbűvölve tartja, s teljesen szabad kezet hagyott a lap hasábjain Salamon Ferencnek és Gyulai Pálnak, s azok egy pár cikkben éles kritikát eresztettek meg Jókai regényei ellen, mitse törődve azzal, hogy éppen e regények képezik a Pesti Napló vonzerejét. Ma az ilyesmi lehetetlen volna üzleti szempontból. Megfizetni egy regényt gazdagon s aztán lepogányítani. Ez csak e naiv korban járta, mikor a pénz még nem volt isten és a szerkesztők nem voltak kereskedők.

Nem kell valami szörnyű emberevőnek képzelni se Gyulait, se Salamont - egyszerű kritikusi sport volt. Nem Jókai iránti gyűlölet hevítette őket, nem gyűlölte e két igen tiszteletreméltó író Jókait, hanem a rendkívüli sikerek és a lapok ömlengő dicsériádái ingerelték őket ellentmondásra. Vannak vadászok, akik csak nagy vadra lövöldöznek, viszont vannak olyanok, akiknek szenvedélyük a feladat nehézségeire van építve, ezek csak a fecskére vagy galambra lőnek, melyeket legnehezebb eltalálni, és végre vannak vadászok, akik csak a puskájukat szeretik elsütni akár nyúlra, akár szarkára, nekik mindegy.

A vadászok bizony különfélék, de a vadnak körülbelül mindegy, mi indokból vették üldözőbe. Kétségtelen, hogy Jókai nem vette szívesen e kritikákat. Különben is érzékeny volt és hiú. Nyilatkozott, védekezett, néha feléjük is vágott az ő szelíd gúnyjával és játszi humorával. De neki még a haragja is csak enyelgés volt. A fránya kritikusok még csak jobban ficánkoltak, mint a pajkos csikók az ostorcsenderítésre.

Különösen az bántotta, hogy éppen a Napló hozta e kritikákat, minélfogva kezdett elhidegedni a laptól. Mind kevesebbet írt bele, míg egyszer végképp otthagyta. Amire Kemény Zsigmond is okot adott egy gúnyolódó mondásával, mely hamar elterjedt írói körökben.

A »Régi jó táblabírák« elején a régi közigazgatást rajzolta Jókai eleven színekkel. Feltűnt a cenzornak ez a rajz s amint egy-két tárcát elolvasott belőle a Pesti Naplóból, gyanút fogott, hogy abból nem sülhet ki jó a közcsendre nézve, maga elé idéztette a báró-szerkesztőt és garanciát kért arra, hogy a regény a régi közigazgatás dicsőítésével kezdődvén, nem lesz további folytatásaiban persziflázs a mostani közigazgatásra.

Kemény a fejével intett, hogy biztosítja.

- Talán már olvasta? - kérdé Woraffka - hol van a regény?

- Még a Jókai fejében van.

- Ön akarja revideálni az egyes folytatásokat?

- Azt nem teszem; nem vagyok cenzor.

Woraffka felpattant:

- Akkor hát milyen alapon mer engem biztosítani?

- Azon az alapon - felelte nyugodtan Kemény Zsigmond -, hogy Jókainak éppúgy nincs fogalma a régi közigazgatásról, mint a mostaniról, minélfogva nem is persziflálhatja azt.[63]

A cenzor meg volt ennyivel elégedve, de Jókait felette bosszantotta a kiszivárgott bonmot a »Az elátkozott család«-dal, melyben a komáromi protestánsok küzdelmét festi a katolicizmussal szemben, Bajcsi András csizmadiamester alispánságának érdekes meséje keretében, örökre befejezte működését a Pesti Naplónál. Nem is igen lehetett már ott maradása.

A haragos kritikusokhoz utólag Csengery Antal is csatlakozott, szóval Kemény Zsigmond egész udvara, melyhez hozzá tartozott Pompéry, Danielik, stb.

A lapok nem a »napok fotografiái« voltak, mint most, hanem a közönség vezetői. Nem hírszolgálat volt a működésük, hanem a józan eszmék terjesztése. Nem annak az anyagnak összehordása képezte a főcélt, mely alkalmas kidomborítani, hogy mi történt ma, hanem annak az útját kellett előkészíteni, aminek egy év múlva kell történnie. Hosszú ismertetések és közlemények jelentek meg egyes kérdésekről vagy könyvekről. A polémiára válasz következik, a válaszra viszonválasz, a viszonválaszra végválaszok. A türelmes közönség olyan érdeklődéssel követte a szócsatákat, mint napjainkban a búr vagy japán háborút.

Jókai majdnem annyi keserűséget nyelt, mint amennyi édességet. Dicsőségének mézét a beleesett kenyérmorzsák megsavanyították. Egyéb baja is volt. A könnyelműen aláírogatott váltók elszaporodtak s nyugalmát az érkező óvások kezdték megzavarni. Csőstül jönnek a bajok. Felesége egész farsangon betegeskedett. A várva várt tavasz elején még egy megrázó csapás érte. Március 14-én (1856-ban) édesanyja szélhűdés következtében váratlanul meghalt. Vidám beszélgetés közt uzsonnált egyik barátnőjénél, özvegy Somarjai Jánosnénál; egész nap jól érezte magát, alkonyatkor egyedül tért haza s mindenfelé jóízűen beszélgetett útközben a szembejövő ismerősökkel, de alighogy hazaért és levetette felöltőjét, összeesett és egy pillanat alatt kilehelte lelkét. Móricot Pesten találta a leverő hír, Rózát Győrben, ahol éppen vendégszerepelt; innen sietett Komáromba.

Jókait összetörte a csapás s lehangoltsága még csak fokozódott, midőn a temetésre megjelenve, arról értesült, hogy anyja a hirtelen halál miatt végintézkedést nem tehetett, illetve, hogy az 1848-ban Válynak tollba mondott végrendelet, melyben őt kitagadta, érvényben maradt. Mivelhogy megtörtént a teljes kibékülés és osztály, az erőteljes, ruganyos öregasszony nem gondolt a végzetes iratra - pedig »a Pulayak halála gyorsan járó«. Öreg Pulay Dávid, a Jókayné édesatyja is ilyen rögtönösen halt meg, éppen mikor kocsira akart; ülni, hogy behajtasson Komáromba, rogyott össze holtan.

A kitagadási záradéknak inkább az erkölcsi része sújtotta le nagyon Móricot. Hiszen a vagyonra nézve nem állott be semmi változás; az már fél volt osztva a testvérek közt a papíron s e papír nem vesztette érvényét, de enélkül se jutott volna soha a testvérek eszébe, becézett öccsüket kirekeszteni.

Ez alkalommal ismét szóba került és megerősíttetett az 1850-iki egyezség, a gyermektelenség esetén való kölcsönös öröklés, mely azonban Károlyra, kinek gyermekei voltak és Eszterre vonatkozólag, kinek Mari lánya innen-onnan eladó sorba jut, csak akadémikus jelleggel bírt; gyakorlati értelme mindössze Móricnál mutatkozott, hol már a gólyához való bizalom teljesen elenyészett.

Példás és megindító szeretet fűzte össze a Jókay-testvéreket, mely az élet semmi körülményei között se fogyatkozott meg, legalább a Károlyé és Eszteré nem. A Móricé nem volt próbára

---

[63] Gyulai Pál szóbeli visszaemlékezése.

téve. Főképpen Károly szerette gyöngéden híres öccsét s ha egy-egy jó napot akart magának csinálni, lehajókázott látogatására. Gyakran lehetett őket együtt látni s szembeszökő volt a hasonlatosság köztük. Termetre ugyan alacsonyabb Károly, de mellkasa kifejlettebb s vállai szélesebbek; míg ellenben a Móric melle beesett - tüdőbajokra hajlandó. Baltüdeje az utolsó mellhártya-gyulladás óta oda volt nőve a mellkashoz.[64] Károly edzett, erős ember volt, aki nagy súlyokat tudott fölemelni, egészséges, piros arcszínével, becsületes, nyílt homlokával férfias jelenség volt, de kissé meggörnyedve járt, míg öccse ritkította párját szép egyenes tartás dolgában, ehhez járultak csodaszép kék szemei, holott a Károlyéi túlságosan kiállók és kevésbé kifejezők. De ami hátrány ez összehasonlításból külsejére esik, azt bőven ellensúlyozza egyszerű természetes modora, mely gyorsan hódította meg az embereket és az iránta való vonzódás csak nyert, a többszöri és hosszabb együttlétnél. Móric modorában ellenben sok volt a póz, olyan tartásban ült, beszélt vagy járt, mintha a fotográfus camera obscurája előtt állana. Élénk színű világoskék szemeiben valami szórakozottság, valami álmatag zavar vonult el, ritkán nézett arra, akihez szólt s úgy tetszett, nem figyel a hozzá beszélőre; mintha az esze másutt járna. Sőt a hangja se a valódi hangjának látszott. Fejét többnyire féloldalra hajtva tartotta, merengő poétához illő lágysággal. Hosszú, sötét színű, derékhoz szabott kabátokat viselt, pongyola blúzban senki se látta az utcán vagy társaságban. Nem öltözött cifrán, mint Dobsa, se előkelően, mint Kuthy annak idején, se rikítóan, mint Bulyovszky, de mindig ünnepiesen; lehajló inggallért használt, mely hosszú, sovány és szögletes nyakát nagy darabon hagyta fedetlenül. Kabátjai és nadrágjai többé-kevésbé hasonlítottak egymáshoz, csak a nyakkendőkben fejtett ki nagyobb változatosságot, ezeket tűvel (leginkább egy karneol rókafejjel) átszúrva viselte.

Nem volt élénk társalgó. Éppen az ellenkezője volt, kevés szavú, kivált kettesben-hármasban szótalan, elmélyedő. Az a bizonyos semmiről való könnyed locsogás, mely a köznapi érintkezés legszükségesebb konyhasója, hiányzott nála, csak attikai sót használt s azt mégsem lehet marokkal szórni. Másodmagával minduntalan megakadt a társalgás folyamatja, se kérdezősködni, se érdeklődni, se figyelni nem tudott, elmerengő volt, de nagyobb társaságban is érezhető volt rajta némi elfogultság s bár kitűnően tudott előadni anekdotát vagy valamely vele történt esetet, nem bírt a nagy causeurök tulajdonságaival, kik mint Pompéry, Bulyovszky vagy Szilágyi Dezső ránehezednek csevegésükkel az egész társaságra. Szívesen engedte át a főhangot másoknak s ő csak úgy tarkítva, csendesen a bajusza alatt eregetett el ötletes, sokszor szikrázó megjegyzéseket, melyeken ő maga soha el nem mosolyodott. A banketteken azonban, ahol már némi ünnepiesség honol s ahol már úgynevezett a »publikumhoz« lehetett szólani, sőt a lapoknak, elemében volt, szeretett tósztokat mondani, melyeknek mindenikében benne volt múzsájának varázslatos mosolyából valami.

A közönséges összejöveteleket, baráti társaságokat kerülte, a felesége is óvta azoktól, de ha mégis bennrekedt egybe-egybe, nem tartozott a mulatságok megrontói közé, igyekezett alkalmazkodni a többiekhez, némelykor mulatott is, de a mulatásában volt valami csinált, nem folyt az természetesen. Fehér asztalnál, bor között, ha kérték, szívesen énekelt régi magyar nótákat, melyeket Pápán és Kecskeméten tanult. Szépen csengő bariton hangja volt hozzájuk, melyet késő aggkorában se vesztett el, de éppen csak úgy lélek nélkül énekelt a vacsoráknál, ahogy délelőtt énekelt volna közvetlen a reggelizés előtt.

Feleségének betegsége és anyjának halála ily gyors egymásutánban nemcsak az idegeit viselte meg és egészségét ásta alá, de utókövetkezményeiben anyagi viszonyait is megrontotta. A váratlanul megnyílt örökségből Jókaiék egy Magyar utcai házat szemeltek ki, amit meg-

[64] Demjánovich Emil följegyzése.

vegyenek. Róza asszonynak volt ez kedvenc terve, ki éppen ebben az időben vélte jól férjhez adni a teljes pompájában virágzó II-ik Rózát, kit mágnások és katonatisztek rajzottak körül. Elhatározta evégből nyílt házat vinni, de gondolta nagyobb foganatja van, ha a saját házában viszi a nyílt házat.

Hogy a házat megvehessék, el kellett volna adni a Jókay-ingatlanokat s osztozkodni a vételáron. A testvérek azonban nem akartak megválni a földektől. (Károly ellenkezőleg földéhes, szerző ember volt.)

Ily körülmények közt Móric a földnek természetben való elkülönítését sürgette s a maga részét eladta potom áron, éppen mikor a földnek semmi ára sem volt, úgyhogy a vevő, Erős József, kit Róza asszony egy régibb ismerőse ugratott be a vételbe, a következő években húszezer forinttal drágábban adta el. A pénzből legsürgősebb adósságait kifizetvén, 1857 januárban csakugyan megvette a Magyar utcai házat 18 ezer forintért Hében Jakabtól. A ház jó helyen feküdt, udvari ablakai a Károlyi-kertre nyíltak, de Jókai a vételárat nem fizette le egészen, mert annyi pénze már nem maradt. Kamatot kellett fizetnie a pénz után, a ház pedig alig jövedelmezett valamit, mert a »Jókai Hotel« lakói, Szerdahelyi Kálmánék és Szigligetiék csak éppen a forma kedvéért fizettek némi bért.

A Hébennek járó kamat, a vételár meg nem fizetett része, nem csinált volna zavart a Jókai háztartásában, nagyobb bajt okozott a vételár kifizetett része, mert ebből az összegből nem házat kellett volna venni, hanem egyéb bonyodalmait rendbehozni.

Az asszony betegsége alatt szabadjára hagyatván, jobban férhettek hozzá úgynevezett barátai, felhasználták semmit megtagadni nem tudó természetét, váltókat írattak vele alá »pillanatnyi« pénzzavarukban. De ezek a »pillanatok«, kivált az akkori írói világban, hosszúak voltak, rendesen hosszabbak, mint a váltók lejárati ideje. A váltók tehát kezdtek visszatéregetni óvatolások alakjában. Anyja halála ezenkívül egyéb hitelezőit is felkavarta. A kis örökségek rendesen bajt hoznak az eladósodott emberre. Egyrészt, mert a hitelezők, akik eddig csendesen várakoztak, mind mozgolódni kezdenek bélyeges papírjaikkal és a pumpoló ismerősök is vérszemet kapnak kihasználni az alkalmat. Egyszerre indultak Jókaiékra adósok és kölcsönkérő gentlemanok. Helyzetük hovatovább mindinkább nyomasztó lett, pénzzavaruk folyvást nagyobb. A költséges és rendetlen háztartás fölemésztette jelentékeny keresményüket. Jókainé fényes toalettjei azonképpen nem álltak arányban 3100 forintos évi fizetésével. De a legtöbbe került az a rossz szokásuk, hogy adóssági ügyüket mindig csak az utolsó stádiumon igazították el, mikor a körmükre égett s a nagy perköltség már megszaporítá.

Pénzt kell szerezni. Valami vállalatba kell fogni. Ez foglalkoztatta Jókaiék fejét. Ezer és ezer tervet kovácsoltak esténkint. Politikai laphoz már akkor is pénz kellett, nemhogy az hozna. Képeslap-félében a Vasárnapi Újsággal versenyre szállni botorság; divatlap, asszonyokra számító újság elég van, valami mást, valami újat kell kigondolni. Közelfekvő dolog volt, hogy milyen fajta dolgot kellene csinálni összes mindenféle munkássága közül arra a genre-re kell alapítani az új vállalatot, amelyet legmohóbban kapkod a közönség s ezek a Kakas Márton levelek a Vasárnapi Újságban. Világos hát ebből, hogy Kakas Mártonnak kell lennie annak a figurának, aki a pénzt hozza; ő arra a legalkalmatosabb. Ilyen embrióban már 1856-ban kóválygott tervei közt az üstökös, habár még homályosan. Két évig hordozta fejében, míg végre megszületett.

De addig is élnie kellett. Anyagiakban talán ez a két esztendő volt rá a legterhesebb. Szerződéses munkatársi viszonyban csak a Vasárnapi Újsággal és később a Magyar Sajtóval állt. Az innen kapott állandó fizetéssel tatarozta szegénységét. Elbeszéléseket humorisztikus

cikkeket és színi kritikákat írt, ez utóbbiakat a felesége sugalmazására és taktikája szerint, ami sok kellemetlenségbe bonyolítá.

Az asszony »királynői allűrjei« sok kritikust bosszantottak fel. Azonfelül azt sem szerette tűrni Róza asszony, ha a birodalmába beütött egy-egy új pretendens. A népszerűséget kizárólag a saját monopóliumának tartotta. A közönség kegyeiben emelkedő művésznők ellen gyakran kiszorított férjénél, annak arzenáljából egy-egy mérgezett nyilat. A férj, ki sohasem üldözte a saját ellenségeit, sőt sietett azokat nagylelkűségével lefegyverezni, a felesége által szuggeráltatva, kíméletlen tudott lenni annak vetélytársai iránt. De persze onnan is visszalőttek. S gyakran a legélesebb polémiák folytak a lapokban, az akkor még kicsiny főváros nagy mulatságára. S bizony azokban nemegyszer Jókai maradt alul.[65]

Soll

1. Én a Ráday-ügyben megtámadtalak téged helytelen heveskedésért.

2. Én tehettem elvétve egy pár ártatlan élcet *poétákra és kritikájokra.*

3. Én *legkisebb kiszámítás nélkül*, az ördög vigyen el, ha még más szándékból, mint egy művész barátunk hírének kedvéért, nagy zajt csinálok a *Mohácsi képből.*

4. Én bátor vagyok parányi véleménykét mondani *a Ristori-kérdésben.*

5. Én azt sem tudom, mit nyomtatnak a Nagy Tükör borítékjára.

6. Én, ki a múlt évben vállalatodat többször nagy elismeréssel mutattam be a közönségnek, most hallgattam minden dolgod felől.

7. Én megsokalltam a szakadatlan ingerkedést s adtam helyettük egy tréfás ötletet, amiben Neked sem jellemed, sem gyönge érzelmeid sértve nincsenek s amivel készakarva bevártam, míg előfizetőid beérkeznek.

---

[65] Édes barátom!

Nagyon szeretem, hogy valahára komoly kérdést csinálsz abból a rettenetes ostoba ügyből, amit »semmiért« jól tudod, hogy nem én indítottam meg. Szeretem, hogy indítványba teszed, miszerint vessünk véget ez egyikünkre nézve sem szükséges és nem gyönyörűséges escarmouchenak amivel csakugyan szebb dolog lett volna egymást mindjárt eleinte megkardoznunk. Nehogy azonban a végszámadásnál abban a hitben légy, hogy te engedsz el énnekem valamit, csinálok ide neked egy számlát, amit tetszésed szerint vehetsz tréfának is, komolynak is:

Eddig a számla de dato 1856 Dec. 31.

Már most azt kérdem tőled, hogy mit akarsz tovább? Hiszed-e hogy valami különbség marad fenn tartozásaink és fizetéseinkből? Ha hiszed, kívánsz-e annak kiegyenlítéséhez jutni becsületes lovagias úton? Én mindenkor szolgálatodra állok s sokkal kellemesebb dolognak találom, ha egymás bőrébe szabdalunk, mint egymás becsületébe. Vagy pedig akarod, hogy tépjük széjjel a számadásokat s menjünk a magunk útján egymás mellett, ahogy tudtunk menni eddig megbecsülve magunkat és másokat s egyedül irodalmi faktoroknak engedni át a versenyt? Én erre is kész vagyok. Akár az egyik, akár a másik expedienst választod, ezt nekem rögtön írd meg, hogy a táborozásnak még a jövő lapban vagy így, vagy úgy végét szakíthassam, s azután kérj bocsánatot kedves nődtől az én nevemben valamint én is bocsánatot kérek az enyémtől, hogy olyan gondatlanok voltunk, miszerint azokat, akiket szeretünk, írók feleségévé tudtuk tenni. Ez, úgy hiszem, mind a kettőnknek egy nagy bűne s mondhatom, hogy Laborfalvi Rózát nem jutott eszébe senkinek addig bántani, amíg Jókainé nem lett.

Válaszodat várom

Jókai.

8. Én egy művet utasítottam vissza, ami hozzám *csakugyan* beérkezett s aminek szerzője bizton mondhatom, hogy veled sokkal jobb lábon áll, mint velem. Erős dolog volt részemről csupán az, hogy e mű visszautasítását nem végeztem privát úton, de tettem az ellenkezőjét azért, hogy veled tudassam, miszerint mindig vannak otromba emberek, kik becsületes ember civakodása közben örömest ajánlkoznak arra, hogy amit azok restellnek maguk megtenni, helyettük teljesítsék s akiket én éppen úgy felhasználhatnék a te kellemetlenségedre, mint te a jó Vadnayt az enyémre.

9. Hogy nőd beteg, kit én a legnagyobb gyöngédséggel tisztelek, azon én legőszintébb részvéttel sajnálkozom.

Haben

l. Te azért mindjárt a *nőmet emlegetted* fel, s gyanúsítottad *igazgatók iránti hízelgéssel.*

2. Te azért *minden vállalatomat* megtámadtad, apodiktice kimondva, hogy azok semmit sem érnek.

3. Te ebben ahelyett, hogy saját érdeked terjesztését látnád, megtámadsz, mint goromba rablót, aki *Tomory esetéből kihúzza az ajándékot.*

4. Te ebbe megint belekevered nőmet s rámutatsz, én ezt az ő ösztönzésére teszem.

5. Te megtámadsz, hogy ott fametszet helyett megint rajz van említve és elátkozasz érte negyediziglen.

6. Te el nem mulasztál *két hét* óta egy lapot, melyben vagy reám vagy nőmre vagy K. Mártonra, vagy legalább előfizetésére valami nevezetes élcet ne mondtál volna.

7. Te ezt paszkvillnak nevezted s hagytál nekem dolgokat mondani, amiknek nálam is nagyon *szabott áruk* van.

8. Erre te egy igen alacsony tréfával válaszoltál, mely tréfát én velem már régen tudattak azok az emberek, akik jelen voltak, midőn ezt te, Vadnay és B… kicsináltátok valamelyik kávéházban.

9. Az én nőm is beteg, két nap óta fekszik. Erre se igen elmés viccet alkalmaztál ma is.

Ebben az egyben javíthatatlan volt, míg Jókainé el nem hagyta a színpadi deszkákat. Sőt az Üstökösben új várat emelt, ahonnan különböző formákban lehetett a sistergő kartácsokat kieregetni.

Az Üstökös első száma 1858. augusztus 21-én jelent meg előre gyűjtött előfizetőkkel s rohammal vette be a nagyközönség kegyeit. Már maga a cím is tetszett az országnak, mely a nép csalhatatlan ösztönével egy háborútól várta sorsának jobbra fordulását, s az Üstökös háborút jelent a közhit szerint. De az egész lap formájában és tartalmában is szerencsés volt, új, elütő a többi nemzetek élclapjaitól, tiszta magyar. S amellett elég változatos, annak dacára, hogy a legkedveltebb három alak a szerkesztő pennájából nyerte életét. A kakasfejű emberkén kívül, ki mint elmés versíró lépett itt fel, de prózában is sok mindenféle elméncséget elpotyogtatott, csakhamar közkedveltségre tett szert a politikus csizmadia, ki a lap végén a felesége kérdéseire felelget, bölcs és jóízű dolgokat in politicis. A majsztram egyes sikerültebb mondá-

sai szájról szájra jártak az országban s a csizmadiáknak is tetszettek, ezek miatt választották meg írójukat tiszteletbeli csizmadiának a céhbeli portentumok.[66]

Az Üstökös fővonzerejét azonban a későbbi keletű Tallérosy Zebulon levelei képezték, melyekben valamely aktuális közérdeklődésre számítható, többnyire politikai témát dolgozott fel hetenként mézédes humorral, a Liptó megyei nemes urak hamisítatlan zamatú tótos nyelvezetével. Fölséges, derült alak ez a hosszúképű, nagyszakállú furfangos és kedélyes Zebulon, ki az ő tót ravaszságával és önző életfilozófiájával több mint egy évtizeden át legkedvesebb ismerősévé vált a magyar embernek és sok keserűségében kacagtatta meg. Annyira egészséges és sikerült alkotás, hogy szinte élő embernek képzeljük. Maga életadója is úgy megszerette, hogy sok esztendő múltán egyik epizódalaknak állítja be »A kőszívű ember fiai« című regényébe.

Az Üstökösbe ezeken kívül sok jóízű visszaemlékezést, humoros rajzot és apróságot írt Jókai. Nem annyira élclap volt, mint inkább a magyar humornak lerakódó helye. Olcsó élcek helyett színhumort kapott a közönség. Paráznaságnak, trágárságnak semmi nyoma. Jókainak kevesebb az apró pénze, mint az aranya. A tőrül metszett alakok közül csak inkább a csizmadia elméskedett, Zebulon ellenben humorizált. Az elmésség sokszor vág, sért, de a humor sohasem; az csak mosolyt csal ki az ajkakra, vagy könnyet a szembe s édes meleget áraszt a szív körül, mert a humor nedve az író szívén átszivárogva csöppen el s újra a szívekhez iparkodik.

Innen van, hogy Zebulon úr sohase szerzett írójának bajt, de a politikus csizmadia és Kakas Márton akárhányszor. Elszólták magukat, vagy mélyebben vágtak a húsba, mint kellett volna. Jókainak vissza kellett vonni, helyreigazítani egyet-mást, sőt még párbajba is bonyolították.[67]

Az Üstököst úgyszólván maga írta Jókai, mert az adomákat a közönség küldözte be, azokat Jókai csak fésülte. Ez adomák összegyűjtésére nagy súlyt fektetett, pedig még akkor a folklórnak híre-hamva se volt. Mikor 1861-ben az akadémiának rendes tagja lett, »A magyar néphumorról« tartott székfoglalójában büszkén utalt az Üstökösben megjelent mintegy

---

[66] Igen tisztelt barátom!

A miskolci polgár-egylet szíves megemlékezése folytán a múlt hóban egy igen becses ereklyét voltam szerencsés kapni Kakas Márton számára, melyért is ő rögtön rám bízá, hogy kegyednek és a polgár-egyletnek legnagyobb köszönetét átadni el ne mulasszam.

Én azonban ismeretes lustaságomnál fogva mind ekkorig nem jutottam el odáig, hogy a kalamárisomba tintát vegyek, emiatt most kénytelen vagyok valami poémát kigondolni Kakas Márton kimentésére amit azután majd kérek hivatalosan jegyzőkönyvbe vétetni.

Kakas Márton annyira megörült a kapott fegyvernek, hogy ámbár ez ideig nem szokott dohányozni, ez ajándék által felbuzdíttatva, pipás-emberre kvalifikálódott s addig nem akart nyilatkozni, míg örvendetes előmeneteléről tanúságot nem tehet.

Egyébiránt a pipa üveg alatt és zárt helyen tartatik, a miskolci derék polgár-egylet pedig még annál is biztosabb helyen, alulírt becses kebelében.

Pest, 1861. febr. 3.

Jókai Mór.

[67] Egy német lap Bulyovszkyné Szilágyi Lillát ismertető cikkében azt írta, hogy a művésznő az ősmagyar *horogszegi* Szilágyi-családból származik, mire azt jegyezte mag az Üstökös, hogy nem annyira származik a *horogszegi* Szilágyi-családból, mint inkább csak *horogszegre* való. Bulyovszky Gyula párbajra hítta ez élc miatt Jókait, a, párbaj meg is történt, de egy kis karcoláson kívül nem volt egyéb következménye.

tizenhétezer adomára: »Ha engem valaki számadásra talál vonni, mi jogon foglalok itt helyet, nem fogom azt mondani, hogy íme írtam ennyi és ennyi regényt, mert azok valószínűleg néhány lustrum elmúltával Dugonicsnak azon korszakban közkedvességű regényei szomszédságában fogják pihenni a boldog elfeledés álmát, de fogom mondani azt, íme e kötetekben gyűjtöttem össze a magyar néphumor elszórt adalékait, ezeket hagytam az utókornak; és ezek a kötetek élni fognak és tanúskodni, míg a magyar él; az pedig él, míg a világ áll«.

Az Üstökös nagy elterjedtségre jutva, derekas jövedelmet hozott a konyhára, de volt is vele sok dolga; eleinte rajzait is maga készítette, ameddig a jóízű Jankó János fel nem tűnt a láthatáron. A közleményeket maga írta, regényt írt, a Magyar Sajtónál és a Vasárnapi Újságnál vállalt kötelezettségeit végezte, hajnaltól estig az íróasztalnál görnyedt. Ennyi munkát nem lehetett sokáig végezni, ha vasból lett volna is. De nem volt vasból, sőt inkább gyenge szervezetű. Szűk melle, 94 centiméter terjedelmű, fájni kezdett, erre egy meghűlés következett, utána lázak, köhögés és vérhányás, szóval egy kis csúcshurut a tüdőben. Betöltvén már a 33-ik esztendejét, a tüdővész nem olyan veszedelmes, mert lassan dolgozik, de erejének gyors hanyatlása mégis tág teret nyitott a legrosszabb sejtelmeknek. Sorba járta a nevezetes orvosokat, de ezek részint gyöngéd udvarias szólamokkal takargatták a bajt, részint a szokott szerek használatát ajánlották, küldték Meránba, Gleichenbergbe és biztatón mosolyogtak. De ki tudja mi van a mosoly alatt? Környezete elveszett embernek tartotta. Jókainé sokszor siratta meg, mikor ő nem látta. Az írói körökben úgy beszéltek róla, mint aki csak volt, sőt a közönségbe is elszivárgott, hogy a halálos kórt magában hordja kedvencük, ami szomorúsággal töltötte el az országot mindenfelé, ahol Kárpáthy Zoltánt valaha olvasták. Pedig hol nem olvasták?

Ebből az időből származik az a furfangja, melyet későbbi éveiben nevetve szokott elbeszélni bizalmas körben. Nem bírván eligazodni az orvosok tartózkodó szavain, hogy veszélyes-e a baja vagy nem, abban a hitben, hogy a pénz nem udvarias, beállított az első magyar általános biztosító társasághoz, hogy életét tízezer forintra biztosítsa; majd megtudja most az igazat abból, hogy beveszik-e vagy pedig be nem veszik.

A társaságnál megígérték, hogy elküldik hozzá az orvost megvizsgálás okáért; izgatottan várta, de az orvos helyett Pompéry János írótársa és az intézet titkára rontott rá a következő cinikus szemrehányással:

- Hát te nem szégyenled magad, hogy be akarod csapni ezt a becsületes magyar intézetet, tízezer forintig akarsz bennünket megrabolni, holott tudod, hogy egy évig se húzhatod. Hiszen csak rád kell nézni. Ejnye Móric, Móric, hát gentlemanhoz való dolog ez?

Jókai röstelkedett és el is szomorodott, de a remény nehezen hagyja el a halandót. Másnap, harmadnap felocsúdott levertségéből. Hátha mégsem áll a dolog olyan gonoszul. Hiszen Pompéry nem szakember és nem is vizsgálta meg. Meg kell tudnia a teljes igazságot minden áron.

Egy olasz biztosító társasághoz ment, ott jelentette be a biztosítást, kérve, hogy küldjék hozzá az orvosukat megvizsgálni.

Várta türelmetlenül napokig, de orvos innen se jött. Mi lehet az? Végre negyednapra maga a biztosító intézet igazgatója kereste fel, átnyújtva a kész kötvényt.

- De hát az orvos? - lepődött meg Jókai, kinek nem annyira a kötvény kellett, mint az orvosi vizsgálat.

- Nem szükséges - felelte az igazgató.

- De hisz én halálos betegséget hordok magamban, nem akarom az urakat megcsalni.

- Isten ments ilyen gondolattól. A dolog különben úgy áll: az intézet kitüntetve érzi magát, hogy ön hozzáfordult, és ilyen potom összeg miatt csak nem csinálhat egy Jókaival szemben molesztáló formaságokat.

Jókai szerette elmondani ezt a kedves históriáját és rendesen azzal fejezte be: »Erre aztán elfásultam, megnyugodtam. Ejh mit, én bizony nem futkosok tovább a halál után.«

Inkább elment, hogy kínzó gondolataitól szabaduljon, egy kis szórakoztató útra. Török Gábor volt kormánybiztos és két fia társaságában bejárta Erdély nyugati havasait, lóháton, meredek sziklaösvényeken fel és le, a szabad ég alatt hálva, délben, este szalonnát falatozva a gyepen s törkölypálinkát kortyolgatva hozzá. Ez az út, ez a levegő megint emberré tette; mellvérzése megszűnt és sohasem tért többé vissza.[68]

E betegség ideje alatt, de a következő két évben is keveset dolgozott. Ez a legmeddőbb időszaka. Éppen csak az Üstököst ütötte össze hétről-hétre s megcsinálta évenkint a »Kakas Márton Naptár«-át. A Magyar Sajtó szerkesztőségében megfordult ugyan mindennap, de a lap tartalmában alig látni valami nyomát. Úgy látszik, megtetszett neki az az állapot, hogy ő beteg, hogy felesége is annak tekinti s hogy orvosai igyekeznek őt elidegeníteni egy időre az íróasztaltól. »Sokat legyen a napon - erre bíztatja Kovács Sebestyén és dr. Csausz Márton -, mert a napfény a legjobb doktor«.

Jókai, némi jel oda mutat, költői értelemben fogadta meg ezt a tanácsot s egy nap helyett két napnak fényében perzseltette magát, értvén a nap alatt egy szép özvegy ügyvédné ragyogó szemeit - amiből tömérdek perpatvar keletkezett a Jókai-házban később.

Valószínű, hogy az egész szerelmi történet csak koholmány, a Jókainé öregasszonyainak léha pletykája. Nincs reá semmi megbízható adat. Tény azonban, hogy erről az állítólag a Rácvárosban lakó özvegyről tágabb körökben is szó esett, úgy a Lonovicsné Hollósy Kornélia Egyetem utcai szalonjában, hol az írók összegyűltek teára és minden érdekes napi eseményt megbeszéltek. A város oly kicsiny volt még, hogy semmi se maradhatott titokban. Hát bizony nem csoda, emlegették, hogy Jókai semmit sem ír. Sokkal okosabb regényt csinálni, mint komponálni. És hát úgy van az, ha valakinek túl van a felesége a negyvenen…

De volt még egy másik özvegyasszony is, aki Jókait némileg elvonta az írástól és lekötötte érdeklődését. Ez az özvegy asszony (amint Tóth Kálmán énekelte róla később: »mindnyájunknak édes anyja«) tíz évig hordta már a gyászfátyolt és most egyszerre valami vidámabb mosoly kezdett az ajkai körül derengeni. Egy ösztönszerű sejtelem fogta el, hogy sorsa nemsokára jobbra fordul. Hiszen alap is volt a sejtelemhez, de nagyon csekély. Ausztria szerencsétlen kimenetelű olasz háborúja. Ha a porkolábot jól elpáholják, talán örül a rab, de abból még nem okvetlenül következik a szabadság. A villafrancai békekötés valahogy rendbehozta a császár dolgait. Mindamellett érezni lehetett a kormánygyeplőket tartó kezek lankadását, hinni lehetett, hogy a passzív rezisztenciát nem bírja ki a hatalom sokáig, holott a magyar hovatovább mindjobban összekovácsolva, győzi a rossz sorsot - csak a jólétet nem bírja ki hosszabb ideig.

Holt írók csontjaiból nőtt ki különben a reménynek ez a virága. Kazinczy születésének százéves évfordulójára rendezett ünnepeken izmosodott a hit, majd a Berzsenyi-ünnepélyek nevelték, melyeken magyar ruhában, mentésen, kardosan jelentek meg az úri rendek, az asszonyok pillangós főkötőkben, a kisasszonyok ingvállban, pártával a fejükön. A lakomák

---

[68] Jókainak ez a betegsége és kúrája belekerült az orvosi világirodalomba is. A legnagyobb német belgyógyászati munkában, a Nothnagel-féle Specielle Pathologie und Theraphie XIV. kötetében »Lungenblutungen« fejezetében van tárgyalva.

tósztjaiból izzó lánggal csapkodott ki a honszeretet. Sohasem volt tökéletesebb a magyar. A nemzeti viselet fölélesztésében Jókai az elsők közt járt. Versben, prózában dicsőítette az Üstökösben.

Régi mente, régi kalpag,
Kik a honért éltek, haltak;
Feltámadnak hát megint.

Eleinte csak az ünnepélyeken szerepelt, de mikor néhány fiatal főúr, Keglevich Béla gróf, Esterházy István, a báró Balassa-fiúk az utcára is kivitték, maga Jókai is attilát és szűk nadrágot húzott, Jókainé pedig a Melinda pruszlikjában jelent meg a Váci utcán, aminőben »százszorta szebb minden asszony.«

A jogászbálon, az Európában már az élemedettebb főurak és úrnők is jobbadán magyarban jelentek meg. Sőt gróf Károlyi Lajos egykori nyitrai főispán, ki pedig a szabadságharc ellen működött mint császári biztos, ezen a bálon magyar díszben jelent meg, alkalmat adva Podmaniczky Frigyesnek, hogy a kredencben (még akkor az volt a büfé neve) következő tósztot mondjon a bécsi hatalom egészségére: »Az Isten áldja meg azt a kormányt, mely odáig vitte a dolgot, hogy még gróf Károlyi Lajos is piros magyar nadrágban jár.«

A magyar ruhát sokan nem helyeselték hétköznapi használatul mint kényelmetlent és költségeset, de a kehidai bölcs egyik mondása, melyért nagy hálával tartoztak a gombkötők és paszománt-csinálók, elsöpörte a gáncsot. »Ha egy társaság fele részét megfeszített lábbal támaszkodó helyzetben látjuk - mondá Deák Ferenc -, felette furcsának tűnik fel a magatartása, de ha megtudjuk, hogy a társaság másik fele ki akarja őket a helyükből tolni, akkor mindjárt érthetővé válik az egész kép.«

Így lesz általánossá a magyar ruha s veszti lassanként a modern szokásokhoz és ízléshez nem alkalmas túlzásait. A kényelmes Zrínyik, Kazinczyk és a karneol-gombos bundák váltják fel a csurapékat és krispineket, darutollas kanászkalapok a cilindereket, melyeknek beveretése gyakran idéz elő rendőri beavatkozást igénylő botrányokat Pest utcáin, a színházban vagy a nyilvános étkezőhelyeken. A jogászok valóságos vadászatokat tartanak a cilinder kalapokra. A nemzeti ruha már bizonyos immunitást kölcsönöz, minélfogva sietnek azt fölvenni olyanok is, akik nem szeretik, mert ha nem is kényelmesebb, de biztosabb. Öregurak vagy óvatos hazafiak zsinórt varratnak a német pantallóikra s alulra egy kis gombházat tesznek jelzésül. Ez az úgynevezett lutheránus magyar nadrág, vagy amint Jókai elnevezte »pisli ungrisch, pisli deutsch nadrág.«

Mire megindulnak a Kazinczy- és Berzsenyi-ünnepélyek, városról-városra, már akkorra a vidék is magyar ruhában énekli a »Szózat«-ot.

De e holt költők, ha képesek is fölébreszteni és ébren tartani a nemzetet, csak félmunkát végeznének, ha távol a birodalom határain túl a nagy Németországban egy harmadik holt költő nem jönne segítségükre, aki fölrázza a hatalom urait. Ez idő szerint indultak meg Németországban a Schiller születésének századik évfordulójára rendezett ünnepek s azokon elementáris erővel pattant ki a német egység gondolata és izzó vágya, ahogy azt a ravasz III. Napóleon, kinek kezei és szócsövei messze értek, szuggerálta.

A bécsi Burgban mély redőt vont a különben sem sima homlokokra az onnan fújó széláramlat. Ehhez járultak az újabb olasz események bonyodalmai, Garibaldi vörös inge, a magyar száműzöttek mozgolódása. De a Garibaldi vörös ingénél is jobban sietette az események fejlődését a fehér kabát szennyese. A katonai korrupció, mely az Eynatten-bűnügy tárgyalásakor megdöbbentő dimenziókban tárult fel. Bruck miniszter öngyilkos lett. A kincstár szánandó állapotba jutott.

Mindezek a jelek a pitymallatot jelentették. S jött is olyan sorban a jobb idő, ahogy a virradat szokott megérkezni. Először csak egy kis pirkadás vehető észre. A császár fölmenti Albrecht főherceget s a magyar születésű Benedeket küldi Budára főkormányzónak. Azután a pátens elleni küzdelemért elítélt foglyok kapnak amnesztiát. Rechberg gróf birodalmi miniszter Jósika Sámuel báróval tárgyal, hogy mit kívánnának a magyarok. A császár itt-amott egy-egy megjegyzést ejt el, hogy Magyarországot kibékíteni óhajtaná.

Mindezek a hírek kiszivárognak a legcsodálatosabb csatornákon keresztül s a megdermedt országot felcsiklandozzák. Nyüzsgés és elevenség támad, mint mikor hangyaboly mozdul meg, ha a napsugarak megnyaldossák.

Erre az időre esik a Jókai irodalmi termelésének megcsappanása. Szinte természetes. Ilyen lázban bajos elmerülni a múlt dicsőségébe, vagy fantáziával teremtett alakok életsorsába. A várakozásnak testvére a türelmetlenség. Mindenki türelmetlen volt és lázas. Már egy-egy nemzetiszínű zászló látása, mely az ünnepélyeken imitt-amott kitűzetett, ekszтázisba hozta az embereket. Csodálatos, milyen csekélység tudja felvillanyozni azt, akinek semmije sincs.

Érdekes napok voltak ezek. Mindegyre történt valami. Egymást kergették a reménykeltő hírek és következtetések.

Volt miről beszélni a városban. Jelentéktelen események voltak, de nagyoknak látszottak s mint a futótűz hömpölygtek végig az országon. Dessewffy Emil gróf egy alkotmánytervezetet dolgozott ki s azt fölolvasta konzervatív barátainak Sárospatakon, akik fölküldték vele Bécsbe gróf Andrássy Györgyöt. Valaki Deáknál járt Kehidán, vagy Vay Miklósnál Golopon s a beszélgetés egyes részletei keringtek szájról-szájra. A főkormányzó Budán különösen kezdett átidomulni, mint egy meleg kályhához állított Szilveszter apónak bajuszáról, szakálláról leolvadozott a zúzmara, egyre nyájasabb és szelídebb arcot öltött a magyarok iránt és hovatovább mind kevésbé titkolta, hogy már a rendszer végnapjait éli.

Mint varázsütésre Pest is elevenedni kezdett. A nagyurak elhagyták vidéki kastélyaikat s bejöttek a fókuszba politikát hallani és csinálni. A kaszinó termei benépesedtek esténkint. A Csekonics Jánosné szalonjában nap-nap után még a nők is politikáról vitatkoztak. A jogászok, akik rokonszenvesek voltak az öregek előtt, mert nekik volt a legfrissebb mártírjok,[69] gyakori tüntetésekkel verték fel a város csöndjét. E tüntetésekkel való elbánás adta csalhatatlan diagnózisát az Örvendetes Esemény elhomályosodásának vagy közelgésének, amint vagy éles tölténnyel dolgoztak ellenük, vagy csak kardlappal, vagy csak megriasztással és a végén udvarias rábeszéléssel a szétoszlásra. A politika mint az ezerkarú polip magához ragadott mindent. Az írói kompániák gyülekező helyein: a Csigában, a Komlókertben, a Liczniusban, a Szőlőben és a Fillingernél nem volt többé szó se versekről, se novellákról, csak a politikai helyzetről. Mindenki remélt, csak a nagy kételkedő, Kemény Zsigmond nem bízott, elejtett pesszimisztikus megjegyzéseit mint valami rémjóslatokat hordozgatták hírül a Pesti Napló munkatársai.

Jókai nem járt e helyekre, csak nagyon ritkán, ha valakit keresett, de a politikai helyzet senkit sem rázott fel jobban, mint őt, és senki sem volt a jobb idők bátrabb, szellemesebb és hatékonyabb előharcosa és kiképezője, mint Kakas Márton az Üstökösben.

Nyáry Pál most sokat járt be Nyáregyházáról s Jókai sűrűn érintkezett régi patrónusával. A hajdani híres alispánt mindig nagy társaság környezte a vidékről jött és a fővárosban lakó politikusokból. Ha az Arany Sasban ebédelt vagy az Európában, mindig asztalokat kellett

[69] Forinyák.

összerakni. Tekintélyét a kiállott fogság még emelte. Szavait, következtetéseit, mint az emberi logika esszenciáját, mély tisztelettel és figyelemmel hallgatták. Jókai árnyéka volt ilyenkor s ez a ragaszkodás vitte a politika perifériáiba ismét. Nem volt vérbeli politikus és sohasem is lesz. Inkább *hiúság* és úrias kedvtelés volt nála, mint hivatás. De ha az egész világ politizált, ő se vonhatta ki magát ez alól; nem volt ereje ahhoz. Divat, hát divat. Szenvedéllyé a politika nála sohase vált, inkább csak úgy a felületen csapongott. Sokszor nem is látszott érdeklődni a finomabb nüanszok iránt, melyek mélyen alul összefüggésben tartják a látszólag egymástól különálló részeket. E sokszor pókhálófinomságú szövedék az események legmélyén csak a beavatottak éles szeme előtt mutatkozik. Ők úgy látnak be egy-egy helyzetbe, mintha a haltesten át Röntgen-sugarakkal betekintést nyernének annak bordázatára, szálkáira; innen a biztonság, hogy a gerincet fölismerjük, amelyről minden szálka bizonyos rendszer szerint ágazik ki, nekik könnyű az eligazodás, míg a laikus minden tudás és látás nélkül kap fel valamely csontszilánkot. Jókai csak ilyen vasárnapi politikusnak látszott most is, mikor a politika még csak a fehér asztalnál otthonos, később is, mikor úgyszólván mindent a politika foglalt el, úgy tűnt fel nemegyszer, kivált beszélgetés közben, hogy nem jól, teljesen nem jól érti a dolgokat, hanem mikor a tollát megfogta, isteni ösztönnel olyan érveket és megfigyeléseket hozott fel egyszer-másszor éppen a mélységekből, hogy a legtanultabb politikust is meglepte. Jókait tehát mégsem lehet a kaszinók, kávéházak locsogásain és a lapok vezércikkein fejlődött átlag-politikusok közé sorozni, kik nem látnak az orrukon túl. Jókainak van mélyen látó szeme, de az csodálatosan a *tollán van, mint a pávának.* A lángész ereje, terjedelme meghatározhatlan valami. Ez a poéta, aki jóval a csillagászok előtt fedezte fel az Andromeda csillagot anélkül, hogy valaha belenézett volna a teleszkópba, megvizsgálandó az ég boltozatán éjjel kigyúló pásztortüzeket, bizonyára képes arra, hogy amihez fog, bármi legyen az, abban esetleg túlszárnyalhassa a szakszerű tudós határait.

Népszerű lévén, mint csak kevesen, most roppant erőt képvisel színes tollával s azonfelül ő is a sokat szenvedett emberek közé tartozik, akiké a közeli jövő. Mert ha nem volt is fogságban, de rajta volt a kivégzendők lajstromán. Nyáry Pál asztalánál megismerkedett egy csomó előkelő politikussal, Ghyczy Kálmánnal, akit diák korában sokszor látott Komáromban a megyei urakkal. Itt mutatta be Nyáry Almásy Pálnak. Ugyancsak ekkor nyílt alkalma először találkozni Tisza Kálmánnal, kinek már akkor országosan csengő neve volt nemcsak a Gyürki Ábrahám katonatiszttel vívott párbaja miatt, hanem a pátens elleni küzdelmeiért. Még friss volt bátor föllépése a bihari megyefőnökkel szemben, ki a Geszten tartott házkutatásnál azt kérdezte, vannak-e a háznál *izgató iratok?* - Van egy - felelte és felmutatta neki magát a pátenst.

Ilyen férfiakkal ismerkedvén meg, egyre beljebb ment a politikába. Különben is, bár ezzel az istenasszonnyal sohasem volt oly benső összeköttetése mint a múzsával, nem nézett oly mélyen a szemeibe s nem gyúlt iránta lázas szerelemre, végképp elhagyni sohasem tudta. Tisztán szépirodalmi munkáiban is sűrűn fordulnak elő aktuális politikai célzások imitt-amott elpotyogtatva, mint mazsola-szőlőszemek. Egy-egy ötletke, gúnyoros megjegyzés, találó kép, egy oldalvágás zárjel közt. A kortársaira gyakorolt rendkívüli hatás ezer titkából ez volt az egyik.

Míg így várták 1860-ban a hazafiak, hogy mi lesz, maga e várakozás úgyszólván többet ért, örvendetesebb izgalmat keltett, mint azután a valóság, az októberi diploma.

Hősünk alig dolgozott valamit. Elfelejtettem írni - panaszkodik, mikor asztalához ül annyi pihenés után, hogy az elhalt Irinyi nekrológját megírja, de háromszor szét kell szakítania a kéziratot, mert nem megy a munka. Ami pedig nála feltűnő eset, mert nem nagyon skrupulózus abban, amit egyszer leírt. És teljes joggal. Gondolatai készen, kerekdeden, formásan szállnak le fejéből tolla hegyére, úgyhogy kéziratai tiszták, csinosak s alig van bennök törlés vagy beszúrás.

De ez már az írói mesterség természete. Megfordítva jelentkezik pihenés után a termő agy és a termő föld újból való produkciója. A föld könnyekben hozza meg terményeit, ha hosszan pihent, az agy nehezebben; de azért majdnem biztos, hogy az egyiknek is, a másiknak is egy formán van szüksége a pihenésre.

Csakhogy nem szaporodván a kötetek, Jókai jövedelme is csappant, anyagi gondok mindjobban szorongatták. Az 1860-ik év tavaszán kénytelen volt eladni Magyar utcai házát,[70] melynek helye beleesik a mai Kaplony utcába s ezzel a lakók nagy sajnálatára megszűnt pesti háziúr lenni, ami csinos titulus volt akkoriban.

[70] Fluck Franciska vette meg 20 ezer forintért.

MÁSODIK FEJEZET
JÓKAI FOGSÁGBA JUT

Ez a meddősége Jókainak általános feltűnést keltett. Annyira népszerű volt már, hogy a közönség hangosan panaszkodott, mint akkor szokta, ha valami nem terem meg a rendes használati cikkeiből, hogy »ejnye, mák nem termett«. Jókaitól nincs új könyv. Hát mit akar? Miért nem ír? Még jobban sopánkodtak a kiadói, de ők legalább könnyebben segíthettek magukon. A bő esztendők elhullott kalászait szedegették össze most a szűkekben. Így támadt a »Dekameron« tíz kötete, melybe száz novellát foglaltak össze minden rendszer és együvé tartozandóság nélkül, mint ahogy össze van gyömöszölve a Jókainé szekrényeinek fiókjaiban csirkecsont, brüsszeli csipke, citromhéj, selyem rékli és millygyertya-vég.[71] Naptárakból, vidéki lapokból, alkalmi albumokból nyírtak be anekdotát, vázlatot, rémtörténetet, kalandot, freskót és mindenféle genre-t. Hanem hiszen Heckenastnak ez is jó volt és szétkapkodta a közönség, mint a sáfrányt. Ugyancsak ekkor jelentek meg összegyűjtve színművei is, ezek közt »A szigetvári vértanúk« és »Dalma«, melyekben a feleségének írt hálás szerepeket, továbbá »Könyves Kálmán« és »Dózsa György«, melyek hosszabb ideig voltak játékrenden. »A szigetvári vértanúk« ötven előadást ért, »Könyves Kálmán« huszonkettőt. Az említett lázas kereslet szülte a »Kakas Márton tolltarajá«-t is. Ennek a két kötetébe az Üstökösből böngésztek leveleket, verseket, apró novellákat és ötleteket, melyek a Jókai tollából származván, így felújítva is kedves csemegéi lettek a könyvpiacnak, ahol egyébiránt 1860. év végén már friss dolog is megjelent: a »Szegény gazdagok«, melyben a híres Fatia Negrára vonatkozó, a Hunyad megyei oláhság közt keringő mendemondából épít fel egy bájos leírásokban és érdekfeszítő epizódokban gazdag regényt. Fatia Negra voltaképpen egy oláh Sobri Jóska, nagyúr a valóságban (a legenda szerint egy báró Nopcsa), aki műkedvelésből, álarc alatt űzi a rablókalandokat.

Eseményszámba ment a regény, dacára, hogy egy másik nagyobb esemény elvonta róla a közfigyelem egy részét. Miként is tudott volna versenyezni egy mesélő könyv a császár diplomájával, mely alkotmányt helyezett kilátásba a nemzetnek, megbízva a magyar kancellárrá kinevezett Vay Miklós bárót, hogy állítsa helyre az ős intézményt, a vármegyéket s dolgoztasson ki képviselőválasztásokat szabályozó munkálatot, melynek alapján sietve össze lehessen hívni az országgyűlést.

Lett erre öröm a hármas halom országában és minden egyéb tárgy és beszéd háttérbe szorult. A reménykedés megtelik és megfogy néhányszor, mint a hold. A zúzmarás tél mi mindent hozott és mit hoz még!

Lesz hát parlament, felelős kormány, királykoronázás és a többi, meg a többi. Istenem, de szép az élet! S immár történni kezdtek a bevezető csodák. Kinevezték a főispánokat. Hihetetlen, hogy a főispánoknak is hogy tudott örülni a közönség. (Hiszen majd megunjátok még ti azokat!) Minden szem lázas türelmetlenséggel függött a bécsi Burg ablakain, azokon, amelyek nem jégvirágosak, ahol a császár dolgozószobája van. Ott kell a csecsemőnek, az alkotmánynak megszületni. Még most csak a konzervatív főurak segédkeznek a szülésnél, de nem tesz semmit. Majd a prímás palotájában Esztergomban indulnak meg az értekezletek, milyen alapon történjék az országgyűlés választása. Ugyan minek annyit beszélni! Hiszen megvan arra a felelet, a kalapok és kucsmák nemzeti színű kokárdáin a gyöngyökkel kivarrott négy szám: »1848«, a jogfolytonosság. Úgy kell a tizenkét esztendőt venni mintha nem létez-

[71] Feszty Árpádné följegyzése.

nék, mintha sohase lett volna, mintha ma, 1860-ban 1848-at írnánk. Inkább elfelejti az ország a rossz éveit, szenvedéseit, inkább vállalja hogy fiatalabb, csak az alkotmánya legyen öregebb.

Sajnos azonban, a Burgban másképp képzelték a »legkegyelmesebben engedélyezett« alkotmányt mint lent. Ott a hagyományos szűkmarok, itt a hagyományos vérmesség. Ott nem mennek el az okosságig, megállnak fele úton, itt ellenben túl ugranak rajta. A megyék megalakításánál mindjárt »nem ment össze a mesterség«, ahogy mondani szokták. A Burgban mindössze egy kis lélegzetvételt akartak engedni a magyarnak, a magyar ellenben azt hitte, hogy legott a legszélesebb módon kell használnia visszanyert cselekvési szabadságát. A megyék visszaállításánál országszerte beválasztják a megyei bizottságokba nemcsak Kossuthot, Klapkát és a forradalom kiválóságait, hanem úgyszólván az egész kontinens szereplő forradalmárjait. Garibaldi Józsefnek például majdnem minden megyében voksa van. Sokhelyütt III. Napóleonnak is.

A fiatal császárt, akit még nem tört meg az idő s gyakorta indulatos, felette felingerlik e vörös nevek. Hát ez legyen-e a felelet az ő atyai szívének sugallatából történt közeledésére népéhez? Haragjában vissza akarja vonni az októberi diplomát,[72] csak alig bírják lekérlelni a becsületes Vay Miklós és Szögyény-Marich László, kiknek igaz hazaszeretete messze sugárzik, divatból kiment konzervatív gúnyájuk azt el nem takarhatja.

Ily epizódok és kulissza-viszontagságok mellett jön létre végre az 1861-iki országgyűlés, a Deák Ferencek országgyűlése, mert minden kerület küldi az 1848-iki képviselőjét, ha még életben van, ha pedig nincsen, küldi a maga helyi orákulumját, a maga kisebb méretű Deák Ferencét, úgyhogy súlyban és tekintélyben páratlan parlament gyülekszik egybe április 2-án. Benne van abban minden jelentős név. A nemzet úgyszólván mindenét a kirakatba tette. Nem hiányozhatott Jókai se. Három kerület is szemet vetett rá, Pest, Letenye, Siklós. Pesten Szilágyi Virgillel mérkőzött. Nem is hangzott egyéb kifogás ellene, csak hogy túlságosan fiatal. Volt pedig harmincöt esztendős és már erősen kopaszodó, de hát a többi honatya mind öregebb, ezüstös hajak és szakállak illettek az akkori felfogás szerint az országházba. Pesten a Józsefvárosban legyőzte Szilágyi, de a másik két helyen ő győzött és a siklósi mandátumot fogadta el.

Az úgynevezett »legszebb polgári koszorú« új perspektívát nyitott Jókai elé. Volt már hát ország, volt már közönség, akinek írni öröm és mindent lehet már írni, amit az ember kigondol. Lázas munkakedv kapta meg s belekezdett a »Politikai divatok« megírásába, melynek alapeszméjét a saját élményeiből és élete szövevényeiből vette. Amellett csinálta az Üstököst és írt a Vasárnapi Újságba. Az Üstökös ekkor volt a legelevenebb és legmerészebb s olyan nagy tényező a Tóth Kálmán-féle Bolond Miskával a közvélemény irányításában, hogy velök a komoly napilapok nem versenyezhettek. A két figurás lap hétről hétre eljut az uralkodó asztalára is s néha ugyancsak haragos kedélyben találja őfelségét Vay vagy Szögyény egy-egy kellemetlen torzkép vagy maró élc miatt, mely érzékenységét sérti.[73] Szóval Kakas Márton rosszul van beírva a Burgban és nincs halandó ember, aki most megjósolhatná, hogy lesz idő, amikor »udvari poétának« fogják csúfolni. Különben még most terra incognita nekünk az udvar, s az udvarnak a mi talajunk. Még Deák is kellemetlen fogalom az udvarnál és csak úgy emlegetik félvállról egymás közt: »Der Dicke«. Hogyan is sejthetnéd, szép Wittelsbach Erzsébet, hogy egykor könnybe lábadt szemmel fogsz e tekintetes úr koporsójánál térdepelni!…

---

[72] Szögyén-Marich László emlékiratai.

[73] Báró Vay Miklós emlékiratai.

De addig még sok mindenfélének kell történni. A gondviselés műhelyében bizonyos mennykövek készülnek, melyeknek előbb még le kell sújtaniok. Bismarck még egyelőre csendesen iszogatja sörét és szíjja pipáját a Spree-parti városban. Még csak 1861-ben vagyunk, a tavaszi napok rügyfakasztó mámorában. A svábhegyi fák szépen nyílnak, majd ellepik őket a hernyók milliói. Jókai idejön reggeli után, egy-két óráig kertészkedik, tisztítja fáit, aztán hazahajtat, otthon a »Politikai divatok«-on dolgozik, estefelé benéz a Magyar Sajtó szerkesztőségébe, ott elvégzi a dolgát és akkor elmegy a képviselői gyűlhelyre, mely ez idő szerint a Gizella-téren levő Privorszky-féle helyiségekben van. Jókai élénk részt vesz az értekezletekben és vitákban. Apródonkint valóságos társas lénnyé alakul át, tarokkozni megtanul a vidéki nemes uraktól, néha-néha elmegy a színházba is. Szóval in floribus van, mindenre ráér, ruganyos, fáradhatlan és teli tüdővel szívja az élet örömeit. Már május 22-én megtartja szűzbeszédét a *határozat* mellett, mélységes csöndben, nagy figyelem mellett.

Rokonszenves szónoki alaknak bizonyult, kinek szépen csengő hangja és férfias gesztusai kellemetes hatást gyakorolnak, ami nem kis szó annyi nagy szónok között, mint amennyi most a Házban van. Meglehetősen az általánosságok közt mozgott, amit különben a szituáció is magyaráz. Új dolgot nem mond, se új érvelést nem használ, de a már ismert argumentumokat egyszerű, ízléses formában és félre nem magyarázható világossággal tálalja fel, menten azonban a retorika szemfényvesztő eszközeitől. Ez a nemzedék még jobbadán hallotta Kossuthot és ezért kicsibe vette még Eötvöst és Somssichot is. Csak olyast bámult meg, ami Kossuthra emlékeztette. Kazinczy Gábor szavai bongtak-csengtek a füleiben kellemesen, pedig csak a fül számára hasonlítottak Kossuth szavaihoz, mert az értelmük szinte kihámozhatatlanuI volt belegöngyölgetve a csillámló frázisokba. Ha Horvát Boldizsár szelíd, melankólikus hangon előszedte sablonos hasonlatait »valamint a terebélyes tölgy,« vagy »valamint a kanyargó csermely«, a hallgatóság egész bizonyosan elérzékenyedett. Jókai, aki bírta volna a frázisokat, mint Jupiter a mennyköveket, bizonyos jó ízléssel kerülni akarta szépirodalmi fegyvereit a politikusok között. A »zsúfolt karzat« mindamellett meg volt elégedve, a képviselők pedig valóságosan ünnepelték. »Az előadás éppoly lelkes volt, mint a szónoklati mű maga s a Ház tekintélyes férfiai - írja a Hölgyfutár - melegen szorították meg a jeles költő és szónok kezét.« Pedig e beszédnek egy nagy szépségét még nem tudhatták, hogy az, aki mondta, egész élete folyamán e szerint viselkedik majd.

»Mi korántsem követeljük Magyarország föltámasztását - mondja e beszédében -, él az s életének öntudatával bír; intézményeink megvannak, azokat erőszakkal elvenni mindig lehet, de visszaadni nem szükség, mert amint az erőszak megszűnik, mi ismét birtokában vagyunk alkotmányunknak.

Hogy ez dualizmus a birodalomban, azt nem tagadjuk, de hogy a dualizmus egyértelmű volna a birodalom fölosztalásával, az ráfogás.

Dualizmus idején érte a birodalom mindig története fénypontjait, tökéletes uniformitás alatt érte megaláztatásait, megérte II. József alatt, hogy a már akkor beteg ember: az ozmán birodalom egyetlen hadjárat alatt megalázta. Dualizmus mellett állta ki Ausztria I. Napóleon majd negyedszázados hadjáratait, s tökéletes unitás mellett vesztette el két hónapi támadó, tehát előre készült hadjárat alatt Lombardiáját.

És annak egyszerűen az a kulcsa, hogy dualizmusban a monarchia minden hatalmát kifelé használhatja, míg az unitas ideje alatt egyik országnak kell a másikat nemcsak őrizni, de még adminisztrálni is, ami a legnagyobb erő- és pénzpazarlás, mint erre siralmas példák vagyunk mind országostul.

Azért Európa megnyugodhatik abban; hogy Ausztria dualizmusa kétkarú óriás, míg az egységes Ausztria egy beteg szörny; mely önmagát elnyelte s nem bírja megemészteni.«

Beszéde további részében a belpolitikára nézve így nyilatkozik:

»Múlhatatlannak tartom annak kimondását; hogy a magyar nemzet a vele együtt élő nemzetiségeket a legszabadelvűbb bőkezűséggel kívánja részesíteni mindazon áldásaiban az alkotmányos szabadságnak, amiket saját maga élvezni óhajt és ahol viszályok forognak fönn köztünk, inkább akar nemesen engedékeny, mint hatalmaskodó lenni és mindenesetre be akarja bizonyítani, hogy a közelmúlt keserű napok alatt e tárgyban is tanult valamit. Továbbá, hogy a magyar nemzet semmi osztály, nemzetiség vagy vallásfelekezetre nézve kizáró vagy bezáró jogokat el nem ismer, hogy alkotmánya jótékonyságában mindenkit egyformán részesít, mert önmagát megbosszuló véteknek tartaná azt, hogy bármely osztályt vagy vallásfelekezetet előbb kizárnánk a polgárjogok teljes élvezetéből, s aztán polgár-erényeket követelnénk tőle, s ha azok a mi hibáink miatt annál hiányoznának, mi vétkünkért azokat ítélnők el. Végül, hogy a magyar nemzet teljes szabadelvűséggel kívánja mindazon kérdéseket megoldatni, melyeket az újabb idők szültek s melyek még eddig alkotmányunkban tárgyalva nem lehettek.«

Meg kell adni, hogy Jókai fennkölt lelkű, aminő csak nagy író lehet. Humanista és szabadgondolkozó a szó legnemesebb értelmében. A nagy emberiességi eszmék vezérlik. De egész világát csak a hazája képezi, a kozmopolitizmus idegen szívétől és minden olyan, ami valamiképp ez alá vonható. Mikor a szabadkőmívesekhez való belépésre szólítják fel, ezeket feleli:

- Nálatok a kalapácsütés jelzi, hogy minő tetteket visztek véghez a humanizmus, az emberiség érdekében. Nekem is van egy ilyen kalapácsom s az sem mutat egyebet az én működésemben, mint amit ti tesztek: s ez a kalapácsütés a szívem dobogása.

Gyűlöletet, irigységet nem érez se fajok, se osztályok ellen. Amely magaslaton csak olyan ember állhat, aki nem forgott az emberek között eléggé, aki nem könyökével vert magának utat, mindenkibe beleütődve és sokak által eltaszigálva, hanem szárnyaival, a magasban, mindnyájok feje fölött, egyformán dédelgetve mindenki által, sohasem érezte teljesen se a mob durvaságait, se a nagyurak gőgjét. Ebben az ideális korban kétségkívül kitűnő politikus lehetett volna belőle, mert tudott lángolni nagy dolgokért, de később a pártélet intrikái, a klubok cselszövényei között olyan volt, mint egy ártatlan bárány. A pártversengések nem érdekelték, nem tudta eléggé gyűlölni ellenfeleit és eléggé szeretni pártfeleit, nem tudott megmelegedni az apró részletekért a parlamenti életben, melyek sokszor csak finták és cselvetések, egy csomó régi ember felbotlik bennök és egy csomó stréber a napfényre kerül. Azért aztán lagymatag, gerinctelen politikusnak nézték, aki azonban nevének tényével egyik csecsebecséje pártjának.

Jó volt sietni a szűzbeszéddel, de még jobb lett volna jobban sietni a »Politikai divatok« megírásával, mert mire ezt a forradalmi élményeiből merített regényét befejezte, már akkorra vége volt az országgyűlésnek és a sajtószabadságnak. A kész regényt most már a fiókba kellett zárni, mert azt ugyan senki fiának a lapja nem merte volna közölni.

Jókainak pedig a vérében volt, hogy amit megír, azt, ha lehet, mindjárt nyomtatásban lássa. A kezdő írók lázas türelmetlenségével várta dolgainak megjelenését: ha folytatásban jött a regénye s egy-egy folytatás kiszorult a lapból más aktuális közlemények miatt, fölment a szerkesztőségbe panaszkodni - mert veszekedni nem tudott. Képzelhetni, mennyire csiklandozta a fiókban heverő kézirat. Sokat várt attól. Olyan regény az - mondotta -, mint a hammelni patkányfogó sípja, becsalogatja az előfizetőket. Arról ábrándozott, hogy egy lapot kellene csinálnia, amiben megjelentetné. A Magyar Sajtó, melynek szerkesztője, Hajnik Károly, a ház naplójának szerkesztését vette át, ugyan rendelkezésére állt, de a tulajdonjog nem az övé,

mivelhogy pedig evvel a regénnyel lehet fel is virágoztatni, de meg lehet ölni is egy lapot, idegen tulajdonával nem kísérletezhet, ezért vágyott arra, hogy saját lapja legyen.

Éppen jó időben támadt ez a kívánsága, úgy jött, mintha csak a regényeiben történnék. A »tigriseknek«, a volt határozati párt politikusainak nem volt orgánumuk s Jókainak lap utáni epekedése véletlenül összetalálkozott az ő legsürgősebb terveikkel. Teleki László gróf halála után önkénytelenül a Tisza Kálmán kezeibe esett a vezérlet s ő mindent elkövetett, hogy az új lapot nyélbe üthessék; a módosabb politikusoktól nem volt nehéz a költséget összehozni. Akkor még egy laphoz nem kellettek százezrek, mint napjainkban. Nem volt telefonösszeköttetés, nem kellett rotációs gép, se öles plakátok ezrei, se nagymennyiségű sürgöny. Hiszen a hír megérkezik egyszer valamikor magától is és az olvasónak mindegy. A gyorsaságra nem adott semmit. Szenzációs külföldi eseményekről sokszor csak egy hét múlva értesült az olvasó - hanem úgy tett is a lapjával, hogy mind a hat számot meghagyta vasárnapra s egyszerre olvasta el, ami a világban történt.

Húsz-huszonötezer forint akkor fejedelmi alaptőke volt egy laphoz, hiszen egy kis szerencsével pénz nélkül is sikerülhetett. A legnagyobb mecénás, úgy tudjuk, Almásy Pál volt, a debreceni országgyűlés hajdani elnöke, akinek a révén egy kis porosz pénz is csordult az alapítási költséghez.

Biztosíttatván a lap megindulása anyagilag, miután megállapodtak, hogy A Hon legyen a címe, Jókai Bécsbe utazott Forgách Antal kancellárhoz, hogy személyesen nyerje meg tőle az engedélyt. A jól táplált pirospozsgás gróf, aki nem volt olyan rossz magyar, amilyen jó ember, szívélyesen fogadta híres honfitársát, még ebédre is magánál marasztotta s természetesen megadta az engedélyt. Csakhogy még hátra volt az itthoni gróf, a hórihorgas Pálffy Móric, akinek be kellett mutatni a felsőbb engedélyt s aki még előbb reverzálist követelt, hogy lapjában a magas kormányt pártolni fogja.

Jókai leült s egyszeribe megírta a reverzálist, hogy lapjában a magas kormányt pártolni fogja - minden a hazára nézve üdvös intézkedéseiben.

Pálffy nagy fejcsóválással mondá, az iratot elolvasván:

- Maga barátom nagyon rossz ember; vigyázni fogok magára.

De azért elfogadta a reverzálist a klauzulával.

Így lett Jókainak saját lapja, nagy politikai orgánuma s így lett a boldogsága teljes. Mert aki azt az élvezetet nem ismeri, amit egy lap megcsinálása okoz, az nem élt e gyönyörök völgyében. A kigondolás, milyen lesz a fiziognómiája, hogy fog a cím festeni, milyenek lesznek a lap betűi, hogy osztják be? Lesz-e kurzív írás? Milyen vonal válassza el a tárcát és mekkora spácium? Milyen betűkből szedik az alcímeket? Csak az anya érezhet ilyes valamit, de csak halványan, mikor első lányát az első bálba cicomázza. Ennek már az előre való előkészítése is gyönyörűség. De hát még az az éj, mikor az új lap készül! Mikor leadják az első kéziratot. Mikor a faktor végre összeállítja az első kolumnát és lehúzza kefével, majd a hajnal, amint megindítják a gépet és az ünnepélyesen ott virrasztó munkatársak szeretetteljes és kíváncsi tekintete előtt megjelenik az első szám.

Hát aztán másnap a lázas epekedés a mások véleményét hallani. Mit mondanak az új lapról? Egy ember megy az utcán. Vajon olvasta-e már? Ha két-három ember beszélget valahol, a szerkesztő szeretné ellesni egy szavukat. Mert hátha a lapról beszélnek. Benézni a kávéházak üvegablakain, hogy ki olvassa, fülelni a levélhordó nehéz lépteire a következő napokon, hogy hány prenumeráns érkezik. Oh, bizonyára kimeríthetetlen olajos korsója a komprimált örömök-

nek, melynek másik csücsén (mert két csücse van e csodálatos korsónak) sok bosszúságot és nyugtalanságot ihatni.

Jókai soha még egy vállalatát se szerette úgy, mint ezt. Mikor 1863-ban megindult lepedőnyi alakban (mert akkor a nagy formátum adta a tekintélyt), emberfeletti buzgalommal dolgozott bele, a »Politikái divatok«-on kívül majd minden számba írt vagy politikai cikkeket, vagy élénk apróságot, aminek volt is foganatja, mert új évre olyan közönség gyűlt a lap mellé, hogy az rögtön biztosítottnak látszott nagy időre.

Biztosítottnak? Balgatag szó. Most csak egy ragályban pusztulhat el lap, előfizetőhiányban, de akkor voltak más halálnemek is. A lapot megölhette a felsőbbség is. És az volt ebben a bolond, hogy amelyik lapot az egyik életadó faktor szerette, azt a másik életadó faktor gyűlölte. Így aztán teljesen ki volt zárva a biztosított lap fogalma.

Amint már egy kicsit folyamatba kezdett jönni, hogy öröme lett volna benne a gazdának meg a munkatársaknak, meg a kemény hazafiaknak, akik mögötte sorakoztak, egy napon Zichy Nándor gróf kopogtatott be a szerkesztőségbe egy hosszú erős cikkel, melyben ki voltak mutatva az eddig elkövetett politikai botlások, valamint az, hogy Magyarországot és Ausztriát kivált nemzetgazdaságilag teljesen tönkre tenné a Schmerling-rendszer erőszakos keresztülvitele Magyarországon.

A fiatal, eleven szellemű Zichy Nándor legelőször Kemény Zsigmondot kínálta meg a cikkel, de a bárónak jó szimatja volt, azt mondta, hogy neki túlságosan erős és az öreg Napló már különben is más nézeteket hangoztatott, hanem itt van a fiatal »szomszéd«, az majd megörül neki.

Jókai tényleg megörült a cikknek, egy pár kifejezést szelidített benne és közölte, nem félt ő, csak a »Politikai divatok«-tól s valóságos élvezete volt, amint napról napra elcsúszott tárca tárca után a cenzori szemek előtt.

A cikk roppant hatást tett; a Zichy név rosszul hangzott a forradalomból s most egy ilyen cikk alatt a Zichy név! De bizony mégis lesz ebből az országból valami!

Sőt a cikk jobban hatott, mint kellene, mert hatott Pálffy Móricz grófra is, aki ballábbal kelvén fel aznap, haditörvényszék elé rendelte állíttatni mind a szerzőt, mind a szerkesztőt s három havi börtönre kérte elítéltetni a két »csendháborítót«. Mert csak egyszerű csendháborítás címén lettek bepörölve. Pálffy abban volt eredeti szellem és reformátor a büntetőjogban, hogy leszállította a bűntények minősítését, de a büntetést emelte.

Jókai megjelent a katonai törvényszék előtt, mely egy ezredesből, egy őrnagyból, egy századosból, egy főhadnagyból, alhadnagyból, őrmesterből, káplárból, egy frajterből és közbakákból állott s egy szép német beszéddel védelmezte magát és a Zichy-cikket. Ekkor tartott életében először német beszédet.

Nagy volt a meglepetése, mikor az auditor kihirdette az egyhangúlag hozott ítéletet: »Ezer forint bírság, egy évi tömlöc nehéz vasban.«

- De hisz a helytartó csak három hónapi fogságot kért reánk kiméretni? - méltatlankodott Jókai.

- Das Übrige ist für die schöne Verteidigung, (a többi a szép védbeszédért van) - felelte az auditor-major nevetve.

Csakhogy már akkor nem volt olyan fekete az ördög, amilyennek festik, sőt már ördög se volt, hanem csak szilva-krampusz. Bizonyos humorral kezelték az ilyen zsarnoki kegyetlenségeket. Azért hát hiába várnátok Jókaitól valami olyan elmélkedéseket a fogsága óráiról, aminők a

Pellico Silvioé. Dehogyis tettek a Jókai lábára vasat a börtönben, tettek bizony alájok zsámolyt, ha kívánta. Maga írja: »Pompásan éltünk, soha életemben több szabadságom nem volt, mint fogságomban, egész nap látogatókat fogadtam, este kimentem vacsorálni a Svábhegyre, a porkolábot is elvittem magammal. Térparancsnokunk a jó Haymerle, kívül-belül mintaképe egy magyar vicispánnak.«

Haymerle megengedte, hogy a foglyok könyveket hozzanak be. Jókai a faragó szerszámait is elhozatta és itt faragta ki a felesége mellszobrát fából, mely dolgozószobája egyik díszét fogja képezni ezentúl, innen szerkesztette az Üstököst. Sohase voltak szikrázóbb ötletei. Szinte szomorú volt, mikor néhány hét múlva ott kellett hagyni a kedélyes arestomot, elengedtetvén nekik a további fogság. Mint kedves emlék élt azután emlékezetükben a fogság. Szinte megérte az ezer forintot, amit mint bírságot róttak rájok, de amit Zichy fizetett ki. Érvényben már csak a nemesség-vesztés maradt az ítéletből, ami azonban legalább új titulust hozott Zichynek, a Deák Ferenc jóízű ötletével: »hogy most már Zicsi Nándor a leggazdagabb paraszt Magyarországon«.

Valamelyes következményei azonban Jókaira nézve is voltak a fogságának. Míg ő ugyanis veszteg ült a hűvösön, addig megmozdultak az előfizetői és a márciusi évnegyedben szétszéledtek. »Megijedtek a tisztelt hazafiak - jegyzi meg Jókai nem minden keserűség nélkül az emlékirataiban -, hogy odavész az öt forint, ha én ott rekedek.«

A szépen induló lap, a kedvenc, »a szemem fénye« tehát pusztulásnak indult, az előfizetőknek kétharmadrésze elmaradt. Gondolták magukban: minek nekünk a Jókai lapja Jókai nélkül?

Mindegy. Folytatni kellett, pedig most már csak veszteséggel lehetett. S nemcsak hogy a lapra kell ráfizetnie Jókainak, de a regényért sem kap honoráriumot. Oh, boldogtalan regény! Ha az ember előre tudná, mi végre szüli a gyermekeit! A cenzor szemet vetett a »Politikai divatok«-ra s azontúl minden héten kétszer-háromszor le volt foglalva A Hon, Jókai nem győzött a cenzorhoz járni, herélni, amputálni a regényét, eközben pedig a lap helyzete egyre kétségbeejtőbb lett. A munkatársak kiérzik a közelgő veszedelmet s mint az ostromlott Aquilejából a gólyák, menekülnek vagy legalább gondolkoznak, hova meneküljenek s e gondolkozásuk közben nem dolgoznak. Magának a szerkesztőnek sincs már kedve. A lap napról napra gyengébb. Az előfizetők napról napra elégedetlenebbek. Átkozott logikai láncszem ez.

És egyéb csapások is következnek. Ha a gondviselés kioldja a szerencsétlenség zsákjának a száját, hát abból aztán csak úgy dől. Almásy Pált, a lap legfőbb protektorát befogták összeesküvés gyanúja alatt, mire a többi protektorok is visszahúzódtak, mint a csigák a házaikba. A fond perdu ekkorára elfogyott teljesen és Jókai most már azt se tudta, mit csináljon, a cenzorhoz futkosson-e, akitől ott volt a citatórium az íróasztalán, a lapot szerkessze-e, kölcsönöket hajszoljon-e fel a terézvárosi uzsorásoknál, amelyekkel a lapot folytathassa, vagy pedig az ellenzéki matadorokat szorongassa, hogy ne hagyják a lapot elveszni?

Az uzsorások csak egy ideig adtak pénzt, az ellenzéki matadorok egyszerűen azt mondták: »A búza pozsonyi mérője ez idén két forint.« Ez annyit jelent, hogy ilyen évben Magyarországon nem lehet csinálni se frontot, se újabb fond perdut.

Ezek voltak Jókai legkeservesebb napjai. Ez a nagy betegsége, ez a lassú haldoklása A Honnak. Mindent elkövetett, hogy megmentse, pedig nem volt természete a görcsös ragaszkodás vállalataihoz. Temetett már ő elégszer és fog is még. De most kétségbeejtette a tehetetlensége, s midőn végre a nyomdai hitele is kimerült, vérző szívvel, porig megtörve kopogtatott be a szomszéd öreg nénikénél, a Pesti Naplónál, megállapodni báró Keménnyel, hogy a lapot beszünteti s az előfizetőit a hiányzó egy hónapra a Pesti Napló fogja kárpótolni.

Másnap kellett írásba tenni a megállapodást. Este azonban váratlan távirat érkezett Zichy Nándortól: »Holnap nálad leszek, lapodat meg ne szüntesd.«

Reggel nyolc órakor csakugyan ott toppant a ruganyos délceg Zichy Nándor A Hon szerkesztőségében. Jókai már várt reá.

Zichy Nándor röviden végzett.

- Ámbár nem helyeslem a lapod politikáját - szólt - és nem tartozom a pártodhoz, mégis érzem, hogy a lapodat bajba én hoztam. Milyen összegre volna szükséged, hogy talpra álljon?

Jókai megmondta az összeget ötezer forintban, de szabadkozott, röstelkezett azt elfogadni. Zichy azonban otthagyta erővel az asztalon.

- Tudom én, mi a kötelességem - ismételte szerényen és eltávozott. (Csak mégse lehetett a nemességétől megfosztani.)

Ez volt a fogsági kaland utolsó epizódja s aznap éjjel már vígan zakatolt A Hon gépje s virgonc szedőgyerekek jó kedvvel futkostak a garádicsokon fel és le a lengő kutyanyelvekkel a Barátok terén levő rozoga épületben.

HARMADIK FEJEZET
A MŰHELY ÉS KÖRNYÉKE

A szabadságharc előtti két évtizedben támadtak az óriások. A gondviselés tudta, hogy melyik országba tegye őket, hol lesz rájuk a legnagyobb szükség. Ekkor támadt gróf Széchenyi István, a legnagyobb magyar, Deák Ferenc, a legbölcsebb magyar, Kossuth Lajos, a világ legnagyobb szónoka, Arany János, a legnagyobb epikus költő, Petőfi Sándor, a legnagyobb lírikus költő és Jókai Mór, a legédesebb elbeszélő. Ezek az emberek egyszerre éltek s találkoztak, beszéltek egymással. És velök egyszerre élt és írt Vörösmarty Mihály is. Valóság ez, nem mese.

De mért fogytak el és hová lettek azok az anyák, akik szülték őket? Mert azután is születtek még emberek, hercegek, grófok, nemesek, tudósok és írók - sőt már a parasztasszonyok is szülhettek volna nagy embereket, de az érkező succrescentia oly csodálatos kicsi volt a forradalom előttihez képest! Mily természetellenes processzus, hogy mikor a legjobban elszaporodnak az óriások, egyszersmind meg is szünnek!

Csak vegyük például az írói világot - az új emberek voltaképpen nem is mondhatók folytatásnak. Végigtekintve az írók gyűlhelyein, sehol se bukkan fel nagyobb röptű tehetség. Úgy tűnik fel az irodalmi generáció, mint egy folyton vékonyodó oszlopsor, de közvetlen a nagy oszlopok után egy-két fokozatosan kisebbedő oszlop hiányzik. A dimenziókban olyan nagy az esés, hogy úgy tűnik fel, mintha egy generáció, amely az esésre előkészítsen, kimaradt volna.

Melegségéből, bensőségéből is veszített az írói élet. Nincsenek már Pilvax-asztalok, tíz jó barát együtt. Nincsen már Vörösmarty, az írók atyja, aki maga köré gyűjtené őket és emelné pályájukon. A szent berkeken zúzmara ül. A kritikus már nem nevel, csak irt. A tehetségek vagy elcsenevészednek, vagy visszariasztatnak, s akkor az a megnyugvás, hogy nem voltak tehetségek. Sokakat a lapcsinálás öl meg, másokat a lábra kapott bohémizmus, egy otromba divat, mely szinte dogmává emeli, hogy az író könnyelmű, rendetlen életű fráter legyen, ki ezzel különbözik mint nagy szellem a közönséges életű filisztertől.

Még nagyobb változást idézett elő a lapok elszaporodása, minélfogva le kellett tenni arról a hagyományos szokásról, hogy a lapokat kizárólag írók csinálják. Az elszaporodáson kívül a közönség fokozódó igényei is kizárták, hogy azok more patrio szerkesztessenek. A szerkesztőség hovatovább büró lett, ahol rendszeres, pontos, megbízható munkásokra volt szükség s így keletkezett az írók mellett egy külön osztály, az írni tudó mesteremberek, akik írnak ihlet nélkül, komponálás nélkül, írnak a nap minden órájában, amikor kell, írnak mindenről, írnak olyat, amit nem is éreznek, és olyat, amit mások gondoltak ki.

Ez eleinte szokatlan volt és minthogy az írók többre tartották magukat az újságíróknál, szükségképpen megkülönböztetésekre vezetett. Apró kotériákra szakadtak szét a tollforgatók.

A lapok kötelékében nem levő írók, mint valami felsőbb lények bújtak össze külön-külön kis csoportokban valamely kávéházi asztalnál vagy kis kocsmában. A lapoknál dolgozó írók ellenben, már rendesen megmérgezve a politika által, pártállásuk szerint barátkoztak. Valamely közös gyűlhely nemigen volt és ilyet soha többé nem is sikerült összehozni. Ennek oka főleg abban kereshető, mert az irodalom nagyjai nem törődtek többé az irodalom kis embereivel. Arany János majdnem láthatatlanul élt az Akadémia hideg falai közt, mint a Dalai Láma. Báró Eötvös József nagy úr, aki desinit in piscem - politikusban végződik s nem tartja magát az írófamíliához. Jókai Mór csak a lapjai révén tart némi kapcsot az írókkal. Báró Kemény Zsigmond pedig mindinkább távolodott a szépliteratúrától. A fiatal és növekvő írókkal senki se törődött, pedig a vajda szükségét még az oláh-cigányok is érzik.

A patriarkális iskola, mely irodalomtörténetünk régibb nagy alakjainak lelki nemességet hirdeti, örökre bezáródott. Mesterek most is voltak, de tanítványokról tudni sem akartak. Egyes kisebb-nagyobb írói csoportok az újságaik körül verődtek össze. A Hölgyfutárnak volt a legnagyobb írói tábora, köztük a népszerű Tóth Kálmán, akinek minden sikerült, amihez fogott. A Vasárnapi Újság mellett is csoportosult egy kisded, komolyabb igyekezetű társaság. Ez volt az Akadémia és Kisfaludy-Társaság csemete iskolája; innen szedte a tagokat. Némi irodalmi politikát csak az úgynevezett akadémiai klikk csinált Csengeryvel, Gyulaival és Salamonnal az élén. Kemény Zsigmond és barátai a Szervita téri Mihalek-étteremben vacsorálgattak esténként; ide tartozott Királyi Pál, Oláh János ügyvéd, politikai cikkíró, Kecskeméthy Aurél, Tomori Anasztáz és Danielik. Eötvös József és barátai a Ráth könyvkereskedésében kaszinóztak délelőttönkint. Itt lehetett látni néha Deák Ferencet is, ki nagyon szerette ezt a kisvárosias mulatságot, s érdeklődött a jövő menő írók és a megjelent könyvek iránt.

Idegen elemek közé csak egyetlen egyszer kezdtek fesztelenül bevegyülni az írók, mikor a Nemzeti Kört látogatták, mely a hajdani Pilvax kávéházzal jóformán átellenben, az Úri és Zsibárus utca szögletén 1851-ben új életre ébredt. Teleki László hozta újra divatba, ki mindennapos volt a kényelmesen berendezett termekben. A jobb nevű írók leginkább ide jártak. Hiszen a kör mindkét igazgatója, báró Kemény Zsigmond és Jókai, író volt, de persze az utóbbi ide sem járt. Tóth Kálmán, Dobsa Lajos, Vadnay Károly, Bolnai (Bethlen gróf), Szegfi, Rózsaági, Szigeti József, Bajza Jenő és az akkori publicisták csaknem kivétel nélkül, itt töltötték estéjüket, kényelmesen érintkezve a politikusokkal, kik közt még nem képezett válaszfalat az, hogy az egyik Deákhoz, a másik Telekihez szított jobban. Az 1861-iki országgyűlés alatt még közös klubban tanácskoztak, a Gizella téri kioszkban, de mind a két árnyalat már akkor is szívesebben időzött a Nemzeti Körben, hol egyszersmind ízletes konyha állott rendelkezésükre.

A kör egyébiránt csak egy pár évig virágzott ebben az alakjában. A provizórium vége felé feloszlott és a Deák-párt foglalta el ideiglenesen a pompás első emeleti termeket és a megmaradt bútorokat, melyek közt volt egy rozoga zongora is, melyen Deák Ferenc mulattatására az aranyszakállú Tóth Vilmos zongorázott esténkint, dalokat énekelve a zenéhez. Az öregúr, aki nem járt soha színházba vagy hangversenyre, csodálatos módon, szinte átszellemülve tudta élvezni a Tóth Vilmos játékát és gyönyörűen csengő hangját, mellyel talán nagyobb karriert futott be ezen egyetlen hallgató bólintgató mormogása folytán, mintha két világrész fejedelmei és zsúfolt színházai előtt produkálta volna torkának kincseit.

A Nemzeti Kör »pogányok« kezére kerülvén, az írók is visszaszállingóztak saját külön barlangjaikba, az Arany Ökörbe, a Kis Pipa étkező asztalaihoz és az örök fészekbe a Kammonba, hol több nemzedék fordult meg sorra - egyszerre is.

Innen kezdődik a pályafutás és itten végződik. Öreg, züllött írók isszák itt a kapucínert és az ország minden részéből felgyülemlett, foglalkozást nem talált vagy nem tűrő, többnyire excentrikus alakok, akik érzik, hogy valami mozog bennök (némelyikben talán giliszta). A nagy meghasonlottak és a nagy reménykedők. Ide járt a megférhetetlen Vajda János, bozontos fejét szügybe vágva, mint a kivert bika. Ő egész életében a kezdő írókkal tartott és villámokat használt a társalgásban, nem szavakat. Mennyi ambíció lobogott és égett el e füstös, májszínűre festett helyiségekben. Itt lógázta lábát Berecz Károly, a leglustább ember Közép-Európában. Itt ugrált a kéneső elevenségű Shakespeare Jóska (Székely József), kinek világverő tervei örökké tervek maradtak. Itt bukkan föl először egy hórihorgas oláhos alak, Balázs Sándor, mindenki idegenül tekint reá, pedig egy év múlva ő lesz itt a legotthonosabb törzsvendég s »magyar Dickens«-nek fogják nevezni, akik a titulusok osztogatásában nem fösvények.

Esténkint itt tartlizik Szegfi Mór, akiről azt hiszik, hogy ő van hivatva a magyar paraszt megrajzolására. Oh, szegény Szegfy, bizony könnyebben el lehetne hinni rólad, hogy feltalálod az örök mozgonyt!

A Kammon az anya-köpű. Ha nagyon megtelik, rajokat bocsát ki. Innen szakad ki egy napon a Kávéforrás-csoport. Toldy Pista, Berczik, Ágai, Rákosi, Balogh Tihamér. Innen verődik össze az »írói kör«, mely az Arany Sas melletti Ilkey-ház első emeletén, majd a Nemzeti Színház bérházában helyezkedik el a jó Szigligeti elnöklete alatt. De ha ki-kiválnak egyes kisebb-nagyobb csoportok s hátat fordítanak a füstös ősfészeknek, vannak annak provinciái is, ahonnét viszont ő szívja fel az új erőket. A Fillinger-kávéház kezdő íróiból, a Korona-kávéházban tanyázó és mindent leszóló zsenikből és a folyton fejlődő lapok munkatársaiból nyer folyton-folyvást új tagokat.

A Kammon tehát megdönthetetlenül főgyűlhelye az íróknak. A nagy kerek fehér márványasztal körül szinte állandóan ül egy pár író reggel, délelőtt, délután, be messze az éjfél utánig. Jönnek, mennek, disputálnak, álmodoznak és panaszkodnak. Mennyi jó szándék születik itt, mely sohse válhatik tetté. Egy-egy szerkesztő, ha bevetődik és novellát vagy verset kér egyikétől-másikától, úgy véli az illető, mintha a dicsőség kapui nyílnának édes bizsergést okozó csikorgással. Egy irodalmi börze ez a nagy asztal, de néha esténként kettő is tele van. A kiadó itt keres vállalatához szerkesztőt, a szerkesztő munkatársakat. Az író-legények herbergje. Ide gyűlnek össze a facér újságírók is. Vidéki polgármester újságot akar alapítani a városában, innen visz szerkesztőt. A színházi direktor le akar egy darabot fordíttatni, itt keres fordítót. Valami nagyúr, aki olyan hivatalhoz jutott, ahol beszédeket kell tartania, titkárt keres; azt is találhatni itt.

Érdekes kompánia, akárki mit mond. Vadnay Károly a szarkazmusával, Komócsy a zamatos kiszólásaival. A dadogó Balázs Frigyes sületlen megjegyzéseivel. Bródy Zsigmond, a nagy kombináló, a Naplónál dolgozik, de Jókaiékhoz szít. Ugyancsak itt van sülve-főve P. Szathmáry Károly, valóságos oligarcha a fiatal írók közt, akinek latifundiumai - illetve már kötetei vannak. Mert az itt a ranghatározó. Ide járt az első hazai takarékpénztárnak az írókkal tartó »szkupscsinája«, Madass Károly, Kléh István, Halász Géza doktor; Pákh Albert és Pálffy Albert képezték köztük és az írók közt a hidat, lévén mind a ketten takarékpénztári részvények tulajdonosai. Halász Géza doktor, ki néha töltött káposztás ebédekre hívja meg az írókat, azt állítja, hogy ez a világ legelőkelőbb társasága, amimőt fejedelmek se élvezhetnek. A Kammon bérlője azonban nincs annyira meghatva. Ő gyönge közönségnek tartja, mert egész félnapig ott könyökölnek egy pikoló mellett. Pedig nincs igaza, amikor Marton Feri feljön Nagyabonyból, vagy ha Szemere Miklós vetődik le Lasztócról, még pezsgőt is isznak a Kammonban. A Hon embereinek is ez a tanyája. Itt található Urházy, a Jókai jobbkeze, A Hon első cikkírója az »U« jegy alatt. Elmaradhatatlan társa Dienes Lajos, aki szintén Jókai embere, mondjuk a balkeze. Egy pár csinos dolgot írt a gyerekek számára, most az Üstökös mellé van szerződtetve, arról nevezetes, hogy a Lánchídon megölt Lambergbe ő szúrta be állítólag elsőnek a zsebkését. Szerette a hazát meg a borocskát, de az Üstökösért nem nagyon rajongott s akárhányszor megtörtént, hogy a hanyagsága miatt nem jelenhetett meg időre. Jókai meg se pirongatta emiatt; jó volt a munkatársai iránt, mintha ő függne azoktól. Aki egyszer hozzá bejutott, az ott maradhatott örökre. Ha rossz fát tett a tűzre valamelyik, arra haragudott egy kicsit, de ez csak abból állt, hogy kerülte a vele való találkozást.

A Honnak a Kammon volt a gyarmata, mint ahogy a Pesti Naplóé a Mihalek-kompánia. A külső kéziratok innen kerültek ki. Munkatársait a Kammonból sorozta. Ami hírt a kammonisták megtudtak, vagy ami közölni valót kigondoltak, azt A Honnak szállították.

Akkor még nem volt szervezett, tehát egyöntetű hírszolgálat; minden lapnak mások voltak az újdonságai.

A Kammonban bálványozták Jókait anélkül, hogy ő ott valaha megjelent volna. Egyetlen klikkhez sem tartozott. Nem törődött Szigligetin kívül egyetlen kartársával sem: inkább a politikusokhoz vonzódott: ezek holta napjáig imponáltak neki, ami végre is magyar vonás.

Hogy író ismerőseit teljesen el nem feledte, annak csak helyrajzi oka van. Az irodalom mindössze két-három holdnyi területen fért el. A magyar Athén az egyetemi templom galambos kerítésétől a Ferenciek templomáig terjedt. Itt vannak a nyomdák, szerkesztőségek, könyvkereskedések, itt készülnek a lapok és a könyvek a gépek zúgása közt, itt laknak a kiadók és az írók. Mint Párizsban a Quartier Latinban diák, a Jeruzsálem utcában rendőr, itt a nap minden órájában, akár zegernye esik, akár nap süt, egyre rajzanak az írók. Itt jön nagy paksamétával a hóna alatt Toldy Ferenc, megáll beszélgetni a templom bejáratánál Zichy Antallal. Most ugrik le egy bérkocsiról báró Eötvös József s fölmegy tétova lépteivel nyilván Kemény Zsigmondhoz. A Kúria épülete felől ellenben Salamon Ferenc jó egy közös esernyő alatt a beteges Pákh Alberttel karonfogva; talán éppen arról a színdarabról beszélgetnek, melyet közösen írnak és mely sohasem fog az első jelenetnél tovább fejlődni, minthogy a szereplő személyek - a lusta Salamon szerint - olyan jóízűen beszélgetnek, hogy lehetetlen őket elválasztani. Lauka és Balázs Sándor a szomszédos kiskocsmában lesik gyík tekintettel az ablakon át hordáruk visszaérkezését, ki kéziratot vitt s pénzt van hivatva visszahozni a szerkesztőségből.

Ilyen helyen lévén a »műhely«, Jókai e kis területen jövet-menet kénytelen találkozni az írókkal, kicsinyekkel, nagyokkal, újakat mutatnak be neki s így marad némileg folytonos összeköttetésben régi és új generációkkal.

Mindig a legújabbak bálványozták a legjobban. A kortársak hűvösebbek. Nem lehet elsiklani e jelenség fölött, következtetésekre csábít. A közelség tehát ront alakján, a távolság ellenben növeli dimenzióit. Ámbár nem így vagyunk-e a kor sok más kiválóbb embereivel? De most az egyszer nem a szokásos mondatba fogózunk, hogy senki se nagy a komornyikjai előtt; a hiba a komornyikokon van, kik a nagyságot értelmetlenek felösmerni, ha némi fogyatkozásokkal van vegyítve.

Mintha két fejedelemségre szakadt volna szét az irodalom országa. Jókainak és Arany Jánosnak tömjéneznek a klikkek és kotériák. A régi írók Aranyhoz tartanak, a fiatalabbak Jókaihoz, mióta az »Egy magyar nábob«-ot és az üde szépségű »Kárpáthy Zoltán«-t megírta. Jókai érzi, hogy hol erős és sohase látjuk közeledni az úgynevezett előkelő írói csoportokhoz, a hagyományos vaskalap embereihez irodalmi kérdésekben, mindig a kicsinyekhez, a mobhoz húzódik, ezeket gyámolítja lapjaiban, sőt nem egy hadjáratot indít amazok ellen. Az Akadémia és a Kisfaludy Társaság benső ügyeiben nem vesz részt, a boszorkánykonyhák főztjeiben nem kavar.

Jobban is szerették ezt így az akadémiai körök és nemigen tukmáltak rá szerepeket. Neki is kényelmesebb volt a saját munkatársai közt élni, kiket nem annyira az írási művészetük, hanem inkább a saját vonzalma és Lavateri tudománya szerint válogatott össze. Egyszer egy durva zekés székely ifjú állított be hozzá, hogy fogadja fel lapjához.

- Hát mit tud írni?

- Eddig még nem próbáltam mást instálom, csak levelet, hanem azt hiszem, hogy mindent meg tudnék írni, amit kívánnának.

- Nem olyan könnyű az, ahogy gondolja.

- De nem is olyan nehéz a székelynek, ahogy gondolnák.

Megtetszett a góbé beszédje, fejformája Jókainak és alkalmazta. Így lett nevezetes férfiú Bakcsi Ferenc, s első példánya azoknak a mindent tagadó politikusoknak, kik azóta nagyon elszaporodtak s kik a fehéret is feketének mondják, ha a párt érdeke kívánja. Azt állította egyszer, hogy a Lónyay piculái nem magyar pénz, lerántván Lónyayt egy pár sorban; felfortyant a vén nénike, a Pesti Napló; Hogyne volna magyar pénz, mikor az egyik oldalán magyar címer van, a másikon magyar felirat. Mije nem magyar hát a szegény piculának? »A belseje« - vágta oda a meggyőződés fájó keserűségével Bakcsi.

Erősebb politikusok nem voltak eleinte A Honnál. Urházyt felváltá Illéssy György, kívülről a deli gróf Keglevich Béla irogatott, de cikkeik nem sok vizet zavartak - ha nem Jókai írta a »cicerót«, az olvasó gyorsan fordított a belső lapra.

Jobb politikusokhoz csak a koronázás után jutott A Hon, mikor már semmi se hiányzott a dombból[74] s Ludvigh János és Csernátony Lajos egyszerre két honba jutottak a hontalanságból.

Különben nem is volt szüksége A Honnak egyelőre jobb politikusokra, mert A Hon ebben a zöld állapotában indult virágzásnak s ha valahol, úgy ebben áll az a visszásság, hogy a lapot, ha jól megy, nem szabad javítani, ha pedig jól van szerkesztve, de nem megy jól, rosszabbul kell szerkeszteni.

Jókai maga oly vonzerő volt, mely mindent pótolt és feledtetett. Hovatovább a lapjainál is kezdtek új talentumok fejlődni. Már az előszobában ott találjuk füstölgő petróleum-lámpa gyér fényénél a szép jellemű, bozontos üstökű Visi Imrét a szedés fölé hajolva jegyezgetni. Most még csak korrektor, inkább a nyomdai személyzethez tartozik, mintsem az »urak«-hoz, egykor azonban a Józsefváros országgyűlési képviselője lesz. A kis benyílóban a szelíd Törs Kálmán tákolja az újdonsági rovatot; ő egy nagy alföldi várost fog képviselni egy napon. Az átellenes asztalnál Szathmáry György ír, izzadó üstökkel rágva a tollat, a segédszerkesztőnek sok baja van írásának megfésülésével, de azért ő is bejut a parlamentbe egy erdélyi kerületből.

Végigtekintve a szerkesztőségi szobákon, feltűnik egy vézna, halcsik elevenségű ifjú emberke, aki sietve jön, megy, sietve beszél, sietve írja nagy kúsza betűit és maga szeretné teleírni az egész lapot. Ez a kis Hegedüs Sándor. Még csak most szagolt hozzá az újságíráshoz, de azért már úgy viselkedik, mintha ő találta volna fel a könyvnyomtatást. Erős akaratú legényke, viheti valamire. Ha Luca-nap volna s ólmot öntene a jövendőbelije (aki most valahol a Stáció utcai Jókai-ház valamelyik szobájában olvasgatja a bácsi regényeit), egy miniszteri szék sziluettje mutatkoznék a megolvadott anyagból. Valahol egy furcsa nyakkendőtlen alakot pillanthatnánk meg, aki hosszúra ragasztott papírpántlikákat adogat a szedőknek. Ez György Aladár, a tanügyi rovatnak, a lap specialitásának összecsinálója. Itt kezdte hírlapírói karrierjét Lukács Béla is, ki egy pár csinos beszélyt írt már eddig is a Vasárnapi Újságba. De jönni fognak később e szobákba újabb és újabb emberek. A ragyogó tollú báró Kaas Ivor; a szerény kis reporter Márkus József esténkint írja meg a Városházán történteket - kevés sejtelmével annak, hogy milyen nagy város lesz Pestből egykor az ő főpolgármestersége alatt. Egy sápadt, szeplős körteképű poéta fogja ollózni a külföldet, akinek a szíve tele van dallal s aki szerint »a világ csak hangulat«. A múzeum melletti mágnásnegyedben egy utca fogja nevét őrizni, pedig de sokszor nem volt lakása. Itt lesz, vagy talán már itt is van Frecskay János, a mesterszavak szorgalmas gyűjtője, a mulatt-arcú közgazdász, Mudrony Soma, megérkezik, a maga idején, a

---

[74] Száműzöttek, bujdosóknak
Vándor sarúján hozott por.
Ez hiányzik még a dombból.

maró pennájú, kissé zűrzavaros Bartók Lajos, a kedves dalú Szabó Endre… Jól nézd meg e szobákat, e pókhálós falakat, a ritkán felmosott padlót, jámbor olvasó, mert ilyen termőföld nem mindenütt van. Ezek a szegény fiúk, kik súlyos igába fogott fehér rabszolgáknak látszanak, ahelyett, hogy elcsenevészednének, mind szépen növekednek ebben a fülledt levegőben, meggörnyedve ezeknél a nyomorult puhafaasztaloknál, a papírszemét közt, gyökereket eresztenek lefelé és nyúlnak-nyúlnak fölfelé, mert egy éltető nap süt le rájuk: az a glória, mely a Jókai feje körül sugárzik.

Jókai ugyan keveset érintkezett munkatársaival is, de teljes szabadságot adott nekik a lapban, úgyhogy mindenki kibonthatta szárnyait, ha voltak neki. Szívesen tett meg egyet-mást érdekükben, kivált később, befolyásának virágjában. (Emlékezetesek a Borsszem Jankó gúnyolódó képei, melyeken mint fiahordó kenguru viszi kerületről-kerületre szemita-arcú híres munkatársát, Horn Edét, anélkül hogy el tudná sütni.)

A szerkesztőségbe feljön naponkint, de már készen hozza a regényfolytatást, olyan szerényen nyújtja azt a segédszerkesztőnek, mintha az volna az ő gazdája. Ha cikket akar írni a reggeli lapra, akkor délben is betekint a műhelybe, hogy a legfrissebb táviratokból vagy a munkatársak szóbeli előadásából tájékoztassa magát az aktuális események legújabb stádiumáról. Ilyenkor elmond valami anekdotát vagy egy sziporkázó ötletet, mely szájról szájra fog szállni délután a Kammonban és mindenütt, ahol írók tanyáznak. Még egy pár szót vált a szerkesztőségi szolgával, aki a legbizalmasabb pénzügyminisztere (ő tudja s igazítja titkos váltóit) s azzal hazamegy vidáman, mert mindig megelégedett, játszi filozófiával, szelíd mélázó humorral veszi a bajokat, melyek egy szerkesztőségben folytonosan kölykeznek.

A redakcióban ritkán írt valamit, vagy éppen soha; kivévén nyilatkozatokat és helyreigazításokat, mikor tudatták vele, hogy ez vagy az megharagudott valamely közleményért, itt járt veszekedni. Békeszerető ember volt, mindjárt a panaszkodóhoz pártolt és éppen nem tartotta virtusnak makacsul megállani valamely állítás mellett, amit a modern szerkesztők úgy igazítanak el ravaszul, hogy közlik a cáfolatot is, de azért fenntartják azt is, amit cáfoltatnak. Jókai készséges volt a visszaszippantásban (nem dől le azért Buda vára) s szívesen adta a flastromokat a sebekre, melyeket a »gyerekek« (így hítta a munkatársait) ütöttek az emberek érzékenységén, úgyhogy A Hon hemzsegett a sok nyilatkozat, kimagyarázás és helyreigazítástól. És bizony igen gyakran megtörtént, hogy Jókai az igazságot is helyreigazította, ha nagyon szépen megkérték - hiszen azért se dől le Buda vára.

Buda vára nem is dőlt le, de a gyerekek sokszor morogtak és a háta mögött megszólták e miatt a dicsőségtől, népszerűségtől körülragyogott principálist.

NEGYEDIK FEJEZET
HOGYAN FAKAD A RÜGY, A BIMBÓ ÉS A RÓZSA?

A politika és az irodalom nálunk Magyarországon édes testvérek, két szép leány képében. Ha az egyik bajban van, a másik segíti ki. Nyelvünknek jogait a politikusok vívták ki. Mikor a tanácsteremből szobáikba vonultak vissza államférfiaink, literatúrát csináltak a nemzetnek az íróasztalaiknál. Zrínyi Miklós, Pázmány, gróf Széchenyi István, gróf Dessewffy Aurél és Emil, Szalay László, b. Eötvös, Kemény a példák erre. Mikor aztán az ő vetésüket verte el a jég (mindig a bécsi felhőkből jő), akkor az irodalom lépett ki a sorompókba, az írók csináltak politikát a költészetükben és visszaszerezték, amit a politikusok elvesztettek.

Hanem a két szép leányt mégsem egyformán nézi a magyar szem. Csak az egyik a szeretője - a Politika; a másik testvérnek csak akkor udvarol a nemzet, ha az igazi nincs jelen, akkor észreveszi.

Így volt most is. A szürke provizórium alatt ismét az irodalomhoz fordult a figyelem s a »Politikai divatok« nagy eseményszámba ment.

Jókai szerencsés volt abban, hogy meg tudta találni minden időben a szükséges témát. Mert nem véletlen az, hogy már tárgyainál fogva ingert ébresztett az olvasóban. Az »Egy magyar nábob«-ban az 1848 előtti társadalmat rajzolja, mert ehhez áhítozott vissza a regény megjelenésekor 1853-ban minden magyar szív. A »Régi jó táblabírák«-ban a régi megyéket eleveníti meg patriarkális tisztviselőikkel és intézményeikkel, mert a paragrafusok labirintusával agyonnyomott közönség előtt eldorádónak tűnik fel a kocsiülésről élő szóval ítélkező régi jóízű szolgabíró. A »Politikai divatok«-ban a szabadságharcon viszi keresztül az olvasót. Nem csoda, ha minden szalonban erről beszéltek. Nemcsak a fővárosban, hanem a ripszbútoros, birsalma illatú vidéki vizitszobákban is, ahol hárman-négyen összejöttek, átélve az olvasottakat még egyszer s keresve a regény alakjaiban az élő mintákat, (amely rossz szokás ellen hiába tiltakozott Jókai minduntalan). Ez a Pusztay, tulajdonképpen Petőfi, az öreg Lávaynéba a szerző a saját édesanyját rajzolja, stb.

Politikában ez idő tájban nem voltak események, a politikusok újra visszaszállingóztak a falvakba szántani, vetni, sajnos, aratni nem, mert a két szomorú emlékezetű ínséges év következik, még Schmerlingnél is nagyobb csapás a szegény, sokat szenvedett országra.

A »Politikai divatok« tehát hódítanak. A kipontozott helyekről (ahol a Prottman körme járt) találgatják, mi lehetett ott s eközben nő a Jókai alakja mint költőé és hazafié szemmel láthatólag, éppúgy, mint a Hatvani bűvészetében a narancsfa. Végre azonban be kellett következnie egy eseménynek, amely a »Politikai divatok«-at háttérbe szorítsa. Ez a másik esemény egy másik regény volt, »Az új földesúr«. Jókai írta azt is.

Álljunk meg, urak, és vegyünk itt lélegzetet. A nap úgy látszik, most ért delelőre. Jókai lángelméje most produkálta a legszebbet »Az új földesúr«-ban. Kár, hogy nem él már Szontagh Gusztáv; hadd emelne megint kalapot.[75] »Az új földesúr« hatása alig fejezhető ki szavakkal; más nemzeteknél számokkal szokás kifejezni: hány kiadás fogyott el belőle az első mohóságban. De ez még a »vándorló könyvek« országa. A krisztusi legenda, hogy mily kevés hallal elégíttetett ki sok ember, itt a szellemiekben nyilvánul. Egy kölcsönkért könyvpéldányból száz ember élvezett. Hiszen nemrég még a fejedelmi vagyonú nagy mecénással, gróf Festetics

[75] Szontagh Gusztáv azzal mutatta be Jósika »Abafi« című regényét az Akadémiában: »Uraim, le a kalappal«.

Györggyel is megtörtént, hogy valamely tetszetős versecskére találván imitt-amott, azt sajátkezűleg lemásolta ahelyett, hogy a könyvet szerezte volna meg.

Nagy irodalmi ünnep volt a regény megjelenése, régen esett ilyen vagy semmikor és soká nem lesz hasonló, mert a »Toldi szerelmé«-ből, mely ennél is nagyobb zajt fog csapni egy napon, a hetvenes évek vége felé, most még csak egyes töredékek rejtőzködnek az Arany János asztalfiókjában.

Az új regény tárgya ismét azt bizonyítja, hogy Jókai nem véletlenül botlik meg egy-egy regénymesében, hanem tisztában van azzal, hogy bírja a közönség szeretetét, kezében tartja s öntudatosan tör célja felé, azt fokozni. Úgy kell őt felfognunk, hogy mikor nagyobb alkotáshoz kíván fogni, mindenekelőtt gondosan fölteszi magának a kérdést: Miről szeretne most a közönség olyasmi és mi szükséges ébrentartására? Előbb a miliőt dönti el. Csalhatatlan abban az érzéke.

Ha megvan a miliő, kiragad abból egy vagy több vezéreszmét. Így pl. »Az új földesúr«-ban leírandó a Bach-korszak, mert erről akar olvasni a közönség. No, mármost milyen két vezérgondolatot talál abban Jókai? Az egyik a non cogito, ergo non sum, - a passzív rezisztencia. Ehhez kell egy hős, egy magyar földbirtokos, legyen ez Garamvölgyi. A másik vezérgondolat az, hogy a magyar föld magyarrá gyúrja át az ellenséges idegent. Ehhez is kell egy hős. Ez legyen Ankerschmidt osztrák generális. Jókai azt írja »Az új földesúr« millenniumi kiadásának előszavában, hogy ezt a gondolatot Haynau viselkedése ébresztette benne, aki magyargyűlölő s birtokot vesz Magyarországon. A vezéreszmékhez annyi fő-, és mellékalakot csoportosít körültekintő óvatossággal és gonddal, amennyi szükséges, hogy a főgondolat minden oldalról meg legyen világítva.

Eddig Jókaiban az öntudatos művész jelentkezik; ez mind az ész munkája, a mester elhelyező ügyessége, pontos kiszámítása és hatalmas átgyúró ereje.

Mikor aztán már annyira van, átteszi alakjait írói képességének egy másik csodálatos kohójába, ahol életet lehel beléjök, különböző külső és belső tulajdonságokkal ruházza fel. Lassú, hetekig tartó processzus ez, míg végre mindenik megkapja a maga formáját, de ebben a procedúrában már nem annyira skrupulózus az író, folytonos engedményeket tesz a groteszk iránti hajlamainak s személyeit teleaggatja furcsaságokkal.

Van egy jegyzőkönyv, egy piciny »notesz« a zsebében (van otthon az íróasztalán több is) s ebbe ezer meg ezer bohókás gondolat, ötlet és excentrikus történet van bejegyezve. A méh kaptárba gyűjti, ami mézet összehord, Jókai ide jegyzi be, ami furcsaságokat olvas a lapok »Különfélék« és »Vegyesek« rovatában, azt, ami benn volt és amit esetleg ő gondolt hozzá. Ez a »tulajdonságtár«, melyből Jókai ruházza népeit. Így aztán természetesen igen mulatságosak, eredetiek és újak, de így összegyűjtve nem mindig hatnak, az igazi élet illúziójától megfosztva az olvasót; mert amennyi különös, ferde észjárású ember megterem és elfér az egész földtekén, azok egy történet keretében, egyetlen pontra hozva agyontarkítják a könyvet és elnyomják benne a főcselekmény komolyságát.

Amint ezzel is elkészül, berakja alakját alkotó műhelyének harmadik kohójába, hogy azok ott mozogjanak kavarogjanak és magoktul fűződjenek össze mesévé, az ő fantáziájának segítségével, melyet köztük felejt - de az önkritikát ide sokszor be sem ereszti.

Arra azonban még *most* is gondja van, hogy a vezéreszme valahogy ne szenvedjen és el ne homályosodjék. A mese a vezéreszmét szolgálja. Ronthatja az alakokat, a szimmetriát, az összhangot, tönkreteheti a valószínűséget, de a vezéreszmének kímélet és tisztesség adassék. Elkerülhetetlen tehát (»Az új földesúr« példájánál maradván) az Ankerschmidt lovag életfolyásához egy lány vagy egy fiú, aki a másik főszemélynek Garamvölgyinek a lányát veszi

el vagy megfordítva. Legyen eszerint Ankerschmidtnek egy leánya, Garamvölgyinek pedig egy öccse, akik egymásba szeretnek s egybekelnek. De vajon ez elég-e, hogy a lovagot magyarrá tegye? Hátha nem elég? Meg kell még valamivel támasztani. Hiszen nem kerül semmibe. A három kötetben sok jó ember elfér együtt. Minélfogva még egy motívumot keres a szerző. Egy kedvence legyen, aki itt jut pillangós főkötő alá és egy másik kedvence, aki itt jut csipkés szemfödél alá. (Jókai szereti az ilyen ellentéteket.) Egy hant ragassza ide, mely olyan valakit takar, akit nagyon szeretett. A feladatot könnyű megoldani. Legyen még egy leánya, akit itt temetnek el magyar földbe. Most már csak azt kell kigondolni, milyen körülmények közt, milyen halállal múljon ki a szegény kisasszony, stb.

Így készül el nála a mese főgerince. Aprólékos fontoskodás volna szálról-szálra követni akarni az alakokat. Csak az isten tudja, miképpen fonódik a szederinda.

Mikor végre kész a mese gerince, akkor leül írónk és a bűbájos tolla alatt születik meg a voltaképpeni regény, szaporodnak az alakok és támadnak gyönyörűbbnél gyönyörűbb epizódok. Úgy viszi őt a saját fantáziája, ahogy aztán az ő írása minket olvasókat ragad ellenállhatatlanul ungon-berken keresztül az ő eszményített világába, nem is gondolkozunk már, csak követjük elkábulva, megmámorosodva költészetének illatától, nyelvének zengésétől és humorának édességétől, még az is, aki nem mulatni akart, hanem bírálni, még a kritikus is elfelejti célját, lecsapja hibákat kijegyző ceruzáját s rohan-rohan a tündéries pompába öltözött betűerdőkön át mosolyogva, könnyezve, ahogy a nagy költő akarja s felkiált a végén, mint Erdélyi János: »Jókait nem kell bírálni, Jókait élvezni kell.«

Megvesztegetőbb író nálánál talán a világirodalomban sincs. Vannak olvasók, akik, ahol meglátnak valamely regényéből egy tárca-folytatást, sietve vetik magukat rá, habár nem tudják az elejét és nem fogják esetleg olvasni a folytatást. Ezt a különbséget így magyarázza meg egyikök:

- Nekem mindegy az összefüggés, nem törődöm a mesével. Én a Jókai hangját akarom hallani, éppúgy, mint a Blahánéét. Az gyönyörködtet és üdít fel.

Körülbelül fején találja a szöget. Előadása, modora és hangja valóban a legfőbb erőssége, mellyel nemzetét meghódította s beláthatatlan időkig minden más írót túlszárnyal. Divatba hozta az elbeszélés könnyed folyamatosságát, mintha csak oda volna lehelve, amit mond, a természetes fordulatokat, melyek egymásból látszanak kinőni, mint a fák gallyazata. Természetesen, minden erőszak nélkül kapcsolódik gondolat a gondolathoz. Mestere a stílusnak, szinte teremtője egy olyan nyelvnek, mely a népiesből fakadva és megtisztulva éppen oly tökéletes a hortobágyi gulyások ajkán, mint a budai minisztertanácsokban.

Ez az elbeszélési bravúr teljesen elsöpörte az eddigi értekező, nehézkes vagy szónokias előadási modort. A magyar elbeszélő prózára nézve korszakot alkotó az ő föllépése. Azzal a kis fokával az elbeszélési könnyedségnek, mely például a német irodalomban elegendő, nálunk, ahol egy Jókai írt, akár tollat se vegyen kezébe az író, az elkényeztetett közönség, mely unalmat egy percig se tud elviselni, szembe kacagja. Innen van aztán, hogy bár elég sok gyenge író fogyasztja itt is a tentát, akiknek nincs elbeszélni való anyagjuk, de hogy a maga szegényes pecsenyéjét, még ötödrangú író is kiválóan tudja föltálalni, azt Jókainak köszönjük. Franciaországban is Brillat-Savarin óta tálalnak szebben, mint bárhol másutt. Persze a tálalás Brillat-Savarin éléstára nélkül csak egyszerű ügyesség.

Jókai kompozíciója és karakterei rendesen kidolgozás közben romlanak meg. Mikor még tervel, akkor a földön van és minden körülményről tud számolni. De amikor írni kezd, akkor már nincs a földön, hanem a felhők között, mint Icarus. Itt már nem bírja magát zabolázni és

nagy fantáziája, röpke szárnya elviszi a saját tervétől. Kidolgozás közben egy ötlete villan. Milyen pompás epizód lesz abból! Csábítja, hívja az epizód, mint a sellő.

Lelke édeleg rajta, belemerül. Csak az epizódot látja már s nem a kompozíciója egységét. Tehát megírja az epizódot s most már csak az a célja, hogy az epizód minél plasztikusabb, minél teljesebb és csattanósabb legyen. Tegyük fel, hogy a regény személyei közül valamelyiknek eddig megrajzolt jellemével ellenkezik a szerep, amit az epizódban szánt neki a szerző, biztosak lehetünk benne, hogy nem fog kegyelmet kapni, inkább a regény alakja szenvedjen, mintsem az epizód. Az egyik epizód esetleg másik új epizódra csábítja, ahol az előbbi alak megint módosul karakterében az új epizód kedvéért. Némi joggal mondják tehát Jókai kritikusai, hogy egy hosszú regényen át csak igen ritkán bír következetes jellemet rajzolni; tökéletes emberek csak azok, akik egyetlen epizódban szerepelnek, vagy rövid novelláinak hősei, kiket nincs ideje elrontani.

»Ha hibásak a regényalakjaim - írja ő egy helyütt -, az a hibájuk, hogy nem látom őket, mert bennük vagyok. Ha kívülről mintáznám őket, meglehet, hogy jobb lábon állnának.«

Ez a kedélyes mentegetőzés voltaképpen egy, a kritikusai szájából kivett igazság és a mi elméletünk megerősítése. Csakugyan az a baj, hogy ő maga van bent alakjaiban, azokat úgy kényszeríti beszélni és cselekedni, amint az ő fantáziájának jól esik, holott megfordítva az alakjainak, kik külön-külön más egyéniség, más vér, kellene kényszeríteniök Jókait akként szőni és gyúrni meséjét, ahogy azt az ő szenvedélyük és élethűségük kívánja.

E tulajdonságokon kívül nagyon meglátszik írónkon, hogy keveset érintkezett emberekkel a kevés viszonylatban. Inkább könyvekből ösmerte, mint élő mintákból. Élete jobbadán a négy fal közt folyt le, közvetlen környezete színészekből és pózoló alakokból állt, a természetes ember a maga pongyolaságában ritkán jelenik meg előtte. Különösen tájékozatlan az asszonyokról; normális nőt úgyszólván nem ösmerte. Innen van, hogy *egyéneket* hibátlanul rajzolni nem tudott, inkább csak *típusokat.* De ezekből majd minden regényében nyújt sikerültet. Ha egy szakácsnét vagy egy kasznárt fest, ahhoz minden szakácsné és kasznár bámulatosan hasonlít, de ha csak úgy vesszük, hogy egy embert rajzolt, akkor nincs eltalálva.

Be kell azonban ösmerni, hogy e hibák felsorolásához éppen legrosszabb alkalom »Az új földesúr« megbeszélésénél van, mert sehol se mérsékli magát Jókai annyira, mint e regényében; jó tulajdonai csakugyan hibái nélkül jelentkeznek. Látjuk lángelméjét teljes pompájában kibontva, látjuk művészetének eszközeit, látjuk, mit adott neki az isten és mennyit nyújtott abból nekünk ő. És mégis nagyjában most is ott van a »minden tudó embere«, Garamvölgyi Aladárban, ki előre látja a tiszai árvíz jövetelét és figyelmezteti az új földesurat a sírbolt építés alkalmával, csakhogy ezúttal nem engedi a szertelenségbe csapongni. Ankerschmidt lovag szintén túl ideális, hiszen ez nem Ankerschmidt, hanem Lancelot; mindegy, még mindig ember. Elrajzolt alak csak egy van, Straff, s élettelen báb csak Pajtayné. A remek epizód-alak se hiányzik Kampós kasznárban.

Többé-kevésbé minden regénye ilyen, csakhogy a hősök a többiekben túlzottabbak. Mindenikben van egy-két bravúros leírás, mint itt a tiszai árvíz, a »Politikai divatok«-ban a komáromi hídleszakadás, »Az elátkozott család«-ban a komáromi földrengések, »Kárpáthy Zoltán«-ban a pesti árvíz.

Jókainak vannak jobb és vannak rosszabb művei, mert ahol sok fát vágnak, ott sok a forgács is, de talán egy sincs, melyen rajta ne volna a lángész fénye és egy sincs, melyet nem volna élvezet elolvasni. Mintha az aggteleki barlangban járnánk, hol a formátlan kőalakzatok éppen úgy meghatnak bennünket, mint a formásak, mert önmaguktól képződtek.

Jókai maga őserő; eredeti gondolatmenete, képei, színei, ötletei, fordulatai a természet legfrissebb ajándékai a világirodalom számára. Lelke az egész népfajnak lelke, amelyhez tartozik, meséi úgy képződnek, úgy folynak, úgy végződnek, ahogy az a népléleknek jól esik; innen van csodálatos varázsa, melyet kritika meg nem törhet. Hogy Jókai többet kapott az istenektől, mint amennyit tanult a kritikusoktól, az esztétikából és az irodalmi remekekből, az kétségtelen, de ezt teljesen elég konstatálni és tovább örülni Jókainak úgy, amint van. Shakespeare is tengert tolt Csehországba, sok hibás dolgot írt, de az angolok így is meg vannak vele elégedve. Jókainak azonban *egy hosszú életen* át zúgták fülébe a feltűnni vágyó kritikusok, hogy a kompozícióban, a pszichológiában és a jellemek kidomborításában gyengébb és hogy egyéb nagy tulajdonaival ebbeli művészete nem áll arányban. Hja, persze hogy nem áll arányban. De már ez egyszer így van és így is fog maradni, a telhetetlen kritikusok pedig éppen abba a hibába esnek, melyet kifogásolnak Jókainál, hogy az összes hősök hősiességét, az összes tudósok tudását és az összes erényeket egy alakba önti, mert ők meg az összes írók fényes tulajdonságait az egy Jókain követelik.

Igaz, hogy gyorsan dolgozott, szédítő gyorsan. Flaubert »Bovaryné« című regényén öt teljes évig izzadt, gyomlálva abban hibákat, jobbal pótolva egy szót, tökéletesebben fejezve ki egy gondolatot, át meg átdolgozva jellemzőbbre, hangulatosabbra egy jelenetet, vagy egy kis dialógot s így lett »Madame Bovary« műremek. Jókai nem volt képes ilyen, vagy csak távolról is ehhez hasonló munkára. Leült s egy ültő helyében írt meg egy novellát. Közönségesen három-négy hónapig dolgozott egy regényen. Négy részre vágott egy sima papírívet, margót hajlított rajta s elkezdett írni reggeli előtt hajnalban kényelmes szürke hálókabátjában, Folyt az egyik gondolat a másikból s mire reggelizni hítták, hét-nyolc ilyen papíros telt meg - a margón voltak a javítások, alig egy, vagy kettő. Nagyobb törlések éppenséggel soha elő nem fordulnak kéziratában. Ha valamit odaírt, ami talán ellenkezik azzal, amit már előbb írt meg, inkább kigondolt valami furfangos érvet, amivel a hibás dolgot megtámassza, mintsem hogy kitörülje. Úgy hozta ő a maga műveit, mint a rózsató a virágjait. Csak ilyenek lehettek azok és nem másformák. Csak így volt azoknak teremtése neki gyönyörűség.

Át sem nézte többet a kéziratot (hiszen sokszor már várták is a nyomdában), megesett vele nem egy ízben, hogy valamelyik alakjának, aki már négy-öt folytatáson nem szerepelt, elfelejtette a nevét. Molnár Jánosnak hítták a regény elején s Varga Ferenc lett a közepe táján, ő azt soha észre nem vette.

Magától értetődik, hogyha Jókai hozzászokik a gyomlálási rendszerhez, az öncenzúrához és az átdolgozáshoz, regényei kerekdedebbek volnának, nagyobb illúziót keltenének az olvasóban s különösen alkalmasabbak volnának idegen nyelvekre való átültetéshez, mivelhogy a fordításnál éppen a legragyogóbb tulajdonságai, a természetesség, az elevenség, a humor, a graciózitás és a nyelv csodálatos muzsikája elpusztulnak, vagy legalább elhalványodnak, míg ellenben hibái, a fantasztikus, szertelen mese, a kompozíció egyenetlensége és a lélektanilag hibás alakok épségben megmaradnak.

És hát ebből látni, mekkora nagy legény ő! Egy író, akinek jóformán csak a gyengébb tulajdonságait viszik ki a külföldre s aki azokkal is ott ragyog a legnagyobbak közt!

Nyelvének gazdagsága még talán az Arany Jánosén is túltesz, mert Arany gonddal kereste a szavakat, mint az ötvös nagy körültekintéssel nyúlt be kincses ládájába, hogy a gyöngy mellé színre, tűzre, nagyságra, gömbölyűségre a legalkalmasabb gyöngyöt fűzze. Jókai rögtön megtalálja az igazi szót és kifejezést. Stílusa egyszerű, világos és hangulatos, bár a germanizmusoktól nem mentes; gondolatmenete kristálytiszta és egészséges, nincsenek homályos helyei: amit gondolt és érzett, azt kell gondolnia és éreznie az olvasónak is. Dialógjai jellemzők, epigrammatikusak és mégis természetesek amellett. Tömörebb írót alig ösmerünk a

világirodalomban s ha ebben vét is, az csak olyan hiba, mint ha a lóherének négy levele nő - mikor három is elég volna.

Ami azonban páratlan a világon, az írónk örök ifjúsága, a nyár eleje.

Az idő közönségesen megteszi változásait az írókon is. Ahogy cseresznye vagy szamóca terem tavasszal, barack a hév nyár közepén, szőlőgerezd az ősz végével, éppúgy jönnek az írók termékei: versek a fiatal korban, szerelmes regények, azután bölcselkedő dolgok az élet végén; Jókai marad örökre az, aki volt, piros szamócát hoz nekünk örökké.

Ki fölött nem uralkodik az idő sem, mit akarná azt megzabolázni a kritika?

Az őserő szuverén. A kritika csak a művészet érdekeit védi. De az őserő hatalmasabb a művészetnél; félretaszítja a kritikát és úgy bugyog fel a néplélekből gyűlt nedveivel, ahogy az ő fenséges kedve tartja.

ÖTÖDIK FEJEZET
AZ ARANYKOR

Míg a Jókai regényei így uralkodtak a szíveken, acélozták a reményt, ébren tartották a hazaszeretetet és lelkesítették kitartásra a türelmetlenkedőket, azalatt olyas valami is termett az Angol királynő egyik szobájában, ami a várt szebb jövőt közelebb hozta. Ez volt a híres húsvéti cikk, melyet Deák mondott tollba Salamon Ferencnek, s mely 1865. április 16-án, húsvét másodnapján jelent meg a Pesti Naplóban.

Az ennek nyomán megindult eszme-áramlat egyszerre mozgásba hozta nemcsak az összes hatalmi faktorokat a birodalomban, hanem a magyar közélet szereplő férfiait is. A császár, kinek egy magyar báró juttatta kezébe a Pesti Napló e számát, nem titkolható örömmel fogadta a hírt, hogy a cikk Deák tollából ered. »Ez egyetlen cikk - mint Toldy István írja - a bizodalomnak oly termékeny magját vetette el a nép és az uralkodó közé, mely többé nem volt kiirtható. Hatása bizonyítá, hogy a lelkek már megértek a kibékülésre.«

Deák mozdulatára a császár is mozdult. Háromszor is megfordult a tavasz és nyár folyamán az országban s egyes kijelentései kibékülést helyeztek kilátásba. Különösen az országgyűlés összehívása már a közeli időben biztosnak látszott. Jó szél fújt mindenünnen s most az egyszer nem felhőket hajtottak a szelek, hanem megfordítva, a Poroszország felől tornyosuló felhők hajtották a kedvező szeleket.

Mint a verőfénytől föléledt réten, megjelentek a különböző színű pillangók, az új szituációban egyszerre a felszínen termettek a vezérpolitikusok s megkezdték apró játékaikat, szárnyaik mártogatását a napfény olvadozó aranyában. Bár csak kilátásba volt helyezve az országgyűlés összehívása, mégis már mintha együtt ülne, megindultak a diszkussziók, kapacitálások, intrikák. A 61-iki országgyűlés vezéralakjai, mint gyertyaszentelőkor barlangjaikból a medvék, fölbukkantak sorjába megtekinteni az időjárást; ki legott kocsira ült, ki a tintatartója mellé. A Szentlászlón nyaraló Deákhoz egyik vendég a másik után érkezik. Meglátogatja a gőgös Mailáth György, eljön Nyáregyházáról Nyáry Pál, még Tisza Kálmán is kimozdul Gesztről és szeptember 9-én behajtat a szentlászlói kúriára, egyúttal fölkeresi Ghyczyt Kisigmándon, sőt a messze Erdélyből sem sajnálja a fáradságot gróf Mikó Imre, hogy az ország bölcsével szót válthasson, és ki győzné mindnyájokat elősorolni? Ami e látogatásokon mondatik, az képezi most a magyar politika gerincét, arról ver a hír mindenfelé. Eötvös József sűrűn írja a leveleket a Svábhegyről vagy Szenttornyáról Tőketerebesre Andrássy Gyulának. Somssich Pál a sásdi kastélyból figyeli a dolgokat s értesíti barátait. A mozgékony Lónyay Menyhért az egész kánikula alatt úton van az egyik korifeus kastélyából ki, a másiknak a faluja felé. Szóval az egész kiegyezési anyag és annak előzetes kérdései örökösen úton vannak vagy a postakocsi ládákban vagy egyébként s forrnak, tisztulnak, alakulnak, érlelődnek a nagy politikusok koponyáján keresztül.

A kisebb politikusok keveset hallanak e bizalmas beszélgetésekről s talán sohasem fognak eleget tudni az egymást keresztező levelekről. Előttük mint két pásztortűz csak a két nagy lap világít, a Napló és A Hon. De mily kevéssé beavatottak még e lapok! Ők csak arról tudnak, amit a nagy politikusok beléjük hagyítanak; semmi privát értesülés. Sőt ha megtudnak valamit, mindenáron eltitkolják, nehogy ártsanak a dolognak. Isteni naivitás! Kemény legalább ismeri a helyzetet, látja a mozgató rugókat, de pesszimista és nem bízik a jövőben, Jókai ellenben egészen járatlan a nagy politikusok észjárásában s nem lát a kártyáikba. Pedig vannak hamis kártyák is. Mert bár részben és egészben hazafias munka folyik az ország szebb jövőjéért, ám

azért erre a szebb jövőre mégis a konzervatívek szeretnék rátenni a kezüket, sőt a liberálisok egy-egy csoportjának is a maga árnyalata felé hajlik a keze.

Jókai csak addig volt jó redaktor és öntudatos politikus, míg az általános kívánságokat kellett hangoztatni s az erőszakot szebbnél-szebb frázisokkal pártolni, szóval ameddig semmi se történt, de most, hogy történni kezd valami, gyakorta elhibázza, kit segítsen és mit pártoljon. Az úgynevezett »úri huncutsághoz«, ahogy a nagy politikát hívja a magyar nép, még jámbor kezdőnek mutatkozik.

Ghyczy minduntalan panaszkodik Tisza Kálmánhoz írt leveleiben, hogy A Hon megint ügyetlenséget csinált, nem jól fogja föl a helyzetet. Tisza szeptember 22-én Gesztről írt levelében némileg mentegeti. »Igen sajnálom - írja Ghyczynek -, hogy Mór barátunknak nem korrekt cikkei úgy lehangoltak. Igazad van, hogy ő több ízben már nem helyesen nyilatkozott, de mentenem kell őt annyiban, hogy Pesten egyedül és nagyrészt ellentétes elem közt nem értekezhetni jóformán senkivel. Nem csoda, ha olykor téved. Írt egyébként jókat is.«

De a hírlapi cikkek, tapintatlanságok és lapszusok, valamint a széthúzások és különféle okvetetlenkedések már semmit sem árthattak, legfeljebb egyéni hiúságokat és önző célokat érintettek érzékenyen. Nagyobb erők dolgoztak itt már s ment minden szépen sorjában, mintha a magyarok istene intézné a dolgokat kiválasztott népe javára. December 10-ére összehívatott az országgyűlés s ott érlelődött a béke, míg csak a porosz háború kiütése nem tette szükségessé az elnapolást. Ezután már a porosz ágyúk dörgésében érlelődött a magyar béke, míg végre meghozza készen, úgyszólván felterítve ezüst tálcán a königgrätzi vesztett csata. Hiszen mindnyájan ösmerjük a legendás történetet, hogyan küldi le a császár megbízásából Mailáth kancellár 1866-ban július 17-én Szegedy Györgyöt Szentlászlóra Deák Ferenchez, hogy jöjjön a császárhoz egyezkedni. Nem a mi dolgunk elmesélni, hogyan kel útra az öregúr s megszáll Doktor Ferenczi név alatt nagy titokteljesen Meidlingben a Hase vendégfogadóban és onnan döcögve másnap hajnalban szerény komfortablijén… Gurulnak, gurulnak a rozoga jármű kerekei a Burg felé s megy a magyar kérdés a végkifejléséhez.

Mi azonban maradjunk Jókainknál, kit a siklósi kerület választott meg az országgyűlésre.

Siklóson némi gyökere volt, mint a felsőbaranyai egyházmegye gondnokának, bár ezt a hivatalát nem vitte valami nagy hévvel. Vallásos volt ugyan, mint többnyire a poéták, kik a miszticizmus emlőin élnek, de nem tudott erős felekezeti ember lenni. Nagyon elütött e tekintetben szüleitől és családja tagjaitól, kik mind vastagnyakú kálvinisták. Sokkal fennköltebb lélek volt, sokkal hatalmasabb szellem, mintsem hogy beálljon ama hétköznapi munkások közé, kik korlátokat építenek emberek hite között - isten nevében. »Minden hit jó, csak megtartsátok - írja -, legyen mindenki tisztelettel a másé iránt, s legyen a szívében szeretet, mely nélkül a hit megholt állat.«

A parlamentben a Tisza Kálmán háta mögé ült s odaadó hűséggel bocsátotta tollát a keletkező balközép rendelkezésére. Nagy hozsannával fogadták, bár iskolázott politikus sohase tudott lenni. Mégis roppant hasznát vették, mert voltak fellobbanásai, amikor kedvvel dolgozott a politikában, s mindent megszépített bűbájos talentumával. Míg új a játék, neki is tetszetős. Eleinte kivált szorgalmasan jár a Ház üléseire, beszédeket tart, interpellál, érdeklődik a kis kérdések iránt is és részt vesz a nagy vitákban, ahol szívesen hallgatott szónok. Templomi csendben, zsúfolt Ház előtt beszél. A folyosó éppoly néptelen, mintha Deák szólna odabent. Szép előadása és mélán csengő bús hangja van, hozzá szép alak, mozdulataiban, hangjában mérsékelt és ildomos. Az egyes szakkérdéseknél természetesen nem hozott fel a mélységekből argumentumokat, hiszen ahhoz fáradságos tanulmányok kellenének, inkább az általánosságok fölületén csapongott, könnyedén, mint, a fecske. Az ellenzéken, ahol nem alkotni kell, hanem

akadályozni az alkotókat, megbecsülhetetlen erő volt Jókai; hatalmas jelszavakat tudott beadni a közönségnek az ő plasztikus nyelvén, mely mindeneknek fölötte áll s ha nem mondhat is érdemileg új és meglepő dolgokat, olyan ruhába öltözteti a közelfekvő, sőt már esetleg használt argumentumokat, hogy roppant hatást idéznek elő; szóval, Deák szerint Jókai olyan puskaporral is tud lőni, amellyel már lőttek egyszer. Ötletessége és humora pedig olyan nektár, mely még az ellenfélnek is élvezetet okoz.

Olyan mondásai, mint amellyel egyik beszédét végezte: hogy »Krisztus megváltott bűneinktől, de ki fog a váltóinktól megszabadítani?« még akkor is éltek a dzsentri-szájon, mikor a nagy beszédek (melyeknél Szilágyi Dezső szerint, a serpenyőn többet nyom egy bolha teste) rég feledésbe mentek.

Humoros ötleteivel gyakran billenté ide vagy oda a Ház hangulatát, nevetségessé tevén az ellenfél argumentációját. Egy ízben valamely újoncozási kérdésnél így fakadt ki:

»Tizenötezer lovasra van szükség, ezeket leszállítani nem lehet, mert a lónál a lelkesedés nem pótolja a betanítást. (Nagy derültség.) Nemzetőrséggel csatázni nem szeretnék; a csupa családapákból összeállított rendezetlen tömeggel, félek, az első puskaszóra - ágyúkról nem is beszélek - elszaladnánk. Madarász tisztelt barátom legelöl, én pedig mindjárt utána.« (Általános nagy derültség.)

A parlamentarizmus első mézes éveiben (később mindjobban ráunt a Házra és belőle is »mezei had« lett) egészen vérbeli képviselő volt, aki ha nincs is dolga, ha nincs is kit hallgatni, ott őgyeleg többi társaival a büfében, az olvasószobában vagy a folyosón; egész délelőtt hallgatta a pletykákat, anekdotákat és mindenféle eseményeket. Itt ül udvarától környezve, érdektelen ülések alatt, keresztbe rakott lábakkal, szíva kabanoszát Deák Ferenc, s incselkedik környezetével, Vadnay Lajossal, a »csiszlikkel«, Bónis Samuval, Paczolay Jánossal, Stoll Károllyal, Nerkapolyval, Érkövyvel, vagy régi történeteket mond el; nem árt, ha Jókai megragad itt, oda is inti egyszer-másszor: »Hopp, megállj poéta, hallgasd meg ezt az esetet«. Deák tövében ülni nem időmulasztás elbeszélő írónak; a kis könyvecske, melybe a témákat bejegyzi, gyakran vándorol ki most a zsebből.

De ha Deák morózus, mint haragvó Jupiter (s ilyenkor nem tanácsos melléje kerülni), hiszen még ott van Nyáry Pál is valahol, csak szét kell nézni, hol képződik erősebb csoport. A legnagyobb füstgomolyagban keresendő meg a Nyáry feje. Érdemes megállni ott is egy kevéssé, mert alispáni élményeiből egész könyvtárt tele lehetne írni. Csupa igaz történetek ezek, nyernek is, vesztenek is a Jókai fején keresztül; mert valószínűtlenek lesznek, de szépek.

A folyosó csodálatos bőségszaruja a témáknak. Ide a egész országból elhoznak minden történetet. Itt van lélekben-testben minden vidék, némelyek több testben is. A folyosó a magyar elbeszélő írónak a tizenharmadik iskolája. Aki ezt nem járta, nem egészen kész. Aki csak beutazta az országot, az még nem ösmeri, csak az ösmerheti alaposan, aki a folyosón élt huzamosabb ideig. Annak nem kell etnográfia, se Conversations Lexikon, se a krónikák ismerete. A folyosó maga a teljes tudás. Mert a folyosón minden ott van, amire egy írónak szüksége lehet. Ha bányát akar leírni, a selmecbányai képviselő, Prugberger tanítja ki; tengeri viharhoz jók a veszprémi követek is, akik a Balaton háborgását ösmerik; ha a fináncíák szövevényén kell a regény valamely bonyodalmának ide vagy oda fordulnia, Wahrmann Mór az útmutató; ha a szentszéknél pörlekednek a regény alakjai, Samassa igazít el az útvesztőben, ha háborút kell leírnia, egy 48-iki hőssel értekezik (abból van itt még most a legtöbb). Szóval itt be lehet fogni effajta munkába az egész országot. És Jókaival csakugyan együtt dolgozik.

Ha valamelyik honatya jó adomát vagy csak egy zamatos mondást hall, olyat, aminek hasznát veheti, azzal dicséri meg: »No, ezt elmondom Jókainak«. Mint méhek csápjaikon a mézet,

szállítják neki az anyagot az ő tündérpalotáihoz. Ha valami füstös krónikát talál a nagybajuszú Orbán báró a székely leveles-ládákban, a színes részét Jókainak szánja. Meg is fogja írni egy napon »Bálványos vár«-át, meg a »Damokosok«-at. Thaly Kálmán kuruc-kalandokkal, újonnan fölfedezett Rákóczi-adatokkal piszkálja a fantáziáját, ahol formálódik is már lassan-lassan az Ocskay László bús története, a »Szeretve mind a vérpadig«. Gróf Ráday Gedeon, a vaskezű királyi biztos, sok pompás betyár-történetet hoz Szegedről, ha be-bebukkan a folyosóra. Hej, szomorú ezeknek a történeteknek az első, hogy úgy mondjam, *kefelenyomata* - csakhogy azt a kefét voltaképpen »Ráday bölcső«-nek hítták. Hegyes szögekkel volt kiverve, abba fektették a betyárt, ott vallott, ott jött napvilágra a sok történet, abból a bölcsőből született. Szegény betyárok! A mód, amellyel kiirtattak, szinte szégyenletesebb az országra, mint a garázdálkodás, melyet véghezvittek. Mindegy, kiirtották; csak az elkövetett »virtusaik« élnek imitt-amott, de legjobban és legtovább azok élnek, melyek a Jókai emlékezetében megragadtak, melyekből »A lélekidomár« és a »Sárga rózsa« keletkeztek.

Pedig a folyosó beszélgetései ebben az időben nem voltak oly vidámak és kedélyesek, mint egyébkor. Az 1864-iki és 65-iki ínséges esztendők nagyon megviselték az országot. Az Alföldön, melyet »Európa zsíros döbönének« nevezett el a jó Dugonics András, a nyomornak oly hihetetlen jelenetei játszódtak le, melyeknek felsorolásából hosszú időkig nem bírtak kifogyni a hon atyái. Megnyilatkozott e nyomornak sötét hátterű képeiben a magyar nép egész karaktere, türelme, fatalizmusa és humora. Ezek a keserű történetkék csak panaszoknak látszottak, pedig voltaképpen becses néprajzi adalékok. Mint a perzsa öböl kagylós állatjainak könnyeiből igazgyöngyök teremnek - úgy fakadtak ki e folyosón hallott jelenetekből és esetekből a »Szerelem bolondjai«, mely A Hon tárcájában jelent meg 1868-ban.

Sokat, egyebet is dolgozott, miközben e regényt tervezte s írta. Szinte hihetetlen, mi mindent írt. A Honban majd minden nevezetesebb politikai kérdéshez hozzászólt. Lapozgatva az elsárgult lappéldányokat 1866-ból, ott találjuk az ínségi aggodalmakról és kiegyezési kísérletekről írt cikkeit. Mire kellene hát az a Reichsrath most? Mit hozhat egy háború előtti kongresszus? Hová juttatta az államot az egységes német politika? Cikkezik a feliratai vitáról és a Ház tanácskozásainak rendjén felmerült minden lényeges kérdésről. Szerkeszti az Üstököst, amelyben esszészerű élénk rövid jellemrajzokat ír Kazinczy Gáborról, Szalay Lászlóról, Madách Imréről. A Hazánk és Külföldben is két elbeszélése lát napvilágot. Legtöbbször utolsó percben adja a kéziratot. A kiadó Emich Gusztáv néha háromszor is küld föl lovaslegényt a Svábhegyre egy-egy novella-részletért. Ezalatt Balatonfüreden villát építtet s örökké jön-megy azon a vonalon, mint az órainga, a kőművesek munkáját nézegetni.

A svábhegyi villa megvan még ugyan, de az asszony ráunt. A szomszédban kocsma nyílt, nagy lármával vannak, nyikorog a kintorna, duhaj legények énekelnek, ordítanak reggelig, nem tud aludni éjjel miattuk, se a szerepét tanulni. Ez az oka, amiért egyszerre Balatonfüred lett a világ legszebb pontja. A másik ok, a be nem vallott, talán Hurayné, Laborfalvi Jozefa, akinek az ura Balatonfüreden fürdőorvos és igazgató. A harmadik ok, amiért a villát építik, hogy van miből. A Hon s az Üstökös úgy hányja fel nekik a pénzt, mint a Vezuv a lávát. De a legeslegigazibb ok, hogy Jókai látogatóban lévén Huray sógoránál, ottan egy bennszülött éppen egy telket ajánlott annak megvételre.

Nem rossz helyen fekszik, a templom mögött, ahol a savanyú víztől kihajlik az út Füredfalva felé. Jókai azt mondta rá olyan könnyedén, mintha egy ibolyacsokorról volna szó, hogy ő megveszi.

- De hiszen terméketlen - intette a sógor -, még a bogáncs sem nő meg rajta.

- Éppen az a szép benne - lelkendezett Jókai -, az a nagy élvezet, mikor a földet kényszerítjük, hogy teremjen.

És megvette a kis sivatagot. Mikor már megvolt, beösmerte, hogy könnyelműség volt megvenni, mert két nyaralóhelyet tartani, mikor évenkint csak egy nyár van, nagy bolondság, hanem ha már megvolt a telek, a villaépítés már csak logikus folyomány. S ilyen folyománynak készült a balatonfüredi villa és kis parkja, meglehetős csinos összeget emésztvén fel. Úgyhogy Jókai, aki mindig rossz gazda volt, kedvetlenül látta csinos tőkéjének megcsappanását s hogy azt visszahozhassa, kitervelte, hogy még egy harmadik lapot alapít a kettő mellé, egy a nép szájaízére szánt hetilapot, mely 1865-ben meg is kezdte pályafutását Az Igazmondó név alatt s »összeütését« Bakcsira bízta. Itt jelent meg mindjárt kezdetben a »Mégsem lesz belőle tekintetes asszony« című elbeszélés, egy valóságos zsuzsu, »Adatok a szabadságharc történetéből«, »Egy magyar honvéd« s más apróságok. A lap hamar elterjedt, mert eleinte, amíg megalapításakor Jókai is többet foglalkozott vele, s nem bízta teljesen másokra, jól volt szerkesztve, nem ama együgyű recept szerint, mellyel íróink a nép számára dolgoznak még ma is, zsírtól csöpögő pórias nyelven, mely a nép durvább körmönfontabb szólamaiból van összehordva. Az írók csak képzelik azt, hogy az megfogja a nép fiát, ha őt ily sujtásos nyelven szólítják meg, pedig ellenkezőleg van; nem szereti azt olvasni, lenézésnek veszi, hogy nem finomabban beszélnek hozzá, mikor pedig megértené amúgy is - sőt az az úgynevezett »tőrülmetszett« nyelv nem is az ő nyelve, nem beszél úgy senki a nép között: a marmancs is csak a füvek közt szép imitt-amott, de egy egész boglya csupa marmancsból ehetetlen szemét volna. A tartalomnak kell világosnak lenni, tisztának, a nép eszéhez, fölfogási erejéhez igazítottnak.

Ily elfoglaltság között, mely magában véve is bámulatra késztő, a király koronázására készülő ország lázas mozgolódása, sarkantyú-pengetése és ujjongása mellett írja meg tetejébe a »Szerelem bolondjai«-t, mely a legszebb regényei sorozatába illeszkedik pompás mellékalakjaival és megkapó hangulatával, újból igazolva, amit fentebb mondtunk, hogy Jókai tárgyaival az ínycsiklandozó francia főzés- és tálalásművészet embere, ahol az étvágyat a nyers anyag felmutatásával is ingerlik és fokozzák. Mit érne olyan lázas, eseménybő időkben egy regény, melyben a két szomszéd várban lakó Etelka és Elemér szerelmi viszonya tárgyaltatik, de ki ne olvasná szívesen az imént elmúlt alföldi ínség megrázó képeit és a provizórium mizériáit, egzekváló katonáit költői foglalatban?

A »Szerelem bolondjai« főszemélyeit hibáztatta ugyan a kritika, hogy lelki fejlemény híján hajtják végre a cselekvényt, de a közönségnek annyi élvezetet okozott, mint a Jókai legjobb regényei, őt magát pedig egyetlen műve se tette olyan boldoggá, mint éppen ez.

Hiszen már úgyis boldog volt. A külföld figyelme is feléje kezdett fordulni. Módja, egészsége jó, testben, lélekben, években fiatal, csak a haja indult pusztulásnak, de a kopaszságot eltakarja a babér. Neve a legszebben csengők közül való az országban, minden kúriában, minden kastélyban kedvesen ösmerős, sőt talán a kunyhókban is, könyvei közül egyik-másik alkalmasint ott lesz vagy a mestergerendán vagy a könyvpolcon, vagy az üvegszekrényben, vagy a könyvtárteremben. Csak egy magyar ház van még előtte bezárva. Egyetlenegy. De az nem fekszik Magyarországon, említeni mégis lehet, mert magyar ember lakik benne. Mégpedig - Vörösmarty szerint - a legelső magyar ember. A bécsi Burgról van szó.

Hát ebben a nagy házban lakik az az első magyar ember, aki nem vesz tudomást az első magyar íróról. Lehet, hogy tud is felőle. Oh, bizonyosan, hiszen eleget panaszkodott Szögyénynek, Vaynak az Üstökös egy-egy gúnyverse miatt. A Jókai név ott fent se lehet egészen ismeretlen. Csakhogy ott fent az a baja van, hogy rebellis név. A királynak jó emlékezőtehetsége van, még

ha nem tudná is, hogy írt volna Jókai valaha valamit, azt bizonyosan nem felejtette el, hogy gróf Zichy Nándor írt valamit, amiért be volt csukva bizonyos Jókaival.

Sőt arra is emlékezhet, hiszen csak a minap volt, hogy a brazíliai császár (Dom Pedro) Pesten jártakor csak azért nem fogadta el a lakást a budai várlakban, mert fesztelenebbül akart érintkezni a század egyik legnagyobb szellemével, ugyancsak ezzel a bizonyos Jókaival.

Tudni kell azonban, hogy akkor a Burg még nem volt olyan mord épület mint most; voltak muskátlis ablakai is; ami csak olyan szólam arra nézve, hogy fiatalasszony volt a háznál - Erzsébet királyné.

Ő már tudhatott Jókairól, ha egyebünnen nem, a magyar nyelvtanítójától Falk Miksától, vagy Ferenczy Ida kisasszonytól. Arra is figyelmessé tették, hogy a »Szerelem bolondjai«-ban nővére, a szép nápolyi királyné szerepel.

Így történt aztán, hogy egy udvari estélyen (azon, mely »A lélekidomár«-ban van leírva), a királyné cercle alkalmával megszólította az országgyűlési képviselői minőségben megjelent Jókait, kérdezősködve, hosszú lesz-e még a most folyó regény és mikor jelenik meg önálló kötetben, mert szeretné olvasni mire Jókai egy udvari ember (de nem a bécsi udvari embert értve, hanem a XIV. Lajosét) szikrázó szellemességével felelgetett:

- Régen láttam már önt - szólt a királyné.

- Én pedig - felelte Jókai -, még mindig magam előtt látom felségedet azon pillanat óta, midőn megadatott a kegy szerény munkámat átnyújthatni.

- Ön azóta is sokat dolgozott.

- Azt hiszem, hogy porszemeket hordok vele hazám épületéhez.

- S ön mentől többet ír, nekem annál többet kell olvasnom.

- Felséged az irodalom pártolásában is első asszonya nemzetünknek.

- És ön mindig dolgozik?

- Ez az élet rám nézve.

- Akkor ön boldog ember.

- Ma, valóban az.

Néhány hónap múlva 1868-ban megjelent a regény négy kötetben s Jókai személyesen vitte el a királynénak. A felséges asszony felette szíves volt hozzá, több mint egy fél óráig beszélgetett vele, megmutatta neki kis, kézen ülő leánykáját, Mária Valériát s megbíztatta, hogy vegye ő is a karjaira.

Mint ahogy a napfény kicsalja a földből a mélyen benne rejlő csírákat, ez a leereszkedő kegyesség úgy húzott ki Jókaiból egy új gyengeséget: a hiperlojalitást. Ebből a betegségéből nem is fog többé meggyógyulni.

Pedig ő még most a »tigrisek« között van s a lapjában állandó harcot kell folytatnia a Deák-párt és kormánya ellen. Sőt a harc egyre erősebb és erősebb, minél öregebb a Deák-párt. Úgyhogy a lap hangja, mely elég éles volt néhány év előtt, és mely azóta nem változott, most már túlságosan szelídnek látszik. Az ellenzéki közönségnek, mint az iszákosnak, mindig több-több szesz kell, hogy idegeit felhangolja. A Magyar Újság óta egy kis vitriol is kell a cikkbe, nemcsak attikai só. Jókai tollán azonban a vitriol is rózsavízzé változik. Böszörményi mérges lapja az első stáció volt az erősebb stílus felé. Hanem a gondviselés nem hagyja el a szerencsés

Jókait. Megjött a külföldről Csernátony s megkezdte »pecérdús« cikkeit és apróságait A Honban s mérgezett fegyverek kezdtek meghonosodni a sajtóban.

A szelíd Jókai ilyen viszonyok közt mindjobban megunja a publicisztikát. Érzi, hogy nem tud versenyt üvölteni a farkasokkal, inkább elhallgat, félreáll. A Honra csakhamar Csernátony üti rá a maga erős egyénisége bélyegét, amit előre lehetett volna látni, mert Csernátony erős akaratú ember volt, tele férfias tulajdonokkal. Erősen tudott szeretni és gyűlölni. Cikkeiben egész lelke vibrált. Tintatartójában epe feketéllett, nem tinta. Tolla hegye gyilok volt. Érdemes ezt az embert jól megnézni, kinek szeméből a monoklin át zöld lángok látszanak kicsapni, ha ellenfeleiről beszél. Érdekes látvány az ő életének folyamatja. Hogy forrt ki ifjúkori romlottság kétségtelen tünetei után a legnemesebb acéllá a jelleme olyan pályán, ahol a jellemek inkább megromlani szoktak.

Jókai mindinkább elhanyagolja A Hont s már alig ír bele regényein kívül valamit. Sokan gúnyolódnak vele, hogy nem is olvassa. Szerepét Csernátony veszi át s lassankint nemcsak a párt első publicistája lesz (bár sokan nem szeretik), hanem egyszersmind Tisza Kálmán benső barátja, ki iránt hűsége csak a halállal fog megszakadni - de csak úgy, ha nincsen túlvilági élet.

Persze, hogy a Csernátony szókimondó, sőt (azoknak az időknek ízlése szerint) durva stílusa, maró gúnyja, sebző érvelése sok ellenséget szerzett Jókainak - s ezek voltak az egyedüli felhők, melyek az örökké mosolygó égbolton néha átfutottak. Csernátony egyik cikke által, mely 1869-ben egy januári számban jelent meg, Pulszky Ferenc sértve érezte magát s Jókaihoz küldte segédeit, elégtételt kérve tőle. Jókai kész volt olyan nyilatkozatot közzétenni a lapban, aminőt Pulszky akar, de elégtételt csak akkor ad, ha Pulszky előbb Csernátonyval intézi el ügyét.

Pulszky ez ellen egy becsületbírósági ítéletre hivatkozott, mely régebben kimondta egy gavallér lovagias ügyében, hogy Csernátonyval nem lehet párbajt vívnia. »Ilyen előzmények után - úgymond Pulszky - én nem üthetem lovaggá Csernátonyt. Ha Jókai nem ad elégtételt, akkor egy sorba helyezem a tekintetben Csernátonyval.«

Jókai erre elküldte segédjeit, két képviselőtársát, Pap Lajost, a híres vitéz embert és a délceg Kende Kanutot, mire megtörtént a párbaj az ország aggodalomteljes érdeklődése közt, amelyhez foghatót egyszerű párbaj még eddig elő nem idézett, csak talán a Mátyásé Holubárral.

Hát nem is volt az kis dolog. A párbaj pisztolyra ment - egy semmiség miatt s mégis pisztolyra. A pisztolynak pedig nincs esze, kivált ha két laikus kezében van.

A Honban éppen akkor indult meg »A kőszívű ember fiai«. Ha a Pulszky golyója bolondjában rossz helyre talál tévedni - az a remek regény éppen a legérdekesebb helyen szakad meg. Kin keressük azt akkor, hova menjünk érte? S ha csak ez a regény volna! De hát amelyek még jönni fognak. Ezer meg ezer színes alak, ősök és utódok, társadalmak, korok, tündérvilágok. És ez mind attól függ, hogy a Pulszky pisztolycsöve merre hajlik.

Pulszky háromszor lőtt, de a pisztolya mindannyiszor csütörtököt mondott. Jókai a levegőbe sütötte ki a maga pisztolyát. S mikor ezek után kezet fogtak, akkor vallotta be, hogy voltaképpen nem is olvasta a kérdéses cikket s éppenséggel nem tudja, milyen sértésért verekedett.

Ez alkalomkor mondta munkatársainak kedveskedő haraggal:

- Annyi közöm van nekem tihozzátok, mint a fűszeres bolt címertábláján a vadembernek - hozzá tartozik ugyan a bolthoz, de se nem az övé a bolt, se nincs bent soha a boltban.

Közönye, hidegsége annyira fokozatosan növekedett saját lapja iránt, hogy a végén már nem is olvasta, hogy ne csináljon magának rossz órát, mert átfutva a közleményeken, lúdbőrzött a háta, elgondolva, hogy ezért meg amazért megharagusznak rá. Már akkor meg lehetett volna jósolni, hogy jöhet idő, amikor mindenüvé írni fog, csak a saját lapjába nem.

Messze is lakott a szerkesztőségtől, mióta, a Külsőstáció utcai 80-ik számú sarokházat megvette, melyben egész falusiasan rendezkedett el. Jó vétel volt, éppen csak a harmadrészét fizette érte annak az összegnek, amennyiért őtőle ki fogja sajátítani a város. De az még messze van; tizennégy esztendő bánata, öröme zajlik le itt fölötte; még nagyot kell előbb nőnie a városnak, hogy a vételár úgy megnőhessen.[76]

A háznak téres mély udvara volt, befásítva, mint a falusi kúriáké. Egy hosszú sor ablak a Koszorú utcába nyílt, volt abban vagy tíz-tizenkét szoba. Bent az udvaron ambitus a Jókainé leandereivel. Különben igen egyszerű sárga alház volt, amelyre ráfért volna kívül-belül egy kis csinosítás. Az ablakok alacsonyan kezdődtek, úgyhogy az inasgyerekek is benézhettek az utcáról a szobákba. De hát nem néztek be - mit tudták ők és a körös-körül lakó szegény emberek (úr nem igen tévedt erre), hogy ki lakik a sárga házban.

Egyetlen ékessége a háznak, hogy az udvarán egy szép kis leányka játszogatott a macskákkal, és egy karcsú rózsás arcú kisasszony hímzett vagy olvasgatott az ambituson. A két leányalak csengő kacaja tette vidámmá a különben mogorva épületet, melynek falusias kapuja rendesen be volt zárva. Csak akkor nyitották ki, ha a Jókai kocsija kiment vagy bejött, mert felvitte isten a gazda dolgát, a szárnyas ló mellé két földi lovat is szerzett, amelyekkel akkor kocogott fel a Svábhegyre és le onnan, amikor kedve tartotta. A kocsija is olyanféle falusi cséza volt, mint a Kampós uramé.

A Jókai otthonát nagyon fölvidítá a két leány. Az ebédek és a vacsorák kedélyesek voltak ővelük, mert ilyenkor egy-egy órát elbeszélgetett a lányokkal, vagy azoknak a csacsogását hallgatta. Kedves volt az ő fülének. Az örök ifjúságot, amely neki jutott osztályrészül, az isteni gondviselés ki nem terjesztette az asszonyra, bár az már átszaladt nemcsak a Balzac által megénekelt éveken, amikor az asszony a legérdekesebb, átlépett a negyveneseken is, amikor az asszony mindent tud, sőt túlment az ötvenen, amikor már mindent el kell felejtenie, amit tudott, és veszedelmesen közeledett a hatvanhoz, amikor őróla feledkeznek el, hogy ott van.

Róza asszony ugyan gondoskodott, hogy magát folyton észrevétesse a környezetével, rigolyás volt és házsártos, aztán sokat is betegeskedett már, majd mindig be volt kötözgetve kámforos flastromokkal, lenmagfőzetes rongyokkal; mindenféle flanelokba bebagyulálva, mint valami sebesült káplár járt fel s alá a nagy lakásban, vagy az udvaron és betegsége feletti bosszankodását azon töltötte, akit éppen megpillantott.

Hát a két leány isten ajándéka volt, hogy a Jókai-otthon ne legyen túlságosan sivár. Gondoskodik az ég az ő madarairól, hogy a bokor, melyben a fülemilének énekelni rendeltetése, valahogy vonzó legyen a fülemilének.

A nagyobbik kisasszony Jókay Károlynak a leánya, Jolán, akit a nagybátyja maga mellé vett, fogadott leányának vállalt, a kisebbik pedig II. Rózának a leánya, III. Róza, akit I. Róza vett maga mellé.

III. Róza még csak kilenc-tíz éves volt ebben az időben s igen szomorú gyermekséget élt a két kiváló szellem mellett. Valami rejtélyes homály borongott körülte, nem az a tiszta derű, melyet a szülői szeretet sugároz ki. A szép kisleányka egy a helyzetből támadt ösztönnel korán

[76] 1868-ban január 15-én vette 12 ezer forintért - 1882-ben kisajátította a város 38 ezer forinton.

helyezkedett megfigyelő álláspontra. Mikor más gyermek a babáit öltözteti, ő már akkor kombinált az »öregek« elejtett megjegyzéseiből, viselkedéséből. Valóságos »kis öreg« volt; átható méla tekintete néha bizonyos gondolatok és sejtelmek keletkezését jelezte a domború gyermeki homlok alatt.

Még akkor került a házhoz, mikor Jókaiék a Schmied-Unger-ház második emeletén laktak (1860-tól 1868-ig). III. Róza a harmadik évében járt, mikor Kovácsné, aki idáig gondozta, eljött vele egy délután a svábhegyi nyaralóba a nagymamához azon hitben, hogy Jókai, akinek el kellett volna utaznia, nincs otthon. De véletlenül otthon maradt. Természetesen semmit se tudott a gyermekről. Az asszony felfedte származását és azt kívánta, hogy a kis unoka végképp náluk maradjon. Jókai a békesség kedvéért rá hagyta, de eleinte ellenszenvezett a gyermekkel. Ha sírt, nem tudott miatta írni, ha nevetett vagy hancúrozott, az a zaj is bántotta, de a gyermek kedves volt, lehetetlen volt meg nem szeretni; közben meghalt az anyja, II. Róza (1861. november 21-én),[77] árva lett, lehetetlen volt meg nem sajnálni.

Az a nagy gyermek, aki őbenne lakott, nem haragudhatott sokáig arra a másik ártatlan gyermekre, aki őnála lakik. Összebarátkoztak. És jól esett neki a lármája, nevetése, csicsergése; nyájas lett attól a ház és meleg mint egy fészek. Még írni is szinte nehezebben tudott, ha nem hallotta kis cipőinek kopogását a szomszéd szobákban vagy a folyosón.

Jolán kisasszony már ekkor eladó leány számba ments, és az a hibája is volt, hogy akármikor elvihette tőle az apja - sőt esetleg még valami idegen ember is.

Aminthogy nagy szüret volt a Svábhegyen 1868 őszén. Cigány mulatság. A Hon, Az Igazmondó és az Üstökös válogatott cigánylegényei voltak meghíva a Jókai-villába.

Ismeretesek ezek a szüretek, öreg újságírók csacsogásai nyomán. A bográcsban főtt pompás birkapörköltek, amelyeknek a majoros, Füri János a mesterük, a nyárson sült csirkék, melyek lassú tűzön lassan pirulnak, sülnek s ezalatt maga a gazda folytonosan szalonnadarabokat forgat fölöttük, hogy a rájok csöpögő zsírt föligya a csirketest. Míg ezek künn a szabad tűzön sülnek, ott bent a konyhában bableves fő disznó körmivel, egy fazékban töltött káposzta rotyog, pöfög, orrjával, dagadóval, a kemencében pedig a finom túrós, kapros lepény sül, Jókai kedvenc ételeinek, melyek mind halálosak, a legkedvesebbike.

Ezen a szüreten ösmerte meg Jolán kisasszony Hegedüs Sándort, a redakció legfiatalabb tagját, s azontúl a Stáció utcai házhoz vendég is járt. Hegedüs Sándornak folyton akadt valami kérdezni valója a főszerkesztőtől, amiért el kellett magát szánnia a Külsőstáció utcába való utazásra s ott megint mindig akadt valami ürügye a maradásra (Ámor jól inspirálja az embereit) és amíg Jókai regényt írt a dolgozó szobájában, addig a szomszéd szobában egy másik regény szövődött, mely éppúgy házassággal végződött 1871-ben, mint a legtöbb regény.

Az 1869-iki országgyűlésre az ország legnagyobb kerületének, a Terézvárosnak (a mai Terézés Erzsébetváros) ellenzéke egy nagyon népszerű embert keresett, akit a gőgös Gorove István kereskedelmi miniszterrel szembe állítson. Senki sem volt erre alkalmasabb, mint Jókai, aki el is vállalta a jelöltséget s megindult az óriási kortes-háború, amelyhez fogható még nem volt se azelőtt, se azóta.

Aki a kort nem ismeri, az nem tudja, mi volt eleinte a parlamenti élet kezdetén egy miniszter. E földi istenek nem is anyáktól látszottak származni, hanem mintha valamely végzet helyezte volna őket az ország ügyeinek élére. Hogy egy minisztert földi halandó meg is buktathasson,

[77] Jellemző, hogy a gyászjelentésben Jókai Mór és neje »egyetlen leányuk« halálát tudatták.

azt balga ábrándnak kellett tartani. Hiszen talán a földgolyóbis is összeroppanna, ha e csoda megtörténhetnék.

De Jókai meteorszerű jelenség. Varázslatos név. Maga is valóságos csoda. Ki tudja? Hátha mégis?

Egy hónapig fel volt kavarva az egész főváros. Népgyűlések, menetek, vonulások, verekedések egymást érték. A kereskedelem szinte szünetelt. Mindenki agitált, kapacitált s a fellobogózott utcák és házak tömkelegében nem volt egyébről szó, csak hogy ki hová szavaz. A lapok napról-napra hasábokat közöltek e mozgalomról. Úgyhogy lassan-lassan az egész választási kampány mérge erre a pontra gyűlt. A láz ragadós s hovatovább az egész város itt akart megmérkőzni. A többi kerületekben sem a maguk jelöltjein vesztek össze, hanem a terézvárosiakon.

A kormány ádáz erővel vetette rá magát a most már sokat jelentő kerületre, kinyitván a pénzforrások zsilipjeit. Azonkívül a gazdag Török József gyógyszerész, a mindenféle csodaszerek kitalálója is sokat költött barátja mellett. Akkor nem is volt nehéz Gorove mellett korteskedni, aki - mint Maszák Hugó, egyik lelkes kortese mondta a választók egy gyűlésén, - »a száműzetésnek külsőleg édes, de belsőleg keserű kenyerét ette egy évtizeden át«. De a szinte kivétel nélkül Jókai táborához csatlakozott zsidók is érezték, hogy most az egyszer ki kell mutatni a »virtust«, mert az egyenjogosítás óta ez volt az első hely, ahol döntő súllyal először opponálnak a hatalom ellen.

Mire a választási nap felvirradt, már akkorra egész Magyarország a terézvárosi eredmény utcán lihegett. A kíváncsiság elfogta Bécset is és a nagy lapoknak riporterei megérkeztek. Magát a királynét is óránként kellett értesíteni.

A választás a lövölde helyiségében volt, melynek környékét olyan sokaság borítá el, amilyen csak a Mátyás király választása idején ácsorgott a befagyott Duna jegén.

A választás két napig és egy éjjel tartott érdekfeszítő hullámzásával a számoknak, melyeket millió sürgöny röpített szét az ország minden része felé, hol a távirdahivatalok elé gyűlt vidékiek, urak és előkelő hölgyek éjfélen túl is fennmaradva várták percről-percre a mérleg billenéseit. A választás első napján este 10 órakor Jókainak 28 szavazattöbbsége volt. Egész éjjel szállították a kortesek a választókat s hajnalra a Jókai többsége 35-re emelkedett. Akik hajnalban feküdtek le, balközépiek, nyugodtan hajtották le a fejüket a vánkosokra, de akik reggel 8 órakor ébredtek fel, azok arra a szomorú hírre keltek, hogy Gorovenak 6 többsége van. Jobban jártak a kilenc órakor kelők, mert akkor egyformán állott a két párt, mindenik 1448 szavazattal.

A Stáció utcai ház fenekestül fel volt fordítva, egész nap, egész éjjel jártak ki s be a galopinok, kortesek s mindenféle hírvivők. Lovas ember nyargalt be óránként, sőt félóránként az eredménnyel, mely méltán izgatottságban tartotta a családot. A másnap tíz órakor érkező galopin azonban rossz cédulát hozott. A Jókai-ház környékét is nagy tömegek állották el, azoknak is jelenteni kellett a cédulák tartalmát s aszerint éljeneztek vagy bosszankodtak (még akkor nem volt az abcúg feltalálva).

- Jókai: 1451. Gorove: 1459.

Gorovenek nyolc többsége volt tíz órakor.

A csüggedés moraja hömpölygött végig a várakozásban kimerült álmos városon. De a Jókai párt nem lankadt. Jókai kortesei (a sánta kis Tenczer Pál volt köztük a legélelmesebb), megfeszítették erejüket s még harminc és néhány embert hoztak össze. Az utolsó szavazókat

már vállukon vitték végig a Király utcán a lövöldébe, a tömegek orkánszerű éljenzése mellett - s így lett megválasztva Jókai harminc többséggel.

Mámoros diadalordítás reszketteté meg a levegőt, mely a lövöldéből kezdődve végig zúgott a roppant városon minden irányban a bécsi nagy indóháztól a vámházig, és onnan be a losonci pályaház sorompós kerítéséig, mialatt a négy prüszkölő deres lovat kantározták, pántlikázták, mely a győzőért indul meg a Stáció utcába.

Még a gyerekek is ujjongtak és Jókai-tollas kalapjaikat a levegőbe hajigálták a vágtató négyes láttára… A lakosság napokig a választás hatása alatt állt, tombolt, gúnyolódott, élcek termettek az utcákon. Török József állandó hirdetéseire, hogy »nincs többé kopasz fej«, beordított a diadalittas kis Tenczer: »Nü, egy kopasz fej mégis van«.

Ez a kopasz fej (a Jókaié) azonban nemcsak az úgynevezett legszebb polgári koszorúval terheltetett meg, hanem tömérdek gonddal is; a választás sok pénzbe került, minden hitelforrásait kimerítette. De hát egyszer él az ember s ez legalább szép nap volt. A legszebb a napok között. Csillaga magasan járt. Azzal a hittel pihenhetett meg az üdvözlő beszédek, válaszok és a lakomák, áldomások után, hogy az országnak körülbelül a legnépszerűbb embere.

Az utcán nem járhatott többé gyalog, mint egykor gróf Teleki László, mert önkéntelen éljenek törtek ki a járókelőkből. Ha vidékre utazott, a peronokon szónoklatok vártak rá és fehérruhás leányok. Kijött a városi magisztrátus is, élén a polgármesterrel. Diadalívek alatt, nem ritkán tarackdurrogások közt vonulhatott be a városokba, mintha az övé lenne az ország és a hatalom. Pedig csak az ország szeretete volt az övé. Más hatalom nem volt soha a kezében, csak az ő kis acéltolla.

És sokat kellett most utaznia Honbeli munkatársával, Horn Edével, kit a szárnya alá vett azzal az eltökéléssel, hogy behozza a Házba. Tizenegy kerületben csalódott meg vele, míg végre sikerült őt rásózni Pozsonyra, ahol rossz magyarsága nem szúrta a füleket.

Jártában-keltében Horn Edével, de később 1872-ben a Lónyay-kormány ellen indított nagy agitáló körúton is mindenütt rajongó lelkesedéssel fogadták. A vasúti indóházaknál ezrekre menő közönség várta. »Soha még így embert nem ünnepeltek - írja erről a körútról egy régi 'publicista' valószínűleg nem minden túlzás nélkül; - a városok hölgyei vezették a küldöttségeket s a költőnek nemcsak virágot és babérkoszorút adtak át, hanem megragadták a kezét és csókolták. Ezen kezdték tudniillik az egyik városban, de a másikban már óvatosabb volt a költő s a lelkes hölgyek csak az arcához férhettek hozzá.«

Tehát nem tett úgy mint később a karcagi választásnál, mikor félreugrott az őt megölelni akaró választó elől, ijedten felkiáltva:

- Hozzám ne közelíts magyar, mert náthát kapsz![78]

»Jókai akkor még nem volt több negyvenhatesztendősnél - végzi a régi publicista -, s még mindég látszott, hogy kora legszebb férfiai közé tartozott, de ebben azért mégse találtak semmi kifogásolni valót se a férjek, se a vőlegények, sem senki.«

Az »Egy régi publicista« lehetett együtt Jókaival a körúton, élvezhette a beszédeket és szikrázó tósztokat, melyeket útközben mondott, irigyelhette a kapott csókokat - de úgy látszik, nem volt jól tájékozva a magánéletéről.

---

[78] Dr. Csiky Kálmán följegyzése.

HATODIK FEJEZET
A SÁRGA HÁZ ÉS LAKÓI

Falernum bora és az isteni nektár nem hoz olyan kéjes mámort, mint a dicsőség bájitala. De ártalmas is. Az ópiumnál is rosszabb. Az ópium csak a szervezetet pusztítja el, a dicsőség elpusztítja az egész embert. Az eddigit. Egy új, kiállhatatlan vagy pöffeszkedő fráter búj a bőrébe. A bajokat, veszedelmeket, csapásokat sok ember éli át nyom nélkül (némelyik meg sem őszül), de a dicsőséget ritka koponya bírja meg, hogy bele ne szédüljön.

A mi Jókainkat nem változtatta meg. A régi jó csendes ember maradt. A szerénységéből nem hullt le egy morzsányi se a tapsok alatt. Szinte csodálatos volt, hogy észre sem látszott venni a saját dicsőségét. Sokan azt hitték, hogy ez tettetés, fölvett színpadias modorral takarja el valódi lényét. Valószínűnek is látszott, de ha játszotta ezt, olyan jól játszotta, hogy igaznak kell venni, mert ha a szeg nem bújik ki a zsákból soha, míg a zsák tart, okvetlenül úgy kell venni, hogy nem volt benne szeg.

A hivalkodás nem kenyere. Az embernek szinte megszúrja az eszét az a gondolat, hogy ugyan minek ennek a Jókainak a nimbusz, hiszen nem élvezi ki, nem megy sehová? Otthon van, ha országgyűlés nincs, egész nap, s otthon ő a legkisebb ember. Dolgozószobája a télire eltett leanderekkel és mindenféle délszaki virágokkal megrakott üveges folyosóról nyílik, abban hétnyolc órát tölt naponkint. Tizennégy szoba van az épületben, de abból éppen a legalkalmatlanabb az övé; a Stáció utcára néznek ablakai, ahol egész nap zörögnek a furmányos szekerek, melyek az úgynevezett losonci indóházzal érintkezésben szállítják oda és onnan a teherneműt. Máskülönben elég kedélyes és lakályos otthon volna, ha nem lenne benne nagy rendetlenség, pókháló és sok por. Hisz minden tárgy élete egy-egy érdekes mozzanatára emlékezteti. Nem boltban vett közömbös holmi ez, hanem valóságos hozzátartozandóság. Itt van az esztergapadja, kedves képei, többnyire elhalt jó barátok arcmása, mindenféle sajátkezű dedikációkkal ellátva. A szögletben különféle alakú botok, melyeket ő maga faragott. Az asztalon egy csomó Jókai-fénykép, ezekkel tiszteli meg érdekesebb látogatóit. Ezer és ezer apróság hever tarka összevisszaságban mindenütt, egy handzsár, egy mentegomb, egy csomag spanyolviaszk, egy krikri, ami most divatos zajt okozó gépecske, egy hímzett sallangos dohányzacskó, valami parlagi mecénás prezentje, egy öreg lópatkó, ami szerencsét hoz, egy gyémántgyűrű, az öreg Karagyorgyevics hercegtől való, különböző diplomák különböző tokokban és táblákban, egy elmésen kifundált házi sapka kakastarajjal, a miskolci hölgyek ajándéka, világos célzással Kakas Mártonra, egy ezüst koszorú, egy aranytoll, egy kertészkés, két pakli francia kártya és isten a megmondhatója, mi minden. A szekrényekben ott látni a csigáit, egy még nagyobb szekrényben összes műveit különböző kiadásokban és nyelveken. Bizony, öröm lehet ezeket elnézegetni. Egy másik zárt szekrény a »sanctuarium«, s itt vannak a nagy mesebányák, ritka külföldi példányok száz antikváriustól összehordva, írott naplók, bűnesetek gyűjteményei, csodálatos történetek följegyzései, történelmi adomák és legendák tára, olyanok egy írónál, mint a konzervek a hajón, ha nincsen friss anyag, ezekből lehet főzni. Itt bizony nem unhatta el magát. Azonfelül most már látogatói is voltak, pesti képviselő lévén, senkit se lehet elkurgatni. Szívesen fogadott mindenkit, majdnem egyforma szívesen azokat, akiket ismert és azokat, akiket nem ismert. Mert ő nem tudta, kiket ismer. Semmi memóriája nem volt az arcokhoz és a nevekhez, úgyhogy későbbi életfolyamán, majdnem minden kerületből e fogyatékossága miatt bukott ki. Mert hasztalan volt e derék emberek előtt a természetnek mind az a pazarlása, amellyel Jókait tehetségekkel elárasztotta, ha nem adta meg neki azt az egyet, hogy főkorteseire és irányadó embereire, midőn azok meglátogatták,

ráismerjen. Szokásos kérdése: »Kihez van szerencsém?« egyszerre száz vagy kétszáz voksot ölt meg, aszerint, amilyen tekintélyes volt a látogató »Haluska«.

Másik rossz szokása: a levelezéstől való élénk tartózkodás, szintén hozzájárult ahhoz, hogy soha kétszer meg ne válasszák egy helyen. Általában nem szeretett olyat írni, ami nem kerül nyomtatás alá, se olyat, aminek a megírási eszméje nem tőle származott. 1858-ban egy Shakespeare lefordítására vállalkozott írói társaság őt is rávette, hogy a munkában részt vegyen s neki VIII. Henriket osztotta ki. Kilenc évig ígérte, de sohase csinálta meg. Ezért aztán egész életén át »lusta embernek« tartotta ez a társaság, nem gondolva a gigászi munkára, melyet végzett, hanem csak a be nem szállított VIII. Henrikre.

Az új mandátum és az új ház betöltötte minden vágyát. Nem kívánt már semmit (különben nem volt soha stréber), csak békét, csendet, nyugalmat, hogy kedvére átadja magát múzsájának, mert az alkotás vágya hevítette.

A terézvárosi képviselő mindamellett nem fogja fel a maga dolgát jól. Nem jár a polgári gyűlhelyekre, sörházakba és mindenféle terézvárosi klikkekbe, hanem dolgozik. Mindjárt a választás után hozzáfog »A fekete gyémántok« megírásához, amelynek leíró részei páratlanok az irodalomban s Hugo Viktor fönséges leírásaival versenyezhetnek. Berend Iván, a mindentudó ember már szinte azon a határon van, hogy a kulcslyukon is be tudjon lépni, mint az Ezeregyéj szellemei és dzsinjei. A következő évben »Az arany ember«, a legpoétikusabb regénye születik. Oly szép, mint egy hajnali álom. Valahányszor Komáromba megy témáért, mindig aranyat hoz. Komárom az ő Clondyke-ja. »Az arany ember«-t Balatonfüreden írta, mégpedig összesen csak nyolc hétig. Egyik ismerőse akit bámulatba ejtett a téli Balaton nagyszerű leírása, azt kérdezte tőle, látta-e már a rianást és hallotta-e a hangját?

- Se nem láttam, se nem hallottam.

- Hát hogy tudtad úgy leírni?

- Huray beszélt róla egyszer-másszor…

Érintettük már, hogy »Az arany ember« külső története egy Komáromban élt kalandos ember életfolyamatából van megszőve a komáromi hagyományok szerint, de biztosan merjük állítani, hogy a bűbájos Noemi és a Timár Mihály belső világa a Senki szigetén másünnen fakad. Ez talán az egyetlen regénye, mely közvetlen a Jókai élő érzéseiből táplálkozik és nem pusztán a fantáziájából.

Egy vagy legfeljebb másfél évvel »Az arany ember« megalkotása előtt egy özvegy úriasszony, L… né kereste fel Jókait Stáció utcai házában és mint volt honvédezredes özvegye fölkérte, hogy vállalja el gyermekei fölött a gyámságot. Többször megfordult ott ebben az ügyben. Jókainé megtudta, ellenezte és megígértette férjével, hogy semmi esetre se fogadja el a gyámi tisztet. Jókai megígérte, hanem úgy látszik, később mégsem tudott ellentállni az özvegy rábeszéléseinek, elvállalta, de a felesége előtt most már titokban tartotta, s hogy az asszony ne járhasson hozzá, ő kereste azt fel lakásán, hol két gyermekével, fiával és szép szőke leányával, a 18 éves Ottiliával, szűkös anyagi viszonyok között élt.

A gyámatya látogatásai egyre sűrűbbek lettek s a viszony közte és a bájos L. Ottilia kisasszony közt egyre bizalmasabb, melegebb színt öltött, míg végre kölcsönös szerelemmé nőtte ki magát. Az anya gyorsan, váratlanul meghalt s a két gyermek gondja most már a Jókai nyakába szakadt. Ehhez járult még az Ottilia betegsége, ki a tüdővészesek szomorú osztályához tartozott.

A költő a bekövetkező nyáron egy balatonfüredi villában helyezte el beteg gyámleányát egy nénje felügyelete alatt s napjainak szabad részét a bájos leányka oldalánál tölté, oda álmodva magát vele a Senki szigetére. A kisasszony is ábrándos, költői természetű lény volt, valóságos képmása hajban, termetben, arcban »Az arany embere« Noemijának. Amiről nappal beszéltek, amit éreztek, amit elgondoltak, azt este a költő beleöntötte »Az arany ember«-be. Így készült a regény, az egyik a világ számára, a másik nagy titokban.

Hanem hát a füredi pletyka útján fülébe jutott Jókainénak is valami, de nem sok, a dologról, Jókai mégis okosabbnak látta Arácsra küldeni a leányt, ahol nincs gonosz, fürkésző szemek előtt, s könnyen meg lehet látogatni.

A sorvadó leány később Meránba, a tüdőbetegek utolsó állomására került. Ott egy tanítónénál volt elhelyezve ápolásra, ahol a szegény kis Noemi meg is halt. A tanítóné, a haldokló ágyán kijelentett akaratához képest, egy csomagban visszaküldte Jókainak a tőle származó emlék-tárgyakat és lángoló hévvel írt német szerelmes leveleit. A meráni csomagot, nem lévén otthon Jókai, a felesége bontotta fel s látván a kétségbevonhatatlan bizonyítékokat, sokáig volt nehéz, keserű szívvel eltévelyedett Mórica irányában. Okunk van egyébiránt hinni, a levelek tartalmát se hagyva figyelmen kívül, hogy ez a viszony is inkább volt plátói. És bár a hajfürt, melyet Ottilia az aranymedalionnal együtt visszaküldetett, már egyik legutolsó fürtje lehetett a költőnek; az izzón lobogó szenvedély veszedelmesen hasonlít a legelső szerelmekhez.

»Az arany ember« után míg Ottilia Arácson tartózkodott, ismét új regényt írt: az »Eppur si muove« (És mégis mozog a föld) címűt, mely a Kazinczy-, Kisfaludy-korszak íróinak keserves úttörői munkáját festi. A költött alakok közt felismerni véljük egyikét-másikát régi jeles íróinknak s a korszak rajza, leszámítván a túlzásokat, elég hű; gondosabb tanulmányra, mélyebb bepillantásra vall, mint közönségesen.

A regény főalakja ebben a regényben is elromlik. Jenői Kálmán ekképpen rajzolva, nem képes az író nyilvánvaló célját szolgálni. A küzdelem és a vele járó nyomor, mely a hős osztályrészéül kell hogy jusson, a vezérlő alapeszme kidomborítása céljából, nem ébreszt se részvétet, se kellő hangulatot az olvasóban, mert Jenőinek csak be kellene ülni a végén már semmi föltételhez nem kötött vagyonrészbe, ahelyett, hogy úgyszólván éhen pusztul el a csizmadia-mecénásnál. Ez a szegénység éppúgy nem rázza meg az olvasó lelkét, mint ahogy például nem rázná meg az Arany Sas fogadó egykori híres cinikus lakójának évtizedekig tartó önkéntes szobafogsága. »Hát mért nem jött ki?« mondaná méltán vállat vonva az olvasó.

Hanem annál gazdagabb a regény rendkívül sikerült mellékalakokban. Tseresznyés uram a csizmadia, Bányavári színidirektor a megszólamlásig élethívek. Tseresznyés uramon még szinte a csirizszag is érzik. És ezeknél is sikerültebb Korcza ügyvéd, kinél tökéletesebb alakot Jókai sohasem teremtett. Hogy Jókai az effajta emberek közt tényleg élt, imhol annak az erőteljes gyümölcse; nagy változatosságot és eleven vérpezsgést találunk fiskálisaiban, színészeiben, mesterembereiben, mert ezt a fajtát jól ismerte. Míg ellenben akik közt sohasem élt, legszegényebb parasztjaiban és főuraiban; azt lehetne mondani joggal, hogy tulajdonképpen csak egy parasztja, van az »Eppur si muove« Deákeszű Tóth Máthéja aki ugyanegy »Az élet komédiásai« parasztjával, de ott Nagy Jánosnak nevezik. Éppúgy hurcolja regényein keresztül egyetlen főrangú családját, mely az »Eppur si muove«-ban mozog, de él más név alatt «A fekete gyémántok«-ban is, valamint »Az élet komédiásai«-ban, a »Nincsen ördög«-ben és egyebütt.

Alighogy befejezte regényét, beteg lett, negyven fokos lázakban feküdt villájában s az életéért is aggódtak. Csak igen lassan gyógyult meg Huray ápoló keze alatt s még mint lábadozó fogott hozzá a két legpoétikusabb regénye után a legfantasztikusabbhoz: »A jövő század regényé«-

hez. Végre olyan tárgyat talált, ahol teljes joggal ereszthette meg fantáziáját, melyet a vérszegénység és ennek következtében az álmatlan éjszakák még csak növeltek. Milyen csemege megint! Egy regény Magyarországról száz év múlva, II. Árpád király korából. Ki ne akarna erről olvasni! Igaz, hogy csak egy költő álma. De milyen költőé! Kinél az álmok valóságokká válnak s a valóságok álmokká. Isteni cserebere. Köztudomású, hogy az Andromeda-csillagot hamarabb fedezte föl, mint a csillagászok. »A jövő század regénye« fölött még csak harminc év szaladt el s máris sok hihetetlen fantazmagória és találmány, amiről ír s amiket Tatrangi Dávid már tud, részben megvalósult részben közel van a megvalósuláshoz.

Csakhogy kár teneked, jó poéta, Sassa asszonyt kergettetni a levegőben a te mindentudó Tatrangiddal. Jobb volna teneked a miniszteri előszobákban ácsorogni, hogy a választóidnak kieszközölj valamit, az egyiknek királyi tanácsosságot, a másiknak Ferenc József-rendet, a harmadiknak trafik-engedélyt és nem tudom mit. Mert íme letelt a három év. A nemzetnek írtál három nagy munkát, amelyekből legalább egy örökéletű; a lapjaiddal segítetted összetörni a megaggott Deák-pártot, amely most már agóniában van, de mit tettél a választókerületedért?

Úgy kellett annak történni. Az emberek nagyon kicsinyek idelent és a politikai népszerűség olyan növény, amelyhez öntöző-csatorna kell. Az 1872-iki választáson a Terézvárosban megbukott. Egy névtelen fiatal ügyvéd teperte le.[79] Egy méh csípte agyon, mint a híres vadászt, Lastrade-ot, ki előbb egy oroszlánt ölt meg, birokra szállva vele a késével. Mandátumot ugyan hamar kapott Dárdán, hanem azért ez az esemény lehangolta. Ez volt az első fullánk, melyet a politika istenasszonya beledöfött.

A második fullánk is tőle való.

Horn Ede a múlt választáskor Pápán is szerencsét próbált, ahol Vály Ferenc volt a párt elnöke. A mandátumnak, amint tudjuk, más gazdája akadt, de a választási költség vagy ötezer forint, úgy maradt ott, hogy senki sem akarta vállalni. Végre is Vály nyakába szakadt a felelősség s a ciklus közepén, 1871-ben, mikor Jókaiék vígan ülték a Jókai Jolán lakodalmát Hegedüs Sándorral, a sógor is a talpára állott, szemrehányást téve Jókainak, hogy miatta jutott ilyen helyzetbe, mert csak miatta vállalkozott elnökségre. Mit tehetett egyebet a költő, mint hogy félbeszakítván a lassú pénzcsinálást (a regényírást), a gyors pénzcsinálás mesterségéhez nyúljon, az »elfogadom« varázsigével alákanyarítván nevét ama hosszúkás papiros alá, amelynek égisze alatt vígan folydogált a régi parlamenti élet. De a váltóhoz még »zsiráns« is kellett s evégből Várady Gábor képviselőtársát kérte meg, aki készséggel segítette ki barátját és most már a sógor szerencsésen kimenekült a hínárból, soha többé nem avatkozva a politikába.

Jókai könnyedén izzadta ki az ötezer forintot, bár nem könnyen szenvedte a Róza asszony keserű szemrehányását. De ez nem is lett volna olyan nagy szerencsétlenség. Hanem kéz kezet mosván, Várady is igénybe vette a Jókai szívességeit, ki apránként beugrott vagy tizenötezer forintig, amivel ismét megindult a lejtőn az anyagi romlás felé. És minthogy most már váltóiszonyban állott Váradyval, a balközép többi könnyűvérű gavallérjai: Luksich Bódog, Györffy Gyula is Jókaihoz fordultak, úgyszinte P. Szathmáry Károly, Keglevich Béla, Pap Lajos, de ezek az utóbbiak kicsiben. S ha egyre szaporodtak a babérai és munkái, bizony ezek a hitvány papírok is egyre szaporodtak, elnyeléssel fenyegetve életnyugalmát.

Hiába volt most már meg a kedves Stáció utcai ház a pumpás kúttal az udvaron, melyen III. Róza egész nap húzogatott vizet a bábuinak. Hiába telepítette oda Hegedüséket is a mellékházba, Illéssyék eddigi lakásába, hogy amikor kedve tartja, mindig legyen egy kis társasága: titkon a gond emészti, a szépen ívezett homlok alatt szomorú gondolatok rejtőz-

[79] Radocza János Deák-párti.

ködnek; ha kiül az udvarra, előhozván esztergáját, hogy mint a csizmákat varró Tolsztoj gróf, ő is beálljon egy-egy félórára mesterembernek, az jár eszében, hogy ez a ház voltaképpen már nem az öve. S ezt az önszemrehányást az eszterga zúgó kereke el nem nyomja.

Íme a csalfa politika, mely szerzett neki életében egy dicső napot, aminőt kevés halandó ér el, milyen kegyetlenséggel szedi vissza az örömöket: s ha még ez volna az utolsó harapása!

Jókai élete ezentúl megint nélkülözi a megelégedés jóleső érzéseit, melyekre mindig vágyott. A megöregedett feleség, visszavonulva a színpadtól, elégedetlen sorsával, duzzogó, ha a tükörbe néz, látja arcának fonnyadását, a kezei is megcsúnyultak, pedig ezekről egykor még vetélytársa, Lendvayné is elismerte, hogy a legszebb kezek Magyarországon. Nem csoda tehát, hogy házsártos és féltékenységi rohamaival vérig képes urát keseríteni.

Balul ezt az asszonyt megítélni nem szabad; minden a helyzetből folyt és a jellemekből. Ami fölött vígan siklottak el egykor, a korkülönbség, most kezdte magát megbosszulni. A korral beállottak a gyakori betegségek, az asszony elhagyta magát, a hatvan év felé járt, de hetvennek látszott, múmia volt; szerelemmel szeretni többé nem lehetett.

A bennfentes vénasszonyok, akikről már tettünk említést, még mindig ott voltak körülötte, jobban, mint valaha és folyton nagyobb bögrékből itták a kávét. Más nem is igen járt a házhoz. A régi barátnék: Schodelné, Szigligetiné, Hegedüsné Bodenburg Lina, Dékány Terka stb., részint kihaltak, részint száműzettek, az újakat, ha valakit kegyébe fogadott, legott kimarták. Hiába volt ott egymás végiben öt-hat szalon, drága öreg szekrényekkel, bronzokkal, vázákkal és mindenféle encsem-bencsével, azokba senkit sem vezethetett be Jókainé. Szomorú ház volt az, nem járt oda egy lélek se.

Sőt a vén sárkányoknak se volt most már kire áskálódniok. Annyira megettek már minden ismerőst innen, hogy végre nem maradt más érdekes személy aki ellen a »patronát« még fel lehetett »húzni«, csak maga a gazda. Tehát a Jókai külső élete egyes részleteit színezték ki s célzatokban, parabolákban beadtak az asszonynak éppen annyi mérget, amennyi egy napra elég volt. Valószínűleg kémkedtek is Jókaira s ha nem fürkésztek ki semmit, kitalálni mindig tudtak. Az ember úgy él, ahogy lehet.

Jókainénak pedig csak a szépségét vette el az idő (csak a nagy olaj-sötét szemei világoltak még mindig parancsolóan s ékesen az ónszín arcán); hatalmas temperamentumát, a fékezhetetlen indulatkitöréseket, a zsarnoki szigort és a hatalmaskodó hangot meghagyta. Hiszen a kor legnagyobb tragikája nem válhatott tehetetlen, nyöszörgő öregasszonnyá - neki ilyennek kellett lenni.

Járt zordonan, haraggal, dúlva-fúlva, hiszen kedélyesség sohasem volt benne - s most még a betegségek is növelték ingerlékenységét. »Nevetés soha a mi házunkban nem hangzott« - írja III. Róza. Örökös felhő borongott a sárga ház fölött. Jókai mindig szomorú volt. Szép tiszta, ártatlan tekintete szenvedést árult el. Úgy látszott, mintha csak valami zsellér volna itt, ki hangosan beszélni sem mert.

S valóban ez a kicsisége ötlött először szembe annak, aki némileg bepillantást nyert a sárga alház benső életébe, s mártírt volt hajlandó Jókaiban látni. De ez is csak felfogás dolga s egyike azoknak a visszásságoknak, melyeknek több nemével lehetett a Jókai-háznál találkozni.

Voltaképpen Jókai volt mégis a ház bálványa. Jókainé valóságos rajongással csüggött férjén, de »gyöngédségét« a maga módja szerint gyakorolta. Jelenetek, melyek Jókait milyen elkeserítették, ritka nap, hogy elő nem fordultak, többnyire az étkezéseknél. Bölcs Szokratész se lehetett türelmesebb a maga Xanthippéja iránt, mint Jókai; nem ellenkezett, ha mondott is valamit mentségére, szelíden, csillapítón tette és menekült a szobájába. De e jelenetek sohase

fajultak botrányokká. Jókainé tudta, mivel tartozik a Jókai névnek s féltékenyen őrizte annak méltóságát kifelé.

Sőt haragjának forrása is éppen a Jókai-nimbusz volt legtöbbször és nem az ő önzése, vagy női hiúsága. A megalázások, amelyeket férjének tőle kellett szenvednie - éppen az ő fölemelését célozták. Ily ellentmondó motívumok szerepelnek a sárga ház viszályaiban. Kínozta férjét, mert szerette. Tudta, hogy ezzel boldogtalanná teszi, mert férje is kitört nagy ritkán s ilyenkor mély kétségbeesés vett rajta erőt, mely egész idegrendszerét megrázta; tudta az asszony ezt, de ki mindenkinek parancsolt, magának nem tudott parancsolni, annál kevésbé tudott, mert urát nagyon szerette.

Nehéz eligazodni a két lélek csodálatos világában s még nehezebb világossá tenni, miként szövődik az, hogy egy asszony, aki nagylelkű, magasan szárnyaló, jóakaró, sőt jó, miként keserítheti el egy jó embernek, egy nagy embernek, egy nagy gyermeknek az életét haszontalan házsártossággal?

Hát ehhez mindenekelőtt azt kell megérteni, hogy az öregasszony és a férje közötti viszony, mely eleinte szerelem volt, később két nagy szellemnek szövetsége lett, idők folyamán egyre formálódott; eleinte az asszony volt a híresebb, az asszony volt a nagyobb numerus, eközben Jókai egyre emelkedett becsben, míg később az asszony nimbusza halványodott, Jókai lett a nagyobb numerus. Egyszer az egyik volt a nap és a másik a hold, később megfordítva. Ebben az összekeverésben szinte egyetlen fogalommá forrtak össze ők ketten. Jókai darabokat írt nejének, amelyekben az dicsőséget aratott. Jókainé ellenállásra izgatta és irányította férjét a küzdelem napjaiban s ekkor vert gyökeret a magyar szívekben. Jókai és Jókainé az egymás kreatúrái voltak az egymás tudatában. Több ez, mint férj és feleség. Az egyiknek a dicsősége része volt a másik dicsőségének.

Az érzéki szerelem elmúltával újra formálódott a viszony; Jókainénak most már csak úgy jött elő az ő fiatal férje, mint az anyának a könnyelmű, de zseniális fia, akit nagy kordában kell tartania, hogy ember legyen belőle s el ne pazarolja a nimbuszát.

A házi sárkányok, akik mindig tudtak valami pikánsat mondani, valami olyanfélét, ahol Jókai mint a nők kedvelője szerepel, még mindig lázba hozták, de ez már nem a feleség kétségbeesett fájdalma és haragja volt, nem a szerelmén ütött seb, melyet a szerelem hamar elcsitít, hanem az anya állandó aggodalma, hogy fia valami piszokba keveredik s elveszti a tisztes hírnevét, s nem szűnik meg korholásaival örökre óvni őt, akár rászolgált, akár nem. Féltékenységi jelenetek tíz-tizenöt év előtt is voltak köztük, de ezeket szélcsend követte, azokat Jókai föl se vette; egy-egy vihar hiszen szükséges a levegő tisztántartására, ám most sohase szűnt meg őt piszkálni ilyenek miatt, dacára annak, hogy Jókai sohase tartozott a szoknyahősök közé; nem volt érzéki ember; regényeiben sem kereste, sőt elkerülte a buja jeleneteket; büszke volt rá, hogy Toldy Ferenc olyanoknak mondta regényeit, melyeket a legártatlanabb leányka is végigolvashat. Parázna hajlamokat élete folyama nem mutat föl. Gáncsolni valót senki benne nem találhatott. Egyetlen »lángja«, a lenhajú Ottilia is csak egy édes bús emlék és nem erkölcsi szeplő.

Ugyancsak sok vihart okoztak - és itt már jogos is volt az öregasszony háborgása - a visszatérő váltók. Látta, hogy megy be mindig beljebb és beljebb az anyagi bajokba s hogy csapnak majd össze egy napon fejük fölött a hullámok. Megtelt haragos lelke villámokkal és hát ezeknek ki kell jönni, nem bírt a természetével.

Képzelhetni Jókai érzéseit. Azt, akit mindenki kényeztet ott künn, ha egyre gyötrik otthon. És mégis mindig otthon volt, mindenünnen hazavágyott az ő külön poklába, mert igazi családi lény volt, csak az íróasztalnál, a múzsájánál érezte magát jól és azt a haragos asszonyt is megszokta. Félt tőle és mégis vágyott hozzá, mintha valami magasabb lény volna, aki nélkül ő

nem egész. Finom lelkében ott mardosta az önszemrehányás, és az az asszonynak adott igazat. Úgy vette a dolgot, mint vezeklést. Szerette kikerülni az effajta viharokat, de megkönnyebbült általuk.

Aztán ha még mindent tudna az asszony! Hiszen az ilyen váltóknak csak az egyik része jön bosszút állni. A másik része meg ott várja a maga jelenését a bankokban és az uzsorásoknál. Mennyi titok van még, amit az asszonynak meg lehetne tudni. Ha tudná, hogy nemcsak olyan váltókat fizet, amelyeket aláírt, hanem híre menvén váltóműveleteinek, olyanok is akadnak, akik egyszerűen váltót hamisítanak a nevére. Szegény emberek, nyomorult családapák, végső kétségbeesésükben ilyenre vetemednek. Aztán eljönnek könyörögni s fenyegetőznek, hogy főbe lövik magukat. A költő elérzékenyedik és fizet. Tudják ezt már felőle.

Az ördög lánca ez, húzódik-húzódik, egyik szem a másikba kapcsolódik. A váltók rendezése elnyeli a nagy jövedelmet, de hogy ezt az asszony észre ne vegye, el kell árasztani pénzekkel s ezt csak új váltókkal szerezheti be. Be kell tölteni minden kívánságát, fényűzési hajlamát, ez elaltatja az asszony gyanúját és elaltatja a Jókai lelkiismeretét is, hogy legalább az asszony is élvez a pénzen valamit.

Egy ilyen titok, egy ilyen hazugság maga képes elvenni egy családi fészek melegét, derűjét. De lesz még több titok is. Összegyűltek apránként és most ezek teszik a házát szomorúvá.

Ott van III. Róza, akit Jókai nagyon megszeretett s ki szintén jobban vonzódik a »pápi«-hoz, mint a mamájához. A mama nem is szereti őt annyira; de ez is büszkeségéből sarjadzik.

III. Róza szintén egy titok, vagy egy hazugság a házban, s nem jó, ha sok ilyen hazugság gyűlik össze. Születését nem szabad tudni senkinek, legkevésbé neki magának. Azt kell hinnie, hogy a Jókaiék leánya. Az asszony így kívánja, ami viszont gyöngédségéből sarjadzik. Nem szabad idegenek közé mennie, nem adták iskolába, se intézetbe, nem bocsátják sehová, nehogy megtudjon valamit. A szép kis gyermekleány valódi fogoly a sárga házban. Nevelőnők ugyan járnak hozzá, de ezeknek rútaknak kell lenniök Jókai miatt s hallgatagoknak a leányka miatt s még így is szigorúan őrködnek fölöttük, nehogy valamit kifecsegjenek.

Így jönnek s múlnak a napok a sárga házban, ahol azok a szép regények születnek. Azok a harmatos virágok. Lehetséges-e, hogy ott nincs napfény?

Nincs, nincs, s zordon klímában élni nem jó, de aki megszokta, beletörődik. Végre is Jókainé azokhoz az asszonyokhoz tartozik, akik nagy zavarba hozzák a megfigyelőt s akiknek jelleme felől annyi nézet van, ahány ismerős. Nyilván annyi tanút lehetne felvonultatni, hogy a legáldottabb, leggyöngédebb feleség volt, mint ahányat amellett, hogy Xanthippé volt. Mert amazok látták, milyen szeretettel ápolta urát betegségében, milyen büszke volt rá, milyen nagyon aggódott érte, ha valahol elmaradt, hogy igyekezett kitalálni a gondolatát és nem hallották, mikor kellemetlenkedett. Mint háziasszony is, ilyen kétféle megítélés alá esik. Takarékos, egyszer még a gyufával is fösvénykedik, máskor könnyedén haszontalanságra dob ki sok pénzt, amint szeszélye és hangulata készti; ha arra gondol szánakozón, hogy mennyit kell dolgoznia szegény férjének, még a gombostűért is lehajlik, de ha dühbe gurul, hogy a könnyelmű Móric mennyi tömérdek pénzt költ kívül a kapun a barátaira és még ki tudja mire - maga is eszeveszetten kezdi dobálni a százasokat. Derűre-borúra vásárolja a drága, nehéz selyemszöveteket, brokátokat, melyeket sohasem varr meg, tele van velök a padlás is. Egy antik ékszerért, láncért, násfáért, XIV. Lajos korabeli bútorért őrült összegeket ad ki -, hogy aztán megbánja és soha rá se nézhessen többé jó szívvel a megvett tárgyakra. Ugyancsak ilyen volt a konyhában. Mindig maga főzött »és fejedelmi gondossággal vigyázott az ura gyomrára«, még akkor is, mikor a legádázabb módon dühöngött ellene, de voltak különös periódusai, amikor abban gyönyörködött, hogy néhány hatosból hozza ki az ebédet, máskor viszont

fácánok, tengeri rákok és bordeaux-i borok jártak az asztalra s bár nem volt vendég a háznál, egy-egy ebéd huszonöt-harminc forintba került. S e pazarlás idején egész nap talpon volt, egész nap veszekedett, dolgozott felgyűrt kezekkel, felkötött szakácskával, mint egy cseléd.

A háztartás is furcsán ment, valóságos színészháztartás volt. Bőség és fogyatékosság együtt. Sok haszontalan drága holmival volt megrakva még a padlás is s a legszükségesebb dolgok hiányoztak.

III. Róza beszéli, hogy mikor egyszer három fiatal művészt marasztaltak meg vacsorára, a nagymama kedvenc kutyája alól volt kénytelen kihúzni titokban az egyetlen abroszt, az asztalt megteríteni.

Így telt a Jókai élete a sárga házban. Változást csak a nyár hozott abba, mikor kedvenc fái közé menekülhetett a Svábhegyre. Itt a természet ölén vigasztalást és szórakozást talált a kertészetben, a kártékony bogarak elleni küzdelmeiben. Itt az asszony haragos természete is jobban elszóródott a sok mindenféle tennivaló közt. Hanem itt is folyton vigyázni kellett, hogy jó hangulatának cserepe el ne törjön. Mert ha valamiért megharagudott, abból mindenkinek kijutott. Mindenféle mesterséges eszközt felhasználtak, néha nagy diplomáciával, hogy a béke meg ne zavartassék. Egyszer az egyik gyöngytyúkját agyonütötték a szomszédos Fenyvessy Adolf kertjében. Jókai tudta, hogy az asszony a tyúk árát fogja követelni s nagy patália lesz, ha Fenyvessyék meg nem adják - holott teljes joguk volt a kárt okozó tyúkot elpusztítani. Jókai értesülvén a tyúk szerencsétlen haláláról, legott befogatott, Pestre ment s megkereste a Pesti Naplónál dolgozó Fenyvessyt, átadván neki öt forintot, hogy ezt, ha délbe haza jön, küldje el a tyúk ára fejében a feleségének. Nem egy ilyen adoma kering különféle fogásokról, melyekkel elaltatták a sárkányt, aki Jókainéban lakott. Különösen a kis Róza volt ügyes a kellemetlen jelenetek elhárításában.

Jókai tartózkodási helyei közt a Svábhegyet szerette legjobban, mert ezt a telket ő kényszerítette teremni, itt kissé fölfrissült, halovány finom tiszta arcát megszínezte a hegyi levegő, de még ennél is többet ért szervezetének a balatonfüredi homok, s Jókainé nyilván azért ragaszkodott ahhoz, hogy a nyár egy részét ott töltsék -, noha ott körülrajzották hódolataikkal a deli férfit a fürdőző hölgyek.

De ez az asszony is el tudott tűrni mindent, még esetleg a mardosó féltékenységet is, ha férjének használt. Áldozatot tudott hozni, mert hősnő volt az életben is, csak azt nem tűrte, hogy megcsalják, s ha valami a nyelvéről lekívánkozott, azt elnyelni nem volt ereje. Jókai közönségesen B.-Füreden is elvonultan élt, ritkán mutatkozott a sétányon s esténkint nap-nap után kártyázott vagy tric-trac-ot játszott öreg élettársával.

Azonban a három lakóhely túlságosan nagy luxus volt és rengeteg pénzt nyelt el. Mert nemcsak tatarozni kellett a villákat, nemcsak adót fizetni értük, hanem a felügyelet is sokba került. A Svábhegyen és Pesten a sárga házban azonkívül személyzetet kellett tartani. A Svábhegyen teheneket fejtek, sertéseket hizlaltak és vízhordó szamarat foglalkoztattak s azok mellett majorost, majorosnét kellett tartani, Pesten lovaik voltak és a kocsist senki sem számoltatta, hogy mennyi zabot esznek meg a lovak.

A számadási könyvecskét, melybe Jókainé egykor oly pontosan bejegyezte a »Bevételt« és »Kiadást«, régen az ócska papirosok közé dobták; nem számolt senki.

Pedig a számok nőttek, egyre nőttek az egyik oldalon, messze elhagyták a másik oldalt és addig-addig találnak nőni, míg egyszer csak elnyelik a három tusculumot.

HETEDIK FEJEZET
A HÚSOS FAZEKAK KÖZÖTT

Ily élet mellett nem csoda, ha költőnknek nemcsak egészsége, de idegei is megromlottak. Koronkint nagy gyengeség lepte meg. Fázott télen a meleg kályha mellett, az ágyban a dunyha alatt, nyáron a legnagyobb hőségben. A hőmérő még jobban megijesztette a családot: nem a vörös számokon ment tovább a higany a kelleténél, hanem a feketéken: 35 fokra szállt alá. Az orvosok azt ajánlották, hogy hagyja abba a munkát és menjen otthonról utazni valahova - egyedül.

Ekkor járta be Ausztria és Németország egy részét, de nem mint ismeretlen. A Jókai név már akkor kilépett volt a határokon. Töretlen út volt ez, amelyen még nem mutatkozott csak egy lábnyom: a Petőfié. Jókai utána ment itt is: együtt voltak megint.

Még nem volt meg az a világhíre, ami most, de Németországban és Ausztriában ösmerték. Az »Egy magyar nábob«-ot még 1856-ban németre fordította Dux Adolf, azután Bródy Zsigmond fordított le tőle egy kötet novellát, de ezek elsiklottak nyomtalanul. Szerencsésebb keze volt Kertbenynek. Ez a mulatságos ember nem tudott ugyan jól magyarul, se németül, de ez egy csöppet se tartotta vissza a fordítás művészetétől s 1872-ben tizennyolc válogatott elbeszélést adott ki Brémában a Jókai életrajzával és arcképével. A könyv nagy kelendőséget ért el a német piacon, mely igen szegény volt elbeszélő írókban; azóta még szegényebb.

Még ez se lett volna elég, de éppen mikor erre az útra indult, 1874 tavaszán jelent meg, mintegy fullajtárnak, »Die Narren der Liebe« s a német sajtó (nem tudni, mi bújt bele) ditirambokat zengett a magyar szellemnek e bájos terméke előtt.

Berlint is útba ejtvén, az odavaló írók igen szívélyesen fogadták s barátságos lakomát rendeztek tiszteletére. Ez alkalommal Braun Károly, birodalmi képviselő felbiztatta, hogy látogassa meg Bismarckot, aki akkor a világrész legnagyobb alakja volt. Braun ki is eszközölte, hogy a vaskancellár kihallgatáson fogadta, este kilenc órára tűzve azt ki, a Wilhelm-Strassen lévő palotájában.

Bismarck éppen beszélő kedvében volt s egyszerű nyíltsággal fejtette ki Németország jövendő magatartását s az osztrák-magyar monarchiára vonatkozó nézeteit. Majd szívélyesen elbúcsúzva Jókaitól, másnapi estélyére hívta meg, amelyen legkönnyebben ösmerkedhetik meg a német parlament tagjaival.

Jókai A Honban közzétett útirajzaiban írta le ezt az érdekes kihallgatást (ahol voltaképpen Bismarck volt a kihallgatott) s az átment onnan a világsajtóba; azóta váltak ismertekké Bismarck eszméi e pontra nézve.

Németországból, az itthon megállapított terv szerint, még Franciaországot kellett volna bejárnia, de Jókai is olyan gazda volt, mint az öreg Brassai Sámuel, aki ha utazott, kétfelé osztotta a pénzét; az egyik felével, mely az egyik zsebében volt, neki indult a világnak, s ment-ment, míg el nem fogyott, akkor azonban a másik fele pénzzel, mely a másik zsebében volt, megfordult nagy pedantériával bármilyen körülmények közt is, azt tartván, mindenféle dibdáb számítást megvetve, hogy visszamenni éppen annyiba kerül, mint ide jönni.

Ilyen ürüggyel jött haza útjáról ő is; fejedelmileg szokott költekezni útközben, különösen borravalók dolgában, nem csoda, ha útiprogramjainak mindenkori megrontója a rászánt összegnek gyorsabb ütemben való elfogyása volt. Ezúttal még talán a május is beleszólt. A

magyarországi szép május csalogatta a svábhegyi fáihoz. Ilyenkor minden magyar künn a saját ámbitusán szereti várni az érkezendő felhőket.

Jó karban jött haza, de azért a felesége még nem engedte dolgozni. Egész nyáron nem volt szabad tollat vennie kezébe; az asszony megtiltotta. Még társaságot is hítt neki, úgy a Svábhegyre, mint később a füredi villába, csakhogy szórakozzék. Úgy kezelte, mint egy beteget. Ezt annyira megszokta, hogy később is, mikor teljesen visszanyerte egészségét, bizonyos előszeretettel zökkentette be magát a lábadozó beteg szerepébe, mint mikor az öreg katonatiszt megszokásból a polgári ruhában is úgy lépeget ki, hogy a kardjába meg ne botoljék.

Tiszteletre méltó az öregasszony szigora, mellyel egészségügyi rendszabályait rákényszerítette, mert megcsontosodott volt a megszokásaiban. A paróka viselésére még 1870-ben télen szorította rá, pedig sehogy se akart engedelmeskedni; amiből az a kompromisszum lett, hogy legalább télen viselje s innen volt Jókainak két feje (a nyári és a téli feje). Az 1874-iki télen még borzasztóbb változás állott be. Jókainé eltörülte a magyar konyhát s a kotletteket, omelette soufflée-ket és Auflaufokat honosította meg s »hogy Móricnak ne fájjon a szíve«, maga is ilyen életmódra kárhoztatta magát. Behozta továbbá az alsó flanell-ing használatát (Jókai kézzel-lábbal szabadkozott, nem lehet úgymond flanell-ingben hősöket énekelni). A klubban töltendő időből egy óra elcsípetett, mert a korai lefekvést szigorúan megkívánják az orvosok, esteli bankettre, vacsorára nem volt szabad menni, még kivételképpen sem, pedig az akkori zajos képviselői élet mellett, midőn még majdnem kizárólag »négy lovas« famíliák ültek a népképviselői padokban, mindennaposak voltak a nagy vacsorák és estélyek s mindenki rajta volt, hogy vendégszerető asztalát a Jókai jelenlétével ékesítse.

Jókai ettől kezdve nem igen fogadott el többé meghívást vacsorára s mikor 1883-ban Paulay Ede tiszteletére este tizenegy órakor kezdődő bankettet rendeztek »Az ember tragédiájá«-nak színre hozatala alkalmából, az irodalmi notabilitások közt körözött részvételi ívre azt jegyezte: »Szívesen elmennék, de én éjjel nem bankettezem. *Jókai«.* Az ív később jutván Gyulaihoz, azt írta a Jókai jegyzete alá: »Egy ember után nem igazodhatik a világ; a bankettet csak tartsuk meg éjjel. *Gyulay«*

Annyira »nappali ember« lett, amint ő nevezte magát, hogyha vendégei voltak is (egyszer évenkint a szerkesztőségi tagok), tíz órakor otthagyta őket, lefeküdt.

Mihelyt behurcolkodtak télire a sárga házba, megengedtetett neki a munka. Milyen boldogság volt, hogy megint írhat! Megírta az »Enyém, tied, övé« című regényt A Hon számára s hogy az Üstökösön lendítsen, abban is regényt kezdett »Egészen az északi pólusig« címmel, az utóbbit Jules Verne modorában.

A Verne-utánzás miatt nemcsak a rosszmájú kritikusai gúnyolódtak, hanem a tisztelői is bosszankodának. Hogy egy Jókai egyáltalában utánoz, bár egy Dickenst vagy Dosztojevszkijt, nagy önkicsinylésre mutat, azt nem lehet a szerénység címén elkönyvelni, de hátha még egy magánál messze kisebb írót utánoz! Az ilyen elhibázott lépések legtöbbször már eleve magukban hordják büntetésüket, úgy történt most is, mert ez az utánzat nem is sikerült s ő, aki oly magasan állott mint író Verne felett, akár a Mont-Blanc az Eiffel-toronyhoz viszonyítva, ebben az alantas műfajban mögötte maradt mintájának; mert Verne természet és földrajzi ismereteinek népszerű terjesztése miatt épített egy cselekvényt s állított be abba alakokat, Jókai pedig a mese és a Verne metódusa miatt állított be ismereteket, kiforgatva azokat csapongó fantáziájával komolyságukból. Verne, ahogy úgy, a tudományt terjesztette, Jókai hamis tudományt tanított; Verne az észre épített, Jókai a képzeletre.

Az ilyenek rendszerint balul magyaráztatnak. Némelyek önkicsinylésnek vették: »ez az ember nincsen annak tudatában, hogy ki ő«, mások ellenben elbizakodottságnak minősítették: »azt

hiszi, hogy már neki minden szabad«. Pedig nem volt se az egyik, se a másik. Jókainak egyszerűen megtetszett a Verne genre-je, hát mulatságból próbált olyat írni. Ugyanebben a modorban írta meg később »A csigák regényé«-t - talán akkor már nem is a divatos Verne metódus miatt, hanem az üvegszekrényben levő csigagyűjteménye kedvéért. Talán nem arra gondolt, hogy mi való és mi nem való egy Jókainak? Hanem csak arra gondolt, hogy mi való a csigáknak.

Kétségtelen, nem volt meg benne a nagy írók gőgje, kik az ő útjukból ki nem térnek, de járnak pontosan egy vonalon, mint az égitestek, se nem tartozott azokhoz a kicsinyes nagyokhoz, kiknek a tintatartójukon egy lidérc ül, figyelmeztetve őket tolluknak minden bemártásánál: »El ne fecséreld megszerzett nimbuszodat«. Jókai Krőzus volt, aki fecsérelhetett, nem kellett aprópénzére vigyáznia. Ő úgy bánt a maga tehetségével, ahogy szeszélye hozta. Nemcsak a múzsákra hallgatott, nemcsak az irodalomtörténetnek írt, hanem sokszor jótékonyságot, sőt még alamizsnát is költői tehetségének kincstárából osztogatott. »Milton« című darabját például abból az ötletből írta, hogy egy megvakult németországi színész azzal a kérdéssel fordult hozzá: tudna-e olyan drámát írni, melynek főszerepét egy vak ember is eljátszhatná?

Vonzotta őt a szokatlan és rendkívüli. Szívesen bíbelődött olyan irodalmi műfajjal, aminőben még nem dolgozott. Húsz éven át gyűjtötte külön az ősmagyar szavakat és szólásformákat, jegyezgette híven noteszeibe, mert terve volt »Levente« címen regényt írni, mely elejétől végig az Árpád királyok korabeli *élő nyelven* legyen tartva. Élete alkonyatán, alkalmasint nem gyűjthetvén elég nyelvanyagot, elejtette kedvenc eszméjét és rendes Jókai nyelvezetben színdarabnak írta meg az eredetileg más célra tartogatott szüzsét. Valószínű tehát, hogy a Verne-utánzatokat is ilyenfajta kedvtelésből írta.

Míg ő a regényeit komponálta, azalatt a politikában nagy készülődések estek és nagy horderejű dolgok történtek. A Deák-párt rossz politika és rossz gazdálkodási rendszere miatt züllésnek indult. Az öreg Deák már betegeskedett, Andrássy Gyula gróf a birodalom külügyeit vezette Bécsben, a régi tekintélyek elkoptak, újak nem támadtak, úgyhogy az egykor hatalmas Deák-párt élén immár a kis Bittó állt, akinek nyílt ülésen szembe mondták, hogy nemcsak nem államférfi, de még férfi sem. Kerkapoly alatt már annyira törökül festett a kincstár, hogy a Lánchíd-vám rézgarasait kellett rövid úton felhozatni, különben nem fizethette volna elsején a tisztviselőket. A titubáló Ghyczy Kálmán még kevésbé volt alkalmas egy csodához, hogy valamely merész eszmével az állam üres pénz-fiókjait megtöltse. Bent a parlamentben a balközép vezére, Tisza Kálmán, ez az okos, magyar fából való államférfi már 1874 őszén heves hadjáratot indított Bittó ellen, főképp a kormány pénzügyi politikája miatt, melyben Jókainak is részt kellett volna venni, de rekedtsége miatt letörültette magát. Mint az üldözött róka lapult meg Bittó s a menekülésre gondolt. Karácsonykor már bukott embernek tartották az országban, hol mind hangosabban nyilvánult az a vágy, hogy a Deák-párt fölfrissítse magát a balközéppel. Tisza február 3-iki beszéde, a *közeli teendők* programját bontotta ki, Nelsonnak Trafalgarnál mondott szavaival végezve beszédét: »megtettem kötelességemet«; s eloldotta hajójától a csónakot, melyben a «későbbi teendők« voltak elcsomagolva mindenféle frázisok közé, s ezzel önként ölébe hullt tizenöt hosszú évre Magyarország sorsa.

Az összes rugók figyelembe vétele nélkül nehéz megérteni e tusát, melyben a parlamentarizmus természetével ellenkező tünetek játszanak közre. A Deák-párt 210 tagot számlál, a balközép 70 embert. S mégis a hetven fogja fölfalni a kétszáztízet!

Hogy lehet ez? Nagy fejrázások közt kérdi az angol parlament szabályszerű mozdulataihoz szokott művelt olvasó. - Hja, nálunk nincsenek normális lefolyású válságok. Egyik se hasonlít a másikhoz.

Már az első beállítása se volt szerencsés e parlamentarizmusnak. A Deák-pártból alakult »nagy emberekből« álló kabinet állt az ügyek élére, Deák nélkül. Az egyszerű tekintetes úr, kinek szemöldökintése szerint mozdult a hatalmas nagy párt, kívül maradt. Bírta a hatalmat, de nem viselte a felelősséget. Az Andrássy Gyulát követő kormányok már csak úgy tűntek fel a párt előtt mint az öregúr írnokai, kik lógtak a Burgtól és lógtak az Angol Királynőtől, ahol Deák lakott. 1874-ben Deák már fáradt volt, zsémbes és elégedetlen a pártjával, mely csak intrikálni tudott, de engedelmeskedni még neki sem akart. Ösztökélte ugyan Bónis Samu, hogy az elégedetlen elemeket ugrassa ki, mint Tisza tette Ugronékkal; Deák azt felelte, hogy a kisebbségből könnyű kilépésre kényszeríteni akárhányat, mert az akkor is megmarad kisebbségnek, de a többség nem marad többségnek, ha sokan odahagyják.

Növelte az általános elégedetlenséget és ingerelte a hangulatot a korrupció, mely valóban szemérmetlenül űzetett. Egy pár csúnya dolog pattant ki. Rothadás szaga kóválygott szerte a levegőben. Sokat tett a képzelődés is. Bús alkonyat jutott osztályrészéül a nagy embernek. Sötét árnyékok ereszkedtek le a nagy műre, revízió veszélye kezdte fenyegetni. Ehhez járult, hogy az Andrássy Gyula gróf jövendő terveibe egy fegyelmezett magyar többség elengedhetetlen kellék volt. Harmadikul a király figyelte nagy aggodalommal a pártviszonyok züllését és a 67-es egyezség sorsát. A király mindig elfogult volt e tekintetben. Mint akinek sok erdeje van, de azokban egy fácskát ő maga ültetett s nem bánja már azóta az erdőt, valamennyi fáját az erdőnek, csak ennek az egynek a satnyulása keseríti. S íme váratlanul elhangzik a Tisza február 3-iki beszéde. Föllélegzik a király és úgy veszi, mint a 67-nek gyújtott gyertyát.

A fúzió ezután már csak a formák és személyi kérdések elintézésének dolga volt s Tisza csapatja már március 3-án bevonult a Lloyd-épületbeli klubba, hol lassan terjeszkedve csakhamar átvette az uralmat.

A híres balközépi vezérből lett a még híresebb »generális« és híveiből, a jó gerilla-harcosokból nevelődtek a legkezesebb mamelukok.

Jókai is ide kerülvén a többiekkel, megint fordulóponthoz jutott. Itt voltak a nép hite szerint a hagyományos »húsos fazekak«. Hogy volt-e a fazekakban hús, az nem annyira bizonyos, mint az, hogy mikor a fazekakban főztek valamit, azok alá mindig a népszerűségből kellett tüzet rakni. S így biz itt erősen fogyott az a népszerűség, amit a balközépen szereztek. Sőt a Jókaiéból még az is fogyott és hamvadt a fazekak alatt (melyekből a húst, ha volt bennük, mások villázták ki), amit irodalmi réven szerzett.

Hanem iszen a népszerűség elvégre is nem olyan érték, amit takarékpénztári könyvecskére lehet gyűjteni s belőle kivenni vagy hozzáadni tetszés szerint kamatok kamatjait. A népszerűség jő, mint a csiga, és elröpül, mint a madár, vagy úgy is lehet, hogy jő, mint a madár, s elmászik, mint a csiga, s ez az utóbbi a jobb szerencse.

Az bizonyos, hogy itt jól érezte magát. Szelíd csendes természetének megfelelt ez a békességes klub, hol az urak csupa jó pajtások voltak, semmire nem gondoltak, csináltak maguknak a saját kényelmükre egy külön istent a generálisban, akinek minden szavában és tettében megnyugodtak.

Egymás iránt előzékenyek, kártyában, külső viselkedésben pazarlók, modorban választékosak és közlékenyek, barátságban önfeláldozók, szerelemben gavallérok. Azt lehetne hinni, hogy kétszáz herceg hullámzik fél s alá a klub termeiben. Naiv kor ez. A stréberség a mai alakjában még ismeretlen. A csúszás-mászás utálatot gerjesztene. A címkórság még a csíráit se dugja ki. De mit is keresne ebben az országban, hol Deák tekintetes úr többet nyom a latban, mint a király minden aranypajzsa együttvéve. Egy kis intrika az már van, de ez csak sáfrány a politikában.

Jókai megmarad igénytelenségében, sőt amióta kormánypárti lett (hiszen jó kezekben van az ország sorsa), nemcsak nem csinál politikát, de nem is olvas. Nem érdeklődik a folyó ügyek iránt, nem kíván semmi részt venni a bizottságokban, nem hajkurász elnökségeket vagy előadóságokat, amelyekkel politikai szereplés jár, megelégszik minden második évben »egy görbe hónappal, amit a honatyaság révén él át - mint Bécsben idéző delegátus. Ah bizony, szépen van ez a Deákék kiegyezési műve kigondolva! Hogy legyen benne egy olyan város is, amiben a honatyák a feleségeik nélkül visszafejlődhessenek koronkint, kalandokat, mulatságokat kieszelő gondtalan, vidám jogászokká.

Az országgyűlés hétköznapi tárgyalásai már untatni kezdik költőnket. Panaszkodik, hogy a beszédek hallgatása bosszantóan hat az idegeire, mint a lúgzó kád lassú csöpögése. Némelykor pedig mintha kalapáccsal vernék a fejét. Hovatovább mindig elcsipegetett a képviselőháznak szánt idejéből. A végén már csak déli harangszókor kezdett bejárni, mint a sokáig alvó mágnások. Korán csak akkor jött, ha beszédet akart tartani, amely esetben hátra tett kezekkel a folyosón járkálva gondolta ki mondandóját.

Elfogultság nélkül beszélt, a lámpalázat nem ösmerte, közbeszólások nem zavarták s egy-egy jóízű élcet oly komoly arccal tudott elmondani, mint senki más a Házban, mert Eötvös Károly, akit szintén képessé tett a gondviselés, hogy a humor pompájával ékesíthesse fel beszédjeit, maga is kacag, mikor a Házat kacagtatja - dőzsöl, pezsgőzik, mikor pezsgőztet a Házban. Ha nem volt szándéka beszélni, röviden bánt el a kínálkozó mulatságokkal. Megkereste az írói karzaton A Hon valamelyik munkatársát (amennyiben ösmerte) és átadta neki a regényfolytatás kéziratát, amit még reggeli előtt írt meg otthon, aztán leült a jobbközépre (nem messze Tiszától) s nyugton maradt, egy félóráig hallgatva a beszédeket vagy legalább úgy tett, mintha hallgatná, lelke azonban ki tudja hol barangolt. Ha szavazás volt közben, ő is felállt együtt azzal a bizonyos erdővel és csak utólagosan kérdezte meg valamelyik szomszédjától:

- Mire is szavaztunk, kérlek?

A folyosón most már ritkábban járt, nem tudta lelkére venni a sok időpocséklást, mely ott űzetik, de ha leült is, hamar elunta magát. A 73-iki kolera óta mindig egy kis konyakos kulacsot hordott a nadrágja zsebében, abból húzott egyet s boldog volt, ha névszerinti szavazások küszöbén, melyek rendesen az ülések végére szoktak maradni, úgy megszökhetett, hogy a szemfüles wippek észre ne vegyék.

Felette tisztelt és rokonszenves alak volt a képviselők körében. Mindaz kijárt neki, ami a miniszterelnöknek. A »félkaréja«, ha diskurált (ti. a csoport, az auditórium, mely körülötte képződött), Szitányi Bernát cukorkákkal kínálta, Bossányi, a kaszinó gazdája, egy nagy havanna szivart adott neki (de azt el nem fogadta), Luppa Péter rózsát tűzött a gomblyukába, Bohus László konyakkal kínálta (mire ő is felmutatta a maga konyakos kulacsát: Anch'-io sono pittore).

Különben zárkózott és tartózkodó volt, soha senkinek sem beszélt a benső dolgairól, holott a külső élményeit szerette apró anekdotákká kihegyezni. Valódi érzéseit, bánatát, keserűségét, megalázódásait nem közölte senkivel. Magába zárta, mint a dió a gerezdjeit. Csakhogy az ő páncélja nem olyan csontszerű héjból képződött, mint a dióé, hanem napsugaras mókázásból. Mindig tréfásan beszélt, úgyszólván pajkoskodva és a felületen röpködve. Mindenki szerette, nem volt egy ellensége se - de az igazi barátság melegségét se élvezte sohasem. Tiszához legjobban ragaszkodott, de lelkét őelőtte se tárta ki, bizalmas közlést őelőtte se tett. A sebeket, melyeket az élet harcában kapott, némán viselte.

Jobb ember, szelídebb ember nála a politikai deszkákon talán sohasem fordult meg. Nyilatkozataiban óvatos, senkit se kicsinylő. Rosszat nem mond senkiről. Nem kíváncsi. Ha valamit hallott, nem adta tovább. Még csipkelődni sem szokott, ami pedig a szellemes emberek elválhatatlan tulajdonsága. Nem rejtette el ugyan szellemét, de nem is fitogtatta azt.

Általában könnyebb lett volna meghatározni, mi hiányzott nála, mint azt, hogy mi volt meg benne. Híjával volt azoknak a hibáknak, melyeket a politikusoknak és íróknak szemére lehet vetni. Még zárkózottságát is teljesen el tudta takarni, mindenki iránt tanúsított nyájassága és jóakarata által. Modora nem volt követelő, társalgásából nem tűnt ki fölénye, inkább a szerénysége érdemelt némi gáncsot, mert ha egy miniszter vagy egy nagyúr megszólította a folyosón, ez a nagy ember annyira elfelejtette, ki ő, hogy minden szokás ellenére felállt, mert úgy hitte, hogy csak állva beszélhet egy-egy ilyen pöffeszkedő paránnyal, kit a holnap el fog söpörni, ahonnan jött, a semmibe. Önérzetes írótársai a nálánál kisebbek, sokat gúnyolták amiatt, hogy a fejét nem tudja hordani olyan magasan, ahogy az ország első íróját megilletné.

Jelenlétében sohase volt szó műveiről, vagy ha igen, látszott, hogy feszélyezi; ideges lett, sietett másfelé terelni a beszédet. Ha dicsérték, elpirult, most ötvenéves korában is, mint egy deák. S ami a szavakban legfösvényebb poétát is bőbeszédűvé teszi, ha kérdezték, mit ír, hol vette a témát, hosszú lesz-e a dolog és mikor jelenik meg, ő ezelől is kitért egy-egy önmagát fitymáló frázissal.

Nem örömest helyezte magát ellentétbe azok véleményével, kikkel társalgott. Azért aztán lagymatagnak tartották. Bárányszelídségét csakhamar kiismerték a miniszterek is, tudták, hogy jó, engedékeny és a sarkára nem áll, mint a többiek, ha a miniszter nem tesz meg nekik valamit, tehát nem tettek a kedvéért semmit; befolyása csekélyebb volt, mint akármely névtelen szürke mameluknak. Apránként szinte általános véleménnyé vált az országban, hogy rossz politikus, hogy nem ért a politikához és nem való arra.

Fájt ez neki és igazságtalan bírálat volt, szinte szégyenletes. Mintha sajnálnának honfitársai egy hitvány mandátumot attól az embertől, aki több dicsőségére szolgált Magyarországnak, mint talán a többiek mindnyájan. Hiszen igaz, hogy nem volt államférfiú, de az volt-e Péchy Tamás, Ordódy Pál vagy mondjuk Széchenyi Pál, Simonyi Lajos, akik pedig miniszterek lettek?

Jókai beszédei, ha nem vitték is előbbre a szakkérdéseken vajudó Házat, de nem voltak-e a hangulatcsinálás remekei? S vajon a hangulatcsinálás nem egyik főalkatrésze-e a parlamentáris országokban a politikának?

De tegyük fel, hogy egy beszédet se mondott, hát ebben az esetben is mivel volt rosszabb politikus, a Rácz Athanázok, Róth Pálok, Boér Antalok és száz másoknál, akiknek senki sem hányta a szemükre, hogy mit keresnek a Házban? Vagy csak azért voltak ezek kíméletre méltóbbak, mert nem írtak egyszersmind száz kötetnyi halhatatlan művet a nemzetnek?

Véges emberi ésszel megmagyarázhatlan volt, miből, hogyan táplálkozott ez a sületlenség; mégha Jókai valamely nagy szerepet akart volna játszani a parlamentben s akkor verik vissza ilyen közhangulatot kifejező röpke szóval, de Jókai mindössze egy helyet foglalt el a négyszáztizenhárom közül a jelentéktelenség szürkeségébe húzódva s mint ilyen mintája egy ideális parlamenti tagnak, önzetlenül szolgálja pártját, nem lesi-puskás, hidegen hagyják a vicinális vasutak, a gründolások és szinekúrák. Vagyonok tűnnek el és támadnak a fókusznál, szegény emberek lesznek gazdagokká és proletárokká a gazdagok, de Jókai csak egyre a maga kis pennájával szántja ki a garast és nem fut koncok után.

Valóságos ritkaság ő ebben a korban, melyről azt mondják, hogy aranyesők hulltak a magasból. Soha nem vasalt ki a politikai helyzetekből egy rézgarast. Egész élete bizonyság önzetlensége mellett. Az 1848-iki kormánytól majd minden szereplő ifjú kenyeret kapott vagy

kalácsot, Jókai nem. Ráadásul egyetlen pénzforrása, a lapja is megszűnt. Debrecenben kis híja, hogy a fogát is ott nem hagyta. Az abszolutizmus kezdetekor egy Hegyesi nevű ügyvéd jelentette föl a vérszomjas hatalomnál, bujdosni kényszerült. A provizórium alatt becsukták. A magyar világ visszavívásában nagy része volt, de a magyarok kezébe jutott hatalomban semmi része. (Ilyen értelemben talán mégis igaz, hogy rossz politikus volt.) Be kell ösmerni, hogy mindenütt ott volt, ahol küzdeni és dolgozni kellett, de sehol se volt ott, ahol osztozkodtak. S hogy mégis szidták és kicsinyelték mint politikust, magyarázata csak a népeknek abban a gyengeségében lehet, hogy az óriásoktól minden téren óriásit várnak - s hogy a kis kaliberű emberek erényei vagy jó tulajdonai egy nagy embernél úgyszólván hibáknak látszanak; az arányok okozzák az ilyen optikai csalódást. Ha az országház fönséges épületéhez hozzá ragasztanák a Károlyi-palotát, mint annak összefüggő részét, mindenki megbotránykoznék, mit keres ott a kis dísztelen granárium - pedig így külön az is fényes palota. Ilyen a világ; még a legműveltebb része is ilyen. A mamelukok például sohasem bírtak megnyugodni a természetnek abban a különös szeszélyében, hogy Neppel Ferenc jobban játszotta a tarokkot, mint Tisza Kálmán.

Jókai nem tolakodott előre, bár elment, ahova küldték. Fáradságos kortesutakra hóban, fagyban rászánta magát, ha a párt kívánta. Kényes, sőt gyűlöletes kérdésekben is fölemelte szavát a Házban, hogy ahol a mázsás érvek már nem használnak, egy-két szál virágot dobjon a mérleg serpenyőjébe. Megtette, amire kérték és nem panaszkodott sohasem, ha mellőzték, hanem azért ott lehetett szíve mélyén a titkos keserűség, s mikor 1879-iki költségvetési beszédébe belekiáltott egy szittya az ellenzékről, hogy »komédia«, mély fölháborodással vágott vissza:

- Ez a haza csak úgy az enyém, mint az önöké. Én ezen a színpadon sohasem vágyakoztam babér után, de itt tépték le rólam azt a babért, amit másutt szereztem.

Úgy látszik, tisztában volt ő azzal, hányadán van a politikával, de nem bírt tőle megválni. Hiába tudta, hogy az neki ártalmas. A morfintól elszokni nem lehet. Alkalmasint a klub a titkos mágnes, vagy ha nem is, nagyban belejátszik hajlamainak irányításába. A költő társadalmi vagy jobban mondva földi életének ezek a kedves, gondtalan órái. Ez a fülledt levegő, ahol a füstöt szinte vágni lehet a biliárd melletti kártyaszobában. Ez az igazi kúra, ahol fölfrissül, megújhodik. Itt alakult ki apránkint a baloldali sarokasztalnál a történelmi nevezetességű tarokkparti, melyet a 90-es években Ferraris képen is megörökített.[80] Egy nap, mint más nap, itt ülnek össze Tiszával, Nedeczky Istvánnal és Sváb Károllyal. Pont hat órakor beállít, hogy egy perc se menjen veszendőbe. Meg sem áll a tanácskozó teremben (a konferenciákon csak rendkívüli eseményeknél szokott megjelenni), a miniszterektől nincs kérni valója, a kulissza-titkokra nem kíváncsi, siet be gyorsan a már várakozó partnerekhez nagy reményekkel. Kedélyes fenyegetésekkel kezdődik meg a két óra hosszat tartó ütközet.

- Ma visszaveszem a tíz forintomat.

- Hát az én öt forintom? - szólal fel a másik tegnapi vesztő.

Osztanak, tréfálóznak, biztatják, korholják egymást.

- Azt hittem, urakkal játszom - sóhajt fel Jókai egy-egy rossz vételnél.

- Nem voltál katona, - igyekszik őt mélyebbre beugratni Tisza, ha az első két kártyánál akar megmaradni.

---

[80] Az érdekes festmény Sváb Károly tulajdonában van.

Inkább csak szórakoztató időtöltés volt ez, mintsem komoly játék. Meg volt engedve minden »unform«, mint az asszonyok közt. Virágos kártyanyelven mindent elárultak. »Melyik vízbe fúljak meg?« tűnődött Tisza Kálmán a kiadásnál, ami azt jelentette, hogy nincs »sengli«-je. »Hárman vannak a mi ludaink«, mondta Jókai és meghívott egy treffet, jelezve, hogy három »treff«-je van. Mindennapra új titkos kulcsot találtak fel. Másnap már ezt úgy mondta, Háry Jánosból idézve: »Hárman valának együtt« és csodálatos, Nedeczky vagy Sváb Károly így is megértette.

A kibicek egész raja ülte körül az asztalt, hol a magyar közélet ilyen alakjai szórakoztak olyan hévvel és buzgalommal, mintha soha egyebet se csináltak volna.

Megérkezvén aztán a »hora legalis« (a háromnegyed nyolcra), kimondatnak a tourok, összeszámoltatnak a blokkok s míg Tisza befordul egy kicsit szincerizálni a mamelukjaihoz, eldicsekedve, hogy nyert vagy panaszkodva, hogy elvitték a pénzét »azok a tolvajok«, addig Jókai úgy, amint jött, észrevétlenül siet el a termeken a politizálók tömege közt, a felsőkabátjához.

NYOLCADIK FEJEZET
ALI KEZEI HOSSZÚK

Míg lassan, egykedvűen folydogált medrében a szőke Duna, jobbról-balról mellette rohamosan nőtt a két város, már be se lehetett látni vége-hosszát a tündér panorámával meghizlalt szemnek a Svábhegyről. S amint a város nagyobbodott, úgy emelkedett az ország is anyagiakban és szellemiekben. Megnégyszereződtek az olvasók, tehát a lapok is. Tíz-tizenkét nagy politikai lap szolgálja a különböző pártárnyalatokat. Még az asszonyoknak is külön pletyka-lapjuk van, a Fővárosi Lapok az egyetlen naponkint megjelenő szépirodalmi lap egész Európában. Vadnay Károly szerkeszti nagy gonddal, kiesztergályozva az újdonságokat csípősökre. Még a tegnapi hír is érdekessé válik színező, okos és nem bátortalan tolla alatt. A lap kitűnően megy s ez Jókait arra buzdítja, hogy feltámassza régi szépirodalmi lapját, az Életképeket s ennek a viceszerkesztését a szeretetre méltó, népszerű Törs Kálmánra bízza. De bár két ilyen lapot nem bír meg a közönség - mégis haszonnal jár a verseny. Egyrészt, mert Jókait nagyobb munkásságra serkenti, sok apró novellát ír bele s egy kis regényt, a »Szép Mikhál«-t, másrészt, mert írókat nevel. Különösen a »veres ember«, Vadnay nagy ebben. Éles szeme kikaparja a tehetségeket, rosszul fizeti őket, sorját két krajcárjával, de biztatja. Az Életképek ellenben gavallér lap, jól fizet, de nem törődik az írókkal, nem bírálja, nem nyesegeti, nem levelezik velök és nem nagyon válogatja. Hiszen végre is igaza van; egy Jókai-lapnál csak Jókai kézirata számít, a többi úgyis töltelék. A Vasárnapi Újság tartja a régi tekintélyét s Nagy Miklós is fáradhatatlan az írók fölhajszolásában, utánuk jár, sürgeti őket, azért mondják, hogy a »lábával szerkeszt«. A negyedik számot tevő lap a Magyarország és a Nagyvilág volt, melyet Ágai Adolf szerkesztett, ki ide és élclapjához, a Borsszem Jankóhoz (melynél, hogy jobb élclapot találjunk, egész Londonig mehetünk) szintén egy egész csoport írót toborz össze.

Nem is említve a többi fölbukkanó és eltűnő szépirodalmi lapokat (csodálatos, hogy ilyeneknek alapítására mindig akadt vállalkozó), már e négy lap körül is annyi író támadt, hogy most nem egy Pilvax-asztal kellett, mint hajdanában, hanem külön írói kaszinó, mely az Újvilág utcai Ilkey-ház első emeletén nyílt meg.

Az öregebb tekintélyes írók nem jártak ide. Ez csak a fiatalok »ordító tanyája« volt. A nevesebb írók hivatalokban ültek vagy mint országgyűlési képviselők szerepeltek. Az írói körben Komócsy József, az örökké fiatal Lauka Gusztáv és a jó humorú Balázs Sándor vitték a hangot.

Aki dolgozni akart, jól megélt. Volt hova elhelyezni a kéziratokat. Nem kellett velök házalni, mint régente. Megfordult a világ. A szerkesztők kezdtek járni a tehetséges írók után. De amilyen arányban több lett a »kendermag«, éppen annyira elégteleneknek látszottak az eszközök a dicsőség utáni szomj kielégítésére. Az Akadémiába nem juthatott be minden ember, de ebben még találhatott vigasztalást (hogy nem minden ember kálvinista és unalmas), ám a Kisfaludy-Társaság tagjainak száma is meg volt kötve. Pedig az író is szeretne valami címet nyomtatni a névjegyére - hiszen ő is magyar ember.

Kétségtelen, sokat emelkedett az ország, de még többet emelkedtek rangban a lakosai. Általános volt a rangemelés. A képviselők nagyságosak lettek, az elnökök méltóságosak. A miniszterek fölvették a kegyelmes címet. A levegőben volt ez. Még a lelketlen tárgyak is emelésért sóvárogtak. A kávémérésből kávécsarnok lett, a borbélyműhelyből fodrászterem és meg volt írva a végzet könyvében, hogy a főváros is előre lép egy napon és *székes* főváros lesz belőle, hogy a kolozsvári egyetemi tanárok a nagyságos címért fognak folyamodni és a szolgabírósegédek nem bánják a kis fizetést, hanem a »segéd« szó elhagyását követelik.

Ily viszonyok közt főzte ki a furfangos Lauka és társai, hogy még egy harmadik irodalmi társaságot kellene alapítani, mert ha a hangyák nem férnek el egy zsombékban, még egy zsombékot túrnak maguknak s így keletkezett a Petőfi-Társaság eszméje. Balázs Sándor, Szana Tamás, Hatala Péter, Névy és Komócsy buzgólkodtak ebben Laukán kívül, közölték tervüket Jókaival s ő vállalkozott az elnökségre. A társaság megkezdte működését 1876-ban s a két név (Jókaié és Petőfié) megint összeölelkezve jelent meg a nyilvánosság előtt. Jókai sokszor olvasott itt fel ezután Petőfiről szóló visszaemlékezéseket s a társaság az ősalapítók buzgólkodása folytán szemlátomást erősödött - úgyhogy a régibb Kisfaludy-Társaság azóta rendszerint innen válogatja tagjait s a Petőfi-Társaság úgy tűnik fél a laikus előtt, mint a halhatatlanság előszobája.

Ez az esztendő gazdag eseményekben Jókaira nézve. Tavaszkor utat tett családjával Olaszországban, adatokat gyűjteni »Egy az isten« című regényéhez. Elment egész Rómáig s úti rajzait »Utazás a harangokkal« címen az Életképekben közölte. Függetlenségi barátai rossz néven vették, hogy ebben az útjában nem látogatta meg Kossuthot, mire egy jó ötlettel vágta ki magát:

- Nem hagyhattam el a hegedűmet.

Ami célzás volt arra a hírlapi hírre, hogy egy odatévedt cigánybandának, mely kihallgatást kért, azt izente volna Kossuth, hogy szívesen látja őket, de a hegedűiket ne hozzák el.[81]

Jókai nagy tisztelője volt Kossuthnak, de konkolyhintő emberek elhitették vele, hogy Kossuth ellenszenvet érez iránta, ebből a balhitéből csak a Kossuth halála alkalmával szabadult meg, azt a hitet merítvén bizonyos jelekből, hogy a nagy ember őt, mint írót magasra értékelte.

Az olaszországi út jót tett neki, úgyhogy megint visszatérhetett a régi koszthoz és a jól fűtött kazán jó kazán, a fokozott munkához is. Csak az imént fejezte be »Az élet komédiásai«-t, a »Szép Mikhál«-t s mintegy huszonöt-harminc beszélyt szanaszét a négy lapjában s máris belekezdett az »Egy az isten«-be, melynek nagy részét a Svábhegyen írta, kedves zöld fái és virágai között s bizony kicsiny híja, hogy már az »Egy az isten« címlapjára nem így került a neve »írta: báró Jókai Mór«.

A király ugyanis a Szent István-rend kiskeresztjével tüntette ki, s ekkor még a bárói rang járt e kereszttel (ha kívánta a rend tulajdonosa); egy darabig oda is biggyesztették a lapok jóakaratú előlegül a »b.« betűt neve elé, sőt a »Milton« előadásakor a színpadra felhozott koszorú »báró Jókai Mórnak« szólt, de Jókai nem kérte a báróságot, ami furcsa is lett volna.

E rendjel alapjában jelentéktelen ahhoz a pozícióhoz képest, melyet Jókai Magyarországon elfoglalt, egy-egy főispán szokta megkapni tíz évi csibukozásáért a megyeházán, de a királynak más metódusa van az emberi tulajdonságok és foglalkozások megítélésében és jelzésében (itt Shakespeare is, képviselő sem lévén, csak a Ferenc József-rend kis keresztjét kaphatná). Ebből a szempontból ítélve a dolgot, e kitűntetés bizonyos előnyomulását jelentette az írói foglalkozás jelentőségének arról a helyről, ahol a tollak közül azt a kakastollat tartják a legtöbbre, mely a generálisok kalapján van; annál inkább jelentette ezt, mert Arany János szintén ezt a rendet kapta, és ezt fogja megkapni, ha egy kicsit jobban megöregszik, a Jókai kritikusa, Gyulai Pál is.

A Svábhegyen Jókai sokkal korábban kelt mint a városban. Ha szép idő volt, már reggel négy órakor künn sétált hálóköntösben, nagy szalmakalapjában, kampós botjával a szőlőlugasában, melyre a szeszélyesen kúszó indákat maga kötözte fél. Ha a járkálást megunta miközben nyesegetett, gyomlált, megpihent a lugas közepén levő gyeppadon s elindítá álmait az ünnepies

[81] Kossuth állítólag maga beszélte el ezt az adomát Herman Ottónak.

reggeli csöndességben. Minden fa súgott neki valamit. A kukacok, pondrók, gyíkok, hernyók, muslincák mind szóltak őhozzá: a varangyos békáról eszébe ötlött egy csúf öreg banya, a keringőző lepkéről, hogy volt annak egy szép leánya, a csigáról, hogy elment azt megkéretni egy ezüst páncélruhás királyfi, amint megy-mendegél, találkozik egy óriással (már mint ővele), akinek olyan kampós bot vala a kezében, hogy egy egész napi út elejétől végeig s így keverednek mesékké szemében falevelek virágszirmokkal, összeboruló ágak, csúszó-mászó állatok a röpülőkkel.

Legjobban a körtefáit szerette, ezeket többször nézegette végig naponkint; diófái is voltak, mint Kisfaludy Sándornak Badacsonyban. Kiválasztott kedvence mégis a gránátalma a piros virágaival, ezt órákig elnézte s irigyelte a méhet, mely a virágkehelyben kedvére hempereghet.

Reggeli után a dolgozószobájába vonult, melynek ablakai kívülről örökzölddel voltak benőve. Itt dolgozott délig. Ha nem ment az írás, az egyik kis asztalon rendesen ott hevert a francia kártya, közbe-közbe pasziánszozott egy kicsit - ez volt a fölfrissülése. Itt készült »Egy az Isten« 1876-ban, s ezzel egyidejűleg írta pihenésből »A vaskezű« című drámát Erzsébet királynéról, Róbert király feleségéről, kinek kezét Zách Felicián vágta le s annak helyébe vaskezet csináltatott neki a király; ennek a darabnak az első kész felvonása elveszett a költő asztaláról, keresték mint a tűt, de egyetlen lapot se találtak meg belőle soha, megfoghatatlan volt, miként tűnhetett el, s Jókai bosszúságában nem folytatta tovább.

Déli harangszókor nyárspolgáriasan megkövetelte az ebédet, a munka már akadozott, várta, hogy a tálalást jönnek jelenteni, s ilyenkor rendszerint megkérdezte, lesz-e ma kapros túrós lepény, ez volt a kedvenc tésztája s majd mindig volt ilyen a »kredenc«-ben a Jókai-háznál, hol Szigligeti szerint a kutyák is bifszteket ettek.

Délután lepihent egy kicsit s megint bezárkózott dolgozni esti szürkületig, vagy olvasott végig fekve a verandán levő szalmaágyon. A rózsák közt is volt egy ilyen fekvőhelye.

Este szürkületkor végigjárta még egyszer a kertet s aztán kiült a verandára és onnan nézte az alant nyüzsgő-zsongó, lélegző nagyvárost, amint apránként elnyeli a szürkeség, mely folyvást barnább-barnább, míg végre kezdenek kigyúlni a gázlángok, egyik csillag a másik után fent is, alant is, rengő tüzek a Dunán, pislákoló lámpácskák az égen összefolynak egyetlen káprázató képpé, feledhetetlen pompájú látvánnyá.

Itt és felváltva Balatonfüreden így folytak a költő napjai, sőt évei majdnem egyformaságban. Az élet most körülbelül egy volt, csak a regények voltak mindig mások, amiket írt. Nagyobb esemény vagy fordulat nem állt be életében, néha egy-egy váltó-óvatolás zavarta meg a fészek csendjét, majd egy kis utazást tett, vagy egy megírandó regényhez keresni hangulatot, vagy egy kis mandátumot verni fel valahol a szép bérces hazában, mert a Józsefváros felől, mely 1875-ben választotta meg, hidegen fújt a szél.

Még ott látszott a Dorottya utcai klub homlokzatán az 1875-iki fáklyák füstje, korma, egyszer se meszelték azóta, és már vége van a nagy népszerűségnek. A Tiszáéval együtt megcsappant a Jókaié is. Ő talán észre se vette volna, ha nincsenek rá félreérthetetlen jelek. Ezekből való volt a tanulóifjúság ellenséges irányú tüntetése ablakai alatt, a törökbarát mozgalmak kezdetén, 1876 őszén. Ez nagyon lehangolta Jókait, mert semmi egyebet nem tett, mint hogy csillapító beszédet tartott az ifjúságnak, mikor az nem akart csillapodni. Még ennél is kellemetlenebb tapasztalatok állandó forrása volt az, hogy a választókerülete közepén lakott s a sok bejáró elvtárstól apróra értesült napról-napra, hogy az is, ez is elpártolt mellőle. Az embernek egyszerre is elég bánatot okoz a kerületét elveszteni, de látni apródonkint, hogyan csöpög el alóla a piedesztál, kipróbálja az idegeket. Mire az 1878-iki választást kiírták, már akkorra világosan látszott a bukása, ami annyira elkedvetlenítette, hogy sehol se akart többé föllépni, s

bejelentette Tiszának teljes visszavonulását a politikától. Pedig még akkor nagy becsben állott. Ő volt a pártban a kohinor. Őt rángatták mindenüvé, ahol mutatni kellett kifelé. Delegációba, díszküldöttségbe, keserű dolgoknak ezüst kanállal cukorporban való beadásához vezényelték. Őérte versenyeztek a főispánok, akik valamely nehéz kerületből mameluk behozatalával akartak Tiszának tömjénezni.

Ejh, dehogy is ereszti el a párt Jókait. Hiába fenyegetőzöl jó poéta. A generális félrehúz valamely ablakszögletbe, egy-két nyájas szóval megveregeti a válladat, meleg tekintete benyomódik viaszk-lágy szívedbe és maradni fogsz. Hanem iszen csak várni kell még, majd megjön az ideje annak is, hogy már nem marasztalnak…

A Józsefvárosban csakugyan megbukott Szilágyi Dezsővel szemben, 69 szavazattal, de elfogadta az örmény metropolis, Erzsébetváros egyhangú mandátumát, melyért a kisujját sem kellett mozdítani.

Kár is lett volna ebből az időszakból kortes-utakon sok napot vesztegetni. Termékenysége most éri el az emberfölötti méreteket. Még leírni is sok, ami tőle megjelenik. Egy másoló tönkre tenné a kezét, írási görcsöket kapna. Hát még kigondolni azt a sok szép dolgot? Hát még hozzá olvasni a forrásokat? Mert mind olyan művek következnek, amelyeket nem szophat az író a kisujjából.

Hogy csak a nagyobbakat említsük, A Honban megjelent »Egy hírhedt kalandor a XVII-ik századból«. A franciák által ostromolt Coblenzben elfogtak egy Hugo nevű tüzértisztet, az ehrenbreinsteini Montalambert-torony ütegeinek parancsnokát. E gazfickó (minthogy a Jókai kezéből fogták el), rendkívüli módon elmés, szeretetreméltó és lebilincselő elbeszélő, azonfelül úgy tud hazudni, mint egy bakancsos; törvényszék elé állítva, hosszan diktálja be a protokollumba kalandjait s elkövetett gonosztetteit azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy kibeszélje az időt, míg esetleg a franciák beveszik a várost és kiszabadítják. A bíróságban elnöklő kedélyes nagyherceg jól mulat a kalandokon, sőt a szigorú soltész is napról-napra kíváncsibb. Öt hónapig húzza így ki a tárgyalást, a Seherezade sehol nem végződő meséire emlékeztető vallomásaival. A forma kényelmes keretében szabadjára ereszti meseszövő tündéreit Jókai és sok kedves költői epizód vegyül össze hihetetlen bohóságokkal. De a könyvet nem lehet letenni.

Sokkal szebb ennél a »Névtelen vár«, a titokzatos francia hercegkisasszony bájos története, a Napóleon elleni nemesi fölkeléssel a háttérben, melyben a költő atyja, Jókay József is részt vett. 1801-től kezdve napról-napra beírta napi élményeit és az eseményeket, melyeket hallott, naplójába; e becses forrásból van merítve a regénynek egy része. Mint érdekes epizód játszik bele a múlt század egyik európai hírű csodájának, a Fertő-tavában élő halembernek, Hany Istóknak különös szereplése. Mester Jókai annak a sok csecsebecsének s mellékalakoknak ügyes összehordásában is, melyekkel regényeit fölcicomázza.

Egy-kettőre megírja a »Szabadság a hó alatt« című regényét négy kötetben. És mindig följebb; még ennél is szebb az Üstökösben 1899-ben megjelent »Rab Ráby«. Maga se tudta talán, hogy milyen közel volt itt ahhoz, hogy megírja hazája összes ezeréves küzdelmeit egy történetben és századokra kiható remekművet alkosson, amit a Biblia mellett kellene tartani minden magyarnak. Ráby Mátyás udvari hivatalnok, József császárnak kedves embere, aki tele van az ő liberális eszméivel s keresztül akar törni egy pörös ügyben az alkotmányos vármegye konzervatív formáin. Pest vármegye ellen támad fel a császár védpajzsa alatt, a császár akaratával és hatalmával a háta mögött, de az összeütközésben a rövidet húzza és Pest megye börtönébe kerül. Roppant szerencsés leleménnyel van beállítva a liberalizmus harca a konzervativizmus ellen, mely minden időben egy volt, csak különböző alakot cserélt ezer éven át. A

császár ki akarja szabadítani rab Rábyt, de minden ereje megtörik a vármegye ellenállásán, a paragrafusaikba és megrögzött szokásaikba burkolózott vármegyei urak makacsságán. A megoldás éppenséggel fönséges. A császár ostrom alá veszi a megyeházat, hogy kedvencét kiszabadítsa, a vármegye bezárja a kapukat és halálos ítéletet mond a szegény rokonszenves népapostol fejére, már mindjárt le is fejeznék, de ismét megharsan kívül a kürt s már nem a császár, de »a király nevében« dörömbölnek a kapun - mire megcsikordul sarkaiban, megnyílik s kiderül a láthatár minden vonalon, a császár visszavonja pátenseit s a király akaratának meghódolnak a magyarok. Mosolyog minden, nevet a nap, s ami nehéz ágyuk dübörgésének hallatszott a császár uralma alatt, azok daloló szekeresek, akik gabonát szállítanak és ami hadi sátoroknak tűnt fel a mezőkön, ott fehér bárányok legelésznek…

»Rab Ráby« meséjének azonban van egy mellékcselekménye is, mely itt-ott belekapcsolódik s együtt jár a főmesével. Olyan benyomást tesz, mint a Hartens-címer egzotikus oroszlánja, melynek a hátából, oldalaiból mókusok nőnek ki. Megrontja a gondolatot, tönkreteszi a hatást és ellenkező hangulatot kelt. Érdemes volna átdolgozni a »Rab Ráby«-t (ha egyszer arra méltó nagy író vállalkoznék), illetve elválasztani a hozzá nem illő részektől, hogy a regények között is legyen olyan, melyet a nemzeti érzések átfonnak glóriával, mint aminő »Bánk Bán« a színművek, a »Rákóczi-induló« a zeneművek és a »Szózat« a költemények között.

E szédítő munkássághoz hozzá kell adni novelláit, útirajzait, apróságait, ezek magukban is két írónak szereznék meg a »szorgalmas« jelzőt. S gyakran van köztük irodalmi remek is, mint például »Az egyhúszasos leány«.

A Petőfi-Társaság kedvéért kifogyhatatlan a Petőfi-reminiszcenciákban. Hogy lángol, hogy szereti, hogy dicsőíti most ezt a Titánt! Egész lelkét megint Petőfi foglalja el. Néha azt is elhiszi a saját fölajzott képzelőtehetségének, hogy él még. A csaló Manasses meséi megbolygatják. Aztán megint elcsügged, majd ismét remél s keresi, váltig keresi a rejtélyes eltűnés különböző nyitjait. S amit egyszer a fejébe vesz, az ott motoszkál szüntelen ezer alakban. Ha csigát eszik, kínálja otthon a két Rózát s ha azok visszautasítják, csodálkozik fölötte. Hogy lehet azt nem enni? Mikor pedig Petőfi is hogy szerette!

Minden szavára visszaemlékszik, mint egy szerelmes, akit halottjának árnyéka mindenütt körülleng, mindig vele foglalkozik, jelentéktelen apróságok jutnak eszébe, amelyekre eddig nem gondolt; bálványimádás ez már, félig betegség. Csak neve nincs, orvosok nem ösmerik. Költőket és írókat szokott meglepni, kik egy személlyel sokáig foglalkoznak, annak a lelkébe magukat helyezik s ezáltal egyéniségük egy darabig amazéval olvad össze. Macaulay »Morbus Boswelliana«-nak nevezi ezt a lelki állapotot.

A Koszorúba, a Petőfi-Társaság rövid életű lapjába többnyire Petőfi-tárgyú műveket ír. Még a lantját is előkeresi s »A holt költő szerelme« című csodásan szép és misztikus költeményben hagyja legérdekesebb nyomát e lázra magasodott Petőfi-imádásnak. De egyéb helyütt is számítanak rá. Az Athenaeum Nagy Naptára dehogy jelenhet meg Jókai-novella nélkül. Nagy Miklós se az az ember, aki ki ne szorítana tőle néhány közleményt évenkint a Vasárnapi Újságnak; addig ciripel, mint a házi tücsök, míg a hatalmas termőfa neki is megrázkódik. Pozsonyba felolvasást kérnek. Megírja »A látható isten«-t s május 11-én felolvassa. Nagy ünnepséggel fogadják s örömmel tölt ott három egész napot Samarjay Károlynál, bejárva a helyeket, a várat, a ligetet, ahol kisdiák korában fordult meg utolszor. Pozsonynak azonban csak a földalatti részéről ír ezúttal egy kis cikket A Honban. A Palugyai-pince ragadja meg, hol a borok arisztokratái és királyai pihennek nagy hordókban, hosszú földalatti utcákban. Iszik a »sanctuarium«-ban abból a tokaji esszenciából, melyről azt szokta mondani Palugyai: hogy ettől a hetvenéves ember is házasságra gondol.

A következő hónapban Szegedre utazik. A paprikák városa Velencének álmodja magát. Ezt a szomorú álmot megy megnézni. Mert egy jó témáért sohase rest elmenni még messzebbre sem. Minden városban van egy »bratyinkója« (ő szokta így nevezni), egy bizalmas major domusa, mint a fejedelmeknek. Pozsonyban Samarjay volt, Szegeden a kis köpcös Keméndy Nándor; annak a társaságában járja be ladikon a vízborította várost és környékét a Jókai utcától kezdve egészen a makkos-erdőig. Megdöbbenti az ár által felszaggatott temető, honnan a koporsók beúsztak a városba. Bármily rendkívüli is volt a látvány, a nagy költőt nem hangolta valamely munka megírására, melyben e világrázó katasztrófát megörökítette volna - nem ösmerte jól Szegedet, és eredeti népét, nem volt alkalma megmelegedni iránta jobban húzott szíve a maga kálvinista Debrecenéhez s azt használta helyszínnek az alföldi ízű szüzséihez. Mindössze néhány forgácsszerű jelentéktelen apróságot írt A Honba, mint ennek a csónakázásnak az emlékeit.

Szegedről hazatérve, nemsokára ismét a Vág völgyében utazgat Samarjaival, tiszteletére fellobogózott városokon keresztül. Itt a kis Kubicza főispán az úti marsallja és a ciceroneja, aki minden romról, minden öreg fáról tud neki egy regét mondani. Itt szerzi az anyagot a »Páter Péter« regényéhez, holott még be sem végezte és útközben is írja, ahol megszáll, reggelenként, mikor a háziak még alszanak, »Akik kétszer halnak meg« című regényét s javítja az utána küldözött négy kötetes »Szabadság a hó alatt« kefelevonatait.

Azt lehetett volna jósolni, hogy e túlságos termékenység végre is megbosszulja magát, hanem hát ez a jóslat se teljesedett volna be, mint a jóslatok nagy része. A következés megmutatta, hogy nem írta ki magát sohasem, hogy tehát e tekintetben nem ártott neki a szakadatlan tevékenység. Igaz, hogy nem is használt. Mert e túlfeszített munkával sem lehetett az adósságoktól menekülni, melyek életét nem kis mértékben keserítették. Az írói tiszteletdíjak ha emelkedtek is, de csak olyan mértékben, mint a megélhetési igények s Jókai nem volt élelmes műveinek pénzügyi kiaknázásában. Sőt később, ellenkezőleg annyira szerény volt igényeiben, hogy ezzel a többi írók árait is rontotta. A lapkiadók, vállalkozók és szerkesztők, kik először fordultak hozzá, megmosolyogták a követeléseit, mert eddig a harmadrendű íróknak is többet fizettek közleményenként; kinyílt a szemük és bezáródott a pénzesfiókjuk.

Másnemű hátrányai is voltak a nagy termelésnek. A szerkezetre most már annyit sem ügyelhetett mint eddig; regényei, a »Névtelen vár« óta, talán az egy »Sárga rózsá«-t kivéve, egyre lazábbak, bár elbájoló részletekben éppoly gazdagok mint elődjeik. Ily szünetnélküli termelésnél a mese-magnak nem hagyhatott időt, hogy az a pihentetésben kiformálódjék. Pedig az utolsó fűszál életének is az eleje legalább egy darabig a termőföldben folyik, mielőtt a napfényre jönne. Csak a keleti bűvészek kelesztik ki rögtön a virágmagot, hogy az csírázik, nő és nyílik néhány perc alatt.

A másik hátrány az, hogy a tíz-tizenkét kötettel, melyet évenként ír, önmagának csinált konkurrenciát. Az öt-hatezer könyvvásárló, aki az országban volt, most a tíz kötet közt oszlott meg. Mindenik megvett egyet-kettőt, azt, amelyikről valami dicséretest hallott, vagy amelyiknek a címe vonzotta, ám ha csak három-négy kötet jelent meg Jókaitól évenként, azokra vetette volna rá magát az egész közönség s a kiadó, minthogy az ő kiállítási költségei négy kötetnél tetemesen kisebbek, jobban fizethette volna meg, mint a tízet.

Kis nemzeteknél így van ez. Ez az a több, ami kevesebb. A nagy írói munkásság semmit se könnyített anyagi helyzetén. A lapjai is romlottak jövedelmezőség dolgában és mindenképpen. Az Életképek meghaltak másodszor is, az Üstökös túlélte magát, szemlátomást fogytak előfizetői; durvább hangú, merészebb szatírájú gúnylapok kiszorították a enyelegve csipkedőt a közönség vonzalmából. Tallérossy Zebulon, az igazi, hazament övé lyánkákhoz Bergengóciai kastélyába meghalni. A szemtelen Lugewackert se látjuk soha többé. Az Igazmondó elsatnyult

és Bakcsi Ferenccel együtt eltűnt örökre. Még csak A Hon állt valahogy, de hát ez kormánylap volt, többé nem szerették, csak tűrték; és ha legalább magában lett volna (mert egy kormánylap mindig jó lap, ha magában van), ámde ez alkalommal még másik lapja is volt a kormánynak, a Csernátony Ellenőrje, sokkal bátrabb, elevenebb, harciasabb ennél s egy ma már elfelejtett toll, a Palásthy Sándoré ragyogott és villámlott vezércikkeiben, míg a »Rovás« mérgezett hegyű nyilai folytonos sebeket ütögettek az ellenzéken.

A Hon szenilitásban szenvedett és mindenki érezte, maga Jókai is, hogy a napjai meg vannak számlálva. A hanyag szerkesztés mellett legfeljebb megszokásból és kegyeletből járatták kevesen, hasonlítván ahhoz a staropolei medvéhez, ki a rege szerint nem akart az omladozó barlangból elmenekülni, mert egy szép sziklarózsa fonta át kijáratát. Vagy lusta volt mackó úr vagy nagy rózsabarát. A Hont már csak a Jókai-regények éltették, de Jókait A Hon már nem éltette.

Jókai anyagi zavarai gyorsan növekedtek. Eleinte kevéssé vette szívére, míg Sándor, a szerkesztőségi szolga is el tudta valahogy igazítani, ő maga tréfálózott, kedélyeskedett legjobban eladósodott voltán. De később, már mikor neki is járni kellett az ügyvédeket, hogy halasztásokat, feloldásokat eszközöljön ki, unni kezdte a dolgot. S talán nem is azért temetkezett el oly szüntelen munkába, hogy az adósságoktól szabaduljon, mint inkább az adósságok tudatától. Hisz a pénz becsét ő nem ismerte, a mínusz és plusz két partja nem igen izgatta. Hanem hogy őt folytonosan zavarják, azt nem tűrhette

Így került bajba a Jókai-ház. De azért nem kell hinni, hogy ennek valami külső látszatja is lett volna. Jókaiéknak végre a már említett gyenge írói tiszteletdíjak dacára csöppent-csurrant mintegy tizenötezer forint évi jövedelmük a könyvekből, a képviselőségből és az asszony nyugdíjából. Jól beosztva ebből egy pár ember kényelmesen megélhetett és még valamit törleszthetett is. Csakhogy nem osztották be jól. A romló és javuló egzisztenciáknak különös pszichológiája van. Látjuk, hogy Jókaiék mindig takarékosabbak, mikor a pénzügyeik javulnak, mint mikor hanyatlanak. Harmadéve vagy tavaly télen még törlesztettek, de az idén nem teszik. Minek? Mit ér az most már?

Meg tudjuk állapítani 1880-ból, hogy a torlódó adósságok ereje alatt éppen nem húzták össze igényeiket. Jókainé bevásárlásokat tett a Váci utcában s kocsijáról egy csomag lecsúszott, melyben a »becsületes megtalálók«-nak szánt hírlapi értesítés szerint egy muff volt kétszáz forint értékben. Ugyancsak ez évben Jókai sokszor megszakította balatonfüredi nyaralását éppen az anyagi zavarok miatt, melyek untalan szükségessé tették jelenlétét s ilyenkor az Angol Királynőben ebédelt. Az első húsétel után egy pohár jó vörös borhoz volt szokva, azután tért át kevés könnyű fehér borra. A vörös bor okáért minden alkalommal egy palack Rothschild Mouton-t bontatott fel, melyet hét forinttal jeleztek a számlájára s melyet mint egy valódi Rothschild, az egy pohár kiürítése után otthagyott.

A helyzet nem volt már sokáig tartható s annyira rosszabbodott napról-napra, hogy a költő is arra az elhatározásra jutott, amire minden magyar, aki a Budapesti Közlöny hátulsó lapjain szokott emlegettetni - elkívánkozott a Budapesti Közlöny első lapjára.

Fejébe vette, hogy őneki hivatal kell. Milyen bizarr gondolat! Hát milyen hivatalt adhatnának őneki? Egy Jókainak! Végigfuttatta elméjét a világirodalom olyan alakjain, akiknek hivataluk volt. Sok nemzet és város adott szinekúrát a maga költőjének, ha tönkre jutott. Igaz, akadt olyan is, aki megtagadta. Camee nem adott Homernek azzal az ürüggyel, hogy nem segíthet meg minden vakembert. Jókainé eleinte kinevette, hanem mikor aztán meghatározott dologgal állt elő, hogy a fiumei kormányzóságnál szeretne valami jövedelmező állást, az asszonynak megtetszett a terv. Végre is nem volna rossz a Móric egészségének, úgy gondolta, kivált mert

Lieber teán élt az 1880-ik télen. A Tenger és a Napfény a két legnagyobb orvos. Milyen erős lenne megint s milyen szép dolgokat tudna ő ott írni! Ebben a pontban az asszony mindig szívesen adta be a derekát, s most is hamar megbarátkozott a gondolattal, csak azt kötötte ki, hogy olyan hivatal legyen, amiben tovább írhassa a regényeket. Valami olyat képzeltek mind a ketten a hivatal alatt, ami hasonlítson a karlsbadi vén fák sorsához az »Alte Wiese«-n. Ilyen öreg fa derekára ráillesztenek egy vaspántot, köröskörül kampókkal, aminél fogva ruhafogas gyanánt szolgál a közönségnek, de ő maga, a fa nem tud arról és hozza a lombjait, virágait békeséggel.

A dolog el volt határozva, de a kivitel messze van még. Jókai nem szeretett kérni, szerény is volt és titkolózó, belső ügyeibe valakit beavatni képtelen. Mindössze Hegedüs Sándorral közölte tervét, azt is csak úgy röptiben kérdezte meg, ne szóljon-e Tiszának ily értelemben? De Hegedüs nevetségesnek találta a tervet s így az végképpen abban maradt.

Eközben egyre súlyosbodott az anyagi helyzete. 1879-ben nagyon szorongatják a bélyeges papirosok, 1880-ban már-már a szükség köszön be a legszembetűnőbb alakban. De Jókai hallgat, noha már a legszükségesebbek hiányzanak, titkolja zavarait, mint egy spanyol nemes, Jókainé még nála is kevélyebb.

Még a vele egy házban lakó Hegedüsék se vesznek észre semmit. Ilyesmire természetesen nem is gondolnak. Végre a cselédek pletykái által lesznek figyelmesek s ekkor lép közbe Hegedüs és terjedelmes vallomásra bírja Jókait, aki harminchatezer forintba számítja fel a legsürgősebb adósságait. Hegedüs Sándortól Tisza Kálmán tudja meg a Jókai helyzetét. Tisza Kálmán pislog és keveset szól: »Hja, baj, baj,« »Hát bizony a pénzre vigyázni kell,« mindössze egy pár szűk, banális, hideg szava van. »Ejnye no, ez a Móric«. Hanem a szíve annál melegebb. Éppen Bécsbe készül elutazni az éjjeli vonattal s ha már egyszer ott áll a király előtt, a sok mindenféle jelenteni való köze oda szúrja azt is, hogy milyen szegény az ország, a legnagyobb írója is mekkora nyomorúságban van és úgy rakja a szavakat ravaszul, okosan, hogy a király elérteni véli és közbe szól:

- Ezt nagyon sajnálom. Felette rokonszenves ember. Mennyi az adóssága?

- Úgy tudom, harminchatezer forint volna az, ami a legégetőbb.

- Utalványozom az összeget a sajátomból - mond a király -, de ne szóljon neki!

Így lőn megint igazzá, hogy »Ali kezei hosszúk«,[82] hogy Magyarországon ebben a korban minden nagyobb bonyodalmaknak megoldója a király; sokszor a kicsinyeknek is.

Jókai csak másfél évvel később vett tudomást erről az esetről, amikor már nem ért semmit, hogy adóssága tavaly csodálatos módon *leapadt,* mivelhogy az adósok rendes szokása szerint nem vallotta volt be az egészet s azóta már megint fölszaporodott. Most már csak elméleti értéke volt a király gavalléros tettének, de az csak hatványozódott szemében azáltal, hogy ilyen modorban történt s nagy kulcsot szolgáltat ezentúl némely tetteinek és iratainak indító okaihoz.

Sajátságosan érintette a dolog. Lelke emelkedett a gondolatra, hogy a király úgy bánt vele, mint a legkedvesebb embereivel, tábornokaival, minisztereivel, ha bajba jutnak, nem volt ez szokatlan, és mégis voltak pillanatai, amikor bántotta az eset, mert mégis csak kegyajándék az; igaz, hogy egy királytól nem megszégyenítő. Úgy ám, de elfogadta volna-e Petőfi? Nagyban és

[82] »Ali kezei hosszúk«. Idézet a »Janicsárok végnapjai«-ból, mely röpke szó lett, leginkább a kulisszák mögötti közbelépésre.

egészben örömet okozott neki a tény, szívét megmelegítette, de voltak lelkiismeretfurdalásai is. A politikai hangulatok hullámzása szerint, amint király és nemzet közeledtek vagy távolodtak.

Nagyban és egészben mégis inkább bántotta életének ez az érdekes epizódja, mert holtig titokban tudta és akarta azt tartani - aminthogy sikerült is e könyv megjelenéséig -, sokszor játszóan legeltek rajta a gondolatai, máskor úgy, érezte, hogy egy szörnyű titkot hordoz magában s remegve nézte az arcokon, hogy nem sejtenek-e valamit? Amint fantáziája így vagy amúgy hömpölygette, különböző színeket játszott előtte az »eset« is melyre még sokszor kell majd visszatérnie a jövőben, midőn valami kis kuruckodást szeretne elkövetni s eléje áll valamely beavatott hozzátartozója: »Hát nem emlékszel már mit tett érted a király?« És sokszor volt megfordítva is, ha a dolgok raisonja valamely kényes ügyben más állásfoglalást kívánt volna tőle mint költőtől, neki jutott eszébe, hogy - nem lehet.

Hegedüs, aki valóságos gondviselése lett innentől, csakhamar észrevette, hogy Jókai megint ott van, ahol volt, hogy a harminchatezer forint csak egy kis lélegzetvételhez juttatta, de nem mentette meg, most már erősebb kézzel fogott hozzá, hogy tűrhetőbb helyzetbe juttassa. Egy csomó legégetőbb váltóját kifizette a sajátjából s azonfelül bevitte az akkori idők divatja szerint egy kis közgazdasági tevékenységbe, az Adria hajózótársaság igazgatóságába, a Generali és a Magyar Általános Takarékpénztárba, ami kb. évi nyolcezer forint jövedelmet jelentett. Egy szerencsés körülmény lehetővé tette, hogy a kevésbé nyomasztó terheitől is végképp megmenekedjék. A sárga ház beleesett a főváros által kisajátítandó épületek vonalaiba s érte a fővárostól 1882-ben egyezség szerint 38 ezer forintot kapott.

Végre, annyi év után megszűnt alperes lenni. Igaz, hogy háziúr sem volt már többé. Még akkor ősszel elköltözött a Kerepesi útra - de nem okulva a múltakon - most is egy tizennégy szobás nagy lakásba. A sárga ház pedig ott maradt még egy darabig lakatlan szobáival, megrepedezett kapujával, hulló cserepeivel, míg végre a tótok csákánya alatt eltűnik onnan egy napon, mint egy szétfoszlott álom.

KILENCEDIK FEJEZET
AZ, AKI A KASZÁVAL JÁR ÉS AZ, AKI A NYÍLLAL

A Jókai családot szerencsésen egészítette ki Hegedüs Sándor. Jókai a levegőben járt, Hegedüs a földön lépkedett éspedig gyorsan előre. Jókai szórta a pénzt, Hegedüs gyűjtötte. Éles esze volt, vas szorgalma és száz keze. Még fiatal ember volt, mikor már »ezer cikket« írt s a parlamentben a legkiválóbb közgazdasági tekintélyek közé emelkedett; Horn Ede nem volt praktikus ember, Weninger Vince is meghalt harmadéve, nem maradt más az öreg Wahrmann mellett, aki a pénzhez értett volna, csak Matlekovits és Hegedüs. Hegedüs még alig volt túl a harminc éven, de már talán miniszter is lenne (mert bátor és nagy dialektikájú debatter), ha egy bohó nyelvbotlás, a »videant consuli« tekintélyben egy kicsit hátra nem veti, ami érdekes följegyezni való, mint különös, ósdi furcsaság, hogy e parlamentben, ahol tíz ember se tud úgy beszélni egy félóráig, hogy legalább három-négy vétséget el ne kövessen a tárgyalási és anyanyelv ellen, a latin nyelven való egyetlen lapszus oly érzékenyen vétessék, jeléül annak, hogy a sokaság elméjét nem mindig a logika kereke mozgatja.

Hegedüs Sándorban erősen ki volt fejlődve az úgynevezett családi érzék és végre Jókai iránt a hála is kötelezte. Azonfelül sohase tett semmit félig s így nem nyugodott meg csak abban, hogy Jókait az adósságoktól megmentse, meg kellett őt szabadítani »jövedelmi forrásaitól« is, amelyekre voltaképpen ő költött. A tulajdonát képező Üstököst elajándékoztatta vele egyik munkatársának, Szabó Endrének, A Honra nézve pedig támogatta azt a tervet, hogy fuzionáljon az Ellenőrrel, ami csakhamar, 1882-ben meg is történt, miután előbb hajszálhasogató diplomáciával sikerült eligazítani a személyi kérdéseket az etikett, a hidalgói büszkeség és érzékenység szem előtt tartásával - ami nélkül Magyarországon még a célszerű, sőt égető dolgokat sem lehet elintézni. Hogy egyik lap se legyen megalázva, mintha ő olvadt volna be a másikba, mind a két lap megszűnik és a Nemzet név alatt folytatja másnap pályafutását. Minthogy A Honnál Hegedüs dirigált, az Ellenőrnél Láng Lajos, ezek egyike se lehet szerkesztő, hanem kerestetik egy harmadik szürke ember, akit meg is találnak Visi Imrében. És mert a Jókai neve még mindig nagy varázzsal bír, rányomatik a lapra mint főszerkesztőé, de ez csak kifelé szól - a szerkesztésért nem felelős s a lapra nem gyakorol befolyást, hanem a regényeit, apróságait ide írja, amiért mintegy háromezer forintban állapítják meg tiszteletdíját.

Így lesz megint szabaddá Jókai Mór, mint egy madár. Egészen új életet kezdhet a Kerepesi út 21. számú ház első emeletén berendezett lakásán. Még a kiadója is új. A »Páter Péter« című regénye óta minden könyvét a Révai testvérek adják ki, ami bizalmasabb viszonyt hoz létre kiadók és író között, ki eddig egyik kiadótól a másikhoz vándorolt. Nem írt most annyit, mint azelőtt. A terhektől és a lapoktól megmenekülve, megint szívesebben járt a Házba. Azt beszélte, hogy azért nem járt eddig emberek közé, mert mindig attól félt, hogy van valami A Honban, ami egyiket vagy másikat rosszul érintette.

Újra beleélte magát a képviselői életbe, mely le-lebilincselte tarkaságával, csak a választókkal való gyakori érintkezés zavarja és a protezsálás nincs ínyére. Ezért veszti el kerületeit örökösen. Ha szól is a miniszternek, mikor nagyon szorítanak valamit a kerületből, azt olyan modorban teszi, hogy nem törődik az eredménnyel. A miniszternek van esze, legott kiérzi az effajta közömbösséget, az egyik fülén bemegy, a másikon kimegy, mintha egy odvas fába kiáltaná be a kívánságát. Magyar ember lévén, a rokonság, sógorság és komaság dolgát még se veszi egészen lanyhán. 1882-ből van egy adatunk, megjelenik a Trefort előszobájában, de nem bírja bevárni míg a sok püspök és világi méltóság közt reá kerülne a sor őexcellenciája színe elé jutni, türelmetlenül ül le a titkár asztalához s a következő levélben rázza le terhét:

Kegyelmes uram! Kedves barátom!

Bocsáss meg kérlek, hogy levélben alkalmatlankodom, de lehetetlennek hiszem, hogy Általad most kihallgatást nyerhessek; nekem pedig holnap el kell utaznom s az ügyek egy része sürgetős, amiért Hozzád kell fordulnom.

Először is Láng Lajos barátunk ügyében fordulok Hozzád. Ő, mint tudom, Konek helyébe óhajtana tanárrá kineveztetni. Abban az esetben a mi »új« lapunk szerkesztő nélkül maradna, vagy pedig, hirtelen szerkesztő változás fordulna elő, ami a lap sikerét kétségessé tenné. Minthogy pedig Lángnak érdemei vannak, hogy az óhajtása teljesüljön, azért a »mi« lapunk rendezése érdekében nekem minél elébb tudnom kell azt, hogy a kormány mi nézetben van a katedra betöltésénél; miután Konek helyét szeptemberben már be kell tölteni.

Második ügy, melyben kegyes pártfogásodat kérem a Hontúl (éppen a fúzió lehetősége miatt, a kettős személyzet redukáltatván) elbocsátandó egyik munkatárs Frecskay János személyes érdeke.

Kérlek légy kegyes, azt az igen derék szorgalmas és hűséges emberünket arra az állásra alkalmazni, mely rendelkezésedre áll s melyet ő egész tehetsége és tanulmánya szerint a legjobban be tudna tölteni.

A harmadik ügy, amiért Kegyességedet igénybe veszem, Káldy Gyula zeneiskolai tanár dolga. Neki felmondatott; - az igazgatóság által, holott Általad lett kinevezve. Ő igen jó énektanár, hivatásának mindég megfelelt, tizenkét év óta szolgálja ez intézetet s nekem igen jó barátom. Azért esedezem Nálad, kegyeskedjél őt vagy állásában meghagyni, vagy ha ez nem megy már, valami nyugdíjban részesíteni, vagy minden lehetőségek fogytán legalább érdekeihez mért végkielégítéssel abfertigolni.

A negyedik dolog, a balatonfüredi Szeretetház ügye; de ez már hosszabb história, mintsem hogy röviden rezümálni lehetne. Az ügy miben állásáról úgyis fogsz majd illetékes közegtől részletes tudósítást kapni. Addig is ajánlom kegyes pártfogásodba az intézetet, mely rögtöni segélyre van szorulva.

A végső kérésem pedig saját személyes ügyemben intézem Hozzád. Ez a festő akadémia kérdése. Létre jön-e az az idén? Eljön-e Benczur igazgatónak - és végül lesz-e abban a tanintézetben az én leányomnak helye, aki már a Székely alatti festőiskolában a kurzust bevégezte s akit abban az esetben, ha itt nem folytathatja művészi kiképeztetését, máshová kellene küldenem.

Kérlek légy kegyes nekem ezekre az alkalmatlankodásaimra óhajtott kedvező választ adni.

Mindenkorra maradok
igaz híved és kész szolgád

Jókai Mór.

Budapest, 1882. aug. 6.

A gondviselés szerette kiválasztottját s belemártogatta minden gyönyörűségbe, amit magának e földi pályán kigondolhatott. A trófeák, koszorúk, díszalbumok, aranytollak, melyekkel tele van a lakás (fele az asszonyé), talán már untatták, a zúgó éljeneket elfelejtette, a »zajos derültségek« hétköznapi villanyozó szerekké váltak, de volt még egy, mely annyi fejet elszédít, melyre a nagyúr is epedve gondol, mely egy miniszter vérét is sebesebb csergésre hajtja - az udvari kegy, amelyből kiereszkedő sugarak süssék és melegítsék. Egy udvari estélyen összejött

József főherceggel, ki igen kordiálisan ismerkedett meg vele s felemlegetvén egymás közt a világ romlandóságát, mint afféle bús magyarok sopánkodtanak, hogy hejh, kivesztek már az igazi mulatságok, nincsenek már azok a jóízű búcsúk, névnapok, szüreti dínomdánomok, mint azelőtt.

- No, hát tudja mit - mondta a főherceg -, jöjjön el hozzám Alcsutra szüretre. Hát csinálunk valamit.

A következő évben aztán el is ment Jókai és hetedhét megyére szóló mulatságot csapott a főherceg a legnagyobb magyar költő tiszteletére egy pár napon át.

A királynénak már azelőtt is kedvenc írója volt s a »Szerelem bolondjai« óta minden regényét vagy elvitte, vagy elküldte neki.

1884-ben Rudolf királyfi, aki vonzódott a tudományokhoz, különösen a természet- és földrajzhoz, elhatározta, hogy egy nagy munkát létesít írásban és képben, az ő leendő államairól, s erre nézve Jókaival tanácskozott elsősorban, mint olyannal, akit e feladathoz munkatársul kíván megnyerni.

Egy ilyen könyv szükséges volt, mint a falat kenyér, kivált magyar szempontból, mert egyetlen munka sincs, mely az országot tüzetesen ismertetné, a Lügewackerek kedvükre hazudozhatnak hetet-havat, akár csak a Kongó-államok belsejéről. Jókai tehát két kézzel kapott az eszmén, de a szerkesztés vezetésére csak abban az esetben vállalkozott, ha a »szűkebb hazát«[83] nem teszik egy kalap alá Ausztriával, hanem külön szerkesztőség külön könyvekben ismerteti.

A korona örököse elfogadta Jókai álláspontját s 1885-ben megindult a nagy munka, mely tizenhét évig tartott s a királyfit olyan közeli viszonyba hozta a magyar tudósokkal, írókkal és a magyar kultúrával, aminő közel még egy Habsburg se volt.

A szerkesztés apró-cseprő bajai s a magyar és német kiadás közti egyöntetűség gyakori ülésezéseket tettek szükségessé, melyek részint a budai várlakban, részint az Akadémiában tartattak a királyfi elnöklésével, ki jártassággal s élénk elmével vezette a tanácskozásokat és dacára annak, hogy azokon Weilen udvari tanácsos, az osztrák rész szerkesztője is részt vett, mindig magyarul. Sok kényes kérdés is merült itt fél, kivált a történelmi résznél, melyekben Jókai férfias bátorsággal állt helyt a nemzeti érzések szolgálatában. Különösen a magyar szabadságharcok előadásánál és képeinél fordultak elő ellentétek az udvari és a nemzeti észjárás közt, amelyekben dönteni kellett. Jókai egy ízben magának a leendő királynak tollából fakadt bevezető cikkben törültetni kívánta azt a megjegyzést, hogy a magyarországi románok a régi rómaiak leszármazottjai. Jókai valóságos tűzzel szólalt fel ez állítás ellen, még a Jókainál szelídebb Nagy Miklós, a magyar rész viceszerkesztője is ellenezte, de a trónörökös ragaszkodott hozzá s azzal ütötte el a vitát: »Lehet, hogy nincs úgy, de nekik örömet okoz s nekünk nem kerül semmibe«.

A királyfi korához képest hideg eszű ifjú volt. Nyílt és szabad szellemű, aki azonfelül - sok jel mutatja - ösmerte a szelek járását. Nem állt mereven se az osztrákok, se a magyarok részén. Egyszer a munka költségeiről lévén szó, melyeket a kvóta arányában viselt a két állam, azt találta a bizottság, hogy valamely tételnél az osztrákok a mi hátrányunkra csúsztak ki az őket illető teher alól; határozatba ment tehát, hogy átiratilag kell megkeresni Becket, az osztrák államnyomda igazgatóját, hogy a tételt a kvóta értelmében hozza rendbe.

---

[83] Jókai ti. a »tágabb haza« kifejezést használta egy bécsi felolvasásában, amiért otthon sokat támadták.

- Ne bántsák - szólt közbe a királyfi. - Bízzák ezt rám. Mert ahogy én ösmerem Becket, ha önök írnak neki, Beck nem teszi meg, már csak azért se, hogy a magyarokat bosszantsa.

A trónörökös, ki azelőtt keveset fordult meg az országban, most gyakori vendég lett itt. Két sport vonzotta ide. Azelőtt minden két évben legfeljebb egy medvevadászatra rándult le egy pár főherceggel, néhány görbe napot élt itt át az »egy király, egy cigány« módszerében, most már más mulatozás is kínálkozott: az egy király, sok cigány - a szerkesztőségi gyűlések, melyek, mint minden magyar dolog, egy nagy áldomásivással kezdődtek az Angol királynőnél.

Akárhányszor lejött most már a trónörökös, Jókai ilyenkor a peronon várta s miután a kettőjük közötti jó viszony folyton erősödött, joggal tarthatta magát »a királyfi kancellárjának«. A trónörökös annyira megszerette, hogy sokszor bizalmas magándolgaiban is tanácsával élt s akárhányszor felsürgönyözte Laxenburgba vagy ahol tartózkodott. Mindez hízelgett a költőnek, ki igazi meleg éghajlati növény volt. Csak szeretetben tudta a szirmait kibontani, életföltétele ezért, hogy a környezete szeresse, dédelgesse és hogy a távoli pontokról is folyton csiklandozzák a napsugarak, vagy alulról, vagy felülről, de még legjobb, ha mind a két helyről.

Az udvar kegyei elkápráztatták. Élvezte a népszerűséget és dicsőséget minden formájában. Elmondhatni, hogy élete verőfényes volt s ami kis árnyék belevegyült, az szót sem érdemel a fényhez képest.

Látván az udvar kegyeit, az udvari emberek vetélkedve keresték a vele való érintkezést. Károly Lajos főherceg és Koburg herceg szívélyes viszonyt tartottak fenn vele és ez a nagy ember oly gyengeségekkel volt megbélelve, hogy az előkelőeknek ez a kicsiny értékű leereszkedése boldoggá tette s olyan hálát fakasztott szívében, mely gyakran sodorta félszeg helyzetekbe.

Zajtalanabbul sohasem folynak évei, mint most. A küzdelmek véget értek. A rendezett anyagi viszonyok közt Jókainé lelki egyensúlya is helyreáll. »Coriolan anyja« sokkal szelídebb most, mint a szerencsétlen sárga házban volt; már csak egy életfeladatot lát: Róza kisasszony kiképzését és jövőjének némi biztosítását. Ezen munkálkodik éles asszonyi ravaszsággal s hogy tervét kivihesse, sokat enged férjének, sőt még hízelkedik neki, már amennyiben arra egy hősnő képes.

Rózánál a festészetre mutatkozott nagy hajlam, elhatározták tehát, hogy »apja« elviszi Münchenbe, ahol magasabb kiképzést nyerjen. Így került Róza Münchenbe, ahol nagy előmenetelt tanúsított, úgyhogy »A lőcsei fehér asszony«-hoz 1884-ben már ő csinálta az illusztrációkat, amelyekkel Jókai boldogan dicsekedett.

Az öregek tehát csak ketten maradtak és most már csendesen éldegéltek, akárcsak Philemon és Baucis, de nem minden változatosság nélkül. Jókainé az öreg asszonyaival mulatozott, Jókai a múzsájával. Ez idő szerint a Székelyföldre vetette magát. Megírta a Nemzetben a »Bálványos vár« című regényt, egy kis pogánykori magyar mitológiát szedve össze, utána a »Damokosok«-at. És képviselőnek is ott lépett fel a témái közt, az ilyefalvi kerületből hozván mandátumot. A mindenféle zsírokkal megkent furfangos Császár Bálint vezette roppant ügyességgel e választást.

Ezekre az időkre esik Jókainé ötvenéves jubileuma. A délceg matróna fönséges szavalata még egyszer utoljára megcsendül a Nemzeti Színház deszkáin egy zúzmarás decemberi estén, még egyszer felhangzanak a tapsok, hull a virágerdő s ezzel végképpen eltűnik a szemek elől.

Még ugyan lesz december 8-án egy ebéd a Szikszay emeleti termeiben, melyre megérkeznek a koszorúk és üdvözletek az ország minden városaiból, az utolsó hódolat az öreg Gertrudisnak, de ezt már csak meghívott vendégei fogják látni. És megérkezik az aranykereszt is Bécsből a királytól. Elhangzanak a lapok dicsérő cikkei a magyar Ráchelről s ezzel vége van. Jön a

magánéletnek csendessége. Az öreg élősködő barátnék otthon és az apró-cseprő napi bajok. Kong a nagy lakás, mint egy kietlen pusztaság. Valami hiányzik belőle. Az a kék szemű kisleány, a két szőke hajfonattal. Mikor még itthon volt, eleget korholta, mustrálta Jókainé, nem mintha nem szeretné, de mert olyan rossz természete volt - most váltig visszakívánta. Alig várja a leveleit. Ha egy-két napig nem ír, aggódva búvik össze a két öreg, eltűnődve, mi történhetett azzal a gyerekkel? Jókai most is a régi, otthon ülő ember, ki bezárkózva tágas szobájába fel s alá járkálva gondolja ki és írja regényeit. Évek múltak el anélkül, hogy valami rendkívüli történnék. Egyik nap hasonlít a másikhoz, csak abban különbözik, hogy néha ő veri meg Tiszáékat a tarokknál, néha meg őt Tiszáék. Mindamellett száguld az idő; hogy egy év megint elmúlt, csak azon veszi észre, mert Hegedüsné új papucsot vagy házisapkát nyújt át neki a nevenapjára, amit oly flegmával fogad, mint egy maharadzsa az évi adót, vagy hogy a »Monarchiá«-ból egy új kötet készült el megint.

E látszólagos csendben, egyedül ülnek, esténkint a tücsök ciripelése mellett, csendes ebédlőjükben a Sándor utca 36. számú házban, melybe a Kerepesi útról költöztek, hol Jókai hangulatára nyomasztóan hatottak az elvonuló temetések; az asszony, mint a pók, szövi a maga finom munkáját, ezerszer is felemlegetve különböző alakban, hogy mi lesz a szegény kis Rózából, ha majd ők elmúlnak? Valamit tenni kellene érte. Férjhez nem megy soha. De ki is venné el? Neve sincs szegénykének. A művészetnek fog élni - de hát eltartja-e majd a művészet? Istenem, istenem, csak ez a nehéz kő ne volna a szívemen! Ez volt a rendes napi téma. A költő elérti, de határozataiban habozó. Az ő lelkét is nyomja ez a kő, de másfelé vannak kötelezettségei, mégpedig nemcsak az isten de a törvény előtt is. Az 1850-iki szerződés a testvéreivel még mindig érvényben van. Jókai szívesen bizonyítaná be szeretetét Róza iránt, de miként határozza rá magát, ha ezzel szeretetlenséget s kötelesség-megszegést tanúsít Károly és Eszter gyerekeivel szemben? Különösen az Eszterre való gondolat tartja vissza. Eszter özvegy lett 1882-ben s Vály sógor éppen nem hagyott kincseket. Eszter, az igaz, nem kér és nem kíván semmit, Károly és leányai még kevésbé, de hát az írás megvan és azt nem lehet meg nem történtté tenni.

Sokat tűnődött ezeken álmatlan éjszakákon, anélkül, hogy valamit határozna. Bízta a megoldást az időre.

S az csakugyan meghozta. Róza 1886-ban két évi távollét után hazajött az öregeket meglátogatni. Pompásan telt el a nyár a Svábhegyen és Füreden, már éppen vissza kellett mennie a tanulmányait folytatni, mikor valami tapintatlan barátnéja felvilágosítá születése felől. Az okos Róza már mint gyermek is sejtett egyet-mást.

Sírva rontott be nagyanyjához, hogy tudni akarja a színvalót: »Ti nem vagytok az én szüleim«.

Az öregasszony fölfedezve látván a féltve őrzött titkot, egy drámai jelenetben végre meglágyította a Jókai puha szívét, ki a szcéna hatása alatt rögtön intézkedett, hogy Rózát a törvényes formák között örökbe fogadják, ami szeptember folyamán 1886-ban simán és csendben meg is történt. Jókainé így kiáltott fel az okmány aláírásakor: »Most már boldogan halok meg!«

Róza másnap visszautazott Münchenbe, hogy onnan eltávozva, Párizsban töltsön még egy évet, hol Munkácsy Mihály irányítólag hathat további kiképzésére.

Hanem a sors másképp akarta. Alig volt Münchenben két hétig, mikor a Jókai sürgönye haladéktalanul hazaszólította: »Anyád tüdőgyulladásban fekszik, gyere haza.«

Nyirkos, utálatos novemberi napon hűlt meg Jókainé. Valami jelentéktelen kelés támadt a hátán, vizes ruhával borogatta és így ment ki. Egész délután panaszkodott aztán, hogy nem jól érzi magát, este rázós hideg ágyba döntötte, de ez fel se tűnt, mert már akkor oly gyakran

betegeskedett, hogy csak rövid időközökben volt ágyon kívül s minden kis bajában olyan türelmetlen tudott lenni, mintha a halállal vívódnék; orvost csak másnap híttak hozzá, aki tüdőgyulladást állapított meg. A baj komoly volt és Jókai többet nem távozott el betegágya mellől, csak pillanatokra dőlt le felöltözve éjjel a szomszéd szobák valamelyikében. Róza hazaérkezvén megosztotta vele az ápolást. Minden attól függött az orvosok szerint, hogy a gyulladás átmegy-e a tüdő másik szárnyára? November 16-án volt a krízis. Jókai gyakran bement szobájába e napon s a látogatók közül többen, akik aggódva utána leskelődtek, látták őt térden állva imádkozni, ahogy kisfiú korában imádkozott. A krízis mérlege jóra billent. A láz alább hagyott. »Betegünk meg van mentve«, dicsekedtek az orvosok. Nagy volt az öröm a családban és csak most vették észre, mennyire ki van merülve Jókai az idegek túlfeszítése és a virrasztások miatt. Az orvos szigorúan megparancsolta, hogy ápolónőt fogadjanak és ők maguk pihenjenek éjjelenkint. A beteg egyre javult, 18-án este lázmentes lett, mosolyogva beszélgetett környezetével, tervezgetve egyet-mást, az orvosok másnap kijelentették, hogy holnap már el is hagyhatja az ágyat egy kis időre. Ez éjszakán csak egy ápolónő volt mellette, lesrófolt petróleumlámpa bágyadt fényénél ülve ágya fejénél. A beteg csendesen aludt szabályos lélegzettel, párnái közt. A családtagok, Jókai és Róza a szomszéd szobában pihentek. A síri csöndben, melyet csak a szél rohamai szakítottak félbe, amint megrázták a jégvirágos ablakokat és a kályhában dudorásztak, ott ül letapadozó szemhéjakkal az ápolónő, egyszerre fölpillant s rémülten látja a gyérvilágítású szobában, hogy Jókainé végig lépdel a szőnyegen különös halotti köntösbe öltözve, melynek uszálya a padlót söpri.

- Nagyságos asszony! - sikolt fel megriadva. -, Jaj mit tett a nagyságos asszony! Istenem istenem, mit tett!

A kiáltásra befutnak a mellékszobából Jókai és Róza is. Az ápolónő reszket mint a nyárfalevél, zavartan, halálra vált arccal bámul az ágyra.

- Mi baja? Mi az? Mi történt?

Az ápolónő nem bír a rémülettől szóhoz jutni: az ágyban nyugodtan alszik a beteg.

- Jaj - suttogja azután, a szögletbe vonva őket -, láttam a nagyságos asszonyt végiglépdelni a szobán halotti köntösben s amint rákiáltok, veszem észre, hogy mozdulatlanul alszik mellettem. Vízió volt. A nagyságos asszony, tessék nekem elhinni, meg fog halni.[84]

Jókai roppant haragudott az ápolónőre, aki bolondokat álmodik, de azért hitt egy kicsit, babonás volt, többé le nem feküdt és nyugtalankodva hússzor is bejött a szobába az éjen át. Az ápolónőnek csakugyan igaza lett, Jókainét, mikor már minden veszélyen túl látszott lenni, szélhűdés érte a hátgerincén és november 20-án hajnalban 4 órakor meghalt.

Jókait teljesen összetörte ez a katasztrófa. Szinte hihetetlen volt, mennyire egyedül érezte magát a világban ez asszony nélkül, aki vezetője, kínzója és gondviselése volt egy személyben. A hosszú megszokás okozta a nagy hiányt, s jósága, hálája utólag kezdte fölékesíteni olyan tulajdonokkal is, amelyekkel nem bírt. Fantáziájának rémlátományos zsilipjei megint megnyíltak s éjjelenkint mindig vele foglalkozott, vele beszélt, sőt már hallucinációkban szenvedett. Rózának vele kellett hálni egy szobában, hogy élő lényt tudjon maga mellett, ami idegeit annyira csillapítsa, hogy Majmuna álomtündér legalább félórákra helyet cserélhessen a holt feleségével.

---

[84] Fesztyné a »Jókai ház« című jegyzeteiből.

Sajátságos lelki állapotban volt, félt az éji álmoktól, vízióktól, de nappal is beléjük merült; nem akart egyébbel foglalkozni. Valami transzcendentális erő késztette, hogy dőzsöljön a kínban. Róza rávette egy olaszországi utazásra, hogy az emberek, bútorok közül kiragadja, melyek feleségére emlékeztették, de ő az úton is a féleségére gondolt s róla jegyezgetett, munkát szándékozván felőle írni »Utazás egy sírdomb körül« a címmel.

A munka megjelent, egyike gyengébb dolgainak, tele érzelgős, egészségtelen sopánkodásokkal. Sokan szentimentalizmusnak, sőt tettetésnek tartották e keserveket, pedig valóság volt ez. Annyira legyötörte lelkét-testét a szenvedés, a sok virrasztás, az idegesség, az álmatlanság, hogy az olasz útban a szállodákban le kellett venni a kocsiról s hordszéken vitetni fel a lépcsőkön, mint egy magával tehetetlen beteget, nem evett semmit, nem beszélt senkihez. Úgy cipelte magával az erős lelkű Róza, mint egy poggyászt. Csak utóbb Nápoly kék ege alatt jött némileg magához s kezdett újólag érdeklődni a világ külső jelenségei iránt.

Róza gyöngédsége, okos, szórakoztató társasága gyógyító balzsam volt; az öreg poéta lassan-lassan gondviselését látta e gyermekben s vakon engedelmeskedett neki: »Jól van, nagyanyám! Úgy lesz, ahogy te mondod, nagyanyám«. Hovatovább mind több befolyást nyert fölötte, mint ahogy nyert volna akárki, aki vele bíbelődik. Mert az volt a sorsa, hogy vitessék, tehát vitetett. Szerette, ha egy kicsit hízelegnek neki, de nem bánta, ha parancsolnak. Csak egyet nem szeretett, ha untatták. Untatni nem volt őt szabad, a tömjént beszítta élvezettel, a jármot cipelte megadással, de az unalmat lerázta. Voltak dolgok, amelyeket unt, voltak szokásai, apró hiúságai és vágyai, melyekhez nem volt szabad nyúlni. Aki ezeknek a kulcsát bírta, azé volt az uralom is fölötte.

Hazaérve, Róza egyszerűsítette a háztartást, a nagyanyjáról maradt fölösleges ékszereket pénzzé tette és terheket törlesztett, a balatonfüredi villa is eladatott, mint szintén fölösleges, nem kell tőle adót fizetni és a kert fenntartására költeni, új célszerűbb, olcsóbb lakást rendezett be ugyancsak a Sándor utcában a költőnek, ahol szabadon jöhettek hozzá az ifjabb írók és hírlapírók is, kik iránt ő már azelőtt is nagy szeretetet és nyájasságot mutatott, őket - ami talán helytelen is volt - minden válogatás nélkül bizalmasan tegezte, de azért csodálatos diplomáciával nem eresztette magához közel, csak le-leszállott hozzájuk, mint egy fejedelem - Rex Bohemiae, ha néhanapján megmutatkozik a legsűrűbb nép között. »Legislegifjabb írók közt kereste - írja róla egyik legnagyobb kritikusunk, földije és nagy tisztelője Beöthy Zsolt - szorosabb irodalmi pártféleit, kiknek lelkesedése épp annyira hízelgett hiúságának, amennyit ártott hírének.«

Hogy keresett volna ily pártfeleket, arra nincsenek nyomós jelek, de hogy tűrte és legyezte az őt tömjénező ifjú nemzedéket, az kétségtelen. Az ifjak lelkesedése ő iránta pszichológiai okokon nyugszik, hiszen senki sem állott oly közel az ifjúsághoz, mint ő. Akikben valami tehetségek lappangtak, lehetetlen hogy azokat ne az ő regényei hozzák leginkább hullámzásba. És végre is ő volt annak a toll erejéből támadt nagyságnak az elevenen látható mintája, aminőnek minden borzas riporter és fűzfapoéta magát megálmodhatta. Egy földi isten a fiúknak. Egy alak, aki magasabban áll, mint a miniszterek, de ők magukhoz mégis közelebb érzik, mint akár egy kereskedősegédet.

Más megítélés alá esik azonban az ő különös érintkezése azokon a helyeken, ahol az írók és hírlapírók tömegben jelentek meg, vagyis a parazitáikkal együtt. Úgy ült itt Jókai, mint Jupiter az Olimpon. De nem volt rátartó egy csöppet se. Tenek szólított mindenkit, bizalmasan megrázta a feléje nyúló kezeket, megölelgette a hozzája tódulókat, néha meg is csókolta, anélkül, hogy tudná ki volt ez vagy amaz. Ez bizonyára ártott neki, mert az önérzetesebb fiatal írók kiábrándultak sokszor éppen emiatt a Jókai-kultuszból, kevés súlyt fektettek baráti érzelmeire s csakhamar komédiásnak tartották, mert a földi társadalomban, hol minden a helyes

megkülönböztetéseken alapszik, ez a modor nem volt mondható természetesnek. E földön és fölötte csupán a nap süt egyformán mindenkire.

Hogy minek lehetne minősíteni Jókainak ezt a legalábbis ízetlen szokását, nehéz eldönteni. Talán a családban képzelte itt magát, családjának vett itt aprót, nagyot? Talán a parlamenti világból hozta ide a Balkán-ízű tegezést és tartalomnélküli álmelegséget hatványra emelve? Lehet fejedelmi nonchalance: Nekem semmibe se kerül, nekik örömet okoz. És végre nem lehetetlen, hogy bizonyos apostoli magaslaton érezte magát, mint Hugo Viktor és Tolsztoj. Ezek mindenkihez egyformák. A gonosztevőkhez is; muzsikhoz, úrhoz, szolgához, rabhoz. De a királyhoz is. Jókai ellenben fölfelé hajszálnyira tudta, miként helyezkednek el a társadalmi létrákon a magas és legmagasabb uraságok s kitűnően különböztette meg a vonalakat.

Egészben véve pusztán kicsiségről van szó. Válogatás nélküli szeretete inkább annyiban érdemli meg a megbeszélést, mert könnyen arra a gondolatra vezethet, hogy azért nem értékelte a szeretetét, mert bizonyosan senkit sem szeretett. Ha szeretetet mutatott, nem érezte, hogy ad valamit. Hiszen ezzel is csak magát fosztotta meg bizonyos eszközöktől, melyek az életben oly szükségesek egy kimagasló ember számára, mint az uralkodónak az érdemjel-kazettái.

Egy meleg kézszorítás Deák Ferenctől annak idején fölért egy címmel. S amely fiatal írót Vörösmarty, pedig mindennapos volt az írók tanyáin, bizalmasan letegezett, az nem cserélt volna aznap egy háziúrral. Jókai nem bírt ez eszközökkel - ő egy csapásra diszkreditálta azokat.

De ő nem is kívánt ilyesmit, ő maga módja szerint élvezte kartársait és tisztelőit, az ifjú nemzedék hódolatát, mint ama mámorkedvelő görög, ki le-leszállott a garádicsokon pincéjébe és nem kóstolta sorba a borait, melyek ott álltak kisebb-nagyobb hordókban, hogy valamelyiknél megállapodjék a hébérrel, hanem csak a hordók közös aromájától ittasodott meg.

Felette érdekesek voltak ez írói összejövetelek, gyűlések és lakomák, melyeken megjelent a kisebbek és a névtelenek közt. Lehet-e igazibb hódolat a világon? A tiszteletnek és csodálatnak érzése reszket a rajta pihenő tekintetek selymén. Oh, nagyjait csak ez a bohém nép tudja elösmerni. A királyi tekintély hideg dolog, a szuronyok is segítik. Az államférfiak, nagy szónokok népszerűségében van valami alattomos. De ez az igazi, ez az abszolút hódolat. Figyeljétek meg azt a csöndet, amikor Jókai emelkedik fel szólásra ifjoncai közt, megköszörülve torkát és megigazítva tekintélyes bajszát, hát van több ilyen csönd, vagy lesz több ilyen csönd addig a pillanatig, míg Gábriel angyal a Jozefát völgyében szájához nem emeli azt a bizonyos trombitát? Nézzétek azt a hallgatóságot, a szembogaruk fölszívó-sugarait, a figyelemre ráncolt homlokokat, az orrcimpáknak reszketését - a szellemi gyönyör előtt.

De milyen tökéletesen illik be ebbe a hangulatba ez az ember! A megtestesülése annak, amit »egy ünnepelt férfiú« elnevezés alatt képzelni lehet. Nem azokból a nagyképű ünnepeltekből való, akik olyanok, mint XV. Lajos fivére, Artois gróf volt, ki egy fanadrágba emeltette magát otthon a komornyikjai által, mielőtt nyilvános gyülekezetben megjelent s így aztán a nadrág sohase lehetett gyűrött rajta, de ő se tehetett benne egyetlen természetes mozdulatot sem.

Ilyen Artois-k bőven tenyésznek, nagyképükkel és merevségükkel feszítve a mi társadalmunkban, fanadrágjaikban tökéleteseknek és ünnepélyeseknek mutatkozván, de Jókai más volt. Az ő ünnepiessége nem csinálmány, az egyenesen a természet produktuma testileg és harmonikus a lelkével, minden pórusán élet ömlik ki, de egy más élet, mint a közönséges halandóké. Igazi nagyuras modora volt. Keskeny, hófehér kezei és az a rózsás, üde teintje, mint egy gyermeké, hozzá azok az ártatlan tekintetű, mélységes kék szemek! Mindenből látni

lehetett rajta, hogy nagy ember. Nehéz lett volna megmagyarázni, miért - hiszen szerény volt, úgy ült a sokaság között féloldalra hajló, parókás fejével, mintha restellné, hogy ennyi okos ember közé tolakodott és mégis érezni lehetett, hogy ez Jókai és hogy Jókai csak ilyen lehet.

A temetés utáni néhány hónap alatt esztendőket öregedett. Egészségi állapotának cinozurája, mint ő mondá, a nyaka volt (talán azért, hogy kálvinista ember), betegségeinél csodálatos módon megvékonyodott. Csak a csontok zörögtek rajta, mikor visszatért és járni is alig tudott. De ez nem sokáig tartott, az új lakáson a zavartalan nyugalom visszahozta erejét. Valóságos idilli élet volt ez. Leány és apa versenyeztek, hogy egymásnak örömet okozzanak. Róza Jókainak hítt társaságot, írókat, akiket ő szemelt ki, Jókai pedig Rózának hítt festő-»kollegákat«, hogy ő se unja magát. Kedves nyílt házat vittek. Néha ott marasztották vendégeiket vacsorára is vagy Rózát kísérte el színházba, hangversenyre s olyankor bosszús dörmögéssel jelenthette a klubban Nedeczky Tiszának: »A ritmuscsináló, úgy látszik, ma megint női szolgálatban van«.

Mondani se kell, hogy mindig dolgozott és tervezett. A munkát már annyira megszokta, hogyha írószerek nélkül egy puszta szigetre került volna, a szokott órában talán egy vesszővel a homokba írta volna be a maga napi adagját. Most egy drámát írt, »Keresd a szíved« címen. Ha vendégek voltak is Rózánál, el-ellopózott íróasztalához fejfájás vagy más ürügy alatt (a Múzsa mégis csak első személy), de talán egy más mitológiai alaknak is kedvezett a múzsán kívül, annak a kis kövér szárnyas fiúnak, aki azzal a bizonyos nyíllal okvetlenkedik mindenfelé, úgyhogy míg ő a »Keresd a szíved«-en fúrt-faragott, addig a szomszéd szobában két szív egymásra talált.

A csinos, már jeles nevű Feszty Árpád éppen Párizsba volt menendő hosszabb időre, búcsúzni jött s eközben szóból szó lett, némely szóból piros szín lett (Róza elpirult), a sok szóból végre szerelmi vallomás lett, és hogy akar-e Róza a felesége lenni? Róza kijelentette, hogy annak egy nagy akadálya van, ő nem mehet el Párizsba.

- Hát akkor én se megyek - ugrotta át az akadályt Feszty.

- De én a Pápit el nem hagyom.

- Jól van, együtt lakunk a Pápinál. Most még csak vele kell beszélnünk.

Fölkeresték nyomban a dolgozó asztalánál s előadták neki úgy, amint volt, hogy mit szól hozzá. Végighallgatta csöndesen, komolyan s azután szokott pajkos humorával így szólt elmosolyodva:

- Steht suba, steht frakk. Ne féljetek, míg az öreget látjátok!

Azzal megölelte őket szeretettel és a többi az már csak forma.

A forma is megvolt rövid idő múlva Fiumében, hol az esküvő után fényes lakomát adott Jókai fiumei barátainak és tisztelőinek és az esküvőn megjelent rokonságnak. A lakoma végeztével, mely egy kis vagyonba került, minthogy olaszországi nászútra voltak onnan indulandók, egy zacskó aranyat adott át a »gyerekeknek« egy pazarló nábob dölyfös hangnyomatával:

- Azt akarom, hogy semmiben se lássatok az úton szükséget. Csak egyszer élvez ilyet az ember.

A »gyerekek« később kibontották a zacskót, hát volt benne tizennyolc Wekerle-féle tízfrankos arany,[85] ami a harmadik állomásig se elég Fesztyéknek.

Míg a fiatalok rózsában utaztak a szép hosszúkás Olaszországban, addig az öregúrnak csak tövisek jutottak.

A »Keresd a szíved« drámával elkészülve, a Nemzeti Színházhoz nyújtotta be, de gróf Keglevich István intendáns, dacára a kedvező bírálatnak, mivelhogy egy kis ártatlan osztrák-magyar viszályról van szó a darabban, nem engedte előadásra kitűzetni. Jókait ez nagyon bántotta.

A sajtó megtámadta Keglevichet, mire az ilyen nyilatkozatot küldött be: »Nem akarnék oly helyzetbe jutni, hogyha a király kedvet kapna a színházba menni, nekem kelljen kérnem, hogy ne tegye«. Keglevich már akkor végzetes vágyat érzett ahhoz, hogy kiélezett fegyverekbe rohanjon.

Jókait ez még jobban bántotta, mert rossz hírbe keverheti az udvarnál.

A sajtóban pedig ebből a magból kikelt a vihar oly elementáris erővel, hogy sok huzavona után Keglevich mégis kénytelen volt előadatni a darabot - de az bizony nem tetszett.

Ami Jókait aztán a legeslegjobban bántotta.

[85] Ezt az intim adatot Bródy Sándor jegyezte fel annak a bizonyságául, hogy Jókai mennyire nem ismerte a pénz értekét.

TIZEDIK FEJEZET
RÓZSASZÍN PÁRÁK

Ott volt hatvankét éves korában megint az első szerelménél, a festékek közt. Csakhogy most Orlay Petrics helyett két festővel lakott, egész nap képekről, mesterekről, új színekről, új iskolákról, képtárgyakról, plein air-ről, szecesszióról folyt a beszéd. És hát ez is szép világ, - csak egy barázda választja el az övétől.

Nem unta ő ezt: sőt némi hasznát látta, hogy piktorok közé került. Feszty sok érdekes dolgot csinált és ahová lehetett, mindenütt beprotezsálta a Pápit. Ott van például a II. Ulászló király udvarában, mégpedig országnagy a Werbőczy kíséretében az igazságügyi palota freskóin. Látható egyebütt is. A bejövő magyarok csapatában is ott ficánkol egy makrancos lovon a Munkácsy Mihály ecsetjével megelevenítve. Eleget ment már ő előre a maga művészetével, most meg már hátrafelé vitték még messzebbre egy másik művészettel.

Hanem már nem volt őneki arra szüksége. Annyi nyom van már ő utána mindenütt, hogy egy-kettő fel se tűnt. Minden nagy magyar városban van egy Jókai utca, a gimnáziumokban sok helyütt Jókai-kör, az intézeteknél Jókai-alapítvány, a kirakatokban Jókai-kalap.

És hát túl volt ő azon, hogy dicsőség számba menjen, ha jeles piktorok megörökítik. Azt a stációt elhagyta már.

A híres ember a közönséges piktúráknál kezdődik, a cinkográfiánál; képes lapok közlik az arcképét, társadalmi állása és a hírnév mekkorasága szerint, vagy az első lapon vagy beljebb, ha az illető öreg professzor, annál inkább a vége felé. A második fokozat a karikatúra. A komoly kép lehet konvencionális szokás is (arany menyegzőjét megért tanfelügyelő), a gúnyrajz azonban biztosan megmutatja, hogy a karikírozott egyén tényező az aktuális közügyekben. A karikatúra tehát nagyobb dolog, de még nem a csúcs.

A torzképrajzolóktól átveszik az embert a nagy piktorok, Benczurok, Horovitzok, a hírnév egy magasabb fokára, amikor a téma hozzájok méltóvá nő, mikor a téma éppoly halhatatlan, mint a mester. Hiszen a milliomost is lefestik jó pénzért, de ezeken a képeken csak magok a piktorok vannak megörökítve. A mi hősünket ingyen vésik rézbe, metszik acélba, festik olajba azzal a tudattal, hogy a történelmi képtárak, múzeumok megveszik valamikor. De még ez se a csúcs hősünkre nézve.

A nagy festőktől vissza kell térnie újra a rosszakhoz és kicsinyekhez, akik odapingálják a cukorkadobozokra, a tiszteletére adott bankettek menüjére, a mázolókhoz, akik a kávéházak, borbélyműhelyek cégtáblájára fencselik fel - és ez az igazi nagyság. A Munkácsy vagy Benczur ecsetjeit kiállja a kisebb kaliberű celebritás is, de hogy egy borbélyműhely cégtáblája tönkre ne tegye, ahhoz egy Petőfinek, gróf Andrássy Gyulának vagy Jókainak kell lennie.

Ezt a körutat végzi az emberi nagyság a piktúrákban. Jókai ezenkívül olyan kiágazásokban is részesült, hogy a 70-es években üzleti élelmességből ráfestették más híres társaival a kártyákra is és a szentkorona alá tartozó országokban bizonyára ekkor foglalkoztak vele a legjobban.

Özvegysége első szakában jóval kevesebbet írt mint azelőtt, s amit írt, se hasonlított előbbi érdekfeszítő, költői szépségektől duzzadó, bájosan gördülő regényeihez, a »Szeretve mind a vérpadig«-hoz, melynek tárgyát Ocskay kuruc brigadéros árulása és a Tisza Ilonához való szerelme képezi, sem »A lőcsei fehér asszony«-hoz. (Mióta kassai képviselő, rendesen félvidékről szerzett tárgyakat.)

Úgy rémlett az első két esztendőben, hogy nem minden ok nélkül kiáltott fel neje holttesténél: »Megszűntem író lenni« - valami két évig nem találta meg azt a hangot, amelyen írni szokott. »Az utazás egy sírdomb körül«, valamint a »Keresd a szíved« felette gyenge dolgok. »Lenczi fráter«, mely 1888-ban jelent meg, a fiatalkori zsöngéinél is rosszabb, míg »Aki a szívét a homlokán hordja« nem is emlékeztet Jókaira. »A három márvány fej«, melynek meséjét Thallóczy Lajos hozta neki Dalmáciából, szintén nem az erősebb munkái közül való.

Aggasztó hírek kerekedtek szárnyra az írói körökben, hogy Jókai zsenije megcsappant, amit úgy szoktak kifejezni, hogy »kiírta magát« s a közönségbe is kezdtek beszivárogni, midőn végre megjelent »A lélekidomár«, mely megint régi ragyogásában mutatta be, de már ez nem szivárgott be a közönség minden rétegébe. Az ilyesmit nem is igen lehet megállítani. Ez időtől fogva feltartózhatlanul terjedett a hit, hogy a regényei már nem olyan jók. A botorul harapózó hit oka a kritika léhaságában keresendő. Jókai egész pályáján nélkülözi a tárgyilagos bírálatot. Egekig magasztalják hibástul, mindenestül a lapoknál alkalmazott ad hoc könyvbírálók, mire a sárga földig rántották le a professzionátus kritikusok, útjába akarván állni teljes erejükkel az áramlatnak, mely bálványaikat, Eötvöst vagy Keményt másodsorba igyekszik tolni őszerintük. A közönség sok évtizeden a magasztalókkal tartott, ami még inkább ingerelte vált igazuk mellett síkra szállani. Epéjükkel aztán annyira mentek, hogy nemcsak a hibáit domborították ki minden alkalommal, hanem a nagy tulajdonaiba is belekaptak, már végre a nyelvét, az egész világon páratlan előadási bravúrját is kifogásolták, nevetségessé tevén magukat, mint Marey, aki arról írt könyvet, hogy a lovak nem tudnak jól járni s hullámvonalakban mutatta ki, miként kellene lépkedniök, hogy járásuk kecsesebb legyen. E kritikusok jobbadán elvesztették hitelüket a közönségnél, tehát nem is árthattak többé Jókainak.

Hanem jöttek-mentek az idők, kiszélesedett az irodalom, a jámbor, öreg, becsületes lapok helyett más sajtó támadt, őrült versenyben terjeszkedő: nem céljuk már vezetni a közönséget, hanem csak narkotizálni. Szenzációs, pikáns olvasmányt kell adni, ez a fő. Mi sem unalmasabb egy könyvismertetésnél. Egy kis folyosói feleselés jelentősebb esemény, mintha a legnagyobb elme egy művet teremt. Hovatovább már tudomást se vesznek a lapok a könyvekről. Legfeljebb pajtáskodásból, viszonzás reményében csempésznek be nehány sort a lapoknál alkalmazott fiatal írók egymás könyvéről. De Jókainak már nincsenek lapjai, a Jókai munkatársai nem viszonozhatják immár a fiatal írók ditirambusait, tehát a Jókai-könyvekről sincs többé ismertetés a lapokban. Nincs ennélfogva semmi földi apparátus, ami megállítsa a lábra kapott véleményt, hogy a Jókai új könyvei kevésbé érdekesek. A professzionátus kritikusok, kiknek még megvannak a papírváraik, ahonnan kiágyúzhatnak, a szemlék, tudományos és kritikai folyóiratok, akadémiai jelentések, megnyitó beszédek, magyaros tisztességgel most már enyhülnek Jókai iránt; látván, hogy a közönség igazságtalan, ők akarnak lenni igazságosak, látván, hogy a fiatalságnak, ha nem is halt ki a lelkesedése, de megfogyott a terrénuma, amelyen neki tüzeket gyújthasson, ők maguk térnek át a tárgyilagos kritikára s midőn a Péczely-díj először került kiosztásra 1890-ben, az Akadémia »A tengerszem hölgye« című új regényét koszorúzta meg.

»Írói erényei fényesen nyilatkoznak benne - mondja az akadémiai jelentés -, s olyan elbeszélőt mutatnak, ki korunk egész irodalmának legjelesb prózai epikusai közé tartozik. Egyes rajzainak, jeleneteinek mély hangulatossága lángeszűségéből ered. A költő maga, ébredő fiatal koráról beszélve, mintegy összes tehetségeiben újra megfiatalodott e regény lapjain. S milyen epikai erő van Komárom égésének és a menekülő, tolongó nép riadásának borzalmasan szép képében! Ahol pedig a humornak jut helye, ott az mindig a maga ártatlan vagy groteszk sajátosságában nyilvánul, megragadva, elbájolva az olvasót.« Az egyik bíráló meg azt jegyzi meg: »A magyar költői próza ebben a stílben lett legméltóbbá Arany János versművészetéhez.«

És »A tengerszemű hölgy«-nél is különb és érdekesebb dolgok fognak még előkerülni abból a kifogyhatatlan tintatartóból. »A leaotungi emberkék« a magyar irodalom legandalítóbb meséje, a »Sárga rózsa«, regényeinek egyik legjobbika, meg annyi más, de mindegy, a közönség véleménye már meg van formálva hanyatlásáról és terjed csendesen az élő beszéd lassú szivárgásával és nem képes azt többé megállítani sem azok hallgatása, akik eddig dicsérték, sem azok méltatása akik eddig csipkedték.

Ha vissza tudja valami szorítani egy időre, az egy szembejövő hullám, idegen népeknek elösmerése Jókai iránt. Mind nagyobb dimenziókat ölt. A világhír fölvert porában látva őt, magyarok szíve kevélységben dagadozik. Nagy különbség 1874 óta, amikor Németországon járt Bismarcknál, még csak néhány regénye volt közkézen s csak a kevesebb igényű hölgyek vagy a javíthatatlan regényfalók olvasták, azóta a német közönség egyik legkedveltebb írója; rendes kiadója van, *Janke* Ottó és sok ezer példányban terjeszti szerte a világon, ahol németek laknak. A német anyák és német pedagógusok szemérmes emberek lévén, azt tartják, hogy a kisasszonyok nevelése a Jókai regényeknél végződik. Angliában szintén külön kiadója van, *Jarrold and Sons* cég, mely Jókai legjobb regényeit ösmertette meg a brittekkel. Legjobban »Az új földesúr«, »The new Landlord« tetszett, Patterson budapesti egyetemi tanár fordításában. Maga az öreg Viktória is fölemlítette londoni nagykövetünknek, hogy igen jól mulatott a magyar regényen. De legtöbb kiadást »Az arany ember« (Timars Two Worlds) ért Hegan Kernard fordításában.

A British Múzeumban van egy derék öreg könyvtárnok, Nisbet Bain, aki csak úgy könyvből tanulta meg nyelvünket a saját gyönyörűségére. Ő fordította le Jókai regényeinek nagy részét. A Jarrold and Sons cég metodista. Vagyis Angliában még a kiadók is osztályozva vannak. Egyes kiadóknál csak bizonyos irányú könyveket keresnek. A Jarroldék megrendelői metodisták, minélfogva még regényekben is olyanokat adnak csak ki, melyek megegyeznek a metodista tanokkal. Az angol Jókai útját azonban ez se akadályozta. Átment az Óceánon Amerikába és ott derűre-borúra fordítják. Aranyhajfonatú missek ott, a világ túlsó végén is a Senki szigetére vagy a balatonfüredi tündérkastélyba varázsolva ábrándoznak az ő szerelmükről s ha a Yellowstone-park nyaralóinak olvasmányait elkonfiskálná egy mindenható kéz, több Jókai-regény lenne köztük, mint amennyi itthon fogy.

A franciák közé a hajlott korában is kívánatos menyecske, Madame Adam vitte be Jókait, ki Budapesten jártakor ösmerkedett meg személyével s annyira-amennyire a munkáival is. Föltűnt neki az érdekes költő, ki mint egy ifjonc, úgy pirult el, ha megszólította, s Párizsba érve, egy kis zajt csapott mellette szalonjában. »Az új földesúr« (Le nouveau seigneur) 1886-ban jelent meg, ezt követte »A kőszívű ember fiai« (Les fils de l'homme au coeur de pierre), majd a »Szabadság a hó alatt« (Le tapis vert), de sajnos, leginkább német fordítások után, megcsonkítva. Nem tettek semmi különösebb hatást e szűzies történetek, ami előrelátható volt ebben a bűnös Babilonban, hol a múzsa mint egy vizet szivattyúzó gebe örökké egyetlen kút, a házasságtörés körül kering.

Nemcsak nyugatra, hanem északra is diadalmasan vonult be költőnk, a dánok, svédek úgy ösmerik, mint otthon. A svédeknél a »De faltiga Rika« (A szegény gazdagok) 1875-ben jelent meg s rohammal bevette a szíveket. A finnek, a mi rokonaink, az apró novelláit szeretik olvasni.

S még ezzel se merül ki az ő híre. Ott állnak üvegszekrényeiben a földrész minden népének nyelvén a művei. Török Új földesúr, szláv Új földesúr, holland Új földesúr, görög Új földesúr. Zsidó nyelven is megjelenik zsidó betűkkel. Maga »Az új földesúr« kitesz egy egész kis könyvszekrényt különböző köntöseiben.

Távolabb eső országokban csak a Kossuth, Petőfi és Jókai nevét ösmerik a 18 millió magyar lakosból. Külföldi szemlék, hírlapok azzal az elismeréssel írtak felőle, mely minden kicsinylést kizár. Elösmerték lángésznek, nagy fabulátornak, magasztalták fantáziáját, ötletességét és újszerű elbeszélői hangját. Leginkább idősb Dumas mellé helyezték, de vannak kiket Gogolra emlékeztet. Nem hasonlított különben egyikhez sem s mint költő nagyobb volt ezeknél. A kompozíció laposssága, a lélektani problémák és a jellemek gyakori elejtése miatt nem kedvence az irodalmi gourmet-eknek, de az lett volna egyéb nagy kvalifikációjánál fogva, ha eredetiben olvashatják.

Jókai a *fülével* írt, az ő nyelvezete muzsika, de csak a magyar idiómából hangzik ki. Mint a villamáram nem megy keresztül a selymen és az üvegen, nyelvének zengzetessége nem vihető át idegen nyelvekbe. A gondolatok bekapcsolásának csodás módja változást szenved az átültetésnél, a hímpor a fordítók ujjain tapad. Csak gyengeségei jutnak ki teljesen, a szerkezet, mely sokszor pongyola, a mese, mely valószínűtlen, a jellemek, melyek se nem mindig igazak, se nem mindig következetesek. Egy gyengeségeiből összeállított Jókait ösmer a külföld. S még így is nagy írónak tudja. Mit szólna, ha nagy tulajdonait is ösmerhetné?

Hát igen, e könyvek, a világba széteresztett gyermekei éppen ebben az időben, 1890 körül kezdtek visszaszállingózni diadalmasan, idegen népek koszorúival. Úszott a dicsőség sugaraiban s nem vette tudomásul, hogy itthon nem fogynak az új könyvek. És ez szerencséje - mert roppant megbénítja az elbeszélőt, ha észreveszi, hogy a közönség hidegedni kezd. Kivált, mert egyéb lehangoló dolgok is érték ebben az időtájban.

Egy téli reggelen 1889-ben a mayerlingi mulatókastélyban halva találták Rudolf királyfit. A minden rémmesénél bonyolódottabb katasztrófa megdöbbentette az egész országot, mely a katonai kabátok hajtókáin túllátó derék királyt várt benne. Az eset ma sincs kiderítve alaposan és talán sohasem lesz. Az udvar szinte szembeütő ügyetlenséggel takarta a valót. Az udvar erőnek erejével öngyilkosnak akarta feltüntetni a királyfit. Istenem, mit titkolhatott? Mi rosszabb érhetne egy annyira katolikus Rabsburgot, mint a király, hogy a fia önkezétől hal meg s tőle a csekélyebb intelligenciájú püspökök, saját országaiban még a harangszót is megtagadják?

Túl azon a mértéken, melyben alattvaló királya bánatából részt szakít, Jókait a szörnyű tragédia villámként sújtotta. A képviselőházból, ahova a hír január 30-án délben érkezett meg, teljesen összetörve botorkál haza. Az a szívélyes viszony, mely köztük fennállott, az autoszuggesztio útján gyorsan, mint a gondolatok szoktak száguldani, olyan kapoccsá nőtte ki magát, hogy annak eltörése nem járt megrázkódtatás nélkül.

Az öregúr nem aludt, nem evett, bezárkózott szobájába s csak harmadnapra, febr. 2-án jajdult fel a Nemzetben, »Vezércsillagom«-nak nevezve a szerencsétlen herceget, ki országok urának született mindenféle örökösödési törvények, jegyzőkönyvek, anyakönyvek, pragmatika sanctiók és egyéb papirosok szerint, de a Végzet különös szövevényeihez képest méltóság nélkül kellett meghalnia, a szentimentális gyógyszerész-segédek halálával.

Jókai bánkódása ha enyhült is idővel, ez az emlék mindig fájt neki. S tolla mindig elsikamlott, ha ez emlékektől izzó lett. Egyik akadémiai felolvasásában azzal hozta nagy bámulatba hallgatóit, hogy Rudolf királyfi halálát, mint a világszabadságnak hozott önfeláldozását tüntette fel.

Az emberek összenéztek ijedten, hogy mi történt Jókaival? Ez már több mint komédia!

Nem volt ez komédia. Ő azt szentül hitte. Hiszen azért merte megírni. Mert ha nem hiszi egész bizonyosan, akkor tudta volna, hogy kinevetik érte; ettől pedig mindig félt.

Az »Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben« patronusságát most a királyfi özvegye, Stefánia vette át, de Jókait innentől már csak kevéssé érdekli. Még ugyan tervez bele néhány cikket Komáromról, a Székelyföldről, beutazza leírás céljából Debrecent, Kecskemétet, hol nagy fénnyel és roppant áldomással fogadják: az utóbbi helyen régi tanulótársait összegyűjtik és a leányokat akikkel jogászkorában ismerős volt; bizony őszhajú,ráncos képű matrónák azok már.

A sok halálos díszebédeken és vacsorákon még csak átküzdötte magát, de a cikkekből nem lett semmi, azokat örökre tollába szorítja a debreceni baleset. Ugyanis megírván nagy ambícióval a kálvinista Rómát, kefelenyomatban szokás szerint elküldte kézirat gyanánt megtekintés végett a helybeli szakértőknek. Azok elolvasták, helybenhagyták, el voltak ragadtatva. Egy példány azonban valamely újságíró kezébe került s az leközli a helyi lapban. Jókai megharagszik s nyilatkozik a fővárosi lapokban, hogy ez irodalmi lopás. Mire megharagszik a debreceni újságíró is és kijelentvén, hogy azért közölte, mert ki akarja mutatni, hogy a közlemény elejétől végig tele van alaptalanságokkal, hibákkal, tévedésekkel és valótlanságokkal, egyszeribe ki is mutatta maró gúnyolódó kritikában. Ez aztán Jókait annyira lehangolta, hogy több etnográfiai cikket nem írt a trónörökös könyvébe. »Csináljátok, ahogy tudjátok«, hagyja rá egészen Nagy Miklósra.

Még föl-fölsürgönyözi néha a szép özvegy Laxenburgba vagy Bécsbe szerkesztőségi gyűlésre s érintkezik néha Weilen barátjával, az egyöntetűség és paritás sokszor megzavart kérdéseiben, s ilyenkor könnyekben tör ki a vén fiú, ráemlékezve a királyfira, ami fölött titkon nagyokat csodálkozik a hideg osztrák, de már öröme nincs a könyvben. A vezércsillag, a vonzóerő a kapucinusok kriptájában porladozik. Az udvarral való érintkezésből, mely annyi örömet okozott neki, ami most még megmaradt, nem elégíti többé ki. Vége van. Játéka összetört.

»Engem már nem érhetnek csapások - kiáltott fel a tavasz elején egy újságírói lakomán melankólikus tósztban, a mayerlingi esetre célozva, mert szertelen volt sirámaiban is -, én már mindenemet elvesztettem.«

Még el sem múlt a tavasz és a sors már rácáfolt, nagy fájdalmát okozva neki. Május 4-én, 73 éves korában meghalt Eszter nénje, özvegy Vály professzorné, az ő valódi vezércsillaga életének első szakában.

E két temetéssel mintha észrevétlenül még egy harmadik embert is eltemetett volna, a saját régi énjét. Minden megváltozott körüle. Nem várt már Bécsből levelet a hermelines monogrammal. Esztitől se jön már több levél. Minden más már. Az örömök, a remények, az életrend, a környezet, a szokás. Mindaz, ami másnál apródonként következik be, nála rohamosan zúdult be. Nincsen már felesége. Nincsenek lapjai. A barátai részint kibuktak, részint meghaltak. Az új képviselők már Móric bácsinak szólítják. Nem is tudja, hogy hívják őket. Még tetejébe néhány hónap múlva a »generális« is megbukott, más miniszterelnök lett. Hát ez már bizonyosan nem a régi istentől van így rendelve, ez már nem a régi világ. És talán mindez csak valami regénytöredék, ami ővele azelőtt történt, nem pedig az ő pályafutása. Aztán ez az otthoni élet két jókedvű, fiatal lélekkel. Hovatovább homályosodni kezdett előtte a jelen és múlt közti kapcsoknak a mikéntje, mintegy észrevétlenül átcsúszott egy másik planétára, egy másik életbe, amiben mindig hitt, csak azon csodálkozott, hogy ő még most is Jókai Mór, és a tükörben a régi arc jelenik meg, bár kissé megkopva.

Kivált akkor lett teljes az átváltozás, mikor Fesztyék fölépítették a házukat az epreskert vidékén, ahova a festők, mint a cigányok a faluvégre, húzódnak el a saját palotáikba. Ez is egy kis palota kerttel a Bajza utcában. A műterem alul van, a földszint az övék. Az emeletet ellenben egészen az öregúr kényelmére építették, csinos ebédlővel, melyet pompás faragású

velencei bútordarabok ékesítenek, tágas dolgozószobával, melyben elférnek a könyves szekrényei és a világ minden tengeréből összehordott kagylói. Ezt szellős kényelmes hálószoba egészíti ki.

Ha valamikor szomorú volt a sárga ház, hát most megkapta a legvígabb házat a városban. Pajkos tündérek milyen furcsa cserebere játékot űznek vele. Róza abban tűzi ki hivatásának egyik célját, hogy a Pápi életét derültté, boldoggá tegye. Nem szabad itt mutatni senkinek, hogy rossz kedve van. A »gyerekek« néhanapján még játsszák is a jó kedvet - ámbár van az nekik bőven, ha nem játsszák is. Vendég sok jár a házhoz. Ha az öregúrnak kedve jön társalogni, hát lejöhet gazdának a földszintre, ameddig el nem unja, csupa ismerősöket talál ott, vidám bohém népet, kiktől sok bohóságot és elevenséget hall. Csakhogy mivel közös a háztartás, a paritás elve azt kívánja, hogy az öregúrnak is legyenek külön vendégei az emeleten, amelyekhez viszont Fesztyék mehetnek fel. Ezek is csupa ismerősök, az öregúrnak a barátai, tarokkpartnerei, ezek is a jókedvüket hozzák ide és csak a pénzét viszik el a gazdának. Itt jelenik meg koronkint a szombati tarokk-estéken Tisza Kálmán, ha polgári kimenőt kap, a jóízű Nedeczky István, a nem keverő Gajári Ödön, Dárday Sándor és báró Wassmer Adolf, aki egy mondásával örökítette meg a mamelukharagot, megfenyegetvén egy minisztert: »Vigyázz, mert a birka is topog néha a lábával.«

Vacsora után nincs többé tarokk, de a vacsora eltart éjfélig is és a gazda mégsem szökik meg a hálószobába, mint azelőtt. Sőt néha, ha vendég nincs, csupán kettecskén Fesztyvel be az éjfélbe is eliszogatnak az »öt hektó«-ból (ennyit kényszerítenek ki a Svábhegyből). Két ember se unja meg magát, ha mind a kettő Komáromból való.

Jókai igen jól tudott otthon az övéivel, akik nem feszélyezték, trécselni. Emlékezett sok emberre, akiket azelőtt ismerni se látszott, sőt tényleg nem jól ösmert. De amint időben távolodtak, egyszerre valahogy megérlelődtek benne az akkor észre sem vett vonások s néha oly mesterileg jellemzett meg néhány szóval rég elmúlt embereket, hogy azt leginkább a család tagjai bámulták, kik tisztában voltak vele, hogy a legközvetlenebb környezőiről is milyen tévfogalmai vannak. Sohase ösmerte azt, aki fizikailag közel volt hozzá, csak nagysokára, ha eltávozott.[86]

Érdekes megjegyezni való, hogy az oly alakoknak a karakterét, akikről csak beszélni hallott, követve a saját kialakító sugallatát, mesterien rajzolta s oly pontosan, hogy a legnagyobb analizáló se tehetné különben.

Róza figyelme mindenre kiterjedt; kedvenc ételeit főzette, hogy egy kicsit reprezentáljon is, egy csinos magyar dolmányos suhancot szerződtetett hozzá inasnak, akit az öregúr ide-oda küldözhetett. A fiatalasszonynak ezt a gyöngédségét nem győzte magasztalni. »Most lettem már én igazi nagyságos úr - dicsekedik a klubban -, eddig csak kend voltam. Egyik nap kapros lepény, másik nap túrós derelye.« Különben híre volt annak az egész városban, beszéltek arról még a cselédszerző helyeken is, hogy a Bajza utcai házban azt is megkérdezik a szakácsnétól vagy a mindenes leányzótól, tud-e szépen danolni, mert az öreg nagyságos úr szereti hallani a dalolást és ha észrevették, hogy csengő kacagása van a szerződőnek, egy forinttal szerezték meg a bért, mert a csengő nevetés föl fog hallatszani a pápihoz.

Végre, hogy még vidámabb legyen a ház, egy kis unoka született: Mariska. No, ez lesz még a nagy mulatság. Mikor az majd gőgyicsélni kezd. Hát még mikor majd fecsegni tud és a pápi övele fog játszani, nem a III. Róza angóra macskáival. Még ennek a kis gyereknek is a pápi miatt örültek olyan nagyon.

---

[86] Fesztyné följegyzései.

Így látjuk nyomon követve Jókai életfolyamatját, miként becézi a sors és átrakosgatja mindenféle helyzetekbe. Először élvezi a nép szeretetét, de a háza tájéka szomorú. Azután élvezi az uralkodó-család figyelmét, de már a népszerűsége nem olyan nagy. Azután élvezi, ami után annyira vágyott, a családi otthon vidám derűjét - de most meg már az udvarnál vesztette el a Mágnesét. Megjön észrevétlenül, mint a hajnal, a világhír is - de már gyakoriak a fejfájások és az étvágytalanság.

Ez van a mérleg egyik serpenyőjében. Csupa ragyogás, csupa fény. Hiszen mikor már vesztette is a népszerűségét, még mindig több volt neki, mint másoknak, mint akárkinek, és mikor legszomorúbb volt a sárga ház, akkor is levette gondolatban a magyar ember a kalapját, míg elment mellette. És amitől a ház szomorú lett - még azt az árnyékot is a szeretet vetette. Néha kevesebb pénze volt, néha több, de a kevesebbet is talán csak abból a kedves incselkedésből adta a sors, hogy aztán a többel megélénkítse az életkedvét, részesítve őt a szerzés örömeiben, nagy fáradsággal, áldozatokkal, verejtékkel alkotott svábhegyi paradicsomának bírásában, ékesítésének édes gondjaiban. Örült-e a király a budai parkjának úgy, mint Jókai az ő Svábhegyének?

Nos, lássuk most már a másik serpenyőt, ahol a szenvedéseknek kell lenni. Ez a serpenyő üres. Fel lehet fordítani. Nem esik ki belőle semmi más, mint egy pár súlytalan kellemetlenség. Jókai életében nem fordultak elő nagy szenvedélyek, konfliktusok, tragédiák, megrázó szerencsétlenségek és nagy fájdalmak.

Mily szerencse rá nézve! - de vajon szerencse-e az irodalomra is?

A nagy írók a fájdalmak és kínszenvedések oskolájában válnak óriásokká. Miként rajzolja a nyomort az, aki sohase nyomorgott? Csak az származik az istenektől, ami a költő szívén megy át -, nem az, ami csak a fülön keresztül jött a tollára. Hogy adja ő meg az érzelmi viharok és szenvedélyek igaz hangját, mikor nem érezte át azokat? Hogyan ösmerné az embert, mikor sohase látta benne a vadállatot vagy a páriát, nem látta indulatrohamai és nagy bájai közt, nem észlelhette keserűségtől kifacsart könnyein át annak a belső arcát, letepert állapotban, megölt igazainak hörgése közben, mikor csak úgy kívülről látta, mint társas lényt, szegfűvel a gomblyukában, amint haragudott, locsogott, nevetett, táncolt, vagy fokossal kopogtatta meg a csárda ajtaját.

Jókainak mindent megadott a természet, ami egy világra szóló nagy íróhoz kell, csak a boldogtalanságot nem. Minden fogyatkozása innen származik. Hallott az emberek gonoszságairól, árvák nyomorgásáról, éhezők szenvedéséről, megalázottak lelki háborgásáról, le tudta írni nagy bravúrral, elbűvölő módon, ki tudta tölteni fantáziájával, de bele nem adhatta a saját szívét. Nem voltak gyermekei, nem volt soha kis koporsó a házában…

De minek folytassam. Ezer szóval se mondhatnám meg jobban: sohase volt a házában kis koporsó…

TIZENEGYEDIK FEJEZET
FÉNY ÉS ÁRNY

Minden földi jót átélt már, csak még gazdag ember nem volt s íme - legyetek kérlek csendesen - e roppant megnövekedett városban, hol több mint félmillió koponya lélegzik, éppen ez a gondolat motoszkál és fúr, vajúdik az egyikben, mely nincsen pedig híjával a zseniális ötleteknek.

Egy koponya? Talán éppen az övé - vélitek kitalálni. Oh, dehogy. Neki jutna az legkevésbé eszébe a város minden lakosai közt. Egy fiatalember, Révai Mór gondolkozik erről, aki ez idő szerint a Jókai kiadócégének egyik tagja, de valamikor ő is országgyűlési képviselő lesz, mint mindenki, aki valahogy hozzá tartozott. Mert némileg Midászhoz volt ő hasonlatos abban, hogy amihez hozzányúlt, az előbb-utóbb képviselővé változott. Ha aranyhoz nyúlt, még az is.

Ámbár ez az 1892-iki Szápáry-féle választás nem jól ütött ki őreá nézve se. Hagyjuk Révai Mórt csendesen gondolkozni és okoljuk meg, miért, hiszen végre is mandátummal jött vissza a hólepte választási mezőkről.

Igaz, de oravicai mandátummal, amely olyan a mandátumok közt, mint a családi botos, hogy akinek a lába gyenge, feltöri a csizma, vagy szorítja, vagy be nem veszi, akkor, hogy mégse legyen mezítláb, ráadják a botost. A botosba minden láb befér, Oravicának minden jelölt jó.

Kassa, a régi kerülete, elpártolt tőle, új kerületében, szülőhelyén a szépséges Komáromban, melyre annyi fényt szórt, megbukott s ez felette lehangolta.

De a főváros irányadó köreiben is méltatlankodást szült. No, ez már mégse szép ettől az országtól! Hát ezért dolgozott egy hosszú életen, ezért árasztott annyi dicsőséget Magyarországra, hogy most Oravicára tegyék? Egy lap jó időben fölemlíté gúnyosan, hogy ez a megtiszteltetés éppen az ötven éves írói működésének évfordulója körül éri s ebből a jubileumok iránt nagy érzékkel bíró Komócsy megpendítette az ötven éves jubileum megtartásának eszméjét. Nincs az a rőzseasztag a világon, amely oly gyorsan tüzet fogjon, mint a Jókai mellé hangolt közvélemény. Óriási dimenziókban indult meg legottan a terv megvalósítása. Bizottságok, rendezőségek alakultak. Kigondolók, előkészítők, végrehajtók. Nem kisebb ember állt a mozgalom élére, mint az esztergomi érsek és az ősz Vay Miklós koronaőr. A védnök pedig József főherceg.

Sok okos ember lassan mozdul, mert sokat tud, sokat beszél - keveset cselekedhetik; mindamellett elkészül egy programmal, amelyben sok lélekemelő tartalom és sok külső cifraság van, kitűzik az ünnep határidejét is 1893 október hónapjára, mint ama nevezetes ősz óta az ötvenedikre, mikor a kecskeméti jogász »A zsidó fiú« című drámáját az Akadémia megdicsérte.

De az ország úgy nekimelegedett az ünnepnek, hogy már ezt a határidőt sem tudta türelmetlenségében bevárni. Megindultak szerte a Jókai-ünnepek. Maga a székesfőváros már 1893-ban március 22-én díszpolgárnak választotta. Ezt a hódolatot sorba utána csinálták az ország többi városai. A megyék csak majd a nagy budapesti ünnepségre menesztenek küldöttségeket. Az egész ország Jókai-lázban nyüzsgött-mozgott. Az oskolás fiúk szavalatokra készültek. A kertészek ritka virágokat neveltek. A piktorok Jókai életéből vett epizódokat festettek. Kompaktorok, ötvösök és kalligrafusok cifrábbnál-cifrább kötésű és díszítésű albumokon törték a fejüket.

Mialatt a bizottságok rendezkedtek, disputáltak, múlt, múlt az idő s nem mutatkozván elegendőnek, át kellett tolni az ünnep határidejét 1894. január 6-ra, addig Révai Mór

csakugyan kigondolta, miképp lehetne Jókaiból tőkepénzes s egy szép nyári napon beállított hozzá a Svábhegyre, előadta neki, hogy az összes műveinek egyöntetű, százkötetes kiadását tervezi a jubileumra, amelyből az ő számítása szerint már az ünnep napján százezer forint tiszteletdíjat adhatnának át neki.

Jókai ránézett gyanakodva:

- Meg van maga, öcsém, bolondulva? Hisz az én műveim nem az enyémek, szét vannak szórva Pontiusnál Pilátusnál, amennyi kiadó csak volt ezen a magyar planétán ötven év óta.

De a fiatal kiadó csak mosolygott: jól tudja ő ezt, hanem iszen azért van ő a világon, hogy ezeket összeszedje s hogy érintetlen maradván továbbra is a jogok, erre a kivételes alkalomra mindenik átengedje a maga köteteit, megkapván belőlük a hasznát s ezzel eléje tárta a számításait, de bár azokba be se pillantott Jókai a világért sem - utálta ő a számokat, mindössze annyit mondott sajnálkozó mosollyal:

- Verje ki, kérem, a fejéből ezt a képtelenséget!

Révai azonban most még nagyobb szívóssággal vette kezébe a dolgot, elfogadtatta a bizottsággal s olyan nagyarányú és leleményes tevékenységet fejtett ki, hogy mire a jubileum napja felvirradt, már akkor ott húzódott meg az ünnepélyekre feldíszített terem egyik asztalán a különböző emléktárgyak, képek és díszoklevelek közt selyem borítékban a Belvárosi Takarékpénztárnak egy százezer forintos számlakivonata is, mely bizonyára csak igen szerény jele volt a nemzet szeretetének, hálájának erkölcsi megnyilatkozása mellett; az első csak egy lateiner zsebében tőke, az utóbbi egy királynak is dús jutalom, bevégzett nagy munkák és hadjáratok után.

De hát nem ment az olyan könnyen, míg végre minden rendbe jött s nemes harmóniában összevágott. Sok történt a kulisszák mögött, amit nem érdemes apróra elbeszélni. Egy egész évig tartott ez a nagy készülődés, éppen szélcsendes év volt, a magas politika pihent, mindenki csak erre készült, erről beszélt s ebben volt ennek az ünnepnek a nagyszerűsége, hogy »oly sokáig volt a szőnyegen«, ahogy a politikusok szokták mondani.

A kormány azon tanakodott, hogy a király mivel járuljon hozzá az ünnep emeléséhez. Wekerle a titkos tanácsosságot gondolta. Előbb azonban magánál Jókainál tapogatóztak, hogy mit szeretne. Az öregúr elgondolkozott, mi lenne hát még a világon, amit ő szeretne? Rendjele van már, címet nem akar, mert híre jár, hogy az egyetem doktorrá emeli s ezentúl dr. Jókai Mór lesz. Hát végre is abban állapodott meg, hogy egy legfelsőbb kéziratot szeretne legjobban egy handbiletet a király néhány meleg sorával.

Hanem iszen éppen ez az, amitől megijedt Tisza Lajos gróf, a király személye melletti miniszter, derék magyar ember, Jókainak erős barátja, de a formáknak is. Fölturkáltatta Bécsben talán az egész Archívumot, volt-e már eset rá, hogy egy Habsburg-király az alattvalójával ne a miniszteren keresztül levelezzék?

Arra bizony nem talált egy esetet sem. (Vagy rossz levélírók a Habsburgok, vagy rossz helyen kereste a levelek nyomait.) Tisza Lajosnak csak egy nem jutott eszébe a precedensek keresésénél, hogy Habsburg-királyok, az igaz, már voltak azelőtt is - de Jókaik nem voltak s következésképp Jókai-jubileumok se. Maradtak tehát Bécsben a formáknál és Jókai nem kapta meg, amit a királytól várt. Ezzel egyik legnagyobb öröme romlott meg.

A másik szuverén, a parlament is szeretett volna valamely részt venni az ünnepélyben. Tervben volt, hogy a Ház határozatilag száz darab példányt rendel meg a száz kötetes kiadásból s azokat az egyes főiskoláknak és intézeteknek osztja szét. De mielőtt az indítvány megtörtént, az ellenzék már összebújt, hogy szívesen megszavazza a száz példányt: megérdemli Jókai, hogy

a törvényhozás nyújtsa neki ezt az elösmerést, de az ellenzék viszont indítványozni fogja, hogy a Kossuth »Irataim«-ból is rendeljen meg az országgyűlés száz példányt az állami költségvetés terhére.

Hát bizony erre se lehetett mondani, hogy nincs igazuk - és az egyik indítványt elsöpörte a másik indítvány szele.[87]

Így olvadt el az ünnepélynek a legértékesebb két gyöngye, az egyik a spanyol etikett penészes ecetjében, a másik a magyar ellenzék vörös borában. Ennek dacára páratlanul hat nagy arányaival és komoly fényével ez az ünnepség s hosszú emberöltőkre alkalmas izgatni, buzdítani az érkező írói nemzedékeket. Más népek is ünneplik íróikat virággal, ódával, szeretettel, köszöntőkkel járulnak eléjük olvasóik. Sienkiewicznek a szegény lengyelek birtokot és kastélyt vesznek, az angolok »kapust állítanak« nagy tudósaiknak, íróiknak, a spanyolok szerenádot adnak nekik, a németeknél egy krigli sörre toppan be hozzájuk a császár, sokféle módja van a kitüntetésnek, de ez a mienk mindent felülmúl, a magyarok *megálmodtatják* királynak.

Szép téli nap volt ez a január hatodika! A vén Duna beállt. A napfény mindamellett besütött a Vigadó óriás ablakain. Ott gyülekeztek össze az ünnepségek első napján a tisztelők. Ott volt az egész kormány díszmagyarban élén Wekerlével, ki hóna alatt tartotta kardját, hogy ne csörömpöljön. Balról a hadtestparancsnok, Lobkovitz herceg foglalt helyet egész raj tábornokkal. Aztán a parlamenti tagok sorakoztak, élükön a Ház elnökével, Bánffy Dezső báróval. Zászlós urak, főrendek nagy sora, majd az Akadémia fekete alakjai, hátul a vármegyék és a városok küldöttségei mozognak. Jelen van minden megye és majdnem minden város. Még Ugocsa is eljött - nunc tandem coronat.

Mikor mind együtt voltak már, akkor belépett Jókai az udvarával. Fekete bársony magyar ruhájába öltözve, inkább látszott daliás öreg vitéznek, mint poétának. Ruganyosan lépdelt az éljenző közönség sorai közt az emelvényre. A miniszterek felálltak helyeikről s fejük meghajtásával üdvözölték. Olyan volt ez, mint egy szép mese. Letette kócsagtollas kalpagját egy asztalra s keresztbe font kezekkel hallgatta végig a királyi üdvözletről vett hírt, aztán a királyné üdvözlete villanyozta fel, ezt követték a királyi vérből származó személyek írásbeli üdvözletei, a József főhercegé, a Stefánia főhercegasszonyé, (hej, ha élne a szegény Rudolf királyfi, itt lenne most), a Koburg Fülöp hercegé, a bolgár fejedelem francia sürgönye. Majd az üdvözlőbeszédek következtek, állva hallgatta, állva felelt, csodaszép dolgokat felelt, új küldöttség, új beszéd, új felelet, sohase akart vége szakadni. Már a hallgatást is elunták sokan, de ő ritka lélekéberséggel felelt. Minden elvonult előtte, ami lelkét meghizlalja. Az ország főfunkcionáriusai, a törvényhatóságok, az ország városai és polgármesterei, mint egy keleti despotánál a vazallusai - csak a hatvankilenc esztendejéből nem mert itt mutatkozni vagy húsz.

Mindenki fáradt, kimerült volt már, csak ő nem, mert neki az ünneplés az elementuma. Más ember is szereti talán, mert céljai előmozdítására szolgál, szereti úgy, mint a gyógyvizet a következményei miatt, de Jókai magáért az ünneplésért szerette az ünnepeltetést, ő akkor is szerette, ha ártott neki, mint az alkoholista az alkoholt. Hasonlíthatlan volt ilyen ünnepélyeken a magatartása. Minden más ember zavarban van, feszélyezi a szokatlanság. Jókai ilyen helyzetben volt a legtermészetesebb. Ha nem ünnepelték valahol, akkor jutott zavarba.

Inkább a szűkebb övéi voltak elérzékenyülve, kik ott ültek az emelvény előtt. Az öreg Jókay Károlynak, ki olyan volt ott, mint Móricnak egy rossz szobra, könnyek csillogtak szemében. A derék Ihász Lajos jó piros arca sugárzott a boldogságtól. Hegedüséken, Fesztyéken a meghatottság minden jelei mutatkoztak. Megjelent Petiné, Vály Mari is, aki rajongásig szerette

[87] E sorok íróját bízta meg a párt az indítvány megtételével.

Móric bátyját, de mit ér, ha a jóságos Eszter már nem ülhet köztük. A férje még kevésbé. Pedig de jó volna most rácáfolni, hogy »íme az írói pálya se mindig bizonytalan«. És még nagyon hiányzik valaki. Az öreg Róza. Hatodik esztendeje pihen már a kerepesi temetőben. Az ő kevély lelkének jól esnék ez a mai nap. Hát az a másik asszony, az édesanya, a fehér lélek az égből tud-e ebből valamit?

És mit szóljunk még e káprázatos, mesés napokról - az ötvenéves aranylakodalmon a múzsával? Mit emeljünk még ki? Azt, hogy ott voltak körülte a politikai élet vezérférfiai: Tisza Kálmán, Széll Kálmán, gróf Apponyi Albert, Wekerle Sándor, gróf Szapáry Gyula és valamennyien? Elmondjuk-e, hogy a tiszteletére rendezett színházi estéken zsúfolva volt mind a Nemzeti Színház, ahol »A szigetvári vértanúk«-at adták, mind a Népszínház, ahol »A cigánybáró«-n mulatott a közönség s hogy egész virágkertek vándoroltak oda? Hogy a fogadóeste mennyire sikerült, hogy az operai bálon jelen voltak az arisztokrácia hölgyei majdnem mindnyájan. (Hiszen ez mind csak lappália.) Vagy részletesen elsoroljuk az ajándékokat, a képeket, melyeket jeles művészek festettek számára (köztük Munkácsy is), az albumokat, díszokleveleket, melyeknek egyike-másika megfordítva képviselte az ő könyveit; ezeken kívül volt a smaragd és gyémánt, mint a fővárosi oklevél vagy az Adria színarany tábláján; az övéiben belül van. Vagy a százezer forintos csekkre irányítsuk a figyelmet, melyet ünnepélyesen kellett volna átadni a program szerint, de Jókai mindig restellte ezt a sivár prózát, úrias érzéke ellene szegült, hogy nyilvánosan nyújtsák át s így aztán el is maradt, és bár igazat kell neki adni, mert az együvé nem való dolgoknak összezavarásánál mi sem rontja jobban azoknak a hatását, ebben az esetben azonban különösképpen épp az anyagi oldal lett élénk kidomborítója az erkölcsi sikernek; nem ez a selyembe takart csekk, amit a szomszéd szobában adott át a rendező-bizottság elnöke, Eötvös Loránd báró az ünnepeltnek, hanem egy másik százezer forint, mely gyorsan utána jött a csekknek, kétségtelenné téve, hogy a kétszáz forintba kerülő száz kötetes gyűjtemény nem az ünnepek zajában síppal-dobbal, reklámmal erőszakoltatott a közönségre, hanem azután is mohón veszi.

Minden volt, ami csak telhetett a szegény országtól, a sajtó hetekig csak róla írt, az egyetem doktori diplomát adott neki s ezentúl előszeretettel írja magát »Dr. Jókai Mór«-nak, sok város az arcképét festette meg.

Soha még írót úgy nem dicsőítettek, csak éppen hogy Te deumok nem voltak a templomokban, csak éppen a harangok nem zúgtak a tornyokban.

De el is némult azután minden. Az iskolás gyerekek, akik a város minden iskolájában külön Jókai-ünnepet tartottak, visszatértek a száraz görög nyelvhez és a számtani penzumokhoz, az albumokat hazavitték a szolgák a Bajza utcába, tele lett velök a nagy dolgozószoba, a küldöttségek visszamentek vármegyéikbe, a díszmagyar ruhákat berakták naftalinba és újra következnek a hétköznapok. Ülj vissza íróasztalodhoz öreg író, és fogj hozzá a második száz kötethez!

Most hát gazdag ember volt, tőkepénzes, ezentúl többé nem fordul elő a Jókai név a váltókon. Mindig nagy könnyedséggel bánt a pénzzel, mint szegény ember is sokat adott jótékony célokra, szegény íróknak, pumpoló alakoknak, senki a küszöbét nem hagyta el segély nélkül. Mégpedig a »jókedvű adakozók« osztályába tartozott, amiért felette irigyelte Bródy Zsigmond aki szinte nagy adakozó volt, dúsgazdag ember létére jobban tehette.

- Látod, mester - mondá Bródy -, én is mindig adok a szegényeknek, már közel egy félmilliót adtam szét, de én mindig kedvetlenül adok, először magam vagyok rosszkedvű, hogy adnom kell, másodszor annak keserítem el az adományt valamely módon, hacsak egy epés megjegyzéssel, akinek adok.

Jókai kedvesen tudott adni. Az öreg elzüllött Dőry Jánosnak, aki a 80-as években a folyosón lődörgött volt képviselőtársai közt, mikor elment mellette, egy-két tízforintost csúsztatott észrevétlenül a zsebébe. A szegénységre jutott Pap Lajosnak »Kati« név alatt küldözgetett pénzt postautalványokon, a beteg Táncsicsnak azzal a kijelentéssel küldött 99 forintot, hogy a századik forintot azért tartja vissza, hogy őt mindig adósának tekinthesse. Vas Gereben, vagy a vén kópé Lauka, még mielőtt Becskerekre költözött volna, annyi összeget húztak ki belőle egy-egy tréfás kéréssel, amennyi csak telt. Sohase haragudott, még a hálátlanság is mulattatta. »Ezektől az én bohémjeimtől kapom a legjobb témákat.« Sokan utaztak erszényére. Kivált most, a százezer forintos csekk óta. A szegények legjobban érzik meg a pénzszagot. Özvegyek, árvák, szélhámosok és kalandorok egymásnak adták a kilincset a Bajza utcai házban. Ott senki sem kergette őket el s Jókai legfeljebb azért panaszkodott, hogy nem hagyják nyugodtan dolgozni.

Pedig sok dolga volt. A Nemzeti kiadás zöld borítékos tömör kötetei gyors egymásutánban jelentek meg, ezeket átnézni, némelyeket előszóval, magyarázó jegyzetekkel kellett ellátni. Amellett színdarabokon törte a fejét. Minden áron ezen a téren akart volna valami nagy alkotással visszafelelni a nemzetnek. Boldogsága fáján ilyen tervek rügyeztek. Mindig is jobban vágyott színpadi sikerekre. Zajos diadalokat szeretett. Az elbeszélő művek nyomán elvetett tetszés észrevétlenül, lassan nő, mint az aloé s csak az élet végén virágzik. A dráma egy óra múlva lombos pálmává izmosodik s már ott a lámpáknál mindjárt meghozza datolyáit.

Nem volt ez csoda. Az ember mindig azt szereti, amiből nem volt része. Hiszen színdarabjai is számot tesznek, de korántsem volt elsőrendű színpadi író, Szigligeti, Csiky jóval fölülmúlták. Sőt ami kellemetlenség érte az irodalomban, azt mind a színművei okozták. Néhány sikert is aratott, »Könyves Kálmán«, »Az arany ember«, elég sokáig maradtak a műsoron, de sem szerkezetük, sem a jellemfestés, sem a kerekdedség nem erős oldaluk. Eredeti darabjai közül »A szigetvári vértanúk« tetszett leginkább és jövedelmezett legtöbbet. Felesége alakítása hozta a sikert, amiért hálás volt iránta s ahhoz az értékes menteékszerhez, melyet a közönségtől kapott Anna szerepében, mindjárt az első honoráriumokból egy cobolyprémes mentét csináltatott neki hatszáz forinton, ami akkor igen csinos polgári összeg volt egy ruhadarabért.

»A szigetvári vértanúk«-nál nagyobb hatása csak«A cigánybáró«-nak volt mint Strauss-operettnek, mely egész Európán át megtette a maga körútját s többet jövedelmezett volna Jókainak mint tíz esztendeig összeírt regényei, ha nem annyira gyámoltalan az anyagiakban.

Egy élelmes, emberismerő bécsi ügynökség látván a darab óriási sikereit, fölkereste Jókait s kétezer forintot ajánlott fel egyszer s mindenkorra a Jókai negyedrész jutalékáért, mire ő aggódva kérdezte, hogy »nem lesz-e az sok?« - s átadta a jogot - kétezer forintért vagy harminc ezeret -, abban a tudatban, hogy most az egyszer lefőzte a németet, mert pénzt kapott tőle, anélkül hogy egy sort írt volna neki.[88]

Most a »Levente« megírásába fogott, de valamely nehézségbe ütközvén, az első felvonásnál abban hagyta és a tavasz elején a »Koronás gyermekek« című hosszabb regényét kezdte meg folytatásokban a Pesti Hírlapban.

A Braganzákról, Esztékről szólt a krónikás regény, a Habsburg-Lotharingiai házzal összefonódó királyi személyekről, nyelte a közönség, mint a mannát s gyakori levelek jöttek a szerkesztőségbe, hogy nagyobb folytatásokat kérnek az olvasók.

[88] A szöveget se Jókai írta, hanem Schnitzer.

Nyilván meg is lettek volna a nagyobb folytatások, ha a király nem neheztel Wekerlére (az egyházpolitikai kérdésekben) s ha Wekerle közvetlen egy ilyen bécsi út után fel nem jön a klubba. De mivelhogy semmi »ha« nem tűretik az események háborítatlan menetében, Wekerle feljött a klubba, nekitámaszkodott háttal, amint szokta, a rozsdaszín posztóval bevont elnöki emelvénynek s beszélte széles jókedvvel az ő édes bonhómiájával az udvarnál mutatkozó nehézségeket.

Jókai bevégezvén játszmáját s beváltván tantuszait a kártyaszobában, végigsurran a termen, mert már a »gyerekek« várják otthon a vacsorával, miközben megpillantja Wekerle s éppen téma fogytán incselkedve rászól az elsietőre:

- Hát te mi az ördögöt írsz a Pesti Hírlapba.?

- Egy regényt - fordul vissza Jókai gyanútlanul.

- Hallom, haragusznak érte az udvarnál.

Nevetett a nagy charmeur édesdeden, szinte jól esett neki valakit még fogni, akire az udvarnál haragusznak.

Jókainak torkán akadt a felelet, dörmögött valamit s eltávozott, otthon aztán alkalmasint álmatlan éjszakán elgondolta, hogy Károly Lajoséknak csakugyan lehetnek imitt-amott okaik egy kis bosszankodásra s élénk képzelő erejével fölépíté a bécsi haragot: Károly Lajos alighanem a királynak panaszkodott, a király pedig Wekerlének. Érezte fejébe szállni a vért, ha eszébe jutott, hogy a király azt gondolhatja magában: Hát ezt az embert tüntettem ki annyira?

Mindjárt reggel pitymallatkor megírta a levelet s a kiadó még a reggeli előtt kapta meg határozott hangú rendelkezését, hogy nyomban szüntesse meg a »Koronás gyermekek« közlését; ha emiatt a lap valami anyagi hátrányt szenvedne, szívesen pótolja a maga pénzéből, de a regény nem mehet tovább egy sorral se.

Így maradt félben s ma is pusztán érdekes fragmentum a »Koronás gyermekek«, pedig az egész egy rossz tréfa s komoly alapja csak annyi volt, kisült egy év múlva, hogy Wekerle Bécsben Huszár Imrével találkozott, aki reggeli közben fölemlíté a regényt s hozzátette: »Ha az udvarnál olvasnák, nem nagyon örülnének neki«.

Ilyen könnyelműen még eddig csak Ábrahám volt kész feláldozni a kis Izsákot, mint Jókai a »Koronás gyermekek«-et - de azt legalább az Úr parancsolta.

Ez a hiperlojalitás igazán kegyetlen volt. Mit szól hozzá a múzsa?

A múzsa bizonyosan megneheztelt, mert ezentúl soha többé nem szolgált neki olyan művet, mely az előbbiekkel vetélkednék.

Az alkony közelgett már.

A nap még egyszer szétereszté szikrázó fényét, meggyullasztva az eget maga körül nagy darabon, azután kezdett lassan-lassan leereszkedni a kéklő hegycsúcsok mögé.

TIZENKETTEDIK FEJEZET
A HÉTKÖZNAPOK

Ugyanabban az esztendőben, mely olyan vígan kezdődött a Jókai-ünnepekkel, tavaszkor nagy gyász borult Magyarországra. Március 20-án meghalt az óriások közül az utolsóelőtti, a legnagyobb, Kossuth Lajos Turinban.

Elmentek érte, hazahozták.

Budapestre sereglett egész Magyarország. Megint eljöttek a megyék, a főispánjaik, a városok és polgármestereik, de eljöttek az egyszerű földművesek is.

Nem volt ez egészen temetés, hanem egyszersmind a kormányzó diadalmas bevonulása egykori országába. A vasúttól a király belső titkos tanácsosai vitték a koporsószalagokat. A régi Úr jött vissza, aki isteni törvények alapján lett úrrá itt a szíveken, emberi törvények azt nem deposszedálhatták. Nem volt az egészen temetés, hanem fogadtatás. Kár, hogy ágyúk is nem dörögtek a Gellértről s heroldok nem futottak a koporsó előtt, akik harsonákkal hirdessék, hogy Ő megérkezett és átvette a hatalmat, hogy most már itt minden az övé, még maga a kormány is - akit magával fog vinni.

A temetés csak aztán napok múlva történt meg a Múzeumból. Jókai Mór lett az egyik szónoknak kiszemelve. Szép feladat, költőhöz méltó, de az álmatlan éjszakák megint előjöttek, a kínos töprengés órái: mit fognak Bécsben mondani, ha megtartja és mit fog a nemzet mondani, ha meg nem tartja? Két nyergen ülni, mindenütt tetszeni, sok bajjal jár. Jókai, húzódozásának okául, Helfynek egyik állítólagos híresztelését hozta fel, mely szerint őt Kossuth gyűlölte. Ennélfogva minden morál, esztétika és kegyelet ellen való volna, ha ő tartaná a beszédet, ő, akit a nagy halott ki nem állhatott. Fesztyéknek volt azonban egy barátjuk, aki maga hallotta Turinban Kossuthot méltánylólag nyilatkozni Jókairól s látta a kormányzó asztalán egyik regényét, melynek margóját teleírta Kossuth jegyzetekkel. Fesztyék ezt a barátjukat vacsorára hítták meg, beszélje el ezeket az öregúrnak.[89] Jókai figyelemmel hallgatta s egész éjjel álmatlanul küszködött, habozott. Az ő sokszor használt allegóriája ide illik: egy fehér galamb viaskodott fölötte egy fekete hollóval és győzött a fehér galamb. A beszéd megtartására határozta magát.

Még egyszer láttuk tehát Jókait egy hozzá méltó nagy szerepben, ugyanabban az épületben, ahonnan a dicsőség útjára indult. Innen indult, hát ide kellett visszaérkeznie. Valóban itt van megint, de a szőke hajfürtjei nélkül kihamvadt tűzzel a szemekben. Ott áll a koporsó fejénél, oly közel Kossuthoz, mint utoljára negyvenöt év előtt a debreceni városházán, midőn »ad audiendum« hivatott fel a Közlöny-ügyben. Csakhogy akkor a másik beszélt s ő hallgatott.

Fölséges beszédet mondott most, méltót hozzá és magához. Hallottuk szelíd, csengő hangját, a szívek megmártódtak a hazafiúi érzések szent balzsamában s a szónok, másoknak adandó helyet, egy-két vonallal hátrább lépett a tömeg közé - hogy soha többé ne kerüljön már szembeszökő előtérbe csak még egyetlen egyszer ezen a helyen - abban a helyzetben, amiben a másik van.

Zajtalan, csendes napok vártak rá ezentúl, egyik hasonló a másikhoz, de az öregség kezdett beköszönteni. A munka nem okozott már neki oly nagy élvezetet, mint azelőtt s gyakran meglepte a melankólia.

---

[89] Fesztyné Jókai Róza följegyzése.

Egy olasz újságírótól, Paralupe Rufótól, ki nála járt, már így búcsúzott ez év őszén:

- Szó ami szó, érzem, vénülök; úgy vagyok már, hogyha látogatóm akad, az jut eszembe, látom-e még valaha? Sokszor kételkedem benne.

De ilyenforma borongós hangulat ritkán lepi meg, ettől megmenti őt humora, mellyel nemcsak műveiben él, hanem elszórja mindenfelé. Pompás mondásaiból, jó ötleteiből kifogyhatatlan, nemcsak tarokkozás közben, de otthon az asztalnál is. Ha valamikor örült az életnek, bizonnyal most volt arra a legtöbb oka. Szabadságát senki se korlátozta, pénze volt bőven, de használta is. Csak egy oláh bojár tudja úgy szórni a pénzt. Egy delegáció alkalmából bécsi kiadásairól vezetett jegyzékből látjuk, hogy közel hetven forint esik egy napra s ennek nagyobb része borravaló, hordárnak, kocsisnak, szolgának és mindenkinek, aki neki valamely szolgálatot tett, habár a legapróbbat. Ha csak arra a kérdésre felelt is, hogy: merre van a Kolowrat-Ring? S kisebb borravalót egy forintnál nem ösmert. Azért aztán nem is szerettek vele egy vendéglőbe szállni delegátustársai, mert mindjárt megmételyezte a szolgaszemélyzetet a nagy borravalóival.

Ha Bécsben volt, akár mint delegátus, akár a trónörökös könyve dolgában, rendszerint a Hotel Wandlba szállt, hol az egész személyzet nagy tisztelettel viseltetett a szép öreg magyar úr, Herr v. Jokej iránt. Többnyire ugyanazt a szobát bírta a második emeleten, egy téres szalónt előszobával. A csendes utca alkalmas volt, hogy itt se hagyjon fel rendes szokásával, a reggeli előtt mindig dolgozott s küldözgette haza a folytatásokat. Szerette adni az urat a bécsi németek előtt. Az étteremben külön asztala volt, mely felvirágozva várta délben, este, ami csalhatatlan jel volt arra, hogy nem közönséges ember a borravalók tekintetében sem.

De a bécsi időzésnek is csak addig volt némi ingere, mikor még számon kérték. Mióta Fesztyékkel lakott, azóta szívesen sietett haza mindenünnen.

Fesztyék semmiben sem korlátozták, úgy élt köztük, mint a hal a vízben - de hát ezt is elunja az ember. Jöhetett-mehetett tetszés szerint. Csak a megszokás uralkodott még fölötte. Hanem iszen elég nagyúr az.

Az írásnak szánt időt most is íróasztalánál töltötte, csakhogy most már gyakran beengedte jönni a kis Mariskát, Fesztyék leánykáját, aki rendszerint virágot hozott a nagypápinak és pacsit jött adni. Az öreg sok időt töltött a gyermekkel, igen szerette és gügyögő korában csak ő tudott vele elbeszélgetni. Mert ez az ember, akinek sohase volt gyermeke s nem volt alkalma csecsemőkkel bíbelődő magyar anyákkal hosszú időket tölteni, jobban ösmerte a magyar csecsemő nyelvét, mint bármely dada.[90]

A Kossuth-beszéd után mindössze egy pár apróságot írt az egész esztendőben, melyek közt legfigyelemreméltóbb »A három királyok csillaga« című elbeszélés. Ez ismét szülővárosában játszik. Jó, hogy elhozták a komáromiak jubileumára a szép tulipántos ládát - talált még benne valamit. Majd »Önéletírás«-át írta meg a new-yorki World felkérésére. Nem őszinte munka. Se nem emlékszik jól, se nem híven adja elő, amire emlékszik. Csak összezavarja azokat, akik a múltját ösmerik.

Most többet forog emberek közt, mint bármikor. Nyáron bejár a Svábhegyről és a Petánovicsban ebédelget, hol mindig kialakul körüle egy kis víg kompánia, amelyben jól érzi magát. Ha a hegyen marad, odahív magának vendégeket s folyik a nagy tarokkozás és falusias borozgatás délutánonként a Pestre néző verandán. A játékban rendesen ő veszít, mert ugrál és rosszul játszik. Emiatt aztán szidja a partnereket a játék végén. »Tolvajok, mindenből

[90] Bródy Sándor a Jövendőben közölte Jókai egyik hátrahagyott kéziratából baba-nyelv szótárát, egy egész kimerítő közleményt aminő egyetlen etnográfiai munkánkban sincs.

kifosztottatok, most már legalább egyétek meg a vacsorámat is.« Partnerei közül Nedeczkyvel szeret legjobban évelődni. Mindjárt »Gonosz Pista« a neve, ha kontrázza, másnak csak annyit mond, hogy »Dagadj meg«. A borocskát, mióta vénebb lett (ő is, meg a bor is), sűrűn kóstolgatja társaságban vagy vacsora közben, a konyakot pedig még a bornál is jobban szereti, de a dohányzásra nem bírta rászoktatni a rossz társaság, ahelyett egy kis burnótot szippant apjától rámaradt rózsafaszelencéjéből. Kedves, bizalmas vendégeit a szent János áldásának kiürítése után, kampós botját véve, rendszerint a kapuig kíséri, tréfásan búcsúzva: »Kíméljétek meg máskor a házamat!«

A téli hónapokban újra megkedveli a politikát, ott van az üléseken véges-végig. Igaz, hogy a politika érdekes és a szabadelvűpárt még egyszer népszerű. A klub üveghomlokú palotája előtt égő fáklyák jelennek meg és a mamelukok, kik huszonegy év óta nem szagolták a fáklyafüstöt, fölemelt fővel, peckesen mozognak újra a világban. Jókai, mint valaha régen, érdeklődik az egyes kis kérdések iránt, ott van majd minden mozgalomban, kapacitálja azokat, akik a Wekerle-kormányt Szilágyi nélkül nem akarják; esténként az István-szálloda külön szobájában vacsorázó képviselői társaságban időzött, ahol javában forr a politikai élet, egyházpolitika, »puroszok« elleni tervek, az összeférhetetlenségi kérdések foglalkoztatják a képviselőket. Ide jár Szilágyi Dezső, Darányi Ignác, Radó Kálmán naponként, néha megjelennek Tisza Kálmán, Bánffy Dezső báró, Kemény János is az öregek közül, és pongyolában mutatkoznak. Itt sziporkázik Beöthy Aldzsi. A két Barcsayból bugyog ki a jó kedély és szellemesség. Jókai új benyomásokkal telik meg, gyarapszik emberismeretben, új egyéniségeket ismer meg - de már késő -, az új anyag megvan, de a tűz már kialudt a konyhán, ahol megfőzze.

- Milyen világ ez! - mondta egyszer. - Az ördög ért meg benneteket! Én vagy három generációt átaludtam.

A klub tele volt stréberekkel, akik előre csörtettek, intrikusokkal, akik az egyszerű dolgokat szövevényesekké változtatták, irigyekkel, akik sajnálták másoktól a közgazdasági tevékenység gyümölcseit, »ha nekem nem jut a kalácsból, te se egyél« s dühösen követelték az összeférhetetlenségi törvény megalkotását. Belevetve magát a képviselői élet hullámaiba, bámult, hogy egy egész télen senki sem kért tőle váltóaláírást. Hát mi lett a világból? Hova lettek a régi magyar emberek, a mi ivadékaink, akik kártyázni se hagyták, minduntalan félrehítták aláírni? Hja, ezek már nem írnak alá egymásnak semmit. Az is elmúlt. A sok jó szokással egy rossz is. Pedig az öregúr várta már. Olyan rosszul esett neki, hogy őrá már nem szorul senki. Még jobban elbámult, mikor azt hallotta, egyik-másik amint dicsekszik, mennyit kapott a pártkasszából a választásra, egyik négyezret, másik tízezret, harmadik húszezret. Hiszen hajdanta is kaptak, csakhogy azt akkor titkolni illett, és ha kisült, mennyre-földre eltagadni, sőt esetleg párbajra hívni a leleplezőt. Úgy ám, de azóta éppen a másik oldalára fordult a világ. Mert nem azok az érdemes emberek, akiknek a megválasztása kicsibe került vagy semmibe, hanem akiket nagy pénzen hoztak be. Akire harminc-negyvenezer forintot költ a kormány, értékes ember lehet. A miniszterelnök bizonyára szereti. Az, hogy a kerület nem szereti, nem jelent semmit.

Ilyen volt az új levegő. Az etika szállt, szállt alá. Lent is, fent is. A nagy charmeur Wekerle megbukott az év utolsó napjaiban, mert az ország jobban szerette, mint kellett volna. Helyére Bánffy Dezső báró állott, ki Kossuth temetése elől Apanagyfalura utazott. Ilyesmit rögtön észrevesznek a Burg ablakából. Mosolygás fogadta az országban. Ez a minisztérium egy hétig se tarja magát. Bánffy olyan gyengének látszott.

De már két hónap múlva álmélkodva nézi az ország Bánffy dolgait. A ravasz erdélyi ember megrázkódott és olyan kemény, erős magyar érzésű államférfi ugrott ki belőle, aminőnek kezében még eddig nem voltak a gyeplők.

Jókai 1895. február 18-án hetvenéves születésnapját ülte a Bajza utcai házban, mely az ebédlővé átalakított műteremben folyt le patriarkális egyszerűséggel és vidámsággal. Már ezen az estén úgy ünnepelték Bánffyt, mint »erős kezűt«, pedig a közélet oszlopos emberei voltak a vendégek. Ott ült Tisza Kálmán, Csáky Albin, a volt kultuszminiszter és az akkori: Wlassics Gyula. Szemben velök foglalt helyet Beöthy Zsolt, a zseniális Horváth Gyula és Szilágyi Dezső, akinek nagy, nyomasztó tekintélyét, melyet kortársaira gyakorolt, nem fogja érteni az utókor krónikása, aki nem hallhatta a fehér asztalnál évelődni és »ráutazni« másokra. Olyan volt, mint a kontinensen utazó angol, aki azért utazik, hogy takarékoskodjék. Más beszélgetők (hacsak nem üres locsogók) a beszélgetéssel a mondanivalójuk anyagát fogyasztják, Szilágyi egy ilyen nekieresztett diskurálással szerzi meg beszédjeihez és tósztjaihoz az anyagot.

Persze volt sok tószt az ünnepeltre, mint minden magyar házban ilyenkor. Mindenkinek kedves volt az öregségnek ez a bájos képe. Homloka fénylett a derűtől, kékes szemei sugárzottak. Vacsora alatt egyszer csak eltűnt és a karján hozta be a kis Macát, aki kezecskéivel átkarolta a költő vörös nyakát. Minden pórusán a boldogság érzése látszott kiömleni.

- Hetven évet éltem - mondotta e lakomán -, de úgy rémlik előttem mintha kétszer éltem volna. Egyszer már volt hazám, aztán nem volt egy darabig, vagy ha volt, nem az volt. Most másodszor megint az a hazám van, amelyik szabad, boldog. Egyszer már volt családom, de meghalt, egyedül maradtam. Most újabban megint van családom. Mikor azokat a híres pontokat csináltuk azon a bizonyos március 15-én, Degré Alajos valahol a külföldön járt és mire ő hazajött, minden kívánság meg volt már pengetve, kikiáltva, de neki mégis kellett volna még valami. Sokáig gondolkozott, míg végre kitalálta: »Követelem a só árának leszállítását.« - Ez akkor volt. Most félszázad múlva megint így van. Boldog vagyok, mert még egyszer megélhettem azt a napot, amelyez a nemzetnek annyira betelt minden vágya, hogy az ellenzék már ismét nem tud egyebet kívánni, mint a só árának leszállítását.

Tényleg ilyen boldognak érezte magát a nemzet ebben az évben és a következőben, amikor Dániel Ernő kereskedelmi miniszter elkészült a kiállítással s lehetővé tette az Akadémiának, hogy most már végre beeressze ezer évvel visszamenőleg a magyarokat a mostani hazájukba (kik addig nyilván útközben várakoztak).

A millenniumi ünnepélyekben, melyet páratlan fényben ült meg az ország, Jókai is részt vett az akkor itt időző Munkácsy Mihállyal, kin már akkor erősen meglátszottak a paralízis nyomai. A két világhírű mester többnyire együtt jelent meg a nyilvános helyeken, az Akadémia ünnepén és a királyi estélyen, hol Jókait különös vidámsággal szólította meg a király s a kertészeti dolgok iránt tudakozódott, mert utóbbi időkben sokat írt a gyümölcsfák és a szőlővenyigék ellenségeiről.

- Lesz-e sok gyümölcse az idén?

- Sok kárt tettek benne a cserebogarak, felséges uram.

- Hát bor lesz-e?

- Attól tartok, kevés lesz.

- Nekem is olyan értesítésem van az én tokaji szőlőimről. Pedig az idén több kellene, hogy legyen, mint máskor, mert többet megiszunk - tette hozzá a király kedélyesen.

Úgy lehet, a millenniumi ünnep nagy áldomásaira célzott, de célozhatott a választásokra is, melyek az ünnepség és kiállítás miatt csak késő őszre írattak ki s melyeknek vezetéséhez tűzzel-vassal látott hozzá a folyton nagyobbodó tekintélyű Bánffy, ki minden megrázkódtatás nélkül léptette életbe az anyakönyvi intézményt, melytől pedig nagy földindulást vártak annak ellenségei.

Ízzé-porrá törve került ki az ellenzék az urnákból, a legjobb vezérei fűbe haraptak, a jobboldal pedig olyan sáskányi sokaságban jött vissza, hogy a Ház baloldalán is mamelukok szorongtak. Hanem mi ez? Nézzetek csak körül, Jókai nincsen köztük. Jókai nem tagja a parlamentnek. Hogy történhetett az meg? A tavalyi év hérosza, kinek lábaihoz letette koszorúját az egész ország, nem jutott be az ország legfőbb tanácsába.

Jókait Karcagon léptette fel a párt Madarász Imre ellen. Nomen et omen, mindenütt ott a Madarász név, ahol valami baj éri. Karcag pedig olyan a szabadelvűpárt végrehajtó-bizottságának fiókjában, mint a selyemzsinór. Aki Karcagot kapja, annak harangoztak, az elvégezte politikai pályáját.

A nagy költő maga is megdöbbent, hogy ővele mi történt. Csak az tudja, aki harminc évig képviselő volt, mit tesz az, mandátum nélkül maradni. És csak most érzi, mi volt neki az immunitás. Milyen nyomorúságos parány az ember e képzeletbeli palást nélkül.

Meg volt semmisülve, összetört, egy tengernyi keserűség hullámzott benne s még csak mutatni se lehet, mert komikussá lesz az ember. Föl se kell venni, mintha semmi se történt volna, sőt humorizálni kell fölötte, hiszen emberi dolog a bukás.

Ami a humort illeti, hát azzal váltig győzte, sőt ezzel fizette a számláit is, ezeket írva a bukás után Almásy Géza, akkori Szolnok megyei főispánnak:

> Méltóságos uram, kedves barátom!
>
> Itt küldöm neked ezt a partecédulát.[91]
>
> Sokszor meghaltam már a hazáért, de a temetési költséget sohasem követelték rajtam. Kérlek, igazítsd el ezt a dolgot az illető faktorokkal. »Circumdederunt te.«
>
> Egyebekre nézve legszívesebb üdvözlettel vagyok
>
> Budapest, 1896. november 6.
>
> igaz barátod
>
> Néhai Jókai Mór.

Magába zárta efölötti fájdalmát, büszkébb volt, mintsem panaszkodjék akár az ország, akár a párt vagy a miniszterelnök ellen, de a karcagi választókhoz írt levelében megcsendül egy bús akkord: »Én pedig nyertem politikai pályám lefutó csillaga számára egy fényes végfelrobbanást, ahelyett, hogy az megfeketedve hullott volna le a tengerbe«. Még elementárisabb erővel tör ki bánata a karácsony előtt megalakult Budapesti Újságírók Egyesületének a Royalban tartott díszbankettjén egy keserű tósztban. Ez volt utolsó nyilvános felszólalása. Néhány hétre rá a király a főrendiház tagjának nevezte ki, 1897. jan. 23-án s csaknem egyidejűleg a »Pro litteris et artibus« rendjellel tüntette ki.

Ez volt a tapasz a sebre, a jóvátétel. Mert ebben az országban minden úgy megy kicsiny dolgokban, nagy dolgokban, hogy vagy a király ront el valamit és akkor azt a nemzet hozza rendbe, vagy a nemzet ront el valamit és a király igazítja el.

S ezzel már vedd észre öreg poéta, hogy ki vagy elégítve, fényes pályafutásod véget ért, ideje elvonulnod, mert ha te nem unsz rá a világra, a világ un meg téged. Ami életedből a közönségé volt, azt ím átvette, termő tavaszod, nyarad és bájos őszöd gyümölcseit élvezte s megjutalmazta a maga módja szerint. Méltóságos főrend vagy, jó módban vagy, neved szépen cseng a földtekén végesvégig. Hát mit akarsz még? Mit vársz még? Ami időd még hátra van, az már az alkonyi szürkület. Az az idő csupán a tied. Ahhoz már nekünk semmi közünk.

---

[91] Egy karcagi számla volt a levélhez mellékelve.

TIZENHARMADIK FEJEZET
AZ ALKONY

Jókai nyilvános élete voltaképpen idáig terjed, ami ezentúl van, az már nem tartozik szorosan az életrajzhoz, annak elbeszélése csak rossz szokás. Csecsemő korában még Napóleon is bizonyosan csak olyan csecsemő volt, mint a többi és talán olyan tehetetlen fecsegő aggastyán lett volna kilencven éves korában, aminők a kilencvenéves aggastyánok. Csak a közepe Napóleon. A zúzmarával ellepett fák télen mind egyformák.

A Jókai élete innen kezdve kétségkívül az alkonyat. Az est leszállt már - *de még korán van gyertyát gyújtani.*[92] Özvegy öreg Apafi Mihály fejedelemről jegyzi fel költőnk a szenilitásnak azt a fajtáját, melyben az embernek a *melle* kívánja az asszonyt. A fejedelem őnagysága, ha kinéz az ablakon s meglát a palotájából valami formás begyes menyecskét a környéken mozogni, legott üzenni akar lakájtól, tanácsostól vagy attól, akivel legelőször találkozik, hogy elveszi feleségül, menjenek, kérjék meg a kezét azonnal. A környezete be van már tanítva, azt mondják, hogy jól van, úgy lesz ahogy őnagysága parancsolja, s azzal nem mennek sehova és Apafi Mihály uram, mire újra látja a küldöttet, elfeledkezik a menyecskéről, immár más asszonyszemélyekre vetvén azóta bűnös szemeit.

Gyakori betegség ez az aggastyánoknál. Hajdan morbus Transsilvaniensis, erdélyi betegségnek is nevezték. Benne volt Bethlen Gábor is. A gyöngébbik nemnél se szokatlan. Prielle Kornélia rá a legutolsó ismert példa. Az elme elveszti eddigi feszerejét s az érzések feltartóztatlanul visszaviszik az embert a gyermekkorba s ebben a visszafelé való útjában igen természetesen végigmegy az ifjúkorán is, útközben hát szerelmes is lesz és ha jól nem vigyáznak rá, megházasodik vagy férjhez megy.

Amilyen mesterien leírta Apafi Mihálynál ezeket az érdekes szimptómákat, éppen olyan mértékben és sorrendben kezdtek azok őrajta mutatkozni.

Nem lévén már többé ambíciói sem a politikában, sem az irodalomban, vágyai ilyen irányban kezdtek elkalandozni, Leginkább színésznők kötötték le figyelmét, kiket este játszani látott s kik hódolattal közeledtek a nagy íróhoz, annak protekciójától fényes előmenetelt remélvén.

Egy darabig még szorgalmasan járt a klubba, a történelmi tarokkpartiba, de hovatovább kezdett elmaradozni. Még mindig írogat, de keveset, leginkább a Pesti Hírlapba, ahonnan háromezer forintot kapott évenkint, amelyért 25 ívnyi kéziratot lett volna köteles írni, de nem írt annyit. »A barátfalvi levita« jelent meg még tőle 1897-ben, mint »Az elátkozott család« folytatása, ebben újra elénk bukkan a feledhetetlen Tardona regényes bükkjeivel, jámbor népével. 1898-ban a Magyar Hírlapba irogat, többnyire jelentéktelen apróságokat, emlékeket, aktuális tárgyú tárcacikkeket, köztük az »Öreg ember nem vén ember« című regényt, mely azonban csak egy év múlva válik szenzációs művé, miután azt hiszi a közönség, hogy saját magát írta le benne, anticipálva a jövőt, minek következtében némely újságok újra lenyomatják.

A főrendiházba nem igen jár: »a temető előszobája az - mondja -, nem bírom megszokni.« A klubban is ritka vendég. Fesztytől kérdezgetik a barátai, mi történt az öreggel? »Éli világát«, felelgeti Feszty. A hír mindenféléről locsog, hogy valami színésznőbe szerelmes, hogy el fogja venni. De hát bolond beszédek ezek! Ki hinne el ilyeneket?

---

[92] E fejezet eseményeit azonfelül, hogy egészen magántermészetűek, közelségük miatt is ízléstelenség volna szélesen tárgyalni.

Míg végre 1899 őszén, szeptember 16-án kipattan minden. A lapok a leghitelesebb formában meghozzák a hírt hogy a 74 éves aggastyán megházasodott. Elvett egy fiatal színésznőt, Grosz Bella kisasszonyt.

Az egész országon végig száguldott a villám gyorsaságával a pikáns hír. És feltárultak egész meztelenségükben a kínos családi jelenetek, melyek azt megelőzték, a baráti közbelépések és minden egyéb, ami azzal összefüggött, végig hurcolva a dicsőségtől körülragyogott emberi főt a parázna beszédek, gúnyos tréfák kloákáján. Minden jobb érzésű embernek fájdalmat, lehangoltságot okozott ez. Pedig hiszen várható volt, hogy ilyesvalami történhetik. Pszichológiailag nem szorul nagyobb magyarázatra. Mostani nősülése éppolyan abnormis, mint az ötvenegy év előtti. Akkor ő volt túlságosan fiatal a feleségéhez, most a felesége (húsz éves leány) volt túlságosan fiatal hozzá. Ő maga észre sem látszott venni e számbeli különbségeket az évek között, mert megzavarta, hogy a múzsájával más elszámolási viszonyban állt: a múzsája fiatal maradt örökké és őt is fiatalon tartotta hajlott korában is.

Hiszen kétségenkívüli, ítélőtehetsége eddigi feszerejének is meg kellett lazulnia, hogy nem bírt ennek a lépésnek ellentállni. Ámbár iszen joga van még a legutolsó féregnek is azon a falevélen élni, amelyiken akar.

Könnyű megérteni azokat az indító okokat, melyek legközvetlenebb hozzátartozóit a házassági frigy megakadályozására sarkallták, de talán a mód nem volt jó, amelyet követtek, hiszen ő maga jelezte azt pompásan Apafinál, rá kellett volna hagyni s akkor talán magától elfelejti, s nem ellenkezni vele - ami egy gyereknél feltüzeli és hősiességgé magasztosítja az ellenállást. De minden jobb lett volna, mint az ami történt, hogy a már bevégzett tény a különböző »jelenetek« miatt úgyszólván a kirakatba vitetett s a véletlenek szeszélye és a nagy öregember naiv hiúsága miatt egész végig köznevetségül a kirakatban tartatott.

Ha csendesen, zajtalanul, rejtve megy végig mindez, a világnak kevés köze lett volna hozzá. Goethe házasságát is rosszallta, de csak szűkebb weimari környezete, a nagy német nemzet meg se mozdult. Igaz, hogy Goethe még nem volt abban a korban. De végre is az ember akkor nyúl a mézhez, amikor vágyik rá. Teljesen a Jókai magándolga az, amelyhez senkinek semmi köze. Bohó beszédek, hogy egy nagy embernek adni kell valamit magára. Hogyan? Azzal kellene tehát büntetni egy kiválóságot, hogy annak kevesebb legyen szabad, mint más tisztességes embernek? Ez a tétel egy percig se állhat fenn. Ellenkezőleg, a nagy embernek többet lehet elnézni, mint a többieknek. És végre is, kit érdekel az egy nagy ember megítélésénél, hogy ki a felesége? Kisebb lenne-e Napóleon azért, ha egy szolgálóját veszi el, ahelyett hogy Mária Lujzát hozatta el magának a bécsi Burgból? Kérdezi-e valaki, hogy ki volt Shakespearenek a kedves neje? Jut-e eszedbe mrs. Dickens után kérdezősködni, ha Copperfield Dávidot olvasod?

Abban volt elhibázva, hogy nem elég csendesen történt. Mikor az ilyen események kisülnek, akkor már rendesen régiek, s a világ egy mosollyal napirendre tér fölöttük. De ez alkalommal bizonyos ügyetlenségek miatt közeseménnyé vált e házasság. Jókai meghasonlott családjával, mint egy könnyelmű ifjonc, kit nagy szenvedélye elragadott. A sajtónak és a közönségnek ezt a beavatkozásszerű viselkedését nem lehet egészen rossz néven venni, mert hiszen azzal mutatta meg legjobban, mennyire szerette Jókait, hogy szinte azt hitte, még a magánéletéhez is köze van.

S maga Jókai még tetézte azzal, hogy amint a nászútról, Szicíliából hazaérkezve, értesült az itt szállongó hírekről, hogy új családja nem jól bánik vele, cáfolatul váltig szerelmi ömlengéseket írt új nejéről a lapokba - mert mindent inkább akart, mint azt, hogy sajnálják.

Csak éppen ez kellett, hogy e komikus esemény soha a szőnyegről le ne kerüljön, hogy ott legyen a kávézó nénikék uzsonnájánál, a lapok szenzációs újdonságaiban, a vadászok csípős élceiben, a képviselők trics-tracsában, és a vigyorgó csőcselék durva kiszólásaiban.

Így halványodott a Jókai nimbusza szemlátomást.

De meddig halványodott? Vajon érdemes-e erről beszélni, aránylag azon időhöz a századok sokaságaiból, mely neki mint írónak átélnie hagyatik? Morton doktor meséli, hogy Ninon de Lenclos-nak 1657 január és februáriusban egy csúf var volt az arcán - nem volt-e azért Ninon de Lenclos mégis nagy szépség. Nos, jól van, e két hónap alatt meg engedjük, hogy nem - de azelőtt és azután?

A nimbusznak ez az elhalványodása csak fallácia. Mint mikor napfogyatkozáskor bekormosított üvegen néznek be a napba, nem a nap lett bágyadtabb, hanem csak az üveg kormos, amin nézik. A kormos üveg eltűnik a szemétre, ahova való, s a nap marad olyan fényesnek, aminő volt.

De ha nem ártott is az írónak, vagy csak ideiglenesen ártott - az egyénnek valóban súlyos helyzetet teremtett ez a lépése. A szegény öregembernek, elfordulván családjától, röstellkedvén barátjaival szemben, nem maradt fenn egyéb, mint végképp száműzni magát a világból, vagy lejjebb szállni más, ismeretlen társaskörökbe, ahol szintén tapasztalnia kellett, hogy nem az a hímporában érintetlen csodálat környezi, ami régente. Nagy bűnhődés volt ez, roppant nagy bűnhődés az isteneknek azért a kedélyes tréfájáért, hogy a szívét meghagyták fiatalnak.

Még iszen feljött néhányszor a klubba, de csak úgy az oldalbejáráson suhant be és ott is azt vélte érezni, hogy hidegebbek iránta régi barátjai; mind ritkábban jött, végre egészen kimaradt. Eleinte még kérdezősködtek utána, aztán elfelejtették, mintha már nem is volna. Tisza Kálmán halála után egyszer se jött fel többé.

- A tarokkparti ki van kezdve - mondta búsan. - Most már rajtam van a sor. Tisza után Jókai megy.

S hogy ne is emlékeztesse a régi napokra, levétette dolgozószobájában a falról Ferraris ismeretes képét. Fájt neki annak a látása. Az elmúlt régi világ rajta feküdt a lelkén, mint egy nehéz kő.

Utoljára nem ment már sehová, nem találkozott senkivel, csak a kiadójával. Úri barátai kocsizni látták hébe-hóba két nővel, és az mindig furcsa megemlegetni való látvány volt. A két nő ült, hátul, az aggastyán pedig a gyermekülésen kuporgott.

Így lett idegenné itthon az ország legnagyobb fia, csupa merő szeretetből. Nem kívánt sokáig otthon lenni egy huzamban, ha csak tehette, elutazott ide-oda, meleg éghajlat alá. Utasoktól, kirándulóktól jött néha valami hír róla. Az is mind a pletyka asztalára való csemege. Csak az úgynevezett cigány társadalom maradt iránta változatlan szeretettel.

Itt még mindig ő volt a legnagyobb fényesség. Ezek a bohó fiúk értik az embert. Tudják, mi rajta a cafrang és kenőcs és tudják, mi rajta a hús és vér és mi benne az állat. Ezeket félre nem vezeti a nagyképűség, se a méltósággal kidülledt mell, az oroszláni szemöldök, vagy az ájtatos szemforgatás. Ezeknek a fiúknak jó szemük van. Tudják, mi az égi fény és mi a földi fénylés. Mert a szentjánosbogár is fénylik, de az csak szentjánosbogár. Némely politikus is fénylik, sőt világít, mint a villamos körte, ami ha elhomályosul, más körtét tesznek helyére és az is megteszi, de az égi fényt nem lehet az ég pereméről lecsavarni és ott van az azért, akármilyen felhőfolt vonul is el alatta.

A bohémeket meg nem zavarta ez a minden logika nélkül hajszává fölpiszkált hangulat, melynek kiszögellései kellemetlenül érintették nemcsak a szereplőket, hanem általában a komolyabb elemeket.

Az újságírók egyesülete egy Jókai-serleget szerzett, melyet a régi magyar ötvösökhöz méltó mester, Fachruch készített remekbe. Ebből a serlegből minden március 15-én nagy áldomást isznak a sajtószabadságnak Jókaival kapcsolatos emlékére. Különben más alkalommal se történhetett újságírói összejövetel vagy lakoma, hogy a tósztok rendjén magasztaló szó ne essék Jókairól, amiről hódoló sürgöny menesztetik hozzá. 1901-ben, midőn a Pesti Hírlap kiadójával összekülönbözött, ki az általunk fentebb említett szerződést felmondta Jókainak, az egész sajtó Jókai mellé állott, nem is törődve azzal, hogy kinek van a vitában igaza. Ösztönből, szeretetből öreg atyamesterének ellenfelére rohant.

Ugyanebben az évben végre elkészült a szerkesztésében megjelenő »Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben«. Már oly soká húzódott s olyan bizonytalan politikai viszonyok jelentkeztek ingaszerűn hol ide, hol oda, hogy szinte már kérdésessé kezdett válni, hogy a könyvnek lesz-e hamarabb vége, vagy magának a birodalomnak?

A könyv, melynek törzselőfizetői már jobbadán kihaltak, végre elkészült, a résztvevők, minthogy a császár és király égisze alatt ért véget (az egyik védnöke elhalván, a másik férjhez menvén), megkapták rendjeleiket, különböző kitüntetéseiket és végkielégítésüket (Jókai 36 ezer koronát), a Széll-kormány ezt az alkalmat ragadta meg, hogy Jókainak az országgyűlés által is megadassa a legnagyobb erkölcsi elismerést, mely a jubileumról elmaradt s Wlassics közoktatásügyi minisztert bízta meg a minisztertanács az indítvány megtételével, hogy a parlament az agg írónak szavazzon meg élethossziglan nyolcezer koronát, amennyi eddigi szerkesztői díja volt.

Végre tehát gyúl még egy kis fény a csillagtalan, beborult esthomályban.

De hajh - öregembertől elfordul a szerencse -, még a rózsából is tormát főznek annak, nem rózsavizet.

Az indítvány megtörtént, de nem ment keresztül, amint a nagy öregemberhez illett volna: egyhangúlag. A Ház nagy többsége zajos helyeslésben és éljenzésben mutatta készségét, néhány jelentéktelen képviselő azonban mégis fölszólalt. Ez okvetetlenkedésben, melybe különben semmi tiszteletlenség nem vegyült, egyszerre felugrik fürgén, mint egy fürj, az öreg Madarász József és alig néhányak által észrevéve, a Ház szószékére fut fel s ünnepies, rezes hangján beszédbe kezd, mely az immár lecsendesült Házat meglepetésszerűen érinti.

- Én a megnevezett Jókai Mórt hazám ellen vétkes egyénnek esmérem…

Csak ennyit szólhatott. Az erre kitört általános fölháborodás vihara elnémítá szavát és őt magát is elseperte a szószékről.

Ez volt tehát az utolsó szó, ami őfelőle a Sándor utcai ház öreg falai közt elhangzott, amelyek közt hányszor tartott falrengető taps és tetszés-zaj közt harminc esztendőn keresztül beszédeket. Ezt hallottátok hát felőle öreg falak legutoljára, hogy hazája ellen vétkes egyén, és nem omlottatok össze?!

Ez a »hazája ellen vétkes egyén« tartotta írásaival millió és millió emberben a honszerelmet, midőn azt mindenfelől oltogatták, elénk tárta az ország múltját lángoló lelkesedéssel, fönséges ihletével kirajzolta jövőjét, neki élt, neki dolgozott szíve vérével, minden porcikájával s kivíván a maga számára a világ csodálatát, annak a palástjával betakarta hazáját - ez a hazája ellen vétkes ember. Az öreg falak közt ez hangzott el felőle utolszor, össze még se roskadtak - de hát az ő lelke nem volt-e bizonyos tekintetben még erősebb, hogy össze nem roskadt?

Ha nem is, mindenesetre legalább vonaglott. Oh, ne áltassuk magunkat, mondjuk ki az igazat: ennek a nagy embernek az alkonya végtelenül szomorú volt.

Talán céltalan és meddő felkeresni és analizálni az okokat, amelyeknél fogva a tragikum megrendítő erejével hat ránk a Jókai alkonya.

Úgy rémlik egy percre, mintha valamely ballépés bűnhődése lenne. De jobban meggondolva, tagadnunk kell egy ilyen ballépés fennforgását. Hiszen nem követett el semmi hibásat. Olyat, amiért egy kaszinóból ki lehetne zárni, vagy egy párbajnál diszkvalifikálni Ellentétbe helyezte magát a társadalommal? Még azt sem. Ő semmi egyebet nem tett, mint hogy egy megengedett vágyát elégítette ki fiatalemberesen, nagy zajjal.

Épp azért kétszeresen lázító a tragikuma. De ne üljünk fel az első érzésünknek. Ha már a Jókai lépéseit vizsgáltuk, vizsgálnunk kell a »bűnhődését« is és rögtön rá kell jönnünk, hogy az csak egy Jókai-féle tragikum, mely őt a külső világnak vele szemben való viselkedésében - az ő szemüvege szerint éri.

Mert ha egy közönséges filisztert veszünk, annak a sorsa ugyan meg nem ríkat azért, hogy a rokonai és a barátai elhidegültek iránta s hogy a pletykázó körök gúnyolják, kivált ha megtudjuk róla, hogy az illető földig sújtott férfiú a főrendiháznak tagja, vagy ötvenezer korona évi jövedelme van és még az sem sajtol ki könnyeket szemeinkből, hogy a parlamentben valaki megtámadta, akit a Ház ezért lezúgott. Adjátok ezt a véget Vas Gerebennek, Pálffy Albertnek, Vadnay Károlynak és annyi száz elhalt írónak s úgy fog feltűnni pályafutásuk szürke épülete, hogy egy pompás tetőt kapott.

De mit szóljunk Jókairól? Az elkényeztetett kedvencről, kinek sorsát napsugárból és rózsaillatból szőtték a Párkák. Az ő számára bizonyára olyan finom pókszálakból van összerakva a pokol is, hogy mi nem látjuk szabad szemmel annak, míg ő belefonódva, már javában benne vergődik.

Nem érintve az ő benső életviszonyait, a külvilág jelenségeit mégis úgy kellett festenünk, ahogy azok az ő szemében mutatkoznak, mert másképp nem érthetnők meg őt.

Boldogtalan ő kétségtelenül. Látjuk is néhány erőlködését, amint igyekeznék ebből az ő világából szabadulni, de már nincs akarata. Férfias akaraterő hiányában történt minden, ami történt, és ugyancsak akaraterő hiányában nem változhatik meg többé semmi.

Lecsüggeszti fejét és megy-megy rogyadozó léptekkel a bizonytalan vizek felé. Érzi a tikkadtságot, érzi a szomjat a régi után, de mégis csak megy szomorúan előre. Nem dörömböl már az ajtaján a kis Maca, pedig hogy szeretné, ha még egyszer pacsit adna. Rokonai (a jó Ihászékat kivéve) át nem lépik a küszöbét, sem ő az övékét. Jön a születésnap, Hegedüsné nem hozza el az obligát hálósipkát! Pedig hogy örülne most egy ily sipkának. Fesztyék sem csörtetnek fel vidáman meggratulálni a Pápit. Mindez csak volt. Bánatosan zúgnak, susognak, idegenül integetnek a svábhegyi fák… a legjobb barátai, talán ezek se szeretik már, ezek se vigasztalják már. Még talán szerencse, hogy ott van a föld alatt a jó Károly és az édes Eszter. Most ezek is elfordulnának tőle. Vajon? Sokszor eltűnődik ezen, mint valami problémán, amit okvetlenül meg kell fejteni.

Voltak fázisai, mikor úgy rémlett neki, mintha az egész ország elment volna innen valahová és őt itt hagyta volna idegenek közt. Egy árva gyermeknek képzelte magát, pedig egy képzelődő aggastyán volt. De mindegy, képzelet vagy valóság, tény, hogy apródonként elmaradt mindenkitől, egyesegyedül találta magát. Nem volt már más barátja, csak az íróasztala, azt el nem vehette senki.

Oda menekül nyilak, bajok, gúnymosolyok elől és egyre ír és mesél az ő nemzetének. Gyermekes ösztöne, összefogózván fantáziájával, olyan nyomokon jár, melyekből visszatükröződik a saját helyzete. Új regényében: »Ahol a pénz nem Isten« egy társat keres s talál Salvator főhercegben, ki egy új világot alapít magának puszta szigeten, ahová idegen nem vetődik be, semmi hír nem jut be, nem jön ki. Látjuk ebből az ő legtitkosabb érzéseit, hogy ezt a világot magának gondolta ki - Salvatornak csak odaadta.

Hát igen, ott ül az íróasztalánál, dolgozószobájában és egyre ír. Hiszen alkony van, de itt a lámpa még ég és el nem alszik - csak majd együtt vele.

TIZENNEGYEDIK FEJEZET
AZ ÉJ

Mint az öreg korban más talajba átültetett fa, gyorsan hanyatlott az öregúr, kivált testileg, bár szellemben sem volt többé a régi, írásai színtelenebbek, zamat nélküliek és még lazábbak a szerkezetben. »A mi lengyelünk«-ben még megvillámlik egy-egy jóízű gondolat, egy szilánk, egy szikra, de már sok hamu közt. Sőt egy pompásan megrajzolt alak is előfordul benne, a füvek titkait ösmerő öregasszonyban. Testileg soványabb, nyaka szertelenül vékony, szempillái fáradtan tapadoznak szemeire, hangja tompább, termete kissé meghajlik, orra föltűnően megvastagodott, csak a járása nem öregszerű, még »bírja magát«, ahogy mondani szokták; a modora, mint mindig, most is disztingvált, sőt nagyúrias, a kezei szép fehérek, hanem az ajkai körül egy keserű vonás elveszi az egész hosszúkás arcnak a régi jellegét.

A föllépése, ha ugyan lehetséges elképzelni, még szerényebb, mint azelőtt, mert most valami röstelkedő alázatosság is járul hozzá, mintha mondaná: Én már nem a régi Jókai vagyok; az nagyúr volt énhozzám képest, én már csak a mostani Jókai vagyok.

Az 1903-iki év folyamán ritkán mutatkozott, alig lehetett őt látni, legfeljebb a közgazdasági társaságok ülésein jelent meg. A nyári időt a Svábhegyen és Balatonfüreden töltötte, a téli hónapokat Abbáziában vagy a Rivierán.

Szokásos évenkinti novelláját ez alkalommal is megküldte a Vasárnapi Újságnak, azt írván, Nagy Miklósnak: »Ha kívánod többet is írhatok, mert most van időm és kedvem hozzá.«[93]

Karácsony előtt haza jött rövid időre s fűnek-fának dicsekedte, hogy új foga nőtt. »A természetben hiszek - mondá -, csak ez nem csal. Az új fog azt jelenti, hogy még szükségem lesz egy garnitúra fogra.« Szerette magát kivételes lénynek tartani és volt is valamennyire igaza.

Újév után Nizzába utazott és csak a tavaszon tért vissza Pestre feleségével és annak családjával. Április 17-én készülődtek fel a hazautazásra, de a vasúti sztrájk miatt csak 25-én érkezhettek Budapestre, az Erzsébet-körút 44. szám alatti lakásukra.

Öt napig kénytelenek voltak Fiumében vesztegelni; az Adrián ekkor erős bóra dühöngött, még Abbáziába sem mehettek át. A fiumei rossz időjárás és az éjszakai út Budapest felé a gyorsvonaton, ahol nem volt kényelmes ülőhelye sem, annyira megviselte a hetvenkilenc esztendős költőt, hogy hazaérve, mindjárt betegségéről panaszkodott s házi orvosa egyelőre influenzát állapított meg. De még kijárt vele, végezte dolgait, apró bevásárlásait, járt a kiadójánál, beszámolva, hogy nem töltötte hiába az idejét Nizzában, megírta »A börtön virága« című regényt és írt egy csomó verset is. Pedig az idő hirtelen itt is hidegre fordult, úgyhogy egész napokon fázott és panaszkodott.

- Nagyon megszoktam már a meleget Nizzában. Nem tudom, mi lesz belőlem most már itthon. Annyi bizonyos, hogy az idén nem megyek ki a Svábhegyre, mert nappal nagyon forró, éjjel nagyon hűvös.

Később ágyba feküdt, de nem érezte magát rosszabbul, a baj csak május 2-án öltött komolyabb jelleget, mert egy kis láz állott be. Ekkor terjedt el az első hír a városban a betegségről. Másnap Korányit hívatták, aki megvizsgálván a beteget, a kérdezősködőkhöz így szólt:

---

[93] Még írt is egyet. »A férj kabátja« címűt január elején. Ez volt egyszersmind utolsó novellája, mert két nagyobb regénybe kezdett; melyeknek egyikéből negyven oldal maradt, a másikból egy oldal.

- Tüdőgyulladás és 80 év - mit mondjak még?

E kijelentésre már futótűzként szállongott szét a hír a szélrózsa minden irányában, hogy Jókai betegsége aggasztó. Újságírók és kérdezősködők egész tömege lepte el állandóan a ház kapuját, folyosóit és a lakás előszobáját. A betegség mindjobban terjedt, alkonyat felé emelkedett a láz, a beteg eszméletét is elvesztette, az esti órákban a király tudakozódott a beteg hogylétéről.

Másnap május 4-én azonban javulás látszott bekövetkezni. Jókai eszméleténél volt, csak a feje fájt kissé, de semmi más fájdalmat nem érzett. Ágyában fekve kedves elmésségével és szelídségével társalgott. »Milyen jó dolgom van, konyakkal, szomorodnival gyógyítanak! Dehogy kelek fel egyhamar«. Az orvosok ecetes vízzel mosták a mellét, hogy hűsítsék, ő pedig tréfálkozott velök szellemi képességeinek teljes frisseségével. Kívülről ezalatt minden csengetés után érkeztek a bulletinek, melyek jó kedvre hangolták: most ez volt itt, most az volt itt tudakozódni. Dél táján a kabinetiroda főnöke, báró König jelent meg, megkérve a környezetet, hogy az érdeklődő királyt telefonon vagy levélben állandóan értesítsék.

Végre felvirradt a végzetes május 5-ike, az utolsó nap, amely őneki a sorstól adatott. Hideg, szeles idő volt, mely hatalmasan rázta az alig lombozó fácskákat az utcákon. A lapok által föllármázott város lakói egymástól kérdezték »mi a legújabb Jókairól?« Az egész város erről beszélt. A király telefonja már korán reggel megcsendült. Az újságírók már a nyitás előtt ostrom alá vették a kaput. Fönt a betegszobában még előbb ébredt a beteg, álmatlan éje volt; hat órakor arra kérte ápolóját, hogy nyisson ablakot, bocsásson be friss levegőt. Kérte zsebóráját is, hogy figyelemmel kísérhesse az idő lassú múlását; »csak már a nap feljönne.« Nehezen várta a nap feljöttét. Majd olvasni kívánt és saját regényét »A lőcsei fehér asszony«-t kerestette ki a könyvtárából. (Színműnek akarta átdolgozni.) Kevés ideig lapozgatott benne, de nemsokára kiesett lankadt, erőtlen kezeiből.

E nagy erőtlenség orvosait is aggasztá, de viszont biztató jel volt, hogy a beteg vidám volt:

- Oly jól érzem magam - mondotta -, hogy akár dolgozni is kezdhetnék. Nagy tervek járnak a fejemben.

Délután a sok látogató közt Beöthy Zsolttal, aki komáromi ember, beszélgetett is, biztatta magát (leszünk mi még vígabban is), majd a király érdeklődésével dicsekedett:

- Az én jóságos királyom csak nem feledkezett meg öreg kortársáról. Áldja meg az isten.

Beöthy távozása után jótékony álomba szenderült, csak hat órakor ébredt fel, gyöngeségről panaszkodott és az ablak kinyitását kérte.

- Nem bántja a zaj? - kérdék.

- Dehogy bánt - felelte mosolyogva -, hiszen az az élet s az élet szép.

Majd bekérte a tudakozódók névjegyzékét, az összes látogatójegyeket, s ez szolgál utolsó ecsetvonásul alapjelleméhez. Átnézte nagy figyelemmel, csodálatos érdeklődéssel megforgatta az egyes névjegyeket, mint a gyermek a játékszereit s örült ennek vagy annak. Milyen szép, hogy itt járt! Rajta volt már azon a listán akkor majd minden rokona és előkelő ismerőse.

Nyolc órakor Korányi és Stricker, a háziorvos, mellhártyaizzadmányt vettek észre jobboldalán, ahol a tüdőgyulladás volt. Ez ő. Ez a halál. De a betegnek, ki teljes eszméletén volt, mégse fájt semmije.

Még a halál is oly játszi volt, olyan könnyed, olyan gyöngéd hozzá. Nem a kaszájával vágja le, mint a többi embert, hanem talán egy virágszállal akar rá sújtani s lelke szelíden röppen át a virágra.

Esze ágában sincs meghalni, rá se gondol, pedig már közeleg az órán a két mutató, jön-jön ahhoz a végzetes számhoz, amely után már minden csak egy nulla, akár a számmal együtt, akár anélkül.

Az órák egymás után verték a lakásban a síri esti csöndben a kilencet. Ő is előkereste a magáét és hozzá igazította a többihez, aztán óvatosan letette maga mellé az éji szekrényre. Hallgatta percekig, hogy jár-e, aztán a fal felé hanyatlott feje, »aludni akarok«, mondá halkan és a távozó eszméletével a bénulás tünetei közt egyre halkabban dobban a szíve, míg végre végképpen megszűnt verni.

Csak az óra ketyegett tovább.

***

Május 9-én szürke tavaszi délután, aminőket Turgenyev szeretett, a felhők mögött bujkáló napfénynek részint jelenlétében, részint távollétében volt a Jókai temetése a Múzeum elő-csarnokából. Onnan vitték ki koporsóját, ahol a Kossuthé állt ezelőtt néhány évvel. Nagy temetés volt az állam költségén, aminőt csak a magyarok tudnak rendezni a legnagyobbjaiknak. Jelen volt a király Apponyi udvarnagy által képviselve, ott álltak a koporsó körül a rokonokon kívül a miniszterek, az ország nagyjai, zászlósai, a parlament tagjai, a vármegyék és a városok küldöttségei ahogy ez lenni szokott. Tizenkét nehéz szekér görnyedezett a koszorúkkal a halottas kocsi után. Ilyen pompával viszik a kiégett napot, hogy elássák a földbe.

Csak lassan lépkedve haladhat előre a halottaskocsi a maga tizenkét virágerdejével a meghatott tengernyi tömegek közt, kik elállják az utakat, ágaskodnak, tolakodnak, hogy csak egy csücskét láthassák a koporsónak, amelyben Jókai… vagy néha úgy rémlik, hogy nem is ő, de a saját regényeinek közös hőse vonul ki végleg a világból.

Egész sora beszélt a szónokoknak bent a Múzeumban, valamint a nyitott sírnál künn, s hogy ne hiányozzék semmi, ami még a halottnak jó lehet, az utolsó szónok, a komáromi Tuba János egy láda komáromi földet is hozott magával, amit a sírba lebocsátott.

Aztán ráhányták a földet és egy kis púp keletkezett azon a helyen.

Egy hegycsúcs ellenben eltűnt egy másik helyen.

EPILOG

Befejezvén hősöm életének és korának leírását, szívesen elismerem, hogy az nem lehetett annyira teljes, részletező és analitikus, mint amilyen lenne, ha távolabbi időszakról, régibb íróról volna szó. A szereplő személyek egy része él még, s az események sokkal frissebbek, hogy a redőzetekbe való nagyobb bevilágítás az ízlés és szokás rovására ne essék. Annyi az, ami nem az én hibám a könyvben.

Nem volt azonban egyebekben sem könnyű a feladatom. Az író külső életében elég sok a színes esemény, de benső élete nem áll ezzel arányban. Nem tartozott a közlékeny jellemekhez, akikről mindig tudjuk, minek örültek és min bánkódtak. Az író, aki azt írja nyomtatásban, hogy »minden nap imádkozik lefekvés előtt a párt vezéréért«, nem bír kellő hitelességre szert tenni érzelmeire vonatkozólag és nem ösmeri az emberi hiszékenység véghatárait.

Kétség se fér hozzá, hogy egy csodás, jó és ártatlan ember volt, finom lelkű, tele gyöngédséggel és érzékenységgel - az előbbit sokszor mutatta meg és szerette ezt csattanós jelenetekben tenni, mintegy a külső hatásra is számítva, de az utóbbit gondosan rejtegette. Haragot nem tartott senki ellen, a bosszút nem ösmerte. Lelke olyan volt, mint egy sima tó, hullámait szabad szemmel észre nem vehette senki, pedig bizonyára mozgott az és gyűrűzött.

Nagy szenvedélyek nem mozgatták, mint Petőfit. Harmatos szerelmei nem voltak, mint Goethének. E kedves lánykák iránti érzelmein, mint a zongora billentyűin át mutatkozik meg a nagy német költő benső életvilága: nyomról-nyomra kísérhetjük figyelemmel. Jókainak nem voltak ilyen ártatlan poétikus viszonyai és ha voltak is, nincsenek összefüggésben műveivel. Asztalos Etelkát látni véljük egyszer a kis Keőcserepy Vilmában, mikor haldoklik, de ez is csak föltevés.

Jókainak azonfelül nincsenek levelezései, mint a régi íróknak. Nem állott senkihez oly közel, hogy bajait, gondjait, érzéseit vele közölte volna - ami levél utána maradt, az vagy konvencionális üzenetváltás vagy egyszerű póz. Ez a lélek nem nyílik meg sehol. Olyan, mint a selyemgubó - nem látszik az elevenje a sok selyme miatt.

E nehézségeket korántsem paralizálja az a látszólagos nagy előny, hogy személyesen ösmertem, hogy életviszonyaim némi hasonlatosságánál fogva vele sokat érintkezhettem a parlamentben, a klubban, az irodalomban, a közös lapnál, a közös barátoknál, a lakomákon, nem ok nélkül mondom látszólagos előnynek és könnyebbségnek úgy az ő, mint a vele összefüggő személyek és események rajzolásánál, hisz voltaképpen inkább ez is csak egy új nehézség.

Mert ha közelről láttam Jókait és környezetét s tanúja voltam cselekedeteiknek, ugyancsak közelről látták őket az olvasók is és éppen úgy belefonódhattak életviszonyaikból egyes szálak emezekéi közé, mint ahogy velem történt, és minthogy mindenki a saját szemével lát és a saját koponyájával ítél és konstruál, ahány szem annyiféle Jókai és Jókai-környezet él a kortársak tudatában.

Dolgokat, melyeket sokan ösmernek, nehéz úgy adni elő egynek, hogy azokat mindenki elfogadja, hézagtalanoknak és valóknak, az indokokkal és következtetésekkel együtt, mivel minden egyes másképp, más sorrendben, más világításban látta.

Sir Walter Raleigh felől olvasom, hogy ez a Towerba zárva, világtörténetének második részén dolgozott, midőn az ablaka alatt veszekedést hallott; de ugyancsak részt vett abban egy barátja is, kivel másnap beszélgetvén a civakodás felől, az általa nézete szerint pontosan megfigyelt esemény minden részletének ellene mondott. Elgondolkozva akkor arról a nehézségről, melybe

távoli események hű leírása ütközik, mikor abban is tévedhetett, ami saját füle hallatára és szeme láttára történt, készülőben levő kéziratát megsemmisítette.

Nem tudom, így kellett volna-e cselekednem nekem is? Kivált azért is, mert többé-kevésbé hasonló esetnek tanúja voltam. Egy nyolc tagból álló politikai társaság mondta el egyenkint, fehér asztalnál a Tisza Kálmán bukásának történetét, körülményeit, okait és belső rugóit, de mind a nyolc szemtanú másképpen. És bizonnyal egy sem lett volna hű a nyolc előadásból egy kilencedik szemtanú előtt. Mindebből az a tanúság, hogy a kortársak számára, kortársról nehéz történelmet írni, vagy éppen lehetetlen.

Mennyivel hálásabb egy a századok mohából kiásott régi alak? Ki szólhat bele, hogy milyen volt Gyöngyössy István vagy gróf Koháry István? A kézügyben levő adatok keretében úr az író hőse fölött, gyúrhatja, domboríthatja szabadon az alakját, a szemtanúk és a fültanúk különböző visszaemlékezései és megfigyelései nem konfundálhatják meg.

Mindezekkel eleve számot vetve, mégsem azt a metódust választottam, hogy minden rávonatkozó adatot összehordva, jelentékenyet és jelentéktelent, jellemzőt és közömböset, szénát, szalmát, azzal az igyekezettel, hogy mindez úgyszólván közjegyzői pedantériával legyen bizonyítva és kimutatva[94] s hogy aztán e gezemicét kinevezzem életrajznak s így aztán elérjem, hogy az olvasó mindent megkapjon és tudjon, ami Jókaival történt, amit mondott és csinált, csak éppen őt magát, az egyéniséget ne kapja meg.

Hasonlítana ez nagyban és egészben az olyan mesteremberek eljárásához, akik gondosan összehordanák és leltároznák, ami mondjuk például a velencei összeomlott campaniléből megmaradt, de magát a tornyot nem állítanák fel s nem tennék szemlélhetővé, mert azt csak úgy tehetnék, ha nem törődnének annyira az anyaggal, hogy minden kő az a bizonyos legyen és hogy úgy és ott álljon minden egyes darab, ahol a valódi állt.

A kövek és a törmelék összegyűjtése szerintem napszámos munka és ha igazak, azonosak is a kövek, maga a campanile csak a fölépítésben, arányaiban és vonalaiban a művészet által válik igazán hasonlóvá - ha a kövek esetleg nem is mindenütt hasonlók és azonosak.

De sántít a hasonlat a campanilével, mert az elvégre holt tárgy. Mindig egyforma, változatlan s egy fotográfia is megmutatja milyen volt. Ám az élő ember folyton változik, minden nap más-más és mégis mindig ő maga az.

Bízvást kérdhetem tehát, melyik Jókait rajzoljam? A tarokkozó bácsit a klubból, vagy a kokárdás nyalka ifjút, aki 1848. március 15-én a nép előtt forradalmi szónoklatot tart? Ahhoz a Jókaihoz nyúljak, aki merengve jár kampós botjával hálóköntösben rózsái közt? Úgy képzeljem-e el, amint a cercle-nél egy finom udvaronc gesztusaival cseveg a királynéval?

Mind ismerem a különféle Jókaikat; látom lelki szemeimmel a köhécselő pápai diákot és látom az udvarias aggastyánt, aki utolsó útján Abbáziából jövet álmosan, fáradtan őgyeleg a túlzsúfolt kocsi folyosóján egész éjjel, mert nem jut számára ülőhely a fülkében, hol hozzátartozói alusznak; látom egy helyütt gyermekiesen önzőnek, másutt apostolian nagylelkűnek, csodálatba ejt a szerénysége, de ismerem őt úgyis, mikor önérzetesen mutogatja vendégeinek: »Ebben a karszékben szoktam ülni írás közben, ezzel a tollal írtam meg a 'Szerelem bolondjai'-t.«

Nos, hát melyikhez nyúljak a Jókai Mórok közül? Mert csak egyetlen egyet szabad lepingálnom, de összhangban kell lennie a többivel mindnyájával.

---

[94] M. K.

Engedelmet kérek, de nem vehetem hozzá mintának sem azt, akit B. ösmert, sem azt, akivel Z. vagy H. érintkezett s kire az illetők egyike vagy másika azt mondaná, hogy hasonlít; hasztalan, meg kell keresnem műveiben és életfolyamatában azt a Jókait, aki talán nem egészen talál se a Z., se a H. Jókaijához, hanem megvan az az előnye, hogyha mindazok összekevernék a maguk képzeteit Jókairól, akik őt az idők folyamatában különböző szituációkban ismerték, az egészből az előttem lebegő kép nézne le rájuk ösmerősen.

Ha ezt sikerült eltalálnom, a munka jó. Ha nem sikerült, nem röstelkezem, mert nem én vagyok az első ember, aki erejénél többet mert. Végre is nem az én szakmám, csak egy hiábavaló kísérlet volt. Nem ártottam vele senkinek, de én magam kedvesen töltöttem az időt, mert több mint egy esztendeig foglalkoztam és éltem vele, ki őt mindenkor szerettem.

Ha van valami érdemem, az, hogy erőt tudtam venni ezeken az érzéseken, melyek az embert kedves és bámult írójához fűzik s melyeknél gyöngédebbek nem lehetnek, s kíméletlenül feltártam hibáit is, nem restellve felhozni intim, homályban lévő és takargatott adatokat, hol azok jellemének és életének megértéséhez magyarázatul szolgálhattak.

Az emberek különféleképp gondolkoznak s emiatt is érheti könyvemet gáncs. Lesznek, aki azt mondják, hogy sokat elhallgattam kivált élete utolsó éveiről, de erről már előbb nyilatkoztam volt… Lesznek viszont, akik azért tehetnek szemrehányást, hogy többet föltártam életéből, mint kellett volna. Erre van még egy-két szavam.

Hát hiszen annyi eszem nekem is van, hogy Zrínyi Ilona arcát ne abban a helyzetben rögzítsem meg, mikor ecetet kóstol, és bizonyára az sem szükséges, ha Bismarck szobrát faragom, hogy a hűség kedveért meglássék csizmáján keresztül is a bütykő, amely esetleg a lábaujján volt, habár kétségtelen tény volna is, hogy lábbelijét mindig így készíté egy ortopéd csizmadia. Ámde ha valakinek vastag orra van és túlbozontos szemöldöke, én elhiszem, hogy egy vékony vonalú görög orr, egy finom ívezetű szemöld jobban állna neki, de mit ér, ha nem hasonlítana az illetőhöz?

Mindezeknél fogva bátran ki lehet mondani, hogy a legszebb festéket az igazság adja a megörökíteni szándékolt archoz. Nem a fotográfus-féle rideg igazság, hanem a művész igazsága.

Végre is gondoljuk meg, hogy egy Jókairól van szó. Ha ő, az emberek egyik legnagyobbika és legjobbika, se bírná meg, hogy igazat írjanak felőle, mit kelljen akkor tartani az emberiségről? Hiszen az borzasztó volna. Hiszen akkor csakugyan nem biográfiák kellenének már ide, hanem megint egy kis özönvíz.

M. K.

.oOo.